

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

ВІНЦКОВСЬКИЙ ТАРАС СТЕПАНОВИЧ

УДК 94(477.6/.7):352”1917/1918”(043.5)

**ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
ПЕРШОЇ УНР НА ПІВДНІ УКРАЇНИ**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант –
Хмарський Вадим Михайлович
доктор історичних наук, професор

Одеса – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	16
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	16
1.2. Аналіз історіографії.....	20
1.3. Характеристика джерельної бази.....	48
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ КРАЮ (БЕРЕЗЕНЬ – ЖОВТЕНЬ 1917 РОКУ).....	65
2.1. Теоретичні засади організації системи місцевого самоврядування у візії лідерів національної революції	65
2.2. Роль українських національних організацій Херсонської губернії в розгортанні революції.....	73
2.3. Становлення українських громадських та військових структур у Таврійській губернії.....	103
2.4. Участь Катеринославської української губернської ради у громадсько-політичному житті регіону.....	133
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УНР У ЛИСТОПАДІ 1917 Р. – СІЧНІ 1918 Р.....	167
3.1. Формування механізмів управління Херсонською губернією в умовах трансформації влади.....	167
3.2. Боротьба за утвердження автономії УНР в Таврійській губернії.....	201
3.3. Організація місцевого самоврядування в Катеринославській губернії.....	227
РОЗДІЛ 4. ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ УНР НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАВЕСНІ 1918 РОКУ.....	257
4.1. Відновлення діяльності місцевої адміністрації УНР.....	257

4.2. Міські думи і земства в пошуках свого місця у новій конфігурації влади.....	295
ВИСНОВКИ.....	318
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	334

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГКК	—	Головний крайовий комісаріат (Одеса)
ДААРК	—	Державний архів в Автономній Республіці Крим
ДАДО	—	Державний архів Дніпропетровської області
ДАЗО	—	Державний архів Запорізької області
ДАМО	—	Державний архів Миколаївської області
ДАОО	—	Державний архів Одеської області
ДАХО	—	Державний архів Херсонської області
КРШ	—	Кримський революційний штаб
КУГР	—	Катеринославська українська губернська рада
Мусвиконком	—	Мусульманський виконавчий комітет (Сімферополь)
ОВО	—	Одеська військова округа
ОУВР	—	Одеська українська військова рада
РНП	—	Рада народних представників (Сімферополь)
УГВК	—	Український генеральний військовий комітет
УКК	—	Український керівничий комітет (Одеса)
УПСР	—	Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСС	—	Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ	—	Українська партія соціалістів-федералістів
УСДРП	—	Українська соціал-демократична партія
УЦР	—	Українська Центральна Рада
ХУГР	—	Херсонська українська губернська рада
ЦДАВО	—	Центральний державний архів вищих органів влади та
України		управління України
Центрофлот	—	Центральний комітет Чорноморського флоту
ЧУР	—	Чорноморська українська громада (Севастополь)
ЧУВК	—	Чорноморський український військовий комітет
		(Севастополь)

ВСТУП

Актуальність теми. Пропонована проблематика визначається низкою чинників, які мають не стільки прикладний, скільки теоретичний характер, обумовлений особливостями розгортання історіографічного процесу в Україні протягом останнього століття. У часи УРСР, зважаючи на існування відповідних ідеологічних маркерів, котрі унеможлилювали комплексний аналіз подій у межах російської та української революцій, що були спровоковані Першою світовою війною та падінням царату, вітчизняні науковці не мали можливості впритул наблизитися до розв'язання цілого ряду завдань, спрямованих на вивчення функціонування органів державної й місцевої влади УНР. Ліквідація зазначених перешкод призвела до появи величезної кількості наукової продукції з історії українського державотворення епохи Українських республік, зокрема авторства В. Солдатенка, С. Кульчицького, В. Верстюка, О. Реєнта та інших, але й до сьогодні головна увага дослідників фокусується на центральних органах влади і управління, що є зрозумілим і значною мірою виправданим. У тому числі враховуючи, що питання організації та діяльності місцевих органів управління не мали домінуючого значення в структурі державного управління урядів першої УНР.

Втім, будь-яка державна система не може повноцінно існувати без регіональних розгалужень, себто без місцевих представницьких структур – своєрідного фундаменту піраміди влади. Тому, вивчення цієї ланки державного управління повинно посідати важливе місце серед питань, які пов'язані з історією Української національної революції 1917-1921 рр. Натомість регіональна політика Центральної Ради та її урядів, перебіг створення національної системи місцевої влади, комплекс заходів, спрямованих на перебудову отриманої в спадок від імперських часів мережі самоврядних інституцій, все ще залишається малодослідженою темою в українській історичній науці.

Зважаючи на сказане, постає нагальна потреба розв'язання визначеної наукової проблеми, котра в окремих аспектах може мати практичне значення, адже побудова, а в окремих випадках перебудова, вертикалі й горизонталі державних і самоврядних установ, відбувалася в несприятливих складних умовах, котрі формувалися геополітичними впливами (гострий конфлікт з Російською республікою та її апологетами на місцях, що призвів до воєнних дій між двома державами, іноземною військовою присутністю), внутрішньою нестабільністю, яка проявлялася у боротьбі між різними політичними таборами, та необхідністю вирішувати проблеми соціального характеру в умовах гострої економічної кризи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, зокрема «Українське Причорномор'я в історичному та історіографічному контекстах» (№ 217, державний реєстраційний номер 0111U008029) (2011-2015 роки).

Мета і завдання дослідження. Метою запропонованого дослідження є комплексне вивчення процесів, що проходили в Південній Україні протягом березня 1917 р. – квітня 1918 р. у рамках політико-владних трансформацій, які мали місце внаслідок падіння Російської імперії і стали елементами як російської так і національної революції, реконструкція цілісної картини подій у дихотомному переплетенні обох державотворчих трендів, вивчення їхніх рушійних сил та спроби втілення в життя проектів щодо перебудови адміністративного апарату в регіоні.

Задля її досягнення передбачається вирішення таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан наукового опанування проблеми в історіографії;
- проаналізувати інформаційний потенціал джерельної бази дослідження;

- вивчити ставлення теоретиків Української національної революції щодо принципів побудови мережі регіонального управління, смислове наповнення їхніх заходів;

- визначити політико-правові умови, котрі виникли внаслідок падіння царату і пропозицій Тимчасового уряду щодо корекції функціонування моделі місцевого самоврядування;

- виділити етапи становлення системи влади першої УНР на території Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній, охарактеризувати їхні прикметні риси та діахронний зв'язок з подіями революції;

- дослідити особливості утворення та діяльності українських цивільних та військових організацій у південному регіоні протягом перших місяців революції, способи ведення організаційної роботи;

- з'ясувати особливості міжетнічного співіснування в південному регіоні, ставлення етнічних меншин до політичної доктрини Центральної Ради щодо відновлення Української держави;

- реконструювати формування місцевого самоуправління в результаті проголошення Української Народної Республіки, їхню взаємодію з центральним апаратом влади, структурну розбудову, функціональні обов'язки;

- охарактеризувати взаємини між самоврядними інституціями, котрі співіснували протягом досліджуваного періоду, визначити місце міських дум і земств у формуванні засад місцевого адміністрування в УНР;

- висвітлити основні партійні та ідеологічні впливи в середовищі місцевих українських політичних мезоеліт, їхній кадровий потенціал;

- встановити, які наслідки мала присутність німецьких та австро-угорських військ в УНР для утвердження української адміністрації на теренах Херсонщини, Таврії й Катеринославщини у 1918 р.

Об'єктом дослідження стала система державного управління у період існування першої УНР, що розглядається в межах національної революції, як окремого явища у революційних процесах на землях колишньої Російської імперії, поряд з революціями соціальною, аграрною, культурною тощо, тому

розглядаються події, люди та процеси, котрі сприяли побудові національної держави.

Предметом дисертаційного дослідження є внутрішня політика урядів Української республіки, спрямована на становлення мережі місцевих органів влади і управління на території Південної України, теоретична й правова основа функціонування органів самоврядування, участь населення краю у зазначених подіях.

Методи дослідження. У процесі написання дисертаційної роботи було використано як описові, так і кількісні методи дослідження. До перших відносять загальнонаукові методи – статичний, динамічний, методи описування, класифікації, типологізації, і спеціально-наукові (історичні) – історико-генетичний, проблемно-хронологічний, порівняльний, біографічний.

Малопродуктивний в певних умовах статичний метод використовувався для аналізу функцій історичних структур у певному проміжку часу, коли вони не змінювалися й зберігали своєрідну рівновагу. Передусім він залучався задля характеристики становища дореволюційних органів місцевої влади, котрі опинилися на проміжному етапі власного існування у першій половині 1917 р. Відповідно навпаки, динамічний метод передбачає вивчення розглядуваних груп у стані змін, які відбувалися протягом усієї доби існування Центральної Ради. Ці зміни відбувалися перманентно в різних зрізах суспільно-політичного життя суспільства, відтак динаміка інтерполяцій слугує в формуванні узагальнень й визначенні тенденцій політичної кон'юнктури.

Метод описування дає можливість зв'язати в єдине ціле усі елементи твору, конструюючи цілісну картину минулого, що «презентує» читачеві кінцевий продукт, який подається не в стилі «описування фактів без пояснень», йдеться про поєднання опису з аналізом шляхом інтерпретації матеріалу. Для досконалішої комунікації минулого з істориком застосовувалася герменевтика, яка допомагала дешифрувати ментальні коди політичних еліт епохи, оскільки текстові фрагменти нарративних джерел містять низку термінологічних особливостей, сформованих під впливом панславістських і федералістських

традицій в українській політичній думці середини XIX ст. – початку XX ст. Описовість невідривно пов'язана з дедукцією, котра передбачає здійснення висновків на основі наведеної раніше інформації. Поряд з нею застосовувався метод індукції, що дозволяв висувати гіпотези, здійснювати апробацію наукових тверджень за умов оперування не верифікованими фактами.

Методи класифікації й типологізації прислужилися для виділення характерних закономірностей за сукупністю схожих або відмінних ознак у вигляді створення типових багатовимірних/однорідних груп. Він був задіяний як при аналізі історіографічного доробку та джерельної бази, так і визначенні ролі окремих категорій та груп учасників революції з притаманними їм етнічними, партійними, ідеологічними, соціальними ознаками.

Історико-генетичний метод передбачає дослідження певної системи у розвитку, починаючи з вивчення передумов її зародження, і закінчуючи її зникненням або трансформацією у іншу. В основі методу покладено уявлення про циклічність кожного процесу. З-поміж усіх використаних він відігравав чи не провідну функцію, адже досліджувані структури пройшли за короткий проміжок часу усі можливі етапи – зародження, формування, пік розвитку, зникнення.

Проблемно-хронологічний метод передбачає використання шкали вимірювання часу, пошуку місця в існуючій системі координат. Нарешті, порівняльний метод має універсальний характер, бо без використання принципу аналогій неможливе створення цілісної картини історичного минулого, тим більше він використовується як в описовому, так і в кількісному варіантах.

Біографічний метод став у нагоді під час залучення інформації запозиченої безпосередньо від учасників подій. Отримані з мемуарів дані дозволяють спостерігати за розгортанням революції «з середини» у межах таких фундаментальних категорій як час, простір, динаміка, адже численні спогади рясніють набором емоційно забарвлених характеристик епохи,

тенденцій у розв'язанні викликів суспільного життя, методів військової діяльності, політичної пропаганди тощо.

Частково залучені кількісні методи давали можливість отримати цифрову інформацію, яка сприяла динамічному аналізу об'єктів дослідження, декодуванню їхньої своєрідності на різних рівнях історичної дійсності. Квантитативні методи використовувалися насамперед при роботі з періодичною пресою, адже процедура діалогу дослідника з джерелом передбачає розуміння технології мови посередника. Критичне прочитання інформаційного матеріалу дозволило простежити частоту згадок у газетах досліджуваних контрагентів, отже зробити висновки про природу такої уваги. Цифровий вимір революції має значення й при декодуванні численного матеріалу, пов'язаного з виборами до міських дум, Всеросійських та Українських Установчих зборів, партійного представництва в посталих органах влади чи представницьких інституціях.

Територіальні рамки дослідження охоплюють землі Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній, а південний край у даному випадку трактується виходячи не з географічних особливостей, а територіально-адміністративних, оскільки до нього увійшла частина теперішньої Східної України. До географічних меж дослідження включено Таврійську губернію разом з півостровом Крим, який офіційно не входив до кордонів УНР, але на теренах якого активно відбувалися досліджувані події та створювалися українські представницькі й самоврядні інституції, а частина місцевого українського населення заявляла про необхідність підпорядкувати кримські землі київській владі.

Хронологічні межі дисертації визначаються часом існування Центральної Ради, урядів автономної України та органів самоврядування першої УНР. Верхня хронологічна межа доходить до травня 1918 р. коли закінчився процес ліквідації управлінських інституцій першої УНР у вказаному регіоні.

Наукова новизна одержаних результатів визначається постановкою проблеми, котра на науковому рівні комплексно не досліджувалася.

Уперше: комплексно реконструйовано становлення українських представницьких інституцій протягом весни – літа 1917 р., їхню взаємодію з громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування;

- встановлено персональний склад українських комітетів, рад, громад тощо, їхніх керівних органів;

- проаналізовано форми і методи організаційної роботи українських центральних та регіональних інституцій, роль місцевих осередків соціалістичних партій, насамперед, УСДРП, УПСР, УПСФ й УПСС у процесах трансформації влади;

- доведено, що у Херсонській та Таврійській губерніях, поряд з домінуванням автономістських й федералістських концепцій Українського державотворення, формувалися і мали помітний вплив самостійницькі ідеї;

- комплексно реконструйовано діяльність українських фракцій у роботі Катеринославського губернського земства;

- з'ясовано, що побудова української системи самоврядування проходила не шляхом зламу російської управлінської моделі, а методами вмонтовування в неї та пристосування до умов революційних інтерполяцій;

- встановлено, що у південному регіоні після падіння Тимчасового уряду місцева влада мала винятково коаліційний характер;

- доведено, що міські думи визнали правомочність Центральної Ради та українського уряду лише після проголошення УНР, а деякі з них намагалися отримати окремий статус;

- обґрунтовано тезу, що за увесь оглядовий період українським урядам не вдалося створити цілісну систему органів самоврядування, яка перебувала у перманентній стадії динамічних змін;

отримали подальший розвиток:

- студії теоретичного, історіографічного та джерелознавчого характеру, в котрих дано оцінку усьому масиву досліджень з теми;

- дослідження про базу формування системи місцевих органів влади першої УНР за рахунок військових утворень, які посідали помітне місце в державотворчих процесах на теренах Південної України;

- матеріали, котрі стосуються підготовки та здійснення виборів до міських дум, їхньої політичної діяльності починаючи з літа 1917 р. і до початку травня 1918 р.

- знання щодо відновлення діяльності місцевої адміністрації УНР навесні 1918 р. на півдні України в умовах присутності німецьких й австро-угорських військ.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал дисертації та узагальнення, сформульовані у Висновках, можуть бути використані як у теоретичній, так і в практичній сферах. Зокрема, для підготовки синтетичних узагальнюючих праць з історії Української національної революції 1917-1921 рр., історії політичних партій, історії державного управління України, військової історії України, біографічних нарисів. Елементи дисертаційного дослідження можна використовувати при читанні курсу з новітньої історії України у вищих навчальних закладах для студентів-істориків та історії держави і права України для студентів-правознавців.

Дослідження має також краєзнавчий характер, оскільки тема пов'язана з подіями на території сучасних Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької. Луганської областей України й Автономної республіки Крим і робить внесок у вивчення історії краю в окреслений період. У свою чергу, вона дає змогу згадати забуті імена та події, відновлені та реконструйовані в значній кількості, а певні фрагменти можуть стати в нагоді для складання довідок для екскурсійних турів.

Дисертаційний твір може допомогти при вивченні досвіду організації роботи місцевих органів влади.

Особистий внесок здобувача. Усі результати, наведені в підсумовуючих частинах дисертації, отримані самостійно. В працях здобувача,

опублікованих у співавторстві, дисертанту належать наступні: [322] – теза про значну роль військового чинника у становленні місцевих органів влади УНР, [334] – аналіз діяльності політичного комісара уряду УНР в Одесі В. Чеховського протягом 1917 – весни 1918 рр., [336; 337] – обґрунтування ролі голови ОУВР І. Луценка в організаційних заходах з проведення віче, з'їздів тощо, відстоюванні самостійницького вектора у державотворчих процесах, [631] – концептуальне осмислення просопографічного портрету учасників революції на прикладі Одеси, обґрунтування тези про особливу роль міста в розгортанні національної революції, реконструкція політичних біографій більше десяти учасників військово-політичних подій.

Апробація результатів дисертації відбувалася у формі виступів та доповідей на 22-х міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях та науково-практичних семінарах. Основні положення та результати дослідження автор виголосив на міжнародних конференціях: Друга Міжнародна науково-практична конференція «Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє» (Одеса, 2004 р.), Міжнародна наукова конференція «Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії» (Одеса, 2005 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Місцеве самоврядування: історія та сучасність (До 140-річчя запровадження земств на Херсонщині)» (Херсон, 2005 р.), Міжнародна конференція історичних факультетів євро регіону «Нижній Дунай» «Румунсько-українські історіографічні інтерференції» (Румунія, Галац, 2006 р.), Міжнародна конференція «Поляки на півдні України та в Криму» (Одеса, 2007 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Південь України: Етно-історичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 2007 р.), Міжнародна конференція «Причорноморський регіон у контексті європейської політики: історія та сьогодення» (Одеса, 2008 р.), Міжнародна наукова конференція «Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття» (Дрогобич, 2008 р.), II Міжнародна науково-практична конференція «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса,

2009 р.), III Міжнародна конференція, присвячена 70-й річниці героїчної оборони Одеси (Одеса, 2011 р.), Міжнародні наукові читання «Південна Україна: козацька та післякозацька доба (XVI-XX ст.)» (Одеса, 2012 р.), IV-а Міжнародна наукова конференція «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 2013 р.), 3-я Міжнародна наукова конференція «Румунсько-українські історіографічні інтерференції» (Румунія, Галац, 2013 р.), Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри (Одеса, 2015 р.).

Всеукраїнських конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»)» (Одеса, 2005 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна українська держава: історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку» (Київ, 2006 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Традиції українського меценатства на півдні України. До 150-річчя з дня народження Є. Х. Чикаленка (1861-1929)» (Одеса, 2011 р.), Щорічна науково-методична конференція «Могилянські читання – 2012. Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний» (Миколаїв, 2012 р.).

Регіональних конференціях та науково-практичних семінарах: 63-я наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І. І. Мечникова (Одеса, 2008 р.), 64-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І. І. Мечникова (Одеса, 2009 р.), 68-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ імені І. І. Мечникова (Одеса, 2013 р.), науково-практичний семінар «Біженці Першої світової та Громадянської війни в Одесі: проблеми, чисельність, національний склад» (Одеса, 2014 р.).

Публікації. За результатами роботи над дисертацією опубліковано 5 монографій та науково-популярних нарисів, з них 3 у співавторстві та 47 статей

і тез у наукових часописах й збірках матеріалів конференцій, з яких 23 у фахових виданнях, 8 статей побачили світ у наукометричних виданнях.

Структура дисертації. Дисертаційний твір складається зі Вступу, чотирьох розділів, Висновків, Списку використаних джерел й побудований на основі синтезу проблемно-хронологічного й географічного принципів, який визначений існуючим у той час адміністративним поділом півдня України і етапами розгортання революційних процесів. У Списку використаних джерел міститься 675 найменувань. Обсяг основного тексту становить 333 сторінки, загальний обсяг дисертації 415 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження

Теоретична частина дисертаційного дослідження є відображенням уявлення про природу філософії знання пошуковця, шляхи формування його світоглядних орієнтирів і не зводиться винятково до характеристики принципів та прийомів у використанні методів історичного пізнання, підбору дослідницької методики. Епістемологічна саморефлексія науковця вимагає широкої обізнаності з численними і впливовими інтелектуальними осередками, які сформувалися в історіописанні протягом останніх двох сотень років.

Пізнавальна галузь навколишнього світу й місце людини в ньому розділяє суб'єкт пізнання на тих, хто сприймає процеси буття з раціональної точки зору, і тих, котрі схильні до суб'єктивно-ідеалістичного уявлення про події в довкіллі. Останні, за висловом британського історика Д. Тоша, розділяють природні явища з діяльністю людини, а індуктивний метод допомагає лише частково реконструювати минуле. Реальність можна зрозуміти радше через уяву, тому історичні знання суб'єктивні [605, с. 153-154].

Пропонована дисертація виконана в іншому гносеологічному полі, де вивчається колективна поведінка соціальних, етнічних та партійних груп, громадських і державних інституцій, діяльність яких характеризується повторюваністю, на основі чого можна сформувані обґрунтовані узагальнення. Взнявши на озброєння тезу вітчизняного дослідника філософії історії І. Бойченка, що сучасна методологія історії, перебуваючи на етапі постнекласичної, є поліваріантною, плюралістичною, синергійною (комбінована дія різних чинників) [667, с. 244], визнаючи, що в основі власного світобачення лежить принцип раціонального (позитивістського) мислення, вважаємо, що на відміну від класичного позитивізму XIX ст. головним чином

слід не стільки шукати універсальні закони історичного розвитку, скільки на основі ретельного підбору і вивчення фактів минулого, рухатися у напрямку узагальнення знань, оскільки факти визначають характер пояснень або тлумачень минулого [605, с. 153]. А ефект мультиплікації перетворює набір «незначних фактів» у відносно цілісну картину минулого, оскільки, як стверджував французький історик П. Вен, історія – це розповідь про події, з чого слідує все інше [295, с. 8].

При цьому очевидно, що значна кількість накопиченого емпіричного матеріалу залишається неосяжною і не завжди вкладається у пропоновані схеми, відтак наголос варто ставити на визначені проблематики, реконструюючи/конструюючи у такий спосіб «історичну продукцію», залишаючи актуальним суб'єктивний механізм історіописання. Тому осмислення проблеми у цілому ґрунтується на засадах, які методологи історії здебільшого називають «сучасним позитивізмом» (третя історична форма позитивізму [668, с. 196]), котрому притаманні не стільки ознаки універсалізму й прогресизму, а знання отримують переважно зі спостереження, аналогій і порівнянь [655, с. 138], скільки сутність історичного пояснення пов'язана з використанням існуючого дослідницького матеріалу, подекуди розширення його бази, задля теоретичних узагальнень з залученням при потребі наукових методів інших дисциплін – економіки, психології, соціології тощо. У таких розумових конструкціях як правило відсутня категорія прогресу.

У даному інтелектуальному дискурсі вочевидь варто солідаризуватися з французьким дослідником П. Рікером, що історик в рівній мірі повинен займатися як подієвою історією, так і структурною історією, при цьому не піддаючись гіпнозу хибно усвідомленої об'єктивності, себто історії, де діють винятково структури, сили, інститути й де немає людей і людських цінностей [569, с. 57].

Зважаючи на периферійне становище цілих пластів у вивченні новітньої історії України, процес накопичення фактів з визначеної проблематики не варто вважати остаточно завершеним, особливо якщо йдеться про регіональний вимір

революції. Отже, меганаратив Української національної революції 1917-1921 рр., на нашу думку, й до сьогодні не є сконструйованим повною мірою, що передбачає вивчення емпірично-логічних вертикальних і горизонтальних зв'язків між «історичними агентами». Відтак залишається актуальною тенденція, започаткована у середині ХХ ст., до сцієнтизації історії, з посиленою увагою до вивчення суспільних структур і процесів задля пояснення структурних змін [445, с. 45-46], котрі неминуче відбувалися в умовах руйнування імперської моделі управління.

Визначальним у роботі став підхід, запозичений у представників французької «методичної школи» Ш.-В. Лянглуа та Ш. Сеньобоса, який Н. Яковенко характеризує як рубрикація історії («групування історичних фактів») на засадах єдності часу, місця та «природи», тобто змісту. Цей критерій, охоплює 6 класифікаційних елементів: матеріальні обставини, підвалини духовної культури, «матеріальні звичаї», «економічні звичаї», соціальні інститути та публічні інститути. Останній передбачає вивчення державних інституцій й правничої системи суспільства [645, с. 170]. Відтак у дисертаційному дослідженні увага концентрується, словами одного з провідних російських методологів історії Ю. Безсмертного, перш за все не на «структурах великої діяльності» (ідеологічних, культурних, ментальних або економічних), а на політичній практиці конкретних діючих контрагентів історії, себто на тому, як в конкретний момент сприймаються й реалізуються цими діючими особами (*acteurs*) імпульси, отримані з глобальних структур [269, с. 30]. У ролі діючих осіб виступають не індивідууми мікроісторії, а політичні, етнічні, соціальні групи, як учасники панорами подій і явищ політичної історії України, оскільки, як висловився Ж. Ле Гофф, вона є становим хребтом історичного аналізу [269, с. 38].

Для реконструкції окремих сюжетних ліній, які пов'язані з індивідуальними рефлексіями учасників революції щодо тлумачення шляхів розвитку політичної боротьби, визначення потенціалу союзників та конкурентів, перспектив збройного протистояння, своєрідними

методологічними орієнтирами стали методи політичної антропології. Адже згідно принципів «нової нової історії» (історичної антропології) колективну свідомість виміряти, отже досконало вивчити неможливо, тому слід зосередитися на локальному [645, с. 210-211].

Концептуальною складовою дисертаційної роботи є теза про поняття «регіон» та похідне від нього «регіональна історія», оскільки, як декларує російська дослідниця Л. Рєпіна, на рубежі XX – XXI ст. у світовій історичній науці відбувається оновлення регіональної історії, котра подекуди розмежовується з національною історією [567, с. 176]. Національні традиції історіописання мають приклади у виділенні регіонів як об'єктів дослідження – «історія землі» в Німеччині, «історія графства» в Британії, «історія провінції» у Франції, а орієнтація на компаративний аналіз різних варіантів локально-регіонального розвитку за допомогою типологічного узагальнення емпіричного матеріалу на даному просторовому рівні дозволяє вивчати системи взаємозв'язку як всередині мезосоціума, так і поза його меж [567, с. 182, 191].

Одним з наріжних теоретичних положень дисертації слугувала теза польського дослідника Є. Топольського про існування міфу революції, суть якого зводиться до переконання в існуванні у минулому таких подій, фактів процесів, що спроможні ділити перебіг історії на відрізки, в яких виразно помітні відмінності між ситуацією «до» і «після» революції. Як стверджує автор, у світлі цих відмінностей нарація будується не лише з погляду хронології, а й з погляду відбору та ієрархізації матеріалу [604, с. 220]. Заперечуючи окремі риси «міфу революції», зокрема «ухиляння від аналізу негативних наслідків революції», вважаємо конструктивною тезу про «прийняття певної схеми чи моделі революції як окреслених нарративних рамок» [604, с. 223].

Понятійно-категоріальний апарат дисертації корелюється з термінологічними рефлексіями, які формувалися протягом останніх десятиліть. Дефініція «перша УНР» розділяє періоди розгортання національної революції й знімає необхідність послуговуватися словосполученням «органи влади

Центральної Ради» або похідних від нього. Інші смислові категорії є традиційними й не потребують додаткового тлумачення.

1.2. Аналіз історіографії

Всю історіографічну спадщину варто розділити не стільки за методологічним, скільки за хронологічним принципом. Розуміючи, що такий підхід є значною мірою спрощеним, свідомо йдемо обраним шляхом, адже праці радянського періоду не мали сутнісної диференціації, оскільки виконувалися в одному світоглядному річищі, а пострадянська історична наука з запропонованої теми ще остаточно не виробила інтелектуальної поліваріантності. За словами І. Бойченка, у той час коли у Західній Європі класична методологія історії, що базувалася здебільшого на позитивістському уявленні про природу знань, закінчилася у середині XIX ст., то в УРСР вона розтягнулася аж до 1960-х рр., а неklasична розпочалася лише у другій половині 1980-х рр. [667, с. 243]. Отже, усю наявну нагромадженість наукових творів з проблеми розділимо на два основних блоки – радянський, під яким де-факто розуміється марксистське/вульгарномарксистське відгалуження позитивізму, та пострадянський.

Історики УРСР 1920-1930-х років майже не зверталися до згадуваної проблеми, зосереджуючи свою увагу на питаннях, які, в основному, стосувалися діяльності центральних органів влади та місцевих рад різних рівнів. Втім низка праць були підготовлені до 10-річного ювілею встановлення однопартійної диктатури в Петрограді. Автор(и) вступної статті видання «До історії першого періоду Радвлади на Україні. Архівні матеріали» [427] лише побіжно зупинився на перебігу подій в південному регіоні, зазначивши, що наприкінці грудня 1917 р. більшовицька влада фактично поширилася лише на частину Катеринославської й Херсонської губерній [427, с. 45]. Але прикметнішою рисою книги є інші тези, які згодом зникають з наукового лексикону. Так, йдеться про важливе значення національного питання в

революції, не гіпертрофуються досягнення більшовиків, які, на думку автора, припускалися численних помилок.

Однією з перших робіт, в якій згадувалося про існування на півдні України, зокрема на Херсонщині, місцевих національних організацій, є дослідження «Жовтень на Миколаївщині. Нарис з історії класової боротьби 1917-1920 рр. на Миколаївщині» [435]. Вона започаткувала розробку даної проблеми, адже там знаходимо перші, хоч і стислі, відомості та оцінки діяльності Ради об'єднаних українських організацій Миколаєва, подавалася реакція з боку різних соціальних страт суспільства та регіональних керівників російських партій на проголошення III-го Універсалу, наводилися окремі імена очільників українських партійних осередків. Зрозуміло, що даний твір став тільки одним з серії, присвяченій ювілейній даті. Варто назвати й інші дослідження, які вийшли у світ того ж року [469; 472]. А. Кірова звертав увагу на діяльність українських організацій в Одесі, але на відміну від інших, вказував, що з грудня 1917 р. до них перейшла влада не тільки в місті, а й у регіоні, а керівництво радою солдатських депутатів, яке раніше було більшовицьким, переходить до рук української військової ради [469, с. 240].

Доповнили запропоновану тезу й інші дослідники. С. Рубінштейн дійшов висновку, що в умовах революційних подій листопада 1917 – січня 1918 рр. на Одещині панувало відразу декілька влад: міська дума, військова рада, Румчерод [571, с. 8]. А С. Ковбасюк згадував про існування в Одесі гайдамацького куреня, як вагомий чинник майбутнього протистояння. Історик зазначав, що ще перед 25 жовтня у місті існувало де-факто дві політичні сили, які претендували на встановлення влади – перша Центральна Рада і друга – більшовики. І далі, продовжуючи думку, він наполягав, що коаліційна влада в Одесі формувалася навколо ядра у вигляді «Української ради». Вперше детально описувалися вуличні бої зими 1917-1918 років [472, с. 224-225, 227, 234-242]. Інший автор А. Альошин стверджував, що ставлення мешканців сіл навколо Миколаєва до різних представницьких інституцій залежало від їхнього майнового стану – бідніші шукали допомоги в радах (советах), у той час як

заможніші зверталися до Ради об'єднаних українських організацій [255]. Інформативністю та глибокими висновками відзначається ще одна стаття вказаного дослідника, у котрій аналізується політика німецького командування в місті у 1918 році, роль міської думи у подіях і становище місцевої української ради [256].

У зв'язку з діяльністю татарської національної партії А. Бочагов [286] першим з дослідників згадував існування в Криму української ради, називаючи її контрреволюційною. Дніпропетровський дослідник А. Горб, вивчаючи історію Червоної гвардії Катеринослава, звертався до окремих сторінок Української національної революції на регіональному рівні, роблячи акцент на етнічних особливостях сторін протистояння. Він з'ясував, що червоногвардійцями ставали переважно росіяни, або зрусифіковані мешканці міста, а також першим у радянській історіографії встановив факт існування Катеринославської української губернської ради, як серйозного опонента більшовиків [405, с. 10, 34-35, 38, 58-61]. В історичній довідці, підготовленій Г. Терезанською й здійсненою в рамках проекту по публікації протоколів Одеської ради робітничих депутатів, авторкою визнавалася слабкість місцевого більшовицького комітету [599]. Вона стверджувала, що в жовтні 1917 р. формальна влада опинилася в руках УЦР, а фактично панувало безвладдя [599, с. 16].

Загалом для цих робіт характерною рисою є негативне ставлення до тих політичних сил, які протистояли захопленню влади більшовиками, в тому числі українських органів самоврядування. Спираючись в основному на мемуаристику, без залучення широкої джерельної бази і системного критичного аналізу, в радянській Україні міжвоєнного періоду подавалися негативні оцінки діяльності різних інституцій УНР, хоча подекуди ще залишалася можливість пропонувати слабо цензурований погляд на минуле, що проявилось не тільки у критиці українських національних державних інституцій, але і у визнанні їхнього впливу на розгортання революційних подій. Оціночні характеристики щодо усієї радянської історичної науки 1920-х рр. висловили історіографи

1970-х рр., які стверджували про перевагу викривального аспекту над позитивним, отже тавруючи ворогів революції і надаючи цьому першорядного значення, українська наука значно меншу увагу приділяла спеціальним дослідженням [570, с. 16].

Новий етап дослідження визначеної теми в радянській Україні охопив декілька десятиліть і розпочався під час Другої світової війни. Протягом 1940-1970-х років історична наука значну увагу зосередила на вивченні місцевих органів державної влади Української РСР, рад робітничих, селянських, солдатських депутатів та інших новоутворених установ [254; 258; 507]. Висвітлення українських національних організацій, як і раніше, було відсунуто на задній план. У цих роботах, в кращому випадку, лише згадувалося про існування таких органів влади і, звісно, лише з негативними оцінками. Тому, в цей період не могло бути створено ґрунтовних праць з цієї тематики. Упередженість, як вимога часу, стала на заваді повноцінному дослідженню тих тем, які не вписувалися в існуючу політико-ідеологічну парадигму. Після остаточного оформлення сталінського режиму будь-яка ідейна поліваріантність стала неможливою, що проявилось і в тенденціях історіописання. Прикладом цього може слугувати робота, у якій зовсім не згадувалося про наявність українських товариств Криму [544].

Незважаючи на вказані недоліки, слід виділити цілий ряд робіт, у яких дослідники виділяли існування мережі адміністративних установ першої УНР. Насамперед звернемося до загальних праць, присвячених періоду революції та громадянської війни в Україні, де висвітлюються ті чи інші питання з вказаної проблематики. У монографії А. Лихолата [500] декілька сторінок було відведено військовій та політичній боротьбі Херсонської української губернської ради з більшовицькими організаціями. Розповідаючи про цей епізод історії України, автор зазначав, що на кінець осені 1917 р. влада в Одесі перебувала у руках представників Центральної Ради. Згадувалося і про відновлення діяльності української адміністрації краю навесні 1918 р. Проте, вже у наступному дослідженні [499] автор обмежується лише згадкою про

існування на Херсонщині губернської та повітових рад, обходячи мовчанням питання впливу цих органів влади на життя краю та політичну ситуацію в ньому. Вперше автор наводить чисельність збройних сил, які підтримували українську владу.

У монографії Ю. Білана [272] визнається, що в Катеринославі більшовики зуміли взяти під контроль ситуацію тільки після зовнішньої допомоги, при цьому ігнорується існування УНР. А в узагальнюючій праці зі схожою назвою [548] проаналізовано ситуацію, яка склалася на Херсонщині та Катеринославщині після захоплення влади більшовиками в Петрограді. Автори дійшли висновку, що у цей час в Одесі й Катеринославі склалося становище, коли одночасно здійснювали владу Центральна Рада, рада робітничих депутатів і міська дума, себто виникла система багатовладдя, а численні спроби створити будь-який об'єднаний орган управління ні до чого позитивного не привели і не могли привести. Зазначається при цьому, що найпотужніша військова сила була в розпорядженні українських губернських рад. Критичний погляд на події в Катеринославі привів фахівців до думки, що місцеві більшовики у протистоянні з конкурентами діяли нерішуче. Звертаються науковці і до питання ліквідації місцевих губернських і повітових органів влади УЦР у ході встановлення більшовицького державного апарату [548, с. 212-213, 230-231].

Публікація І. Кураса мала дещо інший вектор щодо об'єкта дослідження [495]. Історик, взявши за відправну точку класовий підхід, об'єднав до купи всю «контрреволюцію», але фактично визнав важливість та неоднозначність національного питання. Хоча й відводив йому підрядну функцію, значно менш важливішу на фоні вирішення соціальних питань. Він критикував позицію одеських більшовиків, які применшували значущість національного дискурсу, посиляючись на поліетнічність губернії. Зауважував, що ті не мали чіткої позиції щодо належності насамперед великих міст до УНР [495, с. 109-110, 115].

На початку 1970-х років з'явилося відразу декілька творів, у яких продовжила викристалізовуватися точка зору радянської історіографії щодо

функціонування місцевої української адміністрації. Так, на думку І. Кураса, слідом за заснуванням Генерального секретаріату Центральна Рада поспішно створювала свої органи влади на місцях – губернські та повітові українські ради, волосні і сільські «народні» управи [496]. А у праці Ю. Гамрецького, Ж. Тимченко, О. Щусь мала місце думка, що серед ліворадикальних політичних сил не було чіткої позиції у ставленні до місцевих українських рад [370], але це не заважало РСДРП(б) і УСДРП в окремих питаннях організації влади діяти спільно [370, с. 200-201].

Слід зазначити що, більшість вказаних вище науковців, ставлячи у своїх працях питання організації нової системи державного управління відразу після падіння Російської імперії, опускають проблему формування місцевих представницьких організацій Центральної Ради, за тодішніми канонами наполягаючи, що в цей час повсюдно встановлюється двовладдя у вигляді органів Тимчасового уряду та рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Таким чином, до першого політичного табору, названого «буржуазно-демократичним», а ргіогі відносили й українські установи, не «помічаючи», що між ними та, наприклад, громадськими комітетами, існували суттєві стратегічні та тактичні протиріччя. І навпаки, доволі часто спостерігалися приклади тісної співпраці з радами (советами), до яких входили члени УСДРП і УПСР.

Але серед загалу вирізнялися й ті праці, у яких висловлювалися дещо відмінні тези. До таких належить стаття Ю. Гамрецького [368], де ґрунтовно висвітлено процес встановлення більшовицької влади на місцях. Історик, ставлячи під сумнів цілу групу усталених догм, які заперечували наявність потужного національного чинника в революції, отже впливу місцевих українських установ, підкреслив, що ради (совєти) та Військово-революційні комітети існували поряд з «місцевими філіалами Центральної ради і буржуазними міськими думами», й навіть у листопаді 1917 р. значна кількість рад визнала УЦР як «існуючу реальність», а більшовицькі комітети та Червона гвардія виявилися неготовими до наступу [368, с. 40-41]. Врешті-решт, ставить

слушне, і водночас риторичне, запитання, щоправда з використанням звичних штампів, «<...> проти кого робітники й революційні солдати <...> піднімали збройні повстання?». І сам дає незвичну, як для епохи, відповідь: «зображення українських буржуазних націоналістів та їх Центральної ради як незначної сили викривляє дійсне становище <...>», отже, після повалення Тимчасового уряду на значній території України було встановлено владу Центральної Ради [368, с. 43, 46]. Дана теза дисонувала з класичним гаслом радянської історіографії про тріумфальний хід радянської влади. Знаний фахівець фактично підтвердив свої попередні міркування про слабкість думки щодо двовладдя, демонструючи це на прикладі Катеринославської ради робітничих депутатів, яка, за його наполяганням, на перших порах не претендувала на владу, а мала представляти робітничий клас в органах громадського самоврядування [369, с. 18-19].

Поряд з узагальнюючими дослідженнями періоду Української революції важливими для розуміння науково-ідеологічних тенденцій тієї доби є роботи, що висвітлюють історію Комуністичної партії України, адже в безпосередній боротьбі з більшовицькими осередками йшло становлення органів влади УНР. Автори першого видання «Нарисів історії Комуністичної партії України» [527], розглядаючи питання організації системи управління навесні 1917 р., користуються звичним кліше, що в період двовладдя Тимчасовий уряд та Центральна Рада становили один табір, вороже налаштований щодо рад робітничих і солдатських депутатів. Як говорилося вище, такий підхід був занадто спрощеним і не відповідав реальному стану речей. Щоправда, розповідаючи про діяльність Центральної Ради та українських національних партій, вказується на значний вплив останніх на широкі верстви українських селян, солдатів, інтелігенції та робітників і створення на місцях своїх органів – губернських і повітових рад. Автори зазначають, що посилювався вплив українських сил й у інших органах самоврядування – міських думах, управах, земствах.

У наступних виданнях «Нарисів» [528] вже опускається думка про активну діяльність УЦР та її органів на місцях, констатується лише їхня

наявність, що свідчило про прогресуючу тенденційність у дослідженні даної теми в протягом 1970-х рр. Сказане стосується й більшості тих праць, які з'явилися у пізніший період [540 – 542]. Навіть, якщо мова йшла про визнання з боку рад Катеринослава Центральної Ради як верховної крайової влади, проекція на місцеву українську губернську раду не робилася [538, с. 166-167]. Тільки автори миколаївського видання визнавали, що в жовтні 1917 р. Рада об'єднаних українських організацій посилила свою діяльність, й робили ремарку про їхній незначний вплив у середовищі робітників [529]. Висновки, до яких приходять автори переважної більшості досліджень щодо діяльності органів українського самоврядування, збігалися з тими, що були усталені ще з 1940-1950-х рр., отже загальноприйнятими на той час.

Суттєво наблизити вчених до глибшого розуміння ситуації на місцях у вказану епоху мали розробки регіонально-краєзнавчої тематики, сюжетна палітра яких щоправда виглядала досить блідо. Зазвичай у них висвітлювали історію більшовицьких партійних комітетів, окремих населених пунктів тощо. Домінуючою залишалася партійна тематика, що підтверджується простим переліком назв наукової продукції. Наприкінці 1940-х – у 1950-х роках вийшло друком декілька ґрунтовних статей та монографій дніпропетровських науковців, у яких ставилися питання стосунків між партійними більшовицькими комітетами та їхніми опонентами, зокрема українськими організаціями і установами, серед яких виділяли українську губернську раду [556; 282; 283; 546]. Загалом останній виділено достатньо багато обсягу в роботах, себто автори не обмежувалися звичайною констатацією факту їхнього існування. На думку І. Придатченка представницькі органи УЦР домінували на селі, де послідовно розширювали власну мережу, але при цьому позиція фахівця спрощувалася ідеологічною установкою про начебто єдиний антибільшовицький фронт [556, с. 150, 160, 163-164]. Так само недоказовою залишилася теза автора про «найактивнішу участь трудового селянства в розгромі й ліквідації гайдамацьких банд» [556, с. 176].

Збройним аспектам боротьби за владу присвячував увагу В. Борщевський, який детально розглянув підготовку більшовиків до захоплення Катеринослава. При цьому історик визнав, що у протистоянні між гайдамаками та червоногвардійцями вирішальну роль відіграли московські загони, надіслані зі спеціальною військовою місією на південь УНР [282, с. 21-22, 24, 26-28, 33]. У схожому руслі підготовлено твір, у якому досліджувалися революційні аспекти населених пунктів Криворіжжя. А. Пахомов був змушений констатувати серйозні проблеми для більшовиків в регіоні навіть після падіння Тимчасового уряду, оскільки переважно сільська людність віддавала свої симпатії українським партійним і військовим структурам [546, с. 94].

До слова, особливо плідними щодо появи наукової продукції виявилися ювілейний 1957-й і 1958-й роки. Тоді світ побачила ціла низка монографій та ще більше статей, у яких досліджувалися різноманітні питання революції на півдні України. Протягом 1957-1958-х рр. вийшло друком три праці Г. Сьоміна [575; 576; 597], присвячених історії Севастополя, у яких автор вказував не тільки на існування в місті «Української громади», «Севастопольської української ради», «Чорноморського українського військового комітету», але й стверджував, що саме українські організації, з-поміж інших національних, були найчисельнішими, і навіть на деякий час українізували декілька військових суден Чорноморського флоту, діючи узгоджено з Центральною Радою [597, с. 146, 186-187]. У цілому дослідник, чи не вперше у радянській історіографії, відводить даній сторінці історії відносно великий обсяг матеріалу, припускаючись при цьому ряду помилок, які можна пояснити необхідністю ототожнити українські організації з єдиним «контрреволюційним табором». Наприклад, Г. Сьомін безпідставно стверджував, що «Українську громаду» очолювали меншовики і есери (мабуть російські), а керівниками «Севастопольської української ради» начебто були офіцери-корніловці [575, с. 110; 597, с. 196].

Дослідження даної теми знайшло відображення у публікаціях П. Надинського [522; 523]. Вчений, повторюючи основні постулати радянської

епохи, проігнорував наявність в Криму українських політичних сил, віднісши до «контрреволюційних центрів» тільки татарські, вірменські, німецькі та єврейські товариства, поєднуючи їх зручною дихотомією: більшовики – антибільшовики. Щоправда він, всупереч усталеній традиції, виділяв ще й російську буржуазію, яку протиставляв «татарським націоналістам» [522, с. 39]. Вказані проблеми розробляли й інші автори, ідеї яких мали ідентичний зміст з думками вищеназваних фахівців [489].

Варто згадати й інші твори, які безпосередньо розкривали революційні події у регіональному зрізі в локальних частинах півдня України. До таких належать колективна праця [534], в якій знаходимо поодинокі відомості про існування Херсонських губернських органів влади часів УНР. А також решта творів подібного гатунку [260; 640; 628; 475; 573].

Визначений напрям наукових пошуків зберігав свою актуальність й в подальші роки, не змінюючи при цьому взяті за основу ідеологеми. Ціла група авторів продовжувала експлуатувати окреслений правлячою партією об'єкт дослідження, додаючи до написаного, як правило, тільки новий емпіричний матеріал, у якому «український компонент» або практично випадав, або не знаходив розвитку, залишившись на периферії серйозного аналізу [363; 285; 281; 284; 532; 468; 502; 511]. Так Л. Волошинов, який детально описує перипетії політичної боротьби в Таврійській губернії, висуває відразу декілька важливих тез: старий таврійський пролетаріат перебував на фронті, а новий поповнювався за рахунок вихідців з заможних верств, що утруднювало більшовикам здійснювати агітацію, тому останні тривалий час виступали у спілці з меншовиками, і це, своєю чергою, сприяло зміцненню позицій татарських і українських політичних таборів. А особливістю розповсюдження радянсько-більшовицької влади в губернії стало те, що вона спочатку була встановлена в Севастополі, а не в губернському центрі [363, с. 12, 42-43, 66, 108]. В. Борщевський з'ясував, що українські товариства Катеринослава ще 12 жовтня 1917 р. вимагали від міської думи і рад визнати Центральну Раду вищим крайовим органом влади [285].

Багату наукову спадщину залишив по собі сімферопольський вчений П. Гарчев, який протягом десятиліть вивчав історію революції в Україні. Наприкінці 1960-х рр. вийшло друком дослідження науковця, присвячене Червоній гвардії [375]. Вивчаючи її діяльність, в тому числі на півдні, автор приходив до висновків, що в Одесі у листопаді 1917 р. влада належала радам робітничих і солдатських депутатів разом з українськими органами влади, в той час, як у Миколаєві та Херсоні, більший вплив мали збільшовизовані ради робітничих і військових депутатів. В руслі офіційної доктрини трактувалися й події в Катеринославі [375, с. 87-88, 208-209]. У наступних працях він дискутував з окремими постулатами своїх сучасників про події в тих чи інших південних регіонах, які щоправда мали тільки дотичний характер до проблеми, висунутої в даній дисертації [372; 377; 378]. Певним винятком може слугувати твір, у якій згадувалися катеринославські активісти, що наприкінці осені 1917 р. взяли активну участь у переформатуванні місцевої влади, ставши дієвими механізмами функціонування губернського революційного комітету [374, с. 50]. Висловлені ідеї були фактично продубльовані у спільній статті П. Гарчева і Л. Гарчевої [376].

Окремі краєзнавчі аспекти щодо даної проблематики, які правда не відрізнялися оригінальністю, віддзеркалювалися також у багатотомній «Історії міст і сіл Української РСР» [457 – 462]. Характерними для цих робіт були тези щодо встановлення після Лютневої революції на території півдня України двовладдя – органів Тимчасового уряду та рад (советів). При цьому зазначалося, що в ряді місць виникали і органи української адміністрації, які натомість, на думку науковців, майже не впливали на політичне життя краю або виступали у спілці з органами управління петроградського уряду. Лише наприкінці осені 1917 р. влада в регіоні поступово переходить у руки губернських та повітових рад. Автори дослідження твердили, що після жовтневих подій у Петрограді, в Одесі встановлюється нова форма двовладдя: українська адміністрація й ради робітничих, солдатських і селянських депутатів

[461, с. 104], а на Катеринославщині були зосереджені значні збройні сили Центральної Ради [456, с. 26].

У цілому, зосередившись протягом 1940-1970-х рр. на проблемі формування більшовицько-радянських органів управління, історики тільки побічно ставили питання про державний апарат влади УНР, оцінюючи її лідерів та представників регіональних мезоеліт, виходячи з задалегідь визначених комуністичною партією ідеологічних маркерів, отже різко негативно і лише у зв'язку з протистоянням більшовицьким комітетам чи радам робітничих депутатів. При цьому розподіл обсягу текстів мав очевидну хронологічну диспропорцію, коли періоду березня – жовтня 1917 р., отже домінуванню небільшовицьких політичних сил, відводили значно менше місця. Поряд з ґрунтовними дослідженнями українська радянська історіографія у той час значно менше продукувала вузько спеціалізованих творів, що пояснюється усталеними традиціями марксистської методології – гіперболізоване захоплення участю народних мас/низів у історичному процесі.

Дещо менше праць з означеної проблематики датуються 1980-ми роками, особливо, якщо мова йде про монументальні твори. Серед небагатьох робіт можна назвати статтю М. Юрковського [641], написану на широкій документальній базі російських архівів, у якій дослідник ставить питання діяльності українських організацій на Чорноморському флоті. Автор, виходячи з традиційних для радянської схеми історіописання позицій, дає оцінки українському національному рухові у війську, й, до певної міри, ставить під сумнів окремі ідеї своїх колег. Він приходить до висновку, що вплив національних товариств був значним, і пояснює це комплектуванням суден флоту, як правило, вихідцями з України, а такий кадровий склад, на його думку, створював підґрунтя для національної агітації [641, с. 227]. Слід звернути увагу на те, що автор, на відміну від загальноприйнятих у той час правил, виділяючи перший етап створення місцевих українських організацій у вигляді «громад», «рад», «військових комітетів» (весна 1917 – жовтень 1917 рр.), характеризує його, як період бурхливого росту національно-визвольного руху [641, с. 228] і

пояснює переважанням етнічних українців на Чорноморському флоті високим відсотком заможних категорій. Правда ці міркування подаються скоріше формально, без наявності серйозної доказової основи.

В умовах розпаду тоталітарної системи наприкінці 1980-х рр. намітилися тенденції до зміни існуючої парадигми мислення, пошуків нових сюжетних ліній досліджень, поступового відходу від так званого партійного принципу в оцінках минулого. І вже в останні роки існування СРСР визріли наслідки загальної суспільно-політичної лібералізації у вигляді появи відповідної інтелектуальної продукції, а одним з піонерів у переоцінці подій минулого став Д. Яневський [647]. Він з видозмінених позицій розглядав історію України періоду революції, подав глибшу характеристику діяльності Центральної Ради, аніж його попередники, окремих її діячів, розповідає про ті сторінки епохи, які раніше були невідомі для широкого загалу. Новим було й те, що історик звернув прискіпливішу увагу на стосунки центру (Києва) з провінціями, вказуючи, що умовою дальшого розширення соціальних і політичних засад українського руху було залучення до нього різних верств населення через новоутворені губернські, повітові та міські «українські» ради, хоча мова йшла тільки про Полтавщину, Чернігівщину, Волинь, Слобожанщину і Київ [647, с. 15].

Вивченню недоступних раніше аспектів вітчизняної історії, загальному розширенню методологічної бази, дослідницьких прийомів, поліваріантності сюжетів, формуванню науково виваженої термінології ще більше посприяло отримання Україною незалежності. Вже з початку 1990-х років світ побачив цілий ряд робіт різного формату, які виходили за рамки догм і стереотипів, що склалися в радянській історіографії, й стосувалися розглядуваної нами проблеми. Спроби розбудови Української держави у ході Першої світової війни стали об'єктом прискіпливого та ретельного вивчення відразу у постперебудовний період. Насамперед згадати дослідження О. Копиленка «Сто днів» Центральної Ради" [478], для написання якої дослідник залучив невикористану раніше джерельну базу. Він, як і його попередники,

ставив питання про створення губернських, повітових і міських українських рад, зазначаючи, що в цій сфері діяльності УЦР були певні прогалини [478, с. 15]. Серед тих науковців, хто у 1990-х роках активно долучився до вивчення історії Центральної Ради був О. Реєнт. У його доробку знаходимо цілу групу робіт різного обсягу, у яких розкриваються як соціальні, так і національно-державницькі аспекти революції [564 – 566; 572]. Вже самі назви праць засвідчують наукові уподобання історика, його схильність до дослідження соціальної історії в контексті революції, не цураючись при цьому й її партійно-політичних аспектів. Втім регіональна проблематика в доробку О. Реєнта представлена значно менше, ніж сюжетні лінії, пов'язані з центральними органами влади, й загалом подіями загальнодержавного характеру. Те саме стосується й більшості інших дослідників, що працюють в центральних науково-дослідницьких центрах.

Багато та плідно в напрямку дослідження історії національної революції працює В. Солдатенко, перу якого, у тому числі в співавторстві, належить ціла низка праць [583; 585 – 590]. Передусім прискіпливої уваги вимагають його роботи «Українська революція: концепція та історіографія» та «Українська революція. Історичний нарис». У першій з книг історик визначає, що головне завдання роботи – переосмислення Української революції на основі відомих джерел і літератури, вихід на новий справжній науковий рівень дискусії. При цьому автор не виділяє, як окрему дослідницьку проблему, організацію місцевих органів влади, оскільки й самі лідери Центральної Ради не ставили це питання на перше місце, а критикуючи тогочасну національну еліту, звертає увагу на необхідність створення розгалуженої мережі місцевих комітетів і організацій як опори УЦР, запоруки подальшого розвитку Української революції [589, с. 213, 300-301]. При аналізі ситуації в регіонах історик погоджується з думками Д. Дорошенка про брак інтелігенції, про відірваність провінції від Києва тощо [589, с. 213, 356]. Дослідник визнавав, що вивчення національної революції в регіональному аспекті лише розпочалося й торкалося на той час тільки Полтавщини, Східної та Західної України [588, с. 30].

Не менш багатогранним творчим доробком вирізняється наукова діяльність В. Верстюка [299; 302; 303]. У своїх працях автор звертається до ідей М. Грушевського по створенню густої мережі українських комітетів у селах, містечках, повітах та об'єднання їх губернськими українськими комітетами. Науковець вказував на роль голови Центральної Ради в створенні системи українських рад. Однак приходять до висновку, що єдиної мережі сільських, волосних комітетів українській владі так і не вдалося створити. Не менш важливим є й те, що дослідник, вивчаючи різні сторінки діяльності УЦР та уряду, зауважував, що діяльність українських губернських і повітових рад, їх складні взаємини між собою і ставлення до центральних державних установ залишаються поза межами історичних досліджень [300, с. 8], що, в свою чергу, актуалізувало необхідність подальшого висвітлення питань регіональної політики у рефлексії офіційного Києва. Попередній інтелектуальний доробок В. Верстюк підсумовував у низці наступних публікацій, де пропонував вивчати революцію в національній та соціальній площинах як двох складових одного цілого, твердив, що національна держава була не метою, а засобом для вирішення соціальних питань [298].

Серед робіт 1990-х років з даної проблематики гідне місце займає дослідження Ю. Павленка та Ю. Храмова [543]. Аналізуючи процес становлення української державності у 1917-1919 рр., вони оцінювали не тільки політико-правовий статус центральної влади, але й, що важливо, ситуацію в провінціях, зокрема у Херсонській та Катеринославській губерніях. Історики простежили зміни, які відбувалися в регіоні в ході зміцнення української влади. Прикметним є те, що автори розглядають хід подій комплексно, не відриваючи центр від регіонів та регіони один від одного, хоча про діяльність місцевих українських органів самоврядування жодної південної губернії мову не ведуть.

Протягом багатьох років наполегливо вивчає історію Української національної революції 1917-1921 рр. запорізький дослідник Ф. Турченко. З-під його пера, одноосібно або у співавторстві, вийшло друком чимало наукової продукції, яка сприяла не тільки перегляду застарілих схем радянської

історіографічної традиції, але й допомагала визначити нові напрями пошуків [613]. Прикладом може слугувати монографія, виконана в руслі дослідження модернізаційних процесів на півдні України початку ХХ століття [614]. Автори, вивчивши існуючий науковий доробок і залучивши подекуди нові джерела, насамперед документи Центральної Ради та періодичну пресу, синтезуючи соціальні, національні, психологічні, партійні, політичні та військові параметри південноукраїнського суспільства, визначили особливості його формування, розвитку й місця у соціально-політичних процесах імперського та постімперського періодів. Досліджувана проблематика отримала через те ґрунтовну оцінку, яка базувалася на тезах, що регіон, до певної міри, був найслабшою ланкою Української революції, завдяки чому став об'єктом впертої боротьби, але з іншого боку, якщо до революції він сприймався у масовій свідомості під назвою Новоросія, то після неї вже як частина України [614, с. 135, 280]. При цьому у праці можна побачити чималу доказову базу запропонованих висновків, яка перемежована великою кількістю подій, імен, порівнянь тощо.

У 1998 р. вийшла друком праця В. Вериги [296], в якій фахівець частину матеріалу присвячує подіям на півдні України. Щоправда, торкаючись сюжетів у регіоні, історик передусім опирається на наукові доробки Д. Дорошенка, у яких не могло бути залучене максимальне коло джерел, особливо архівних. Тому в окремих місцях дослідник допускається прикрих помилок. Зокрема, не відповідає дійсності твердження, що українська рада в Одесі змінила назву організації на Одеський український військовий кіш [296, с. 85]. Це взагалі могли бути відмінні підструктури, оскільки під вказаною назвою у джерелах інколи фігурувала й Херсонська українська губернська рада, а термін «українська рада» використовувався після формування військового коша, а не навпаки. Хибною є й думка про те, що влітку 1917 р. Одеська українська військова рада перебрала владу в місті [296, с. 131]. Тут В. Верига посилається на спогади Г. Гришка й переносить цю неточність до своєї праці. Вона стала владною силою в губернії лише у другій половині осені 1917 р.

Очевидно, що зміни, які відбувалися в новітній вітчизняній історіографії, насамперед стосувалися тем і сюжетів загальноукраїнського/державницького характеру. Історики намагалися за стислий період часу не лише переглянути усталені оцінки (а дехто навіть брав участь у їх формуванні), використовуючи часто механічний принцип заміни негативу на позитив щодо однотипних явищ, але й розширити евристичні можливості, які б заклали документальну базу під вивчення центральних органів влади, що фактично унеможливило «опуститися» по дослідницькій вертикалі зі столиці до провінції. У такий спосіб тривав процес накопичення фактів, який не закінчився до кінця ХХ ст., формувався необхідний інтелектуальний потенціал, складалися передумови для розширення методологічної поліваріантності. За підрахунками укладачів узагальнюючого бібліографічного покажчика до кінця ХХ ст. державотворчим процесам у добу першої УНР було присвячено більше 400 наукових праць [673, с. 278-318]. Але сказане не заперечує того, що в цілому на рубежі тисячоліть сформувалися альтернативні щодо радянської традиції матричні схеми і терміни, що стали основою для подальших інтелектуальних пошуків.

Проте поодинокі твори, присвячені регіональній політиці урядів Української республіки, все таки продукувалися. Одним з перших дослідників, хто звернувся до питань формування й діяльності місцевих органів влади за часів УНР, був О. Мироненко [508]. Заслуговує уваги його підхід до даного питання, де простежується зв'язок між політикою центру в державотворчому процесі й ситуацією на місцях. Автор підкреслював, що члени Центральної Ради взяли найактивнішу участь у формуванні нових місцевих органів влади і управління, починаючи з Києва [508, с. 15]. Спираючись на документальну базу, О. Мироненко вказував, що самоврядні структури водночас були і органами місцевої влади й інституціями державного управління, часто відображали інтереси різної політичної спрямованості, не завжди мирно співіснували [508, с. 95, 102]. Звертається дослідник й до проблеми організації української влади на місцях навесні 1918 р., пов'язаної з встановленням поряд з

цивільною військової влади. Науковець аналізує функції та повноваження цивільних і військових адміністрацій, стосунки між ними та з центром [508, с. 15].

На динаміку змін в саморефлексії Центральної Ради звернула увагу Т. Бевз [263]. Вона виділила умовні етапи її репрезентативності – від організацій, які об'єднували національно свідоме населення до передпарламенту, що почав формувати власну політичну модель, у якій знайшлося місце системі місцевих українських рад (губернських, повітових, міських). Вони, на думку історика, були опорою Центральної Ради на місцях, однак міжпартійні розбіжності стали причиною краху ідеї українських рад. У контексті дослідження діяльності Міністерства внутрішніх справ УНР О. Кудлай [486] декілька сторінок відвела проблемам діяльності губернських, повітових і міських комісарів, які безпосередньо підпорядковувалися профільному міністерству. Вона відзначила слабку організацію справи, наприклад недостатній зв'язок по владній вертикалі між Києвом й регіонами. Безпосередньо концепцію організації місцевого самоврядування у рефлексії М. Грушевського вивчав львівський історик М. Іваник [453], який підкреслив, що в її основі лежав національний принцип.

Особливе місце серед робіт новітнього періоду слід відвести працям з військової тематики, які в тій чи іншій мірі дають відповіді на поставлені питання національного державотворення, що кореспондуються переважно з організаційними основами. Зокрема, у середині 1990-х рр. вийшла друком монографія київського історика Я. Тинченка [602]. Автор детально аналізує причини, хід та підсумки першої війни між УНР та радянською Росією. При цьому залучає надзвичайно велику кількість джерел та літератури, як правило незнаної у науковому світі раніше, а також широко використав інтелектуальну продукцію діаспорного походження. Спираючись на кількісний метод дослідження, науковець порівнював військові сили УНР та більшовиків, що на регіональному рівні сприяє більш точному визначенню місця Одеської української військової ради в системі військово-політичного протистояння. Автор також вводить у науковий обіг цілий ряд нових фактів та невідомих імен.

У 2009 р. побачила світ наступна його книга [603], у якій було розширено попередній матеріал за рахунок емпіричної бази. Окремі сюжети були пов'язані з військовим протистоянням на півдні України. Щоправда не обійшлося й без певних неточностей. Так, історик твердить, що головою Одеської української військової ради з самого початку був П. Вербицький [603, с. 115], хоча посаду займав І. Луценко.

Окремо слід згадати монографію В. Голубка [400], яка стала підсумком попередніх наукових пошуків вченого. Науковець, на основі багатого джерельного матеріалу, в тому числі документів з російських архівосховищ, простежив складні й багатогранні процеси українізації російської армії, яка бурхливими темпами проходила на півдні України, насамперед у прифронтових районах. Багато уваги приділяється подіям в Одеській військовій окрузі та Чорноморському флоті, створенню військових рад і комітетів, персональним чинникам становлення перших українських частин у вигляді гайдамацьких куренів. Подається орієнтовна чисельність цих утворень, подекуди персональний склад на рівні керівництва, і що важливо, участь гайдамаків у встановленні влади УНР на її південних теренах.

Протягом 1990-х років активізувалося вивчення окремих регіонально-краєзнавчих зрізів історії Української державності 1917-1918 рр., але цим питанням не приділялася надто пильна увага. Коло істориків, з-під пера яких виходила б наукова продукція, особливо монографічного характеру, залишалось достатньо обмеженим. Разом з тим варто звернутися до повідомлень ряду фахівців, які ставили проблемні питання. Насамперед слід назвати статтю Я. Дашкевича [423], у якій вчений стисло характеризує становище на Кримському півострові у 1917 р. крізь призму поживавлення діяльності української громади. Спираючись на мемуаристику діаспорного походження, він оприлюднює невідомі раніше в УРСР цифри, імена учасників подій, подає відмінну від радянської історіографії інтерпретацію їхньої ролі в революційних трансформаціях. Фактично львівський фахівець визначив нові пріоритети у дослідженні проблеми, що незабаром були підхоплені П.

Гарчевим і, меншою мірою, В. Федуним, який про установи Центральної Ради в Таврійській губернії не згадує [373; 621].

Окреме місце серед творів того часу посіла праця В. Корольова [479], у якій, на фоні переосмислення здобутків попередників і визначення нових парадигм мислення, комплексно розглядалася політична ситуація в Таврійській губернії у перший рік революції. Історик, формуючи альтернативну оцінку подій на теренах Таврії, на основі використання широких масивів періодичної преси місцевого походження, пропонував відійти від класового підходу у вивченні революції, використовуючи як одиницю виміру таку категорію як етнополітичні групи. Ідеологічні уподобання автора очевидно мали ліберальне забарвлення, що визначало стиль написання твору, в якому лєвова частка матеріалу замикалася на висвітленні дій представників ліберальної демократії. Український політичний табір теж отримав значну долю уваги, й що прикметно, без потрактування у дусі відомих з радянських часів стереотипів. Історик встановив, що протягом весни – літа 1917 р. Центральна Рада організувала в Таврійській губернії широку мережу своїх низових організацій – міських рад, військових комітетів, громад, які саме влітку пожвавили свою роботу [479, с. 8, 19]. Діяльність українських комітетів на Чорноморському флоті, у військових гарнізонах, в радах (советах) та ін. отримала рельєфну характеристику, що не співпадала з існуючими до 1990-х рр. оцінками. Але разом з тим, участь українізованих частин або українських громад і організацій у боротьбі за владу простежується поверхово і дискретно. Наприклад, перша згадка про загальногубернську українську раду датується тільки 26 жовтня [479, с. 32], у той час, коли вона виникла ще наприкінці серпня. Це зайвий раз підкреслює, що дана тематика все ж таки перебувала на периферії дослідження.

Важливе місце у вивченні теми продовжили посідати ювілейні роки. Не стало винятком 80-річне відзначення початку Української революції, що супроводжувалося низкою заходів наукового характеру. До таких належала збірка тезових публікацій за матеріалами спеціалізованої конференції, що проходила в Сімферополі у 1997 р. Ціла група доповідачів у своїх виступах

розглядали різноманітні аспекти формування владної вертикалі в новопосталій Українській республіці. Сімферопольський фахівець Л. Гарчева цілком слушно стверджувала, що місцевими органами Центральної Ради були, насамперед, українські громади в селах, містах, військових гарнізонах, на Чорноморському флоті, Південно-західному та Румунському фронтах. І саме вони на зборах і з'їздах обирали свої виконавчі органи – сільські, волосні, повітові та губернські українські ради. Дослідниця висловила думку, що після повалення Тимчасового уряду та утворення УНР місцевими органами управління Української держави стали також ради робітничих і солдатських депутатів, переважна більшість міських дум і земств, штаби Київського і Одеського військових округ. Авторка зазначала, що військові організації відігравали значну роль у боротьбі з більшовицькою Росією, а місцеві цивільні органи влади УНР користувалися широкими повноваженнями і реально впливали на тогочасне суспільно-політичне життя. Зрештою Л. Гарчева зробила висновок, що в УНР існувала розгалужена система органів місцевої державної влади [380].

П. Тригуб, досліджуючи дану проблему, запевняв, що майже всі установи місцевого самоврядування в Україні підтримали Центральну Раду після проголошення нею УНР. Хоча в умовах існування радянсько-більшовицької влади в Україні у грудні 1917 – березні 1918 рр. позиція деяких діячів змінилася по відношенню до Києва і вони почали тісніше співпрацювати з новою владою. Вказував автор й на те, що протягом березня – квітня 1918 р. органи місцевого самоврядування працювали під наглядом німецького військового командування, виконуючи накази та розпорядження окупаційної влади [608].

Розмірковуючи про правовий статус місцевих державних органів УНР у 1917-1918 рр., В. Федунів і П. Таран приходять до висновку, що діяльність регіональної адміністрації Центральної Ради не була повноцінною через відсутність чіткої юридичної бази. Їхні функції визначалися лише положеннями Універсалів та деклараціями Генерального секретаріату. Такій ситуації поклала

край тільки Конституція УНР 1918 року [622]. Але, як відомо, вона не вступила в силу через гетьманський державний переворот.

Міжрегіональні зрізи національної революції стали предметом дослідження одеського науковця О. Гонтаря. З-під його пера у різний час вийшло декілька публікацій, у яких систематизувався доступний історіографічний та джерельний матеріал, з метою виявлення закономірностей у побудові вертикалі влади в УНР [402 – 404].

Якщо у вище згадуваних творах мова йшла хоч і про регіональний вимір проблеми, але в межах усієї УНР, то в інших поодиноких працях ми бачимо висвітлення історії самоврядних структур безпосередньо в південних губерніях. Окремі питання ставили автори тез В. Чумак та С. Платонов [632], але обсяг публікації не дозволив всебічно і глибоко розглянути досліджувані питання, мова йшла винятково про постановку проблеми. Ю. Бондарчук [278] зазначав, що пожвавлення українського руху в Єлисаветграді розпочалося з появи на арені політичної боротьби кооператора М. Левицького, котрий почав організовувати українську фракцію в раді робітничих і солдатських депутатів [278, с. 274]. Але знову доводиться констатувати, що немає висвітлення питання про діяльність української адміністрації краю в подальші місяці революції, тоді, коли вона була створена.

Подібні сюжетні лінії розроблялися запорізькими та дніпропетровськими вченими, які в контексті наповнення позитивними фактами змальовували становище української громади Катеринославської губернії протягом 1917 року [386 – 389; 391; 392; 395; 650; 651]. У даних статтях випукло простежується культурницька домінанта у градації інтересів місцевих українців, адже вони спочатку зосередилися саме на справі відновлення власних мовно-літературних, видавничих й освітніх прав, й тільки згодом, не раніше середини квітня, поступово формується політичне обличчя громади, викристалізуються партійні осередки, відбувається об'єднання навколо Катеринославської української губернської ради. Зокрема В. Гвоздик, залучаючи до аналізу передусім періодичну пресу та мемуаристику, вказував на

кількісне і партійно-організаційне представництво в раді [392, с. 13]. А В. Яценко, на тій самій джерельній основі, більш предметно розглянув другу половину року, коли у місті різко загострилися політичні дискусії. Він висунув тезу, що тільки з листопада революційний процес у Катеринославі набув виразно національного забарвлення [651, с. 110].

Різноманітні біографічні дані про катеринославських діячів, насамперед А. Синявського, меншою мірою І. Мазепи, І. Труби, братів Горобців та ін., можна відшукати у працях В. Заруби та М. Чабана [441; 440; 630]. Вони дають змогу простежити міжособистісні зв'язки в процесі становлення фундаменту українських представницьких структур, партійні уподобання, подекуди поденно відновлюють хід подій у березні – квітні 1917 р., коли слід було у стислі терміни інтегрувати до нових установ делегатів від національно-культурних товариств, здійснити перші кроки по налагодженню мережі «Просвіти», селянських і військових комітетів.

Чи не єдиним твором, у якому відтворюється процес відновлення діяльності українських адміністративних підструктур Катеринославської губернії навесні 1918 р., є стаття Б. Малиновського. В ній автор, спираючись на архівні, мемуарні джерела, періодичну пресу, подає персональний склад губернської революційної ради, виявляє механізми її стосунків з Києвом й німецьким командуванням в Україні, встановлює рівень репрезентативності поміж іншими державними та військовими інституціями в очах місцевої людності, аналізує механізми її ліквідації після гетьманського державного перевороту [503].

Суттєві якісні та кількісні зміни у вивченні тематики в межах Таврії відбулися на початку ХХІ ст., коли друком вийшло декілька академічних праць [579; 574; 484], які значно розширили поле дослідження, що дало змогу скрупульозніше розглянути зародження і становлення насамперед українського військового руху в Севастополі, механізми виникнення національних громад, рад і комітетів. При цьому помітно менше представлені сюжети, пов'язані з цивільними структурами, а також суттєво менше мова йде про інші регіони

Таврійської губернії, обмежуючись поодинокими згадками щодо українських комітетів у Сімферополі, Керчі й Феодосії. Це пояснюється специфікою роботи з джерелами, які мають переважно мемуарне походження, до того ж, це спогади передусім військових, які перебували на флотській службі й по закінченні революції опинилися за кордоном. У згаданих творах можна відшукати не тільки велику кількість імен учасників українських товариств, але й ознайомитися з висунутою Чорноморською громадою Севастополя військовою доктриною, ставленням командування Чорноморського флоту до українізації армії, безпосередньою участю членів громад і комітетів у становленні інститутів Української республіки [579, с. 63-64, 71, 74, 76-77], внутрішньою структурою Чорноморської громади, партійним представництвом, стосунками з іншими етнічними групами, перш за все кримськими татарами і росіянами, збройною боротьбою на півострові до квітня 1918 року [484, с. 118-121, 134-137]. Окремі дані щодо міжетнічних стосунків у Криму наводить В. Зарубін, але українська громада, на відміну від татар, євреїв, греків, німців, в його статті наче розчиняється поміж інших. У контексті політичної боротьби 1917-1918 рр. вона згадується вкрай рідко [442].

Революції 1917-1920 рр. було відведено цілий розділ колективної праці з історії Одеси [463, с. 273-316]. Перед авторами стояло завдання дослідити яким чином революційні зміни вплинули на обличчя міста в усіх напрямках суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя, тому окремих акцентів на українській складовій революції не робилося. Але науковці відзначили помітне існування в Одесі сил, які спочатку згуртували навколо себе політично активну частину «українського» сегменту, а в подальшому сприяли формуванню потужного політичного табору, що схилив місцевий істеблішмент визнати приналежність регіону до УНР, а вони самі увійшли до нової конфігурації влади. Історії Одеси в період революції присвячено роботи німецької дослідниці Т. Пентер [547; 657].

Нове місце поряд з вказаними працями посідає монографія П. Гай-Нижника, у якій автор звертається до проблеми створення та функціонування

державного апарату в центрі та на місцях протягом усієї революції [367]. Він аналізує формування державного апарату протягом 1917-1918 рр. так би мовити, згори до низу, при цьому очевидно є краща обізнаність автора з ситуацією в столиці УНР. Історик твердить, що процес побудови Центральною Радою системи місцевих органів державного управління в Україні можна розділити на 3 етапи: I – автономістський (15 червня – 7 листопада 1917 р.), II – федералістський (7 листопада 1917 р. – 9 січня 1918 р.), III – самостійницький (9 січня – 29 квітня 1918 р.), а фактичне створення системи українських органів самоврядування розпочалося під час II етапу [367, с. 56, 58]. Але видається, що обрані рамки мають скоріше механічну прив'язку до подій, з чим погоджується й сам П. Гай-Нижник [367, с. 55-56].

У переліку тем, винесених хвилиною наукового інтересу на перші місця умовного рейтингу в контексті вивчення історії Української революції 1917-1921 рр., найчастіше знаходимо сюжетні лінії, пов'язані з побудовою національних структур влади та похідних від них. Така парадигма наукових пошуків протягом тривалого періоду часу витісняла з предмету досліджень ті суспільно-політичні категорії, які не вписувалися у сформульовану матрицю національного державотворчого процесу, оскільки вважалися антагоністичними. Сказане значною мірою стосується діяльності дореволюційних органів місцевого самоврядування, зокрема міських дум, які здебільшого стримано ставилися до доктринальних закликів лідерів Центральної Ради та її симпатиків на місцях і демонстрували прихильність збереження цілісності Російської держави, хоча й визнавали право націй на самовизначення та земств, які стали однією з арен ідеологічної боротьби за створення Української держави.

Втім, на сьогоднішній день з-поміж тисяч наукових розвідок не знайдемо великої кількості робіт, присвячених вищезазначеним сюжетам. У радянській історіографії виокремимо поодинокі праці, зокрема П. Тригуба [607] та Ю. Терещенка [600; 601], в яких містяться змістовні згадки про ліквідацію міських дум у Катеринославі, Одесі, Сімферополі, Овідіюполі та аналізувалася еволюція

правового становища міських дум до і в ході революції 1917 р, давалася оцінка підготовки партій до участі у муніципальній кампанії, узагальнена статистика по формуванням виборчих блоків і склад гласних дум, вивчалися результати виборів.

Сучасна історіографія представлена значно ширше. Вже у 1990-х роках були опубліковані праці, у яких переосмислювалися окремі оцінки попередників, про що свідчили у тому числі назви статей і тез. Так, сімферопольські фахівці Л. Гарчева [381] і В. Федунів [620] вивчали підтримку УНР з боку міських рад й виборчий процес червня – липня 1917 року. А результати пошуків чернігівського історика В. Бойка пропонувались у рамках кандидатської дисертації, в якій автор прийшов до висновку, що у ході муніципальної кампанії УЦР фактично усунулась від розробки блокової тактики, що зіграло під час виборів негативну роль, але хоч і не без проблем, більшість дум вирішила визнати УНР після державного перевороту в Петрограді. Особливу увагу привертає третій розділ «Взаємовідносини українського руху і міських дум після виборів», у котрому пропонувалася теза, що у міських думах представники всіх українських партій діяли спільно, і хоча не без проблем, але більшість дум вирішила визнати УНР після державного перевороту 25 жовтня 1917 р., зробивши такий вибір перед обличчям більшовицької загрози [275]. У подальшому науковець також звертався до обраної проблематики, висвітлюючи й інші аспекти роботи міських дум [274].

Становище дум у центральному та південному регіонах стало предметом досліджень запорізького історика В. Гвоздика [393; 394; 385; 384; 390], який аналізував проблему у ракурсі муніципальної кампанії, партійного будівництва, низки виборів, які мали місце у 1917 р. У декларованому дискурсі працюють дніпропетровський науковець В. Яценко [652 – 654], кіровоградський В. Крижанівський [483], запорізька дослідниця Т. Іріоглу [454] й миколаївська О. Господаренко [407]. Безпосередньо предметом дослідження Одеська міська дума у революції 1917 р. стала в статтях І. Дружкової, зокрема у контексті виборів [431] і революційних інтерполяцій [430], але поставлені завдання та

пропонований обсяг роботи не дали змоги ґрунтовно розглянути усі аспекти політичної діяльності гласних. Сказане значною мірою стосується й краєзнавчих нарисів з історії міста в період революцій [619].

У радянську епоху першість у вивченні земств належала російським вченим. Прямо чи побічно земські інституції стали предметом досліджень В. Старцева [591], А. Сенцова [577], Г. Герасіменка [396]. Вони розглядали трансформацію управлінської системи Російської держави протягом 1917 р., акцентуючи увагу на її демократизацію, але з притаманними для ідеологічного монізму стереотипами, що міські думи і земства були притулками буржуазних елементів, тому не могли виражати волю трудового люду. Особливо варто відзначити монографію останнього, котра виконана в руслі марксистського дискурсу. У ній знаходимо чимало оцінок подіям у Катеринославській губернії. Автор ґрунтовно аналізує роль земств у революційних подіях 1917 р., зміни законодавства з ініціативи Тимчасового уряду, значення в формуванні інституту комісарів, багато уваги приділяє підготовці, проведенню та наслідкам земської реформи, ліквідації земств у 1918 р. з боку більшовиків і т. д.

Існуючі прогалини у дослідженні земських інституцій в роки революційних потрясінь українські науковці розпочали доволі активно заповнювати вже на початку ХХІ століття, коли у монографіях, статтях і дисертаціях вищезазначена тема досліджувалася або безпосередньо [437; 383; 506; 505], або побічно [261; 524]. У першому випадку автори розглядали становлення нової системи влади, у якій земства вивчалися у контексті політики Центральної Ради, Генерального секретаріату та інших управлінських структур, наголошуючи, що чимало людей, обраних до земств у результаті реформи самоврядування 1917 р., були активними учасниками визвольних змагань, а оновлені земства схвально ставились до української влади [437, с. 55]. Ці ж автори у розділі «Влада і земства в роки революції» розглядають ставлення керівництва Центральної Ради та Генерального секретаріату до земств. Підкреслюють їхнє бажання дистанціюватися від цензових земств, і покладати надії на осінні перевибори цих інституцій. Багато уваги приділяє

становищу повітових і волосних земств (значно менше губернським земським зібранням і управам) півдня України В. Гвоздик. Він розглядає виборчу кампанію до земств, аналізує уявлення керівників Української автономії про роль інституту зазначених органів самоуправління й робить висновок, що УЦР вважала недоцільним повністю міняти склад земських діячів, оскільки потрібен був час на те, щоб новообрані гласні набули досвід роботи.

У другому випадку йшлося про земства як об'єкт подієвого опису революційних подій й тому вони опинилися на периферії наукових інтересів. Але сказане не применшує заслуг дослідників, зокрема, Г. Басара проаналізувала особливості формування законодавчої бази функціонування органів місцевого самоврядування, зміни у муніципальному законодавстві, трансформації системи державного управління з початком революції 1917 року. Дисертантка стверджує, що унаслідок революції відбулося руйнування вертикалі адміністративного управління, а повнота легітимної влади у провінційних містах зосередилася в руках міських дум. Т. Матвієнко наголошує на використанні земств як кадрової бази для інституту комісарів Тимчасового уряду.

Усі вищеназвані праці об'єднує та особливість, що їхні автори не ставили на порядок денний необхідність дослідити земську проблематику в контексті боротьби між окремими групами/фракціями, які були дзеркальним відображенням існування тих політичних реалій, що існували у ширшому контексті, на рівні регіону чи України. Зокрема, йдеться про діяльність представників КУГР в губернських земських структурах.

Необхідність подальших досліджень регіонального виміру Української національної революції 1917-1921 рр. підтверджується й мінімальним набором сюжетів про події на периферії в узагальнюючому академічному двохтомнику, де йдеться про еволюцію системи місцевого самоврядування, роль губернських національних і селянських з'їздів, стисло описується ситуація в населених пунктах південної України наприкінці 1917 року [524]. Сказане значною мірою стосується й ще однієї синтетичної праці, де аналізується формування

механізмів вертикалі влади Тимчасового уряду, характеризується роль рад робітничих, солдатських та селянських депутатів у самоорганізації суспільства, розглядається політична платформа Української національної революції у рефлексії М. Грушевського [583].

Отже, констатуємо, що попри активне дослідження революційних подій протягом усіх попередніх десятиліть винесена проблема продовжує залишатися поверхово вивченою. Незважаючи на певні успіхи у висвітленні питань, які досліджуються в дисертації, цілий ряд проблем, як у вітчизняній, так і в світовій історіографії, залишилися або зовсім не розглянуті (діяльність повітових та міських українських рад, військових рад і комітетів, українських революційних комітетів, регіональних інституцій управління навесні 1918 р.), або зроблено це на явно недостатньому рівні. Це ще раз засвідчує необхідність всебічного аналізу політичної історії України революційної доби на прикладі усіх регіонів.

1.3. Характеристика джерельної бази

Наскільки недостатніми й дотичними є наукові дослідження з проблеми, настільки ж не надто широкою і значною мірою розпорошеною, хоч й досить різноманітною є джерельна база. Усі вивчені автором джерела класифікуються за родово-видовим принципом на чотири групи: документальні джерела, оповідні джерела (політичні твори), джерела особового походження (здебільшого спогади) і періодична преса. У межах першої групи розрізняються опубліковані в збірках діловодні документи вищих органів влади й управління та органів місцевої влади, актові матеріали, значна частина з яких, зокрема діловодна документація, також є неопублікованою і зберігається в архівосховищах України.

Розпочнемо аналіз зі збірок документів та матеріалів. Прикметною рисою стало формування документальної бази паралельно з розгортанням революції. У перших публікаціях містилися передусім стенограми роботи

різноманітних з'їздів, комітетів, рад та інших публічних заходів, які масово проводилися протягом усього 1917 р. У них відображалися рішення про ставлення місцевих громад до новопосталих органів самоврядування, наприклад, громадських комітетів [115; 117; 103], початку українізації війська, перспектив проголошення автономії України, шляхи вирішення національного питання [118]. В окремих випадках такі стенограми й до сьогодні залишаються єдиним джерелом для висвітлення окремих сторінок діяльності українських організацій, зокрема йдеться про роботу фракції Катеринославської української губернської ради в земствах. Вони містять дані про боротьбу фракції за право бути представленими в земській управі, порядок денний засідань і прийняті рішення, у тому числі щодо підтримки «Просвіти», українських шкіл, реорганізації земств, підтримки київської влади, засудження дій більшовиків та інше [100 – 102].

Зрештою комплекси документів і матеріалів з проблеми почали масово з'являтися вже у другій половині століття. Помітною видавничою різноманітністю позначився 1957 р., який дав можливість науковій спільноті працювати з цілою серією збірок, щоправда переважно однотипних за тематикою та змістом матеріалів. Незважаючи на тенденційність та упередженість у підборі документів усіх томів, які побачили тоді світ [114; 91; 92; 113; 95; 124; 120; 94; 122; 123; 119], науковці мають у розпорядженні величезний масив документів, листівок, листування, статистику і т. ін., які не втратили свого значення й до нині. Основна увага в них приділялася радянським (советським) органам влади і подіям, пов'язаним з діяльністю більшовицької партії. Більшість документів, пов'язаних з Україною, підібрані з розрахунку показати підтримку населення, насамперед робітників підприємств, діяльності осередків РСДРП(б), петроградського державного перевороту, організації влади на однопартійних засадах. Матеріалів, які стосуються досліджуваних нами питань, знаходимо там вкрай мало, а їхня очевидна більшовицькоцентристська спрямованість суттєво звужує поле пошуку. У кращому випадку з поміж усього валу документів можна відшукати поодинокі

резолуції народних сільських зібрань з вимогою відкриття україномовних шкіл, або реалізацію інших культурних потреб соціуму. Рефлексії щодо політичного обличчя небільшовицької влади мали винятково викривальний характер.

У інших збірках поміщено листування між партійними структурами РСДРП(б), де подається оцінка становища Одеської української ради (скоріше за все військової) в листопаді того ж року [112, с. 262, 274], відозви Севастопольського Військово-революційного комітету до моряків-українців не підкорятися Центральній Раді, й навіть фіксувалася діяльність їхніх супротивників у вигляді Севастопольського українського військового комітету [106, с. 51, 67].

Вказану прогалину почали поступово ліквідувати у 1990-х рр., разом з друком альтернативних документальних видань [107], з-поміж яких виділяється збірка «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах» [125; 126]. Спираючись на сховища в основному київських центральних державних архівів та періодичну пресу, упорядники знайомлять широкий загал з маловідомою раніше джерельною базою, яка стосується періоду березня 1917 – травня 1918 рр. Багатий матеріал з державного будівництва на місцях вміщують у собі протоколи засідань Центральної Ради, Малої Ради, Генерального секретаріату, міністерств тощо. Це постанова УЦР в справі організації губернських, повітових і міських українських рад, її вітання з боку делегатів від севастопольських, одеських, катеринославських українських товариств навесні 1917 р., декларація Генерального секретаріату про утворення публічно-правової влади з усіма властивими їй функціями, його ж відозва з викладом загального погляду на майбутню модель представницької влади, виступи делегатів від південних губерній, у яких змальовувалися політичні настрої соціуму [125, с. 72, 128-129, 158, 206, 378, 450]. На сторінках видання міститься безпосередній аналіз військово-політичної ситуації, що складалася у населених пунктах півдня України й шляхи її вирішення, де частіше за інших фігурує Одеса [125, с. 402, 492, 499; 126, с. 58, 65, 94, 231, 238, 292, 300].

Окремо варто виділити групу протоколів та резолюцій засідань українського уряду, з яких проглядають механізми прийняття рішень щодо функціонування системи комісарів УНР наприкінці 1917 – навесні 1918 рр., з поміж них інструкція Головному комісару уряду УНР при німецькому головному штабі, а фактично в південному регіоні та проект наказу Ради народних міністрів про утворення губернської і повітової влади [125, с. 450, 518, 520; 126, с. 16, 168-169]. Останнє має виняткове значення, адже у всіх попередніх наукових виданнях дана сторінка історії взагалі не була висвітлена.

Для здійснення роботи були залучені матеріали ряду архівів України, які здебільшого вводяться до наукового обігу вперше. Найбільша кількість архівних джерел, використаних автором, зберігається у сховищах Державного архіву Одеської області. Це, як правило, фонди різних державних і громадських установ: Одеської ради робітничих депутатів та представників армії і флоту [56 – 65; 67], Одеської міської управи [37 – 39; 41; 42], Одеської міської думи [34 – 36], Одеського міського громадського комітету [52 – 55]. Вони містять інформацію про стосунки рад (советів) з органами місцевої української влади, партійними осередками, ступінь розвитку військової присутності в межах ОВО, персональне представництво в колегіальних самоврядних інституціях, підсумки виборів до них, взаємини між регіональними та центральними державними структурами. Дані документи демонструють рівень участі різноманітних політичних установ краю в організації та діяльності місцевої адміністрації УНР на Херсонщині, їхню роль у розбудові нових форм влади, динаміку змін у сприйнятті політичних реалій з боку місцевих мезоеліт, які стрімко шукали інший вектор розвитку революції, в тому числі з боку великих етнічних груп, культурно-політичні товариства яких в масовому порядку виникали в Одесі.

Достатньо повно у архівних справах представлені адреси громадських і партійних установ, що має виняткове значення для розвитку краєзнавчих студій. Окремо варто виділити протоколи засідань міської думи, перебраної в серпні 1917 р. Вони демонструють ставлення гласних до вимог Центральної Ради, Генерального секретаріату щодо обмежень її повноважень, прохань

українських товариств краю, а також деяку еволюцію поглядів думи щодо ідеї належності міста до УНР та визначення його окремого статусу, участі у виборах до Українських Установчих зборах тощо. Дана тенденція відбивається також в протоколах рад (совєтів), передусім листопада 1917 р.

Меншою мірою архівні документи відображають становлення міжвладних стосунків навесні 1918 р., хоча у фонді Одеської міської управи знаходимо перелік справ, які перебували на межі компетенції міського самоврядування та комісарів УНР. Зокрема, стенограми засідань муніципалітету розкривають полеміку навколо обговорення наказу повітового коменданта про виселення за межі УНР усіх офіцерів-не українців, вони насичені матеріалом по нагальним політичним і господарським справам, стосунками з урядом УНР, австро-угорським і німецьким командуванням, намаганням позиціонувати себе як єдиного органу місцевої влади, взаємини з Головним крайовим комісаріатом, дискусії навколо проблем роззброєння населення, права на вільні зібрання, свободу слова, підпорядкування міліції тощо.

Окремі документи допомагають розкрити стан справ поза межами Одеси, зокрема у Херсоні. Так, у фонді Канцелярії попечителя Одеської навчальної округи можна ознайомитися з переліком херсонських українських товариств та стислу характеристику їхньої роботи.

Автором дисертації також опрацьовано матеріали Державного архіву Дніпропетровської області. Йдеться про справи фондів виконкому Катеринославської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів [10] та Катеринославської міської управи [11]. Вони не настільки репрезентативні, тому дозволяють відновити лише окремі сторінки минулого. В основному йдеться про участь українських фракцій в роботі Катеринославської міської думи та управи, які намагалися вирішити насамперед освітні проблеми та справи формування вільного козацтва. Існуючі документи віддзеркалюють ставлення не тільки фракцій, але й більш широких кіл громадськості щодо виключення губернії з під юрисдикції Центральної

Ради «Тимчасовою інструкцією...» від 4 серпня 1917 р. А також демонструють реакцію інших фракцій на вимогу визнати Катеринославщину невід'ємною частиною України. Частково справи архіву проливають світло на порядок утворення місцевого революційного комітету, ставлення до нього української губернської ради, реакцію суспільства на проголошення УНР.

Такі самі скупі дані з даної проблематики знаходимо у Державному архіві в Автономній Республіці Крим. Це фонди канцелярії Таврійського губернського комісара [3 – 9] і Євпаторійської міської управи [1; 2]. Вони більшою мірою стосуються роботи комісарів Тимчасового уряду, мусульманських національних організацій, а український зріз має обмежену проекцію, визначену тільки поодинокими лініями. Це перемовини Таврійського губернського комісара з Генеральним секретаріатом, фактично з відмовою визнати його правомочність в межах краю, становище українців-біженців, оцінка політико-владної ситуації в повітах, особливо північних, на які територіально претендував Київ, статус Криму навесні 1918 р. Разом з тим фіксується існування в Таврії загальногубернської української організації, яка боролася за права національної громади в умовах ескалації нестабільності й не залишала думку про включення регіону до складу УНР.

Матеріали вказаних архівосховищ доповнюються документами Державного архіву Кіровоградської області (Єлисаветградська повітова земська управа) [14], Державного архіву Миколаївської області (Українське товариство «Просвіта» м. Миколаєва [15], Миколаївська міська дума [16; 17], Миколаївська рада робітничих і військових депутатів [18; 19], Колекція документів українських буржуазно-націоналістичних закладів) [20; 21], Державного архіву Херсонської області (Херсонський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів [68; 69], Зібрання документів та спогадів про перемогу Радянської влади на Херсонщині [70 – 74]), Державного архіву Запорізької області (Колекція особистих документів тов. Чорнопільського І. Є. [13]). Це документи про участь населення Херсонської та Катеринославської губерній в політичному і культурному житті

краю. Вони висвітлюють події у різних кутках обох губерній, формування цивільних та військових установ, їх стосунки з іншими органами влади, здійснення агітаційної і культурницької діяльності та ін. Звертає на себе увагу той факт, що у жодному з описаних архівосховищ немає окремого фонду, який би у назві безпосередньо відображав діяльність місцевих органів влади УНР.

Багатий джерельний масив міститься у сховищах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, навіть попри те, що більшою мірою вони вже були опубліковані у 2-х томній збірці «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали». Зокрема, мова йде про фонди Генерального Секретаріату УЦР [75], Української Центральної Ради [76; 77], Центрального виконавчого комітету рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду) [84 – 89]. Це протоколи засідань Генерального секретаріату УНР, проекти законів, в тому числі про урядування в губерніях і повітах, звіти інструкторів Центральної Ради про становище на місцях, листування Румчероду з УЦР, що проливають світло на події на півдні України, передусім у Херсонщині, в окреслений період. Насамперед мова йде про становлення українського війська, отже архів зберігає листування, телеграми, накази, інструкції відповідного характеру, наприклад, про призначення військового комісара українського уряду і його помічника до ОВО, виконуючих обов'язки начальника ОВО, діяльність Севастопольської, Катеринославської та інших військових рад/громад, формування мусульманських частин Криму тощо. Архівні матеріали суттєво доповнюється персональний перелік повітових і міських комісарів УНР трьох південних губерній навесні 1918 р., допомагають відновити механізми передачі влади гетьманським урядовцям на місцях у травні 1918 р.

Оповідні джерела представлені в дисертаційному дослідженні програмними статтями М. Грушевського, написаними протягом березня 1917 – січня 1918 рр. У них відбиваються рефлексії не лише вченого, але й більшої частини лідерів Української національної революції щодо принципів

державного будівництва, у тому числі частково про організацію мережі місцевих народних рад і управ [96].

Як відомо, своєрідне місце серед джерел посідають мемуари, які олюднують історичний процес, додаючи суб'єктивного погляду на минуле. Одним з перших залишив по собі спогади про участь в революційних подіях перший прем'єр-міністр України в новітній період В. Винниченко. Його «Відродження нації» [142] належить до тих творів, у яких тільки частково розкриваються підходи керівництва українськими центральними інституціями до органів влади на місцях. Очільники Центральної Ради і Генерального секретаріату, в тому числі сам В. Винниченко, усвідомлювали важливість одного з підмуків державності та намагалися організувати місцеву адміністрацію. Крім того, лідери держави вважали, що на місцях влада повинна бути зосереджена в руках тих сил, які мають найтісніші зв'язки з центром. Вказував автор й на ту обставину, що після утворення УНР їй було підпорядковано колишній апарат влади Тимчасового уряду.

Більш випукло описували місцеві політичні катаклізми діячі регіонального масштабу. До цієї групи джерел відносяться й об'ємні мемуари ще одного прем'єра УНР І. Мазепи [173], у 1917 р. активного діяча Катеринославської української губернської ради. Зі скрупульозністю вмілого державного службовця він, по-суті помісячно, змалював палітру громадсько-політичного буття рідного йому краю. Його рефлексії були направлені на нагадування про малочисельність активістів українського національного руху в губернії на початку революції, та його очевидну культурницьку спрямованість. І. Мазепа підкреслював, що «головною базою українства було село», змальовував поетапність становлення губернської ради, військових інституцій, давав характеристику найбільш гучним заходам, зорганізованим місцевими активістами та оцінював їхні особисті організаційні здібності. Як член УСДРП майбутній прем'єр особливо прискіпливо ставився до своїх катеринославських колег по партії, вибудувавши своєрідний рейтинг впливу на чолі з Ф. Дубовим. За словами І. Мазепи, основні розходження між українськими групами йшли

від різного розуміння соціальних завдань [173, с. 35-41]. Заслужують на увагу й оцінки діяча щодо формування вертикалі зносин між Києвом та периферією. Він вважав, що вони не завжди працювали у тісному контакті, відтак багато справ робилося самотужки, без жодної підтримки чи навіть директив з центру [173, с. 43], що суттєву ускладнювало роботу не тільки організаційно, але й психологічно. Загалом даний твір є чи не найбільш продуктивним з точки зору отримання належної інформації про стан справ в українській громаді Катеринослава, який до певної міри врівноважує мемуарну монофонність, сформовану в УРСР.

Суттєво доповнив картину минулого на півдні України одеський інженер Г. Гришко [152]. Маючи безпосереднє відношення до Одеської української військової ради і місцевого осередку Української партії соціалістів-самостійників, він розлого характеризував військове будівництво в межах ОВО, початки українізації російської армії, методи ведення агітаційної роботи, залучення до співпраці офіцерів, українців за походженням, оцінював особисті якості своїх колег по партійній та організаційній справі, з особливим захопленням згадуючи І. Луценка. По всіх сторінках тексту простежується емоційне переживання автора з приводу пережитих потрясінь, що подекуди супроводжується різкістю суджень. Не обійшлося й без певних протиріч фактологічного характеру, які стосувалися чисельності гайдамаків, військових звань, кадрових призначень та датування. Остання деталь суттєво знижує цінність твору, адже вона, за деяким винятком, практично тотально відсутня, а окремі фрагменти явно мають хронологічну алогічність.

За кордонами УРСР у наступних десятиліттях з'явилися спогади цілої низки учасників революції, які у тому числі належали до різних політичних таборів [176; 145; 185; 177; 214]. В них розкриваються переважно військово-організаційні аспекти революційного зламу, даються характеристики тим чи іншим персоналіям, перелік яких є достатньо повним, стану справ у протилежних таборах та їхню чисельність, кількість загиблих у вуличних боях, наслідки перемоги більшовиків для місцевого населення. Автори, маючи часто

протилежні ідейні установки, до того ж послуговувалися альтернативними інформаційними каналами, що формувало своєрідні моделі сприйняття. Так, до Н. Махна до кінця 1917 р. інформація потрапляла насамперед з двох джерел – більшовиків та лівих есерів, у інших мемуаристів це коло мало відмінний вектор. У спогадах В. Пилишенка мають місце дані як про організацію українських товариств Севастополя, так і Одеси. Зосередилися більшою мірою на кримській тематиці М. Михайлик та С. Шрамченко, які проходили службу на флоті. Особливо значущими для реконструкції механізмів становлення і розгортання українських організацій на флоті є мемуари першого. Він вказував приблизну кількість першого складу Севастопольської української громади, називав прізвища її керівників, першочергові завдання, періодичність засідань, ставлення до їхніх вимог командування Чорноморського флоту тощо.

Разом з ними відразу після закінчення революції розпочала формуватися інформаційна база егоджерел більшовицького походження. Вже у 1922 р. в часописі з промовистою назвою «Літопис революції» були поміщені перші повідомлення особового характеру [157; 190; 195; 206]. Їхньою метою було висвітлити роль більшовиків у подіях 1917 – початку 1918 рр., тому, наприклад, Х. Раковський (Христюк) акцентував увагу на ролі Румчероду у захопленні влади, яким, за його словами, протистояли 10 тисяч добре озброєних і навчених гайдамаків в Одесі. Цим шляхом рухалися й інші автори, що незабаром стане наріжним каменем усієї подібної продукції. Український політичний табір вже тоді згадувався винятково в негативному контексті, та й то мова йшла більшою мірою про Центральну Раду, а не про її представників на місцях. Певним винятком можуть слугувати мемуари іншого одеського революціонера, у яких він змальовував обставини створення Одеського обласного ревкому, висвітлював позицію представників Української ради, характеризував причини грудневого збройного конфлікту [141]. Хід боротьби більшовиків проти своїх політичних опонентів описували І. Вайнерос [139], І. Кристаловський [167], Г. Смагін [201] та П. Ярошевський [216].

Миколаївський зріз революції відбивався у спогадах низки більшовицьких активістів. Так, голова Миколаївської ради робітничих і військових депутатів та Революційного штабу Я. Ряппо детально описує стосунки між радами (советами) та міською думою протягом усього 1917 р., згадує проголошення Миколаєва тимчасово вільним містом і обґрунтовує причини такого статусу. Зазначає, що українські групи в місті та думі були малочисельні та не впливові. А також аналізує ситуацію в місті після німецької окупації 1918 р. Його дружина А. Ряппо детально та точно описує обставини окупації німецькими військами Миколаєва у березні 1918 р., причини, хід та наслідки повстання, а також оцінює позиції гласних міської думи щодо німецької присутності [194]. У працях В. Каушана і Т. Красноперова, І. Кагана, Б. Козловського та М. Солтанова здебільшого йдеться про передумови та хід більшовицького повстання у січні 1918 р. й повстання робітників міста у березні 1918 року [204; 156; 162; 202].

До 10-ї річниці приходу більшовиків до влади в Петрограді або окремими виданнями, або у спеціалізованих часописах, з'явилася ціла серія спогадів членів РСДРП(б) у яких вони повинні були, використовуючи яскраві барви, розповісти про встановлення «народної» влади та відповідно боротьби проти буржуазних елементів, до яких відносили й українські національні товариства, організації, партії тощо [133; 131; 143; 147; 150]. Але при цьому, згадуючи про існування в Одесі «Української ради», більшовик Г. Ачканов не пояснює різницю між губернською та військовою, тому лише за прізвищами її очільників (І. Луценко та П. Вербицький) можна припустити, що йдеться про другу з них, а В. Чехівський, на думку автора, був меншовиком, а не членом осередку Української соціал-демократичної робітничої партії, що брав активну участь в діяльності губернської ради. Автор визнавав деяку схожість пропагандистських ідей ленінців з українськими товариствами [131, с. 20-21]. А С. Гопнер, одна з очільників катеринославських більшовиків, акцентувала увагу на двох основних, на її думку, недоліках у роботі організації, до котрої

належала – ігноруванні роботи в середовищі селян та повний нігілізм у національному питанні [150, с. 83].

Стислі відомості про існування та діяльність українських організацій у Миколаєві знаходимо в спогадах О. Марка [174]. Він твердив, що до листопада 1917 р. міська українська рада, створена членами УСДРП і УПСР, не мала майже ніякого впливу на маси, а більший авторитет серед міського загалу здобули саме зазначені партійні осередки. Разом з тим, вказуючи на незначний вплив української ради в місті, автор зазначав, що більшовики прагнули йти на компроміс з нею у питанні влади в Миколаєві [174, с. 292, 296-297]. Достатньо місця у мемуарах того часу було відведено описанню розгортання українського національного руху на Єлисаветградщині [146].

Традиція святкування ювілейних дат спричинила до появи наступного піку інтересу до спогадів революціонерів, який припав на 1957-1958-й рр., що мало посилити інтерес науковців і громадськості до подій, пов'язаних з перемогою більшовицького збройного виступу в Петрограді та на периферії Російської республіки. Окремі з них перевидавалися з відповідними доповненнями й рецензованими кальками [148; 149; 158], які мали рельєфніше продемонструвати позицію більшовицьких осередків у подіях жовтня 1917 – січня 1918 рр., а, для прикладу, перша згадка про Катеринославську українську губернську раду відносилася тільки до січня 1918 р., коли остання скликала селянський з'їзд і оприлюднила IV-й Універсал УЦР [148, с. 58]. Інші мемуари були підготовлені до друку спеціально до ювілею [155; 178; 193; 196; 198]. Зрозуміло, що основний смисловий тренд мав більшовицькоцентристську спрямованість, у якій місця українським інституціям майже не знаходилося. Оприлюднені матеріали мали радше підкріпити висновки офіційної історичної науки про перевагу ленінської партії над «українськими буржуазними націоналістами», які мали незначну кількість прихильників. Героїзм червоногвардійців та пролетарів інколи підкреслювався фразами про «добре озброєних гайдамаків», що втім принципово не впливало на результат, адже перших вела «правильна національна політика» [158, с.77-79].

Дана особливість простежувалася й у наступних десятиліттях [165; 180; 186]. Щоправда, навіть у таких джерельних масивах можна визначити основні науково-ідеологічні маркери, які відбивали матричні уявлення не стільки самих революціонерів про пережите, скільки офіційно-партійну канву сприйняття революційного часу. Вона, на прикладі Катеринославщини, стисло виглядала наступним чином – українські «контрреволюціонери» восени 1917 р. отримали підтримку з боку російських есерів та меншовиків, тому більшовики, розуміючи неможливість здобути звитягу мирним шляхом, активізували підготовку до збройного повстання. Ставку вони зробили на частину місцевих робітників (передусім Брянського заводу), розпропагованих солдатів і військову підмогу з Росії. За межами Катеринослава, в губернії, їхні позиції були слабшими.

В умовах розпорошеності та недостатньої репрезентативності документального матеріалу суттєво зростає роль такого виду джерел як періодична преса. Вона нерідко дає можливість віднайти ту інформацію, яка відсутня навіть в архівосховищах. В деяких випадках, як наприклад щодо вивчення становища українських громад Таврійської губернії, преса взагалі стала головним джерелом для написання дисертації. Меншою мірою сказане стосується Катеринославщини. Хвиля революційного плюралізму, ліквідація колишніх цензурних обмежень, посприяли появі цілої групи різноманітних газет і альманахів, які вирізнялися не тільки мовною, але й ідеологічною, політичною, партійною багатоманітністю, відтак віддзеркалювали погляди різних страт суспільства. Редакційні колеги пильно стежили за перипетіями суспільно-політичного життя країни та регіонів, тому найбільш важливі події місцевого рівня знаходили відображення або в стислих повідомленнях констатуючого характеру, або в журналістських/редакційних аналітичних статтях. Важливо підкреслити, що вони нерідко містили дані з конкретними датами, прізвищами, стенограмами порядку денного засідань, з'їздів, зібрань, друкували прийняті рішення державних установ та громадських товариств тощо.

До написання дисертаційної роботи була залучена україно- та російськомовна центральна й місцева преса, що виходила друком у 1917-1918 рр. Важливим джерелом для дослідження організаційної роботи органів влади, методів політичної боротьби, прийняття резолюцій стали часописи «Вестник Временного правительства» (Петроград), «Нова Рада» (Київ), «Одесские новости», «Одесский листок», «Одесский вестник», «Рідний курінь» (Одеса), «Вільне життя» (Одеса), «Українське Слово» (Одеса), «Херсонские губернские ведомости», «Южные ведомости» (Сімферополь) ті інші.

Газета «Вестник Временного правительства» оприлюднювала матеріали про український рух в Одесі, роботу Катеринославської української губернської ради, губернського комісара в Таврії, діяльність громадських комітетів та комісарів Тимчасового уряду, з'їзд губернських комісарів, статистику по гласним у земствах Катеринославщини, положення про діяльність міських дум та інше. У «Новій Раді» містилися матеріали, що надходили з усіх губерній України й повідомляли громадськість про заходи, направлені на створення «Просвіт», клубів, товариств, комітетів, які радо вітали новий етап суспільного розвитку і вважали Центральну Раду своїм політичним орієнтиром. Серед отриманих редакцією статей дописувачів чимало знаходимо тих, які віддзеркалювали життя української громади на південних теренах, особливо в Таврії та на Катеринославщині.

«Одесские новости» та «Одесский листок» були офіційними органами міського самоврядування і видавалися ще за часів Російської імперії. Редакція «Одесского листка» виступала з позицій кадетської партії, що допомагає краще зрозуміти ставлення цієї політичної сили до української влади. Близькими до них були погляди видавців «Одесских новостей». За часів Української революції вони займали відносно нейтральну позицію щодо Центральної Ради та її організацій на місцях, критикуючи останніх передусім за «насильственную украинизацию края» або «включение земель в состав Украины без предварительного плебесцита».

Газета «Рідний курінь» – це друкований орган українських армійських осередків Одеської округи, який відбивав позицію регіональної військової ради, завдяки чому вона подає багато відомостей про внутрішнє життя вказаної організації. Щоправда газета видавалася протягом короткого періоду часу – лише у 1917 р. – початку 1918 р., що фактично співпадає з часом існування самої військової ради. Для підготовки дисертації також використовувалися матеріали періодичного видання одеського Українського керівничого комітету – альманаху «Українське Слово», де друкувалася повна стенограма українських національних з'їздів Херсонщини та повідомлення про різноманітні заходи не тільки в Одесі, але й інших містах України. Декілька з них стосувалися Катеринославщини, що певною мірою заповнює наративну прогалину. Подібне можна сказати й щодо часопису одеської «Просвіти» – газети «Вільне життя», у якій можна відшукати цінні дані про ситуацію в Одесі навесні 1918 р., надто про її політичну складову. На шпальтах газети друкувалася хроніка партійного життя, розпорядження австрійського військового командування, й що особливо варто підкреслити, численні накази по призначенню місцевих урядовців, їхні розпорядження, стосунки з міською думою. Висвітлювалися й військові дії на теренах Катеринославщини і Таврії протягом квітня 1918 р. Редколегії зазначених видань відстоювали національні державницькі інтереси.

Неабияку наукову цінність становить часопис «Вестник Одесского земства». Газета виходила спочатку раз на тиждень, потім двічі й максимально повно відображала життя Одеського повітового земства, зокрема його правовий статус, політичне життя в місті та південному регіоні, господарські питання, вибори до міських дум та земств, урядову інформацію щодо самоврядування. Окремі дані щодо проведених в Одесі українських віче та національних з'їздів можна відшукати в газетах «Известия Одесского фронтового и обласного съезда Советов солдатских, матросских, офицерских и рабочих депутатов» та «Крестьянин и рабочий».

Механізми трансформації влади можна простежити за офіційним часописом «Херсонские губернские ведомости». І навіть неодноразова зміна

назви протягом 1917-1918-х рр. дає усі підстави виокремити періоди перебування редакційної колегії під впливом тої чи іншої політичної сили. Дане видання розкриває особливості грудневого (1917 р.) губернського з'їзду, на якому було прийнято рішення про заснування колегіального управлінського органу. Окрім цього, «Ведомости» насичені величезною кількістю офіціозу – накази, розпорядження, резолюції, циркуляри, списки до Українських Установчих зборів, гласних міських дум та інше.

Як говорилося вище, неабияке евристичне значення має сімферопольський часопис «Южные ведомости». Це щоденна загальнополітична газета ліберального спрямування, близька до позиції партії кадетів. Її рубрикація схожа на більшість газет того часу, у яких на 3-4-й сторінках висвітлювалися події життя Таврійського краю. Чимала кількість матеріалів, переважно констатуючого характеру, відводилася самоорганізації національних громад, найбільше з них – українцям, татарам, євреям. Передусім мова йшла про організаційні заходи, резолюції зібрань, поіменний перелік керівництва громад, їхнє ставлення до Тимчасового уряду, плани щодо подальшої роботи та ін.

Допоміжну роль відіграють інші регіональні газети – «Таврические губернские ведомости», «Известия Таврического губернского общественного комитета», «Вестник Одесского градоначальства» («Вісник Одеси»), «Известия Совета рабочих депутатов и представителей Армии и Флота г. Одессы». Вони не завжди збереглися в повному обсязі, через що втрачають максимальну репрезентативність. З них пошуковці можуть запозичити тільки поодинокі дані. Так, в останній міститься матеріал, який частково розкриває стосунки Одеської ради робітничих і солдатських депутатів з українською військовою радою, національними армійськими комітетами.

Підсумком сказаного може бути теза про те, що протягом усіх десятиліть після початку революції 1917 р. формувалася джерельна база з окресленої теми, яка на сьогодні відображена у вигляді як документальної бази (опублікованої й неопублікованої), так і матеріалів особового походження, і у

цілому складається з декількох сотень одиниць, що є цілком достатньо для написання дисертаційної роботи. Особливу наукову цінність становлять документи архівосховищ Києва та Одеси, які зберігають інформацію про розгортання державотворчих процесів у південному регіоні до і після проголошення УНР, а також періодична преса, на сторінках якої знаходимо матеріали суспільно-політичного життя краю, з-поміж яких непересічне значення мають перелік імен учасників революції, резолюцій, прийнятих під час масових заходів (віче, зібрання, з'їзди) та хронології тих чи інших подій.

Проаналізована наукова спадщина і джерельна база з винесеної у заголовок дисертації теми дають підстави зробити висновки про те, що Українська національна революція 1917-1921 рр. була і залишається предметом прискіпливого вивчення вітчизняних та закордонних істориків протягом майже цілого століття. За оглядовий період сформувалося дві головні тенденції у історіографії, які визначалися не стільки відмінними принципами наукового пізнання, скільки впливом ідеологічних маркерів. Одна з них мала більшовицько- і русоцентричну спрямованість, у якій знаходилося мало місця питанням українського державотворення, а його прояви як у Києві, так і регіонах оцінювалися різко негативно. Друга історіографічна традиція мала очевидний націєцентричний вектор аналізу подій доби першої УНР, яка втім аж до початку ХХІ століття не приділяла достатньо уваги формування місцевих адміністрацій Української республіки. Сказане визначає наукову цінність окресленої проблематики, а наявна джерельна база дає можливість заповнити існуючу пізнавальну лакуну у межах виконання дисертаційного твору.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ КРАЮ (БЕРЕЗЕНЬ – ЖОВТЕНЬ 1917 РОКУ)

2.1. Теоретичні засади організації системи місцевого самоврядування у візії лідерів національної революції

Участь Російської імперії в Першій світовій війні поглибила і без цього складні соціально-економічні та політичні суперечності в країні. Масове незадоволення війною та своїм становищем вивело на вулиці столиці імперії велику кількість людей. Цей масовий рух протесту врешті-решт привів до падіння монархії, в результаті чого влада у країні перейшла в руки Тимчасового комітету Державної Думи на чолі з М. Родзянком. Цей орган був створений вранці 27 лютого 1917 р. Того ж дня до складу Тимчасового комітету, як делегати Петроградської ради робітничих депутатів, увійшли Н. Чхеїдзе і О. Керенський. А вже 3 березня 1917 р. була опублікована декларація про програму і склад Тимчасового уряду на чолі з князем Г. Львовим, який до скликання Всеросійських Установчих зборів взяв на себе всю повноту влади в країні.

Падіння царизму у різних частинах поки ще єдиної держави більшою частиною населення сприймалося як шанс на побудову кращого життя, а її найбільш активна частина відразу приступила до практичної реалізації цих мрій, що проявилось, зокрема у створенні Центральної Ради. В умовах розгортання революційних подій, створення Центральної Ради, її переформатування на Всеукраїнському національному конгресі, головними завданнями ставали ті, які були пов'язані з формуванням центрального апарату влади і створенням такої доктрини майбутнього України, яка б відповідала рецепції української політичної еліти й прагненням народних мас. Не дивно, що вже у перші місяці 1917 р. М. Грушевський запропонував концепцію розбудови національної держави, публікуючи низку програмних статей у часописі «Нова

Рада». Зважаючи на підтримку Центральної Ради з боку делегатів Всеукраїнського конгресу і необхідність негайно приступити до державотворчої роботи, він визначив головні завдання для такої діяльності й на місцях. У загальних рисах вони виглядали наступним чином: «<...> організація українських комітетів по волостях і містах, де їх ще нема, комітетів повітових так само, і об'єднання їх в густу організовану сіть по-губернськи, об'єднану губернськими українськими комітетами. Після переведення роботи повітові й губернські комітети повинні бути вибрані делегатами з місцевих комітетів, від організацій просвітніх, економічних і партійних, які працюють в сім окрузі <...>» [96, с. 108].

Паралельно з суто українськими представницькими органами влади мала творитися мережа територіальних (губернських, повітових) комітетів, до яких входили б і делегати від національних меншин. Такі територіальні комітети трактувалися М. Грушевським як паралельні з міськими й земськими самоуправами, щоправда організованими на нових підставах. А в окремих випадках, як вважав голова УЦР, перші можуть «місцями фактично здаватися зайвими, коли й ті органи міські та земські будуть також об'єднанням різних класових і національних елементів в відповідній пропорції» [96, с. 109]. Як бачимо, чіткого уявлення ні про структуру органів місцевого самоврядування, ні про терміни виконання запланованого у керівництва Центральної Ради на момент проведення Національного конгресу не існувало. Залишалось лише переконання, що ці адміністрації повинні створюватися за принципом широкого представництва за національною, партійною, професійною ознаками. Відкритим залишалось питання про механізми функціонування усієї державної структури.

Всеукраїнський національний конгрес, котрий працював протягом 6-8 квітня 1917 р. у Києві, відіграв непересічну роль у формуванні концептуальних засад державотворення і за влучним висловом В. Верстюка став моделлю для проведення губернських національних з'їздів, перший з яких відбувся у Харкові 16 квітня [524, с. 133-134]. Відзначимо, що 13 квітня на засіданні

Центральної Ради було вирішено надіслати листа у всі губернські міста України з проханням скликати якомога швидше губернські українські з'їзди, щоб, окрім іншого, zorganizувати українські губернські ради. За десять днів з'явилася постанова Центральної Ради, яка роз'яснювала функціональне призначення і структурну будову запропонованої системи влади. Вона містила лише п'ять пунктів, позаяк визначала загальні риси конфігурації місцевої адміністрації: 1) для оборони національно-політичних прав українського народу і переведення в життя постанов щодо того національних з'їздів і Центральної Ради засновуються губернські, повітові і міські українські ради; 2) повітові українські ради складаються з представників: волосних комітетів – по 2 особи, партій та політичних організацій, які працюють в повіті – 4, від просвітніх, економічних та професійних повітових організацій – по 2; разом – 70-80 осіб; 3) губернські ради складаються: від кожної повітової ради – по 4, від партій і політичних організацій, які працюють в губернії – по 4, від губерніяльних просвітніх, економічних і професійних організацій – по 2; разом 70-80 осіб; 4) великі міста прирівнюються до повітів і мають свої ради з 80 членів, половину яких надсилають партії і політичні організації, а другу половину – економічні, просвітні та професійні організації; 5) українські губернські, повітові і міські ради для вирішення поточних справ обирають комітети, кількість членів яких установлюють самі ради [125, с. 72]. Таким чином, дані ради планувалося утворити як розгалужену мережу в усіх губерніях, де переважало українське населення, але про конкретні політичні функції мова не йшла. Не виключаємо, на початках вони повинні були виконувати роль не владних організацій, а тільки національно-культурницьких. Більшу ясність, очевидно, вніс статут про губернські повітові та волосні українські ради, який обговорювався і був прийнятий 28 квітня на засіданні комітету Центральної Ради.

Те, що формування регіональної політики Центральної Ради відбувалося в спілці з іншими організаціями, підтверджується наступними документами та висловлюваннями лідерів Української революції, які припали на червень 1917 р. У Декларації Генерального секретаріату від 27 червня йдеться про не

завершення «процесу перетворення моральної влади в публічно-правову, правомочну, з усіма властивими їй <...> функціями і апаратами» [125, с. 158]. Серед однієї з найнагальніших справ називалося пристосування всього адміністративного механізму до потреб організованої, усвідомленої демократії і підготовка за допомогою цього самого апарату до наступного щабля – організації єдиної мережі «<...> крайової автономної влади в порозумінні з демократіями інших національностей на Україні. Вся організація влади може стати в органічний зв'язок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці органи, стоїть також в тісному зв'язку з Центральною Радою» [125, с. 158]. 30 червня під час переговорів з делегацією Тимчасового уряду в Києві В. Винниченко йде далі у своїх міркуваннях й заявляє, що ми вже стоїмо перед фактом переходу до нас державної влади [125, с. 148]. Не дивно, що до того часу, коли Центральна Рада сама не отримала усіх атрибутів повноцінної загальнокрайової влади, вона не йшла далі обговорення ситуації на місцях і пошуку партнера для найбільш раціонального використання моменту.

Ситуація ускладнювалася тим, що, як влучно висловився російський історик Г. Герасіменко, в умовах революції влада на місцях перебувала в рухливому, перехідному стані. За неї боролися різноманітні організації й заклади: громадські комітети, комісари Тимчасового уряду, міські думи, земські управи та інші. В результаті в одних губерніях було повне беззладдя, в інших – багатовладдя [397, с. 63]. Українська дослідниця Т. Бевз вважає, що причиною затягування і невирішеності проблеми «українських рад» стали міжпартійні розбіжності, а значить до середини осені 1917 р. Центральній Раді не вдалося створити розгалужену мережу власних державних структур [263, с. 1-5]. Погоджуючись з таким висновком, разом з тим, не можна, на нашу думку, закидати київській владі, що вона повністю ігнорувала дане питання. Час від часу український уряд виносив на обговорення проблему, озвучуючи свою позицію. Так, у відозві від 27 липня Генеральний секретаріат знову наголошує на необхідності заміни старого цензового ладу новими народними установами, які були б органами справжнього народоправства. А вибори до них мають

відбутися по всій Україні, з метою перебирання волосними та повітовими народними радами функцій і майна земств [125, с. 206]. Помітно, що уряд залишався вірним оголошеній у квітні концепції формування вертикалі влади, щоправда без чіткої конкретизації функціонування усього механізму.

Така невизначеність і поверховість у розробці доктрини регіональної адміністрації спостерігалася й надалі. У великій за обсягом і доволі ґрунтовній Декларації Генерального секретаріату від 29 вересня йшлося про нагальні напрями майбутньої діяльності уряду, такі як, освіта, військова політика, економічний блок та інші, але про організацію місцевої влади не було сказано ні в контексті пріоритетних завдань, ні другорядних [125, с. 323-327]. Пояснення цьому, на нашу думку, може бути наступним – Центральна Рада ще не відчувала себе повноправною публічно-правовою владою по всій Україні. Визначена риса ставала особливо випуклою на тлі дій української влади після падіння Тимчасового уряду, коли було вжито низку заходів, спрямованих на підпорядкування собі існуючих державних структур і створенні під егідою УНР нових установ, як наприклад, Комітет для охорони революції в Україні. Майже відразу після більшовицького державного перевороту на закритому засіданні комітету УЦР була прийнята постанова, що на всій території України комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії і йому підпорядковуються в порядку охорони революції всі органи влади означеної території. А сам комітет є відповідальним тільки перед Центральною Радою [125, с. 359].

Протягом наступних тижнів з'являється чи не більше постанов Генерального секретаріату із зазначеного питання, аніж за усі попередні місяці. На початку листопада уряд доручив генеральному секретарю внутрішніх справ звернутися з поясненням до регіональних управлінських інституцій, що органами влади на місцях є комісари й місцеве самоврядування, котрі працюють під керівництвом Генерального секретаріату. І якщо формально генеральне секретарство внутрішніх справ опікувалося органами місцевого самоврядування з серпня 1917 р., то реально це реалізувалося саме цим

дорученням. У середині листопада В. Винниченко ще раз зауважив, що губернські й повітові комісари та їхні помічники є органами влади Генерального секретаріату, і відповідно тільки уряд має право відхиляти та призначати на посади комісарів та їх помічників. А сам прем'єр, цього разу на засіданні Малої Ради, звітуючи про діяльність окремих генеральних секретарів, визначив головними напрямками роботи секретарства внутрішніх справ, окрім іншого, поширення місцевого самоврядування [486, с. 100].

Значно більша актуалізація уваги Києва до регіональних адміністрацій спостерігалася і на правовому рівні. Після проголошення УНР центральна влада приступила до розробки закону про урядування в губерніях і повітах. Відомо, що такий проект було підготовлено до 12 грудня 1917 р., проте не знаходимо підтвердження, що його згодом було ухвалено. Поряд з цим, окремим законом від 19 грудня Центральна Рада вдається до зміни назв земських інституцій: губернское земское собрание стає губерніяльною народною радою, а губернская земская управа – губерніяльною народною управою. Відповідно цей принцип застосовувався і до повітових земств [126, с. 16, 50]. Зрештою, не зрозуміло якими мали бути їхні функції, адже на той час у всіх губерніях вже існували українські губернські ради, створені ще до падіння Тимчасового уряду. Жодних роз'яснень щодо розподілу повноважень у документах не містилося, тому припускаємо, що народні ради і управи мали й надалі займатися здебільшого господарськими функціями, а вертикалі українських рад і комісарів залишали контролюючі й комунікаційні повноваження.

У цілому до кінця 1917 р. на 8-и сесіях Центральної Ради і засіданнях Генерального секретаріату жодного разу не ставилося питання про комплексні заходи щодо організації місцевої влади. Процес якщо й не був залишений напризволяще, то у всякому разі розвивався без належної регламентації, підтримки та контролю з боку центру. Не даремно військовий комісар Центральної Ради в Одесі В. Поплавко, доповідаючи наприкінці року про становище у місті й регіоні стверджував, що праця всіх державних інституцій

на місцях утруднюється дуже слабким зв'язком з Києвом, з якого часто не надходить жодних директив [126, с. 65].

Окремим напрямом вибудовування підмурків державного управління стала муніципальна політика, яку Г. Басара пропонує розділити на два етапи, зумовлених зміною політико-правового статусу Центральної Ради – від дорадчого представника українського народу (березень – листопад 1917 р.) до найвищого органу державної влади (листопад 1917 – квітень 1918 рр.). Відповідно міські думи та управи сприймали центральну владу в Києві залежно від інтерполяції адміністративної підпорядкованості столиці України Петрограду, що у свою чергу було своєрідним індикатором зміцнення чи послаблення становища українських представницьких/державних інституцій на периферії [261, с. 10-11]. Отже, як мінімум до листопада 1917 р. міські думи ні формально, ні реально не були українськими органами місцевої влади, що зрештою стосується й земств.

З початком 1918 р., після нетривалої перерви, робота по відлагодженню системи місцевої влади продовжилася. На цей раз Рада народних міністрів підготувала більш деталізований проект наказу про утворення губернської і повітової влади, датований 15 лютого. У ньому визначалися функції губернських і повітових комендантів й комісарів. Свій відбиток на розробку проекту наклала складна військово-політична ситуація в УНР, що віддзеркалилося у переплетенні цивільних обов'язків з суто військовими, які покладалися, відповідно на комісарів і комендантів. При цьому зазначалося, що влада комендантів є тимчасовою, вочевидь до закінчення воєнних дії, а губернський комендант підпорядковувався безпосередньо військовому міністру. Завданням такого коменданта було сприяти губернському комісарові «у тому випадку, коли той звернеться за такою допомогою не чекаючи кожного разу вказівок військового міністра» [126, с. 69]. В окремих випадках, коли загроза громадському спокою вимагатиме негайних дій, місцеві коменданти отримували право втручатися і в цивільні справи, повідомляючи міську владу. Зокрема губернський комендант за згодою з губернським комісаром міг

утворювати військовий революційний суд для розгляду грабунків, вбивств, інших насильств [126, с. 170]. Характерно, що функції й обов'язки місцевих комісарів, як представників цивільної влади, були повністю проігноровані у документі.

Процес перманентного державотворення у регіонах далі тривав вже навесні 1918 р. у зв'язку зі скасуванням поділу на губернії законом від 6 березня про адміністративно-територіальний поділ УНР. Параграфом 5-им закону передбачалося доручити Раді народних міністрів якнайшвидше розробити окремий законопроект про організацію місцевого самоврядування й адміністративної, судової і військової влади. Наступним параграфом стверджувалося, що колишні губернські й повітові установи будуть скасовані одразу після сформування нових структур [126, с. 181]. Проте, документальна база не дає можливості перевірити чи встигла Центральна Рада втілити ці нововведення в життя, а якщо встигла, то коли і у якій формі, з якими функціями тощо. Принаймні можна припустити, що цього не сталося, адже 17 квітня 1918 р. Рада народних міністрів затвердила проект кошторису на утримання губернських і повітових комісарів, тобто старого механізму реалізації владних функцій [126, с. 285]. Тим часом основні владні повноваження на місцях продовжували виконувати, крім губернських й повітових комісарів, також міські, повітові, волосні та сільські управи, які судячи з циркуляру Міністерства внутрішніх справ УНР перебували в занедбаному стані й не були здатні до щоденної роботи [126, с. 190]. Як зазначає О. Кудлай, протягом весни 1918 р. департамент місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ отримував багато відомостей про надто скрутне фінансове становище місцевих органів самоврядування і тому їхня культурно-господарська й організаційна робота майже не проводилась, а в деяких місцях і зовсім припинилася. За часів Центральної Ради спеціальної інституції для кредитування цих органів не було, тому для їхньої підтримки МВС розробило проект закону для видачі позик органам земського і

міського самоврядування. Але суттєво вплинути на ситуацію не вдалося [486, с. 102].

Отже, лідери Центральної Ради із самого початку революції усвідомлювали необхідність створення власної мережі органів влади на місцях, але через складний і тривалий процес перетворення з представницької у правову інституцію реалізація висловлених ідей затягувалася й безпосередньо розпочалася лише після падіння Тимчасового уряду. Чіткої та зрозумілої вертикалі влади теоретикам національної революції запропонувати не вдалося, тому у різний час існування УНР адміністративні функції виконували ради, комісаріати, комендатури, комітети, народні управи і думи.

2.2. Роль українських національних організацій Херсонської губернії в розгортанні революції

Початок революції 1917 р. ознаменувався не лише створенням Тимчасового уряду і проголошенням необхідності скликання у неозначеному майбутньому Всеросійських Установчих зборів, котрі й повинні вирішити долю країни, але й трансформацією системи місцевого самоврядування, яка з одного боку зберігала дореволюційну модель у вигляді цензових міських дум і земств, а з іншого наростала новими управлінськими надбудовами. Поява революційних загальноросійських організаційних структур стала об'єктивним чинником формування тієї моделі владних і громадсько-політичних інституцій, які відповідали вимогам часу. У історіографії ми спостерігаємо два дещо різних підходи в оцінці даного процесу. Вітчизняний історик С. Кульчицький дійшов висновку, що Тимчасовий уряд не пробував створити ефективну управлінську систему, оскільки основним завданням вважав підготовку виборів і скликання Всеросійських Установчих зборів [493, с. 32].

Натомість російський дослідник Г. Герасіменко вбачає в діях Тимчасового уряду більшу послідовність у створенні власної мережі управління країною. На його думку відразу після свого створення російський уряд розробляє

положення про місцеві органи влади, дає вказівки створити на місцях громадські комітети (губернські, міські), вводить інститут комісарів, які на думку історика, поряд з радами (советами) виявились найбільш реальними претендентами на владу навесні 1917 року [397, с. 63].

На Херсонщині, як і по всій країні, громадські комітети були створені кадетами, октябристами (за підтримки меншовиків та інших партій) відразу з розгортанням революції, а Тимчасовим губернським комісаром став голова Губернської земської управи Горич, якого з травня змінив С. Юріцин [249. – 8 марта]. Г. Герасіменко підкреслює, що в цілому корпус комісарів складався з соціально однорідної групи, переважно великих землевласників і власників підприємств, що цілком влаштовувало уряд. Не в останню чергу через політичну орієнтацію комісарів, які належали до правого крила російського суспільства [397, с. 64].

На початку березня при міській думі Одеси виник міський громадський комітет. Він складався з представників Всеросійської земської спілки, Всеросійської спілки міст, Військово-промислового комітету, ряду партій та організацій. Як стверджував одеський історик С. Ковбасюк, до нього виконком ради робітничих депутатів делегував третину свого складу, переважно меншовиків [472, с. 195]. Комітет трактував себе як колективний орган контролю за роботою владних інституцій, висловив недовіру міській управі та думі і забажав взяти управління містом у свої руки через систему комісарів. Майже відразу, на підставі чуток про підготовку контрреволюційних заходів, були заарештовані міський голова Б. Пелікан, його заступник Мечников, член управи Альбранд і начальник в'язниці Перелешин [219. – 12 марта]. Тимчасовий уряд в Одесі представляв комісар Веліхов, член партії кадетів [534, с. 123]. Втім, громадський комітет сприймався частиною місцевого політикуму як явище випадкове. Наглядно це продемонструємо цитатою з редакційної статті «Рабочие и местное самоуправление» однієї з місцевих газет: «<...> необхідно як найшвидше створити в особі демократичних органів місцевого самоврядування (міських дум, волосних, повітових й губернських земств)

надійну опору для нового ладу на місцях <...> Громадський комітет складений з представників різноманітних закладів, а не обраний усім населенням міста на рівних засадах. Він відповідно є випадковим закладом і йому можна доручити лише тимчасове ведення міського господарства <...>» [225. – 28 марта].

У Миколаєві схожий комітет називався комітетом громадської безпеки. До його складу входили, крім гласних міської думи, представники військових частин, партій, громадських організацій. Через деякий час були створені громадський комітет по охороні спокою і порядку в Херсоні, комітети громадської безпеки в Єлисаветграді, Вознесенську, Балті, Скадовську, Олександрії, Очакові, Бериславі, Голті, Березівці [507, с. 27].

Альтернативні структури влади далеко не завжди прагнули до співпраці, вбачаючи один в одному політичного конкурента. При цьому громадські комітети мали за собою підтримку центральної петроградської влади, тому сприймалися переважною частиною населення до певної міри як правонаступник попередньої влади. Одночасно з формуванням місцевих органів управління Тимчасового уряду йшов процес організації рад робітничих депутатів. Перше засідання Одеської ради робітничих депутатів відбулося 6 березня 1917 р. На ньому були присутніми 225 депутатів. На виборах до ради більшість голосів отримали меншовики та есери, головою став меншовик І. Гніденко. До керівних органів ради на першому засіданні не було включено жодного більшовика [534, с. 122], партійна організація яких була малочисельною і нараховувала на цей час усього 50 осіб [129, с. 13]. Три депутати ради робітничих депутатів стали членами президії громадського комітету. При цьому жодних претензій на владні повноваження рада на той час не висувала, оцінюючи себе як позапартійна загальнореволюційна організація, що підтримує Тимчасовий уряд, хоча й критикує його окремі дії [534, с. 123; 225. – 1 апреля]. Серед завдань, які ставила перед собою рада, виділялись наступні – захист революційних завоювань, боротьба з чорносотенною агітацією, усунення з посад прихильників старого режиму, організація народної міліції тощо [472, с. 195]. Домінували меншовики та есери в створених згодом

радах селянських і солдатських депутатів [660, с. 384]. Миколаївська рада робітничих і солдатських депутатів виникла 24-25 квітня [529, с. 49].

Активну роботу в цей час здійснювала Польська робітнича спілка Одеси на чолі з М. Пташицьким і керівним органом – виконавчим комітетом, до складу якої входило більше 600 осіб. Разом з питаннями загальнополітичного та соціального характеру, такими як захист інтересів робітничого класу, незалежність і єдність демократичної Польщі та кооперація з російськими революційними партіями, які борються за свободу народів, ПРС на своїх загальних зборах 23 березня поставила питання й про представництво як в раді робітничих депутатів, так і в громадському комітеті, на які очевидно покладали найбільші надії в реалізації своїх сподівань члени спілки. В якості представників ПРС до Одеської ради робітничих депутатів обрали А. Вонсіка й М. Фінкельштейн-Зембовського. Їх заступниками стали Я. Глінка та Е. Хрущинський [56, арк. 6, 7]. Окрім ПРС в Одесі існував ще Польський виконавчий комітет та ціла група осередків польських партій [57, арк. 549], але їхня позиція щодо окреслених питань за джерелами простежується не повно й загалом дискретно.

Невизначеною щодо політичних інтерполяцій на перших порах була ідеологічна установка ще однієї чисельної етнічної громади – німецьких колоністів. Як з'ясував німецький дослідник А. Айсфельд, частина общин висловлювалися за федеративний устрій Росії на парламентській основі, а інші вважали, що за такої системи німці не зможуть захистити власні інтереси. Одні визнавали необхідність здійснювати повноцінну політичну боротьбу, інші не виходили за межі можливості створення національно-культурних товариств [253, с. 128].

Падіння царизму, створення Тимчасового уряду й Центральної Ради, оголошення про подальшу демократизацію суспільно-політичного життя на теренах колишньої імперії, формування романтичного уявлення про оптимістичні й глибинні перспективи революційних змін стали поштовхом у справі поживлення українського національного руху як по всій Україні, так і

на Херсонщині. Найшвидше серед міст губернії на події в Петрограді відреагувала Одеса, де напередодні ліквідації монархії місцеві активісти гуртувалися навколо товариства «Українська Хата». Воно стало на перших порах одним з осередків українського руху й відразу з початком революції. Як стверджував місцевий інженер, член самостійницької групи, Г. Гришко в «Українській Хаті» тепер не лише зачитували реферати, але й збиралися партійні комітети, насамперед УСДРП, УПСР і власне самостійники [152, с. 128], задля обговорення тактики дій.

Вже 3 березня відбулися збори українського студентства міста, частина з яких співпрацювала з «Українською Хатою», на яких було вирішено привітати О. Керенського та Н. Чхеїдзе з членством у Тимчасовому комітеті. В телеграмі студентів мали місце гасла, що відображали суспільно-політичні рефлексії українського політикуму на початку революції щодо відновлення власної автономної держави, припинення Першої світової війни, забезпечення культурницьких потреб народу тощо [231. – 6 марта].

Втім, головні ініціативи щодо організації української громади міста та регіону, формування вимог політичного гатунку та участі у підготовці революційного оновлення системи державної влади належали Українському керівничому комітету Одеси (далі – УКК), котрий був створений 4 березня 1917 р. лідерами українського національного руху причорноморського міста ще з дореволюційного періоду С. Шелухиним, В. Чехівським, І. Луценком та іншими, які й сформували основне ядро по управлінню організацією [632, с. 57; 222. – 24 серпня]. Новозаснована київська газета «Нова Рада» за місяць опісля повідомляла, що до УКК увійшли по 2 представники від цілої низки товариств – «Наша Кооперація», «Українська Хата», «Стара громада», «Нова громада», «Студентська громада», «Громада курсисток», «Робітнича громада» й прилучилася Українська радикально-демократична партія – таким чином 14-16 осіб. Головою став С. Шелухин, скарбником Селюк, писарем – О. Міняйло [227. – 9 квітня]. Але ці дані слід скорегувати, зважаючи на інформацію офіційного часопису УКК альманаху «Українське Слово», головним

редактором якого працював В. Чехівський. Редколегія стверджувала, що Керівничий комітет збирався на засідання тричі на тиждень, а персональний склад формувався з 2-х делегатів від УРДП, УСДРП, «Старої громади», «Молодої громади», «Громади курсисток», «Студентської громади», «Робітничої громади», «Солдатської громади», й по 1-му представнику від матросів, 1-ї школи прапорщиків, 2-ї школи прапорщиків, молоді середніх шкіл, редакції «Українського Слова», що дає в сумі 21 особу. Серед них, окрім 5-ти вище оприлюднених імен, знаходимо наступні прізвища – В. Боровик (УРДП), З. Висоцький (УСДРП), Л. Бурдин, Шмигель (обоє від «Української Хати»), В. Мурський, Ф. Паляничка, М. Гордієвський [240, с. 9-10].

Зважаючи на часовий збіг з датою утворення Центральної Ради у Києві, очевидно, що створення комітету слід розглядати як миттєву реакцію політично активної частини української спільноти Одеси на падіння царату й бажання максимально швидко згуртувати громаду навколо спільної ідеї. У своєму зверненні до населення УКК закликав усіх громадян підтримати Тимчасовий уряд і запевнив, що «новий лад несе всім народам і нашій Україні волю й свободу, касуючи всяке поневолення» [632, с. 57; 222. – 24 серпня]. Інше послання, у вигляді телеграми, надійшло голові Державної Думи М. Родзянкові [231. – 6 марта].

Вже у квітні до Петрограда від УКК надійшла ще одна телеграма, адресатом якої стала Українська національна рада при Тимчасовому уряді. У ній вітався факт її заснування й висловлювалося сподівання на успішне виконання своїх обов'язків, себто «твердо стояти на чолі українського громадянства і <...> домагатися національно-територіальної автономії України». Водночас Керівничий комітет просив УНраду вважати себе за її місцеве представництво [240, с. 10].

Одразу зазначимо, що у перші тижні революції УКК проявляв себе неабияк активно, оскільки диференціація суспільства та розгортання національної революції, хід подій та поставлені завдання вимагали тіснішого згуртування українських організацій Одеси навколо спільної мети –

відродження власної державності. Не випадково УКК став співорганізатором першого у 1917 р. віче української громади міста, що відбулося 7 березня під головуванням В. Боровика і пройшло жваво та результативно. На заході виступив делегат з Катеринослава І. Гаврилюк, колишній член одеського товариства «Українська Хата», який зробив доповідь про ситуацію у Катеринославі взагалі та українській громаді зокрема. Він, у свою чергу, ознайомився зі становищем в Одесі. Виступали також оратори від усіх українських товариств та партій, які виробили програму спільних дій та прагнень. Вона формалізувалася в затвердженій резолюції, у якій були наступні вимоги: 1) повна автономія України на федеративних засадах, 2) республіканська форма правління, 3) необхідно виступити із зверненням до всього місцевого українського населення з пропозицією організуватися з метою розвитку в народі та серед робітничого елемента національної самосвідомості, 4) скликати в Одесі губернський український з'їзд з метою вияснення питання про розвиток таких самих організацій у всіх губерніях, 5) звернутись до українського комітету в Києві з пропозицією створити «Центральну Українську Раду», яка буде складатися з делегатів усіх українських політичних організацій, першим завданням якої повинно бути скликання всеукраїнського з'їзду, 6) звернутися до українського товариства з пропозицією збирати пожертвування на видавничий фонд, 7) вимагати від Одеської міської думи надання приміщення для зборів і з'їздів [231. – 8 марта; 241, с. 11-12].

Помітно, що з 7-ми положень 6 були цілком традиційними для тогочасної політичної ситуації в Україні й певною мірою продовжували викладені у вищезазначених зверненнях тези. Саме таку парадигму дій у концентрованому вигляді пропонували київські діячі. З-поміж інших звертає на себе увагу пункт щодо створення «Центральної Української Ради», прийнятий тоді, коли якраз проходив процес інституалізації даної установи, що свідчило про пильну увагу місцевих діячів до подій у Києві й тісний міжособистісний зв'язок між київськими та одеськими активістами. Адже важко повірити, що одесити могли паралельно з киянами запропонувати ідентичну назву. Правдивим, на нашу

думку, виглядає варіант, коли Керівничий комітет вже знав про виникнення УЦР. Тому, найімовірніше, в резолюції від 7 березня був закріплений пункт не як побажання, а як підтримка існування київської інституції, до чого присутні додали пропозицію скликати Національний конгрес. На форумі також обрали групу осіб, завданням яких стала агітаційно-просвітницька робота в Одесі та навколишніх селах [231. – 8 марта]. До заходів по згуртуванню української громади була залучена «Спілка української шкільної молоді», яка запросила всіх учнів-українців середніх шкіл прийти на загальне зібрання, що мало відбутися 8 березня в приміщенні «Української Хати» [231. – 8 марта].

На одеське віче навіть звернув увагу урядовий часопис «Вестник Временного правительства», журналісти якого, змальовуючи розгортання революції в регіонах, з-поміж інших подій на півдні України виділив створення саме Керівничого комітету [219. – 11 марта].

Політичну далекоглядність одеських активістів підтверджує й наукова розвідка В. Верстюка, який стверджував, що саме в стінах Керівничого комітету на початку березня виникла ідея скликання Всеукраїнського Національного конгресу [301, с. 69]. А український радянський історик І. Курас підкреслював, що 10 березня на одному з перших засідань Центральної Ради голова УКК С. Шелухин заявив, що їхнім політично-національним мінімумом є досягнення «гетьманщини і цілковитої самостійності» [495, с. 111]. Але остання теза виглядає не такою однозначною, якщо цитувати весь фрагмент: «<...> Політично-національним мінімумом комітету є домагання демократичної республіки для України, себто навіть Гетьманщини і цілковитої самостійності, коли се можливо». Даний факт знайшов відображення також у авторитетній місцевій газеті «Одесские новости», дописувач якої повідомляв, що на засідання Центральної Ради прибули делегати від Керівничого комітету і заявили про готовність підтримати діяльність посталої інституції [229. – 14 марта]. Зі сказаним солідаризується й сучасна дослідниця С. Донченко [428, с. 238]. У вищенаведеному зверненні визначалися й інші пріоритети на

найближчий час: домагатися звільнення Галицького митрополита кардинала А. Шептицького і галичан-заручників (*полонених* – Т. В.) [125, с. 40].

Як бачимо, самостійницькі рефлексії хоч і були присутні у середовищі місцевих активістів, але не мали зобов'язального характеру, особливо якщо зважити на наступні декларації. Зокрема, 14 березня за постановою УКК С. Шелухин звернувся до Одеського й Херсонського архієпископа Назарія з таким клопотанням: «<...> Ми, православні українці <...> просимо призначити в Одесі Церкву й Священника, який рідною нам українською мовою одбере од нас присягу на вірність новому урядові й Російській державі» [239, с. 13]. На дане прохання архієпископ дав позитивну відповідь і вже 15 березня члени УКК склали присягу на вірність Тимчасовому уряду Росії [239, с. 13].

Продовжували торувати обраний шлях самоорганізації й агітації у вигляді публічних акцій керівники УКК й надалі. Так, 19 березня в Одесі відбулося чергове українське віче, яке зібрало більше 700 городян. Захід відкрив В. Чехівський, головою зборів присутні обрали П. Климовича, а блискучу доповідь з історії України та про її сучасне становище зробив С. Шелухин. Він наголосив, що централізаторська політика російського уряду поступово згортала автономію України і привела її народ до низького культурного рівня [231. – 20 марта; 241, с. 11-12]. З доповіддю про автономію й федерацію виступив також голова одеського осередку УПСР В. Голубович. Військовий моряк В. Пилишенко порівняв дореволюційний лад і нові політичні тенденції та закликав матросів й солдатів-українців до роботи на користь народу України. Представниця курсисток Шаровська звернулася до українських жінок, закликаючи їх бути не тільки жінками, але й громадянками. Брали слово й інші бажаючі [231. – 20 марта; 241, с. 11-12]. Як зазвичай, наприкінці роботи учасники віче ухвалили постанову, що складалася з 5 пунктів, які у цілому виявилися суголосними з рішеннями попереднього зібрання [240, с. 9], а також було організовано лекційно-агітаційну комісію, яка згідно з виробленою програмою, мала займатися організацією кадрів лекторів і ораторів для виступів на зборах та на велелюдних зібраннях народу [231. – 19 марта] та

здійснювати контрпропаганду, направлена на «правильне» інформування городян про цілі їхньої діяльності.

На завершення низки зібрань українська громада міста під головуванням І. Гаврилюка 26 березня провела третє віче, резолюції якого загалом співпадали з попередніми [241, с. 11-12], а шлейф революційного романтизму, який охопив не лише більшу частину суспільства, але й досвідчених громадсько-політичних діячів з УКК, згодом підтвердив С. Шелухин, який згадуючи початок 1917 р., писав про «ті щасливі часи», коли «в Комітеті панували єдність і солідарність національної визвольної конструктивної роботи», а всі питання порядку денного вирішувалися консенсусом заради спільних народних інтересів. Не менш важливими є зауваги майбутнього урядовця УНР про очевидні самостійницькі тренди в українському політичному середовищі Одеси [212, с. 57-58].

Таким чином, і суто політичні, й національно-культурні вимоги ставилися одеськими активістами в руслі програмних положень, які співпадали з розробленою очільниками УЦР політичною доктриною, котра передбачала проголошення автономії України та вирішення нагальних проблем суспільного та економічного буття. Це засвідчувало наявність єдиної політико-теоретичної бази розгортання національної революції у різних регіонах, а також рівновагу у динаміці розвитку державотворчих процесів по лінії центр – провінція. Але звертає на увагу той факт, що дані положення одеські громадські діячі висунули на привселюдне обговорення раніше керівництва Центральної Ради, яка у ці дні тільки утворилася, а сам М. Грушевський продовжував перебувати на засланні у Москві. Тому організатори УКК, якщо і не випереджали теоретиків УЦР, то, як мінімум, не відставали від своїх київських колег і однодумців.

Серед повноважень, покладених на себе «комітетчиками», варто також назвати співпрацю з іншими самоврядними структурами, наприклад, російською селянською секцією при Одеській раді робітничих депутатів і представників армії й флоту [240, с. 10], яка тривала принаймні до кінця червня

1917 року [63, арк. 118]. Одним з елементів аграрного напрямку в діяльності УКК стало вітання учасників Обласного селянського з'їзду, який був скликаний Всеросійським Селянським союзом і проходив в Одесі 6-8 квітня. Близько 1 тисячі делегатів з Херсонської, Подільської та Бессарабської губерній також заслухали доповідь С. Шелухина на тему «Чим була і чим стала Україна» [220. – 21 апреля]. Прикметно, що одним з наслідків такої активності стала організація аккерманської української громади чисельністю 200 осіб, яка оголосила себе відділом одеського УКК [227. – 25 квітня]. Не дивно, що у Києві саме Керівничий комітет розглядали як головного репрезентанта українців округи, а Центральна Рада, звертаючись 9 квітня до одеського міського голови М. Брайкевича, «просила увійти в згоду» з УКК для реалізації організаційних питань [105, с. 327].

Окрім вищеописаних заходів і планів УКК мав контакти з Польським виконавчим комітетом, який звернувся з пропозицією утворити спільну українсько-польську комісію «для тіснішого єднання обох народів і спільної акції в публічних справах». З подібними ініціативами виходив й Молдавський комітет, що, в обох випадках, сприймалося схвально, й УКК обрав задля постійних зносин комісію, до якої увійшли С. Шелухин, В. Боровик, В. Голубович та І. Луценко [243, с. 12]. Наразі не відомо наскільки результативно діяла об'єднана комісія й чи була створена взагалі. Принаймні евристична робота цей факт не підтверджує, але перелік осіб, які делегувалися до потенційно узгодженої дво/тристоронньої комісії, дає усі підстави зробити висновок про усвідомлення важливості висунутої пропозиції.

З різною кореляцією у часі схожі тенденції ми бачимо в інших куточках Херсонщини. У губернському центрі українська громада теж гуртувалася навколо «Української Хати», створеної 25 березня 1917 р. і як стверджує херсонський красзнавець Д. Білий вона вже у квітні налічувала 291 особу. Головою ради товариства став М. Чернявський, а з-поміж інших керівників бачимо Хр. Лиханського (заступник голови), Н. Малечу (писаря), С. Шульгина (скарбник), Аудерську (помічник писаря) [249. – 21 мая], І. Челюка (гласного

міської думи), Й. Алексеєнка, А. Грабенка та інших. Серед заходів «Української Хати» значилися організація мітингів, демонстрацій, літературно-музичних вечорів, лекцій, курсів української мови, видання брошур та листівок. Але до серпня 1917 р. у місті не вдалося заснувати українську організацію, котра б займалася політичною діяльністю і представляла інтереси Центральної Ради в Херсоні [249. – 13 августа].

У Миколаєві прикметною рисою виявився серйозний брак керівних кадрів. Зусиллями лише декількох осіб на початку березня 1917 р. вдалося влаштувати мітинг для української громади. Після чого до місцевої «Просвіти» зголосилася долучитися більша кількість людей, і вже 27 березня вони створюють Український організаційний комітет на чолі з Б. Брояківським (голова), М. Чернецем (заступник голови), О. Зімою (писар), М. Іщенком (помічник писаря), К. Баранівським (скарбник). Його сформували переважно активісти від «Просвіти», де й засідав комітет, українських гуртків на заводах, ротах, військових судах тощо. Вони зазвичай читали доповіді про автономію України для військових, що перебували у лазаретах і казармах, але їхня агітація наштовхувалася на більш жваву контрагітацію російських політичних сил, тому не давала потрібного ефекту [15, арк. 141; 127, с. 381-382]. 16 червня 1917 р. вказану організацію було перейменовано за одеським взірцем на Керівничий комітет, а головою обрали К. Баранівського, з заступниками Г. Михальцем та А. Майстренком [15, арк. 142]. Слабка присутність Українського організаційного комітету в джерелах не дає змоги простежити за його існуванням протягом наступних місяців, але можна припустити, що він трансформувався в Раду об'єднаних українських організацій (Українську раду), навколо якої згуртувалися широкі кола української інтелігенції, підтримані комітетами залізничних робітників. Вона розпочала активну діяльність з серпня 1917 р., коли здійснювала агітаційну роботу, організовувала свої локальні групи, головним чином, по військових частинах та частково в раді робітничих депутатів [435, с. 22-23].

Розгортання революційних процесів у Єлисаветграді досліджував Ю. Бондарчук. Він стверджує, що у перші місяці після падіння царизму ініціативу в проведенні владних перетворень у місті взяли на себе загальноросійські та єврейські політичні партії. Пожвавлення українського руху почалося з появою на політичній арені знаного кооператора М. Левицького, котрий вирішив організувати українську фракцію в раді робітничих і солдатських депутатів [278, с. 274]. 9 травня відбулися загальні збори української громади Єлисаветграда, які мали затвердити вироблений організаційною групою статут національного товариства. Присутнім була озвучена мета консолідації українців міста – об'єднання усіх національних «прогресивних» гуртків, організацій і партій міста та околиць, поширення серед українського люду національного й політичного самовизначення. За ухваленим статутом до складу громади мали входити тільки ті особи чи утворення, які признавали «право України на національний, політичний і культурний розвій і не стають вороже до других націй, що живуть на Українській землі, тобто признають право України на автономію» [249. – 25 мая].

Звертає на себе увагу не стільки відповідність оприлюднених гасел доктринальним тезам національної революції в її політичній площині, скільки відсутність положень про завдання, які поставили перед собою очільники єлисаветградської громади задля щоденної роботи, що засвідчує достатньо низький рівень організаційної саморефлексії та очікування на вказівки з Києва. Зібрання обрало керівництво Єлисаветградської української міської ради у складі Т. Тищенко-Василевського (голова), Акацатова і Нікітіна (обидва – заступники), Панасевича, Картузова, Бутенка, Прищепенка, Байбакова і Якубовського (радники) [249. – 25 мая]. Процеси самоорганізації не припинилися 9 травня, бо в інших джерелах знаходимо інформацію, що Тимчасова українська міська рада була обрана на загальних зборах українців міста тільки 15 липня 1917 р., а Єлисаветградська українська повітова рада аж у серпні цього ж року [127, с. 736, 931]. На середину весни існувала також

Очаківська українська рада, яка 30 квітня провела перші збори українців міста [249. – 21 мая].

Попри певні успіхи у процесі створення української системи місцевого самоврядування на рівні міських і повітових українських рад, розгалужену мережу на Херсонщині протягом перших місяців революції вибудувати не вдалося. З іншого боку, джерела фіксують реакцію різноманітних категорій української спільноти на пропоновану Києвом доктрину політичного, національно-культурного й соціально-економічного розвитку. Зокрема, з більшістю гасел, пропонованих УЦР та її апологетами в південному краю, солідаризувався губернський селянський з'їзд, який проходив 6-8 квітня в Одесі з ініціативи селянської секції ради робітничих депутатів. Більша частина з майже 2000 присутніх радо вітали виступи С. Шелухина, В. Боровика, І. Гаврилюка. Враховуючи те, що переважна частина мешканців тогочасної України проживала на селі, не викликає сумнівів пріоритетність для них двох основних питань – політичного та аграрного, що часто перепліталися між собою, оскільки вирішення одного вважалося неможливим без вирішення іншого. Напрочуд влучно таку ментальну конгруентність українського селянина описав В. Винниченко: «Реалістичний, моністичний розум селянина ці дві категорії, – національне й соціальне, – зараз же зливав у одну, неподільну, органічно пов'язану між собою цілість. Хто за землю, той і за Автономію. Хто проти Автономії, той і проти землі» [142, с. 178]. У схожому дусі виступав на одеському зібранні І. Гаврилюк, чим викликав неабияке піднесення й навіть ейфорію у селян Херсонщини, Поділля та Бессарабії [127, с. 172-174].

Дещо згодом на Новостародубському волосному сході Олександрійського повіту, котрий відбувся 16 травня, йшлося, що «Все місцеве самоврядування на Україні повинно негайно перейти під керівництво Головної Ради Національної Української, яка знаходиться у Києві». Цього ж місяця у постанові українських віче Ольвіополя, Богополя, Голти, за участі 15 тис. осіб, говорилося: «Україна мусить мати широку національно-територіальну автономію у федеративній

демократичній Республіці Російській; земля належить хліборобам і земельна справа остаточно вирішується українським сеймом; <...>» [127, с. 305, 363].

Переважна більшість міських і повітових українських організацій у перші місяці свого існування здебільшого реанімували дореволюційні форми самоорганізації, які передусім функціонували у площині культурно-просвітницької роботи, але виклики часу сприяли щораз більшій політизації громад, які на порядок денний висували вимоги створення і підтримки національних представницьких структур, а у подальшому й проголошення власної держави. Створення мережі українських організацій у регіонах отримало підтримку з боку Центральної Ради, яка на своєму засіданні від 13 квітня вирішила надіслати листи у всі губернські міста України з проханням якомога швидше скликати губернські українські з'їзди як для того, щоб організувати губернські українські ради, так і для того, щоб члени УЦР від губерній були остаточно або затверджені, або переобрані місцевими громадами [125, с. 67]. Від Херсонської губернії до її першого складу увійшли І. Луценко та В. Чехівський, а вже в ході роботи Національного конгресу, був затверджений другий склад УЦР, у якому можемо відшукати 9-х представників Херсонщини.

Херсонську українську губернську раду (далі – ХУГР) було створено в Одесі вже 13 квітня [129, с. 28]. Прикметно, що якраз найбільше місто українського Причорномор'я, а не губернський центр стало основою базою розгортання державотворчих процесів у регіоні. Пояснення цієї особливості, на нашу думку, слід шукати не лише у важливій політичній й економічній ролі найчисельнішого мегаполісу України, але й в багатих дореволюційних традиціях місцевої української громади у відстоюванні власних національно-культурницьких прав. Тут також був у наявності потужний інтелектуально-організаційний осередок, представлений І. Луценком, С. Шелухиним, В. Чехівським, І. Липою, В. Голубовичем та іншими особами, багато з яких незабаром стали міністрами у різних українських урядах. ХУГР конструювалася за взірцем Центральної Ради, тому до її складу увійшли

представники соціалістичних партій, передусім УСДРП та УПСР, делегати від робітників, солдат і селян [507, с. 29]. Очолив губернську раду лідер одеського осередку УСДРП В. Чехівський.

Непересічне значення у формуванні системи місцевої української влади на Херсонщині протягом усього 1917 р. мала роль військового фактора, оскільки у межах Одеської військової округи концентрувалося декілька десятків тисяч солдат і офіцерів [400, с. 24], готових вирушити на Румунський фронт. Вже з перших днів революції вони організовували віче в Одесі [184, с. 30], а в ході підготовки українізації російського війська розпочали процес створення самоврядних інституцій. Як зазначає одеський дослідник О. Шишко, «створення ОУВР було започатковано ще 31 березня і продовжено 4 квітня, коли на зібраннях військових українців було об'єднано всі українські гуртки, які існували в окремих військових підрозділах» [635, с. 96-97]. У ці дні присутні й вирішили утворити ОУВР, до складу якої мали увійти делегати від українців усіх частин Одеської військової округи та Чорноморського флоту. За словами історика, за виборну одиницю вирішили вважати роту, батарею, ескадрон, судно, команду. При цьому, згідно давнього запорізького звичаю офіцери і солдати мали обирати від себе депутатів спільно. На перші два зібрання було делеговано представників від 45 військових частин, а також запропоновано іншим частинам якнайскоріше провести вибори своїх представників до ОУВР за принципом – по 2 делегати від кожної з них [635, с. 97].

Самі учасники подій подають іншу дату початку розгортання українського військового руху. Так, І. Луценко зазначав, що ще 21 березня Український керівничий комітет скликав у місті перше військове віче. А через декілька днів відбулося перше зібрання військових-одеситів (за місцем розташування їхніх гарнізонів чи частин – Т. В.), на якому була обрана військова рада, що мала об'єднувати військових-українців Одеської округи, Румунського фронту і Чорноморського флоту [222. – 24 серпня]. Це був, так би мовити, прообраз створеної 4 квітня ОУВР.

26 квітня, відбулись установчі збори військової організації регіону, де було проведено вибори керівного складу й прийнято назву, яка потім рідко зустрічалася – Одеський український військовий кіш, районом діяльності якого визначено Одеську військову округу, Чорноморський флот і Румунський фронт. Кіш, як визначав прийнятий 31 травня статут, мав об'єднати усіх солдатів-українців й військових урядовців визначеної території, а згодом, не виключено, замінити зазначені російські військові одиниці на півдні України. Центральним керівним (виконавчим) органом залишалась Одеська українська військова рада, яка складалася з делегатів окремих військових і флотських частин Одеського гарнізону й порту та їх заступників, а також від інших військових рад і комітетів Військового коша та мала стати «головним осередком влади Коша», або ще по-іншому Центральною кошовою радою. Втім ці назви не прижилися. Надалі вживалося простіше визначення Одеська українська військова рада, або простіше – одеська рада чи українська рада.

Остання заувага має значення для реконструкції подальших подій, оскільки у джерелах різного походження найчастіше вживається словосполучення «українська рада», без уточнення про яку саме раду йде мова – ХУГР чи ОУВР [117, с. 7; 118, с. 3; 206, с. 177]. До сказаного варто додати, що серед керівного складу ОУВР було найбільше прихильників самостійницького вектору розвитку національної революції, що, з одного боку, додатково мотивувало місцевих сподвижників до активних дій, наприклад, організацію «Одеської січі» [171, с. 1263] й гайдамацьких куренів [222. – 25 серпня; 379, с. 238]. А з іншого боку, ідеологічні розходження в окремих випадках створювали базу для внутрішніх дискусій.

Створення ОУВР і ХУГР ознаменувало собою завершення першого етапу формування системи місцевих органів самоврядування Центральної Ради на теренах губернії, а в Одесі сформувалося декілька центрів впливу. Блок українських партій та громадських організацій утворив спочатку Український керівничий комітет, а згодом Одеську українську військову раду і Херсонську українську губернську раду, які виступали виразником волі тієї частини

українського населення регіону, яке прагнуло до автономії України в складі Російської федерації. Інтереси Тимчасового уряду представляв його комісар та громадський комітет, котрі вважали себе єдиним легітимним представником центральної влади в Одесі. Важливим чинником суспільно-політичного життя стали міські думи й рада робітничих депутатів, яка з питань місцевого самоврядування нерідко солідаризувалась з громадським комітетом [225. – 5 мая, 10 мая].

Натомість значно складніше проходило узгодження позицій громадського комітету та українських представницьких структура щодо політичних викликів часу. Останні на спільних заходах, організованих місцевими урядовими та муніципальними структурами, концентрувалися на виголошенні гасел, спрямованих на підтримку ідеї відновлення Української державності, але вони не знаходили розуміння з боку співробітників громадського комітету, які висловлювали нерозуміння тези про самовизначення українського народу, аргументуючи свою точку зору апеляціями про несвоєчасність постановки такого питання [231. – 11 июня].

Подальша кристалізація політичної програми українських організацій відбувалася у ході як їхньої безпосередньої діяльності, так і низки губернських з'їздів, що скликалися протягом квітня – липня 1917 р. Так, про роботу УЦР схвально відгукнувся обласний з'їзд хліборобів у Херсоні, який пройшов 23 квітня 1917 р. й обговорював як «професійні», так і політичні питання [69, арк. 1]. Він зібрав понад 1000 делегатів від Херсонської, Катеринославської й Таврійської губерній, у тому числі від Українського керівничого комітету [127, с. 237-238]. Важливість поширення агітації серед селян засвідчив виступ члена УКК З. Висоцького на п'ятій сесії Центральної Ради. Він стверджував, що: «Селянство організується неукраїнцями. Тільки тепер ми беремося за роботу. Думаємо скликати губернський національний з'їзд, заснувати губернську раду селянських депутатів. Учителство денаціоналізоване, земство не тільки не українське, а й недемократичне» [125, с. 128].

Подана цитата, датована 26 червня, апелювала не лише до необхідності «українізувати» селянство, земства і вчительські кадри, але й підтверджувала актуальність формування нового порядку денного по конкретним напрямкам діяльності, які мали бути визначені губернським українським з'їздом. Активно закликала до проведення загальногубернського форуму херсонська «Українська Хата», яка вважала, що він має бути скликаний до 15 червня, й навіть обіцяла взяти на себе організаційну ініціативу, яка зрештою не була реалізована повною мірою. Її заклики утворити українську загальногубернську організацію [249. – 25 мая] у той час, коли вже існувала ХУГР, можна трактувати як елемент недостатньо ефективної взаємодії усіх національних підструктур, що вимагало подальшого організаційного й кадрового вдосконалення. Безпосередньо долучився до скликання з'їзду УКК, котрий делегував на форум декількох осіб, насамперед С. Шелухина [63, арк. 118].

I-й Херсонський губернський національний з'їзд провів свою роботу 28 червня – 1 липня 1917 р. Делегатів на цей форум обирали за наступним принципом: кожна волость і місто, які мають до 10 тис. жителів, обирають 2-х депутатів, якщо більше 10 тис. жителів – на кожні 5 тис. ще по одному депутату понад перших двох. Також по 1-му депутату делегують: волосні комітети безпеки, волосні продовольчі комітети, волосні комітети Селянської спілки, споживчі товариства, кредитні товариства, спілки споживчих та кредитних кооперативів, «Просвіти», інші українські культурно-просвітні організації, комітети місцевих українських партійних організацій, військові українські організації, міські управи; земські повітові управи, губернська управа; рада робітничих і солдатських депутатів; вчительські повітові з'їзди, бібліотечні товариства [63, арк. 118]. За одними джерелами загалом на з'їзд мало прибути близько 200 делегатів, але з'їхалося до 300 [225. – 29 июня]. За іншими, чисельність присутніх на з'їзді виявилася меншою, аніж очікувалося, бо не всі комісари зробили по селах оголошення, або зробили їх запізно [127, с. 512-513].

Президія з'їзду, який проходив у Міському театрі, складалася з С. Шелухина, І. Луценка, З. Висоцького, В. Чехівського, М. Кравченка, І.

Гаврилюка та делегатів від повітів [231. – 29 июня] й сформувала наступний порядок денний заходу: 1) сучасне політичне становище України і Росії та майбутні форми її політичного устрою; 2) доповіді делегатів про становище на місцях; 3) питання організації влади в Україні; 4) культурно-просвітницька робота в Україні; 5) земельне питання в Україні; 6) продовольче питання [63, арк. 118]. Зібрання відкрив один з найавторитетніших персонажів української громади Одеси С. Шелухин, який виступив із основною доповіддю. Він сповідував думку, що український народ під егідою Центральної Ради зробив правильно, розпочавши, не очікуючи Всеросійських Установчих зборів, набуття автономії, адже такі складні питання можуть вирішуватися Установчими зборами протягом тривалого часу. Його висновок мав категоричний характер: «Тому ми повинні <...> дати Установчим зборам вже готовий проект для затвердження» і отримав повну підтримку з боку присутніх, які проголосували за резолюцію, де говорилося про територіальну автономію України в складі Російської демократичної федеративної республіки зі збереженням прав національних меншин [225. – 30 июня; 127, с. 515].

Після основної доповіді слово взяли – З. Висоцький (від Центральної Ради), Брюховецький (від Одеської української спілки вчителів), І. Романченко (від Одеської ради робітничих депутатів), І. Луценко (від Одеської української військової ради), І. Гаврилюк (від УПСР) та інші. З тривалою промовою, яка закінчилася оваціями, виступив В. Чехівський, котрий представляв губернську раду й УСДРП. Підсумок першого дня роботи з'їзду полягав у підтримці діяльності Центральної Ради та внесенням пропозиції на підтримку подальшого розвитку політичних, соціально-економічних і національних перетворень як в Україні, так і у Росії [231. – 29 июня; 127, с. 513-515].

На ранковому засіданні наступного дня учасники зібрання приступили до обговорення нагальних місцевих проблем. 13 доповідачів з болем у серці висловлювалися про пасивність більшої частини населення, їхній низький освітній рівень, ворожу налаштованість частини інтелігенції, особливо росіян та євреїв, земських управ тощо. Зі слів делегатів такою була ситуація в

Ананьєві, Тирасполі, Голті, Ольвіополі та інших містах. Головним лейтмотивом таких виступів стало бажання посилити культурно-просвітницьку діяльність, наприклад через мережу «Просвіт», заснування яких визнали чи не єдиним суттєвим досягненням на Херсонщині. Прикметно, що про конкретно визначені обов'язки ХУГР мова не йшла взагалі [246, с. 11-12].

Загалом ситуація навколо губернської ради, яка до цього часу ще не зуміла сформувати чітку програму своєї діяльності, організаційної структури, персонального складу і т. д., викликала непідробний інтерес. Доповісти з питання доручили З. Висоцькому, який у запропонованому проекті, згідно постанов І-го Всеукраїнського селянського з'їзду, виділив наступні функції ради: «дбати про економічне життя, про харчову справу, земельну, просвітню і т. ін.» [247, с. 9] і таким чином підтвердив попередні апеляції на користь поживлення діяльності насамперед у селянському середовищі. Втім, у ході обговорення отримала підтримку думка про необхідність скликання з ініціативи губернської ради також робітничого й військового з'їздів [247, с. 9], що копіювало б сценарій дій Центральної Ради, яка провела у травні – червні 1917 р. Всеукраїнські селянський, робітничий та два військових з'їзди. Зрештою на обговорення було винесено проект під назвою «Наказ по організації Херсонської Губерніяльної Української Ради селянських, робітничих і військових депутатів», який після невеликої дискусії одностайно був ухвалений. У ньому йшлося, що «Херсонський Губерніяльний з'їзд в справі організації селянства приєднується до постанов Всеукраїнського селянського з'їзду в Києві 28 травня, 2 червня 1917 р.; для керування справою організації серед трудової української людности повинна бути заснована Губерніяльна Рада селянських, робітничих і військових депутатів і обібраний тимчасовий комітет ради» [247, с. 9].

Того ж дня, на пропозицію В. Чехівського, послі від повітів ухвалили низку загальнополітичних рішень, зокрема щодо визнання Центральної Ради повністю правомочною як український крайовий парламент. Вони також висловили повну довіру Генеральному секретаріату, засудили дії Тимчасового

уряду щодо невизнання автономії України і закликали усі українські організації Херсонщини об'єднатися навколо революційної демократії й відмежуватися від буржуазії. І нарешті оголосили за єдино вірний принцип побудови Російської республіки на федеративно-демократичній основі [245, с. 12].

Після цього депутати приступили до виборів членів виконавчого комітету ХУГР згідно вищезазначеного наказу. Від повітів до керівного органу ради потрапили – Мовчан (Олександрійський), Григораш (Херсонський), Приймак (Ананьївський), Павлов (Тираспольський), Олексієнко (Одеський), Шаптала (Єлисаветградський); від повітових міст – Юзефович (Олександрія), Пилипович (Херсон), Щербінський (Ананьїв), Гончар (Тирасполь), Шушара (Одеса), М. Левицький (Єлисаветград), Шатоха (Миколаїв); від робітників – Янковський, Красицький, Коваль, Бульба, Кравченко, Доценко; від військових – М. Шевченко, Липченко, О. Куш, А. Недоруба, а кандидатами Дудник і Гаврілець; від національного з'їзду – С. Лимар, який представляв УПСР; безпосередньо від партій – В. Голубович (УПСР), Бржицький (УПСР), В. Чехівський (УСДРП), Ф. Паляничка (УСДРП), Л. Бурдин (УСДРП), Максимчук. Усього 32 особи.

Щоправда, одразу на пропозицію І. Романченка було прийнято рішення про збільшення кількості членів виконавчого комітету за рахунок місцевих комітетів УСДРП і УПСР – по 2 особи, та по одному від профспілок й чітко не визначених в джерелах «фракцій місцевих організацій» [248, с. 9-10]. Мова очевидно йшла про організації культурно-освітнього ґатунку, на зразок «Просвіти», «Української Хати» тощо.

Наступного дня питання квот знову піднімали для обговорення. І. Луценко, який не став членом керівного складу губернської ради, запропонував дообрати С. Шелухина, кандидатуру якого відхилили раніше, бо він не належав ні до УСДРП, ні до УПСР. Ймовірно, з цієї ж причини не увійшов до виконкому й сам І. Луценко, лідер одеського осередку самостійників, яка мала ідеологічні розходження з іншими українськими партіями щодо шляхів розвитку національної державності. Останній наполягав на тому, що вибори

попереднього дня були не до кінця виваженими, адже слід враховувати наявність й інших партій, наприклад УРДП. Зрештою, абсолютною більшістю присутніх аргументи були враховані, вони згодилися кооптувати до виконкому не лише С. Шелухина (3 утрималось, решта – за), але й, за пропозицією Приймака, І. Луценка (4 утрималось, решта – за). Окрім зазначеного, І. Луценко виголосив привітання зібранню від Польського виконавчого комітету та молдавської громади Одеси [248, с. 10].

В полі зору делегатів з'їзду також перебували питання церковного життя, військові справи, особливості оподаткування, банківська справа, організація кооперативів та інші. А сам форум закінчився колективним виконанням «Заповіту» та гімну «Ще не вмерла Україна» [247, с. 9-11; 248, с. 11].

I-й Херсонський губернський національний з'їзд не лише переобрав ХУГР, але й продемонстрував наявність дихотомного поділу місцевих українських мезоеліт на соціалістів, котрі очолювали губернську раду та самостійників, які зберігали більший вплив у стінах УКК. І хоча Херсонська українська губернська рада тепер перетворювалася у головного репрезентанта української спільноти краю, Керівничий комітет протягом наступних тижнів продовжував залишатися впливовим гравцем на політичному полі Одеси, й меншою мірою губернії. Так, 24 липня на екстреній нараді громадських і політичних організацій міста (виконавчого бюро громадського комітету, ради солдатських і офіцерських депутатів, ради робітничих депутатів, Румчероду, ради селянських депутатів), де обговорювалося питання про вибори комісара Тимчасового уряду для Одеси замість градоначальника, були присутні делегати від УКК, які висловлювали свої пропозиції щодо кандидатів в одеські комісари [52, арк. 15]. На посаду було висунуто лише трьох осіб – І. Гніденка (від рад робітничих і солдатських депутатів), Зарудного (від російських есерів) та І. Романченка (від УКК). Втім, остаточне вирішення даного питання відклали на потім [225. – 25 июля].

Вищезазначені заходи у політичній, а також у військовій та освітній сферах, в яких безпосередню участь брав Керівничий комітет, приковували

вельми пильну увагу з боку громадськості Одеси, яка подекуди з інтересом, а інколи з очевидними нотками стурбованості стежила за розгортанням подій, прагнучи зрозуміти подальші перспективи державотворчих трансформацій. Показовою у цьому сенсі була замітка, поміщена у часопису «Вестник Одесского земства», автор якої відзначав помітне посилення діяльності місцевих українських організацій, які постійно контактують з Центральною Радою. Він відверто ставив питання С. Шелухину щодо «ставлення українців до Одеси і повіту», що стало провісником ідеї «вільного міста» Одеси в складі УНР. Відповідь голови УКК була недвозначною і, поза всяким сумнівом, відображала уявлення його однодумців, у тому числі поза межами регіону: «повіт заселений переважно українцями, а Одеса – не може бути такої ситуації, щоб те чи інше місто було в загальній українській області автономною одиницею. А на Бессарабію ми не претендуємо» [220. – 26 июля]. Подальша діяльність УКК залишається менш відображеною в джерелах, й можливо варто говорити про поступове нівелювання впливу і ролі Керівничого комітету в громадсько-політичному житті Одеси, що може бути наслідком певної реорганізації УКК, про потребу якої заявив В. Чехівський під час роботи 5-ї сесії Центральної Ради ще 21 червня [125, с. 109]. Але без додаткових джерельних масивів дана теза може сприйматися лише як припущення.

2 серпня голова УКК відіслав чергову телеграму до Києва, у якій висловив Центральній Раді свою стурбованість щодо збройного конфлікту навколо розстрілу вояків полку ім. Б. Хмельницького [127, с. 601]. А у вересні Керівничий комітет, занепокоєний долею відомого громадського діяча і журналіста В. Степанківського, ув'язненого в Петрограді у підозрі в розвідувальній діяльності, знову спілкувався з УЦР, прохаючи вплинути на позитивне вирішення проблеми [247, с. 12]. Інших фактів, які б стосувалися діяльності УКК протягом оглядового періоду відшукати не вдалося.

Сказане значною мірою стосується й ХУГР. Впродовж липня – жовтня 1917 р. Херсонська українська губерньська рада залишалася малопомітним гравцем на політичному полі Північно-Західного Причорномор'я, оскільки

постійної присутності у суспільно-політичному житті краю джерела не зафіксували, що пояснюється недостатнім впливом на місцеве населення, яке у своїй масі залишалося індиферентним щодо діяльності ХУГР. Побічно висловлене підтверджується протестами частини робітників і селян губернії проти виведення Херсонщини з-під правомочності Центральної Ради та Генерального секретаріату згідно Тимчасової інструкції Тимчасового уряду від 4 серпня, в рамках яких вони висловлювали заперечення проти поділу України, але не апелювали за підтримкою до місцевих представників Києва [127, с. 683, 780-781].

Більш емоційно й видається правдиво оцінював стан справ один з дописувачів часопису «Народна воля», який з неприхованою стурбованістю стверджував, що «Українство Херсонщини представлене нечисленною інтелігенцією; селянство темне, в деяких повітах значно зрусифіковане. Могутні центри русифікації, як Одеса та Миколаїв, роблять своє <...> Сім місяців російські політичні партії висилають на губернію сотні агітаторів, заливають її своєю літературою, українці ж могли протиставити агітаторів – одиниці, літератури – дещицю. Російські партії мали в своїх руках адміністративний апарат, гроші, пресу; українці – кількох сильних індивідуально людей, копійки і дві газетки, розрахованих тільки на інтелігенцію <...> Інтелігенція сидить в центрах – містах, їй важко свою діяльність перенести по за їх межі <...> Одні дають землю і волю і, кажуть, для цього не треба ніякої України, стихія ж говорить про щось своє, рідне, що «треба мабуть оту Україну»» [127, с. 847-848]. Така розлога цитата з напрочуд точною оцінкою ситуації, яка склалася на середину осені 1917 року, вміщує в собі більшість чинників, які впливали на протистояння між різними світоглядними моделями.

Одним з напрямів роботи УКК наприкінці травня, і припускаємо в червні 1917 р., стала підготовка до виборів у міську думу, що мали відбутися згідно нового демократичного законодавства. 30 травня керівництво комітету зобов'язало усі українські організації і партії міста, що входили до його складу,

підготувати перелік кандидатів для утворення з них спільного списку задля участі у майбутніх виборах [393, с. 101]. Втім продовження підготовки виборчої кампанії з боку УКК відомі нам джерела не зафіксували.

Необхідність оновлення ролі та персонального складу органів місцевого самоврядування виявилася очевидною з початком революції, тому невідкладно відбулися кардинальні зміни виборчого законодавства. 22 квітня під час відкриття з'їзду губернських комісарів, скликаного у Петрограді, прем'єр-міністр Росії Г. Львов повідомив присутнім, що Тимчасовий уряд розробив закони про реформу міського виборчого права, який суттєво демократизує самоврядні органи [219. – 25 апреля]. Після публікації нового законодавства, на основі так званого принципу «чотирьоххвісткі», яке відкривало доступ до політичного життя усім категоріям суспільства й скасовувало куріальний принцип виборів, розпочалася активна виборча кампанія, участь у якій взяли як політичні партії, так й інші об'єднання громадян. А вже 16 липня світ побачило Положення про діяльність міських дум на основі нового закону [219. – 16 июля].

Як зазначалося вище, міські думи та земства принаймні до листопада 1917 р. не стали органічною частиною українських органів місцевої влади, залишаючись елементом російської моделі самоврядування. Але вибори до муніципалітетів та їхня подальша діяльність потребують бодай стислої оцінки, оскільки 27 червня Генеральний секретаріат задекларував можливість і бажаність перебудови місцевої загальнокрайової влади таким чином, щоб сільські, містечкові та волосні адміністративні органи, земські управи, повітові комісари, міські думи, губернські комісари і т. д. побудували струнку систему управління регіоном, жорстко підпорядковуючись Центральній Раді та українському уряду [125, с. 158]. Вже після завершення муніципальної кампанії Генеральний секретаріат визнав необхідним посилити роботу по зміцненню органів місцевого самоврядування [647, с. 22], однак повністю виконати поставлені завдання, особливо у південних регіонах, які Тимчасовим урядом та його представниками на місцях не вважалися українськими, у той час не

вдалося, що побічно підтверджується подальшими дорученнями по розробці законопроектів, котрі стосувалися заміни старих земств на народні управи [258, с. 71].

6 серпня 1917 р. в Одесі були проведені вибори до міського самоврядування у ході яких з 24 виборчих списків явну перевагу отримала партія російських есерів, здобувши 68 місць у думі (за іншими даними 65 [619, с. 38]), натомість інші ліві загальноросійські партійні організації – меншовицька та більшовицька, створивши спільний блок, отримали значно меншу підтримку з боку одеситів (6-те місце) [129, с. 80], що дало можливість провести до думи відповідно 7 і 4 гласних [151, с. 39]. Достатнім електоральним успіхом могли похизуватися кадети, на яких зробив ставку «Союз земельних власників» [600, с. 53]. Вони отримали 15 мандатів, приблизно стільки ж голосів одесити віддали за єврейський блок [619, с. 38]. Відносного успіху добився український соціалістичний блок, який, посівши 5-е місце, делегував у думу п'ятьох гласних [62, арк. 3]. Прикметно, що згодом двоє з них (В. Голубович і В. Чехівський) стануть прем'єр-міністрами УНР. Зазнали провалу спроби здобути прихильність виборців з боку монархістів, які зуміли провести лише двох гласних [600, с. 94]. Новий склад думи аналізувала І. Дружкова, яка звернула увагу на декілька особливостей. Так, жоден з гласних колишньої цензової думи не потрапив до щойно обраного муніципалітету. Окрім цього, помітно змінився соціальний і національний склад депутатів, наприклад, внаслідок зняття усіх заборон і відсутності політичного тиску, відчутно зріс відсоток євреїв. Уперше серед думців з'явилися жінки [431, с. 27].

Перше засідання новообраного муніципалітету припало на 23 серпня. Його відкрив міський голова кадет М. Брайкевич, який звернувся з привітальною промовою від імені громадського комітету й міської управи та детально охарактеризував діяльність органів самоврядування від початку революції й до цього дня. Далі гласні приступили до виборів керівного складу думи. Її головою став І. Лордкіпанідзе (ПСР), а В. Голубовича (УПСР), Б. Кондратьєва (Партія народної свободи), Г. Лур'є (РСДРП(м)), Е.

Захаржевського (Польська соціалістична робітничка спілка), М. Мишкіна (Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія) було обрано заступниками [41, арк. 1, 3]. Міським головою дума обрала В. Сухомліна, заступниками Б. Фрідмана і С. Лазаровича [23, арк. 3-5], але оскільки В. Сухомлін написав заяву про демісію, його повноваження перейшли до Б. Фрідмана [24, арк. 5, 10].

Після перших організаційних заходів у стінах думи Одеський міський громадський комітет на своєму засіданні від 26 серпня 1917 р. прийняв постанову про завершення своїх повноважень [52, арк. 9]. З цього часу політичний і правовий авторитет Одеської міської думи суттєво зріс, адже вона не лише обиралася усім повноправним населенням міста, але й позбулася нав'язливої опіки з боку державних виконавчих інституцій. В умовах стрімкого розгортання урядової кризи, гласні не завжди концентрувалися на вирішенні нагальних проблем комунального характеру. Загальнодержавні та регіональні питання політичного буття чимраз частіше ставали предметом обговорення на засіданнях думи. Першим приводом для занурення у подібного роду полеміку стала невдала спроба державного перевороту, організованого генералом Л. Корніловим. Як зазначала місцева преса, відразу після отримання звістки про заколот представники революційної демократії, під брендом яких виступала більша частина соціалістичних партій та лівоцентристських груп, утворили Тимчасовий революційний комітет, до якого увійшла низка організацій та міське самоврядування [220. – 2 сентября]. Втім, завдяки швидкому придушенню виступу Л. Корнілова, дана тема не стала предметом тривалого обговорення і аж до кінця жовтня 1917 р. політичні питання вважалися другорядними у порядку денному засідань думи.

У Херсоні вибори відбулися 30 липня, а участь у змаганнях за мандати взяли 11 списків [600, с. 16]. За офіційною статистикою зі 101 гласного міської думи 18 делегувалися за «українськими списками». Але особливістю стало те, що винятково національним був тільки список №11, від якого до думи увійшов Є. Яковенко, а решта 17 гласних обиралися за змішаними квотами, наприклад,

від рад робітничих і солдатських депутатів та соціалістичних партій [249. – 11 августа, 20 августа]. Так, до зазначеного блоку увійшли члени УСДРП і УПСР, а у Миколаєві УСДРП блокувалася з меншовиками [600, с. 80], де вони спільно здобули 17 місць у думі. Загалом у Миколаєві очевидну перевагу здобули російські есери на чолі з В. Костенком (65 мандатів з 101), який став міським головою, а головою думи обрали есера Терентьєва. Така конфігурація думських фракцій на думку голови місцевої ради військових депутатів Я. Ряппо привела до перетворення муніципалітету Миколаєва з господарюючого об'єкта у центр політичних дискусій [195, с. 89].

Вибори до міської думи Єлисаветграда теж відбулися 30 липня. Тут боротьбу вели кандидати від 8-ми списків, з яких один отримав назву блок українських соціалістів та службовців, на чолі з присяжними повіреними М. Левицьким і В. Нікітіним. Кандидати від цього списку перебували під впливом УПСФ й здобули 2 місця у муніципалітеті [483]. Помітного успіху добився український соціалістичний блок у Тирасполі, отримавши підтримку 15,2% виборців [600, с. 103].

Реорганізація земств Херсонської губернії та їхня реакція на зміну політичної конфігурації за відомими нам джерелами простежується поверхово. Вони були вимушені пристосовуватися до правових інтерполяцій Тимчасового уряду (детальніше у підрозділі 2.4.), тому у травні Херсонська губерньська земська управа звернулася до міської управи Одеси з пропозицією доповнити склад гласних 10 особами-нецензовиками, що узгоджувалося з рекомендаціями Петрограда про демократизацію органів самоврядування. А 25 травня мало відбутися Херсонське губерньське земське зібрання у оновленому форматі гласних [220. – 14 мая]. Серед актуальних завдань політичного життя, покладених на місцеві земства, виділялася підготовка до виборів у Всеросійські Установчі збори [220. – 2 августа], а наприкінці листопада до Українських Установчих зборів [220. – 25 ноября]. Втім, губерньське та повітові земства протягом усього оглядового періоду концентрувалися здебільшого на звичних для себе функціях, пов'язаних з опікою над школами, лікарнями, поштовим

зв'язком, забезпеченням продовольством, упорядкуванням господарського життя тощо.

Отже, відразу з ліквідацією Російської імперії на теренах Херсонської губернії розгорталися процеси утворення, а подекуди й відновлення, українських організацій, котрі ставили перед собою мету згуртувати українські громади краю задля досягнення політичних, соціально-економічних та культурницьких цілей у межах національної революції. Ключову роль у подіях березня – жовтня 1917 р. відіграли Український керівничий комітет Одеси та Херсонська українська губернська рада, які вважалися основними репрезентантами української громади регіону перед Києвом та місцевими органами влади. Створений зусиллями усіх українських товариств і партійних осередків Одеси ліберального й соціалістичного табору, УКК протягом першої половини 1917 р., також виступав у ролі комунікатора між Києвом та Одесою, а поступова втрата цієї функції припала на другу половину 1917 року, що співпало з від'їздом до Києва голови Керівничого комітету С. Шелухина і перенесенням обов'язків УКК у стіни Херсонської української губернської та Одеської української військової рад, які в офіційних документах та виступах нерідко позиціонувалися як українська рада.

Керівничий комітет зробив помітний внесок у розгортання національної революції в регіоні, а на перших порах виконував основну роботу по організації масових заходів, які мали продемонструвати наявність волі української громади міста до обстоювання власних політичних і культурницьких прав. Діяльність УКК виявилася напрочуд багатовекторною, включаючи у сферу власних інтересів питання не лише політичної підтримки Центральної Ради, але й підготовки українських партій до участі в виборах у міську думу, змагання за посаду одеського міського комісара Тимчасового уряду, співпрацю з селянськими спілками, вирішення проблем галичан-військовополонених, створення Херсонської української губернської ради. Діяльність українських організацій у інших населених пунктах губернії простежується дискретно і поверхово, тому констатуємо, що головним центром функціонування місцевого

представництва Центральної Ради і Генерального секретаріату на Херсонщині стала Одеса.

2.3. Становлення українських громадських та військових структур у Таврійській губернії

Механізми формування нових інститутів влади, які почали діяти в Таврійській губернії з березня 1917 р., не суттєво відрізнялися від тих, які було проаналізовано у попередньому підрозділі, хоча й мали свої регіональні особливості. Радянська історіографія, яка, як відомо, не відрізнялася схематичною багатоманітністю, трактувала події в Таврії за шаблоном, який можна увібгати у наступні тези. Тут продовжували діяти старі органи влади: в містах – міські думи й міські управи, а у селах – земські управи. У цих органах залишалися на своїх місцях і колишні чиновники. Імперський місцевий апарат влади губернії було пристосовано до нових умов, адже це задовольняло буржуазію та частину поміщиків. Вища влада в губернії від царського губернатора перейшла до комісара Тимчасового уряду, колишнього голови губерньської земської управи Я. Харченка [363, с. 20-21]. У першій половині березня 1917 р. у багатьох містах Таврії утворювалися ради робітничих, солдатських й значно пізніше селянських депутатів. Вони стали органами революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства, отже були готовим апаратом народної влади, мали можливість зосередити всю повноту управління в своїх руках. Але цього не сталося, адже меншовики і есери, захопивши більшість в радах, вступили у спілку з іншими буржуазно-поміщицькими партіями, й передали владу буржуазії. Таким чином утворилося двовладдя [363, с. 20-21]. Така схема інколи доповнювалася, або розширювалася, наприклад думкою, що за уявленнями дрібнобуржуазних партій ради повинні були відігравати підлеглу роль, єдиним носієм влади визнавався тільки Тимчасовий уряд [369, с. 40-41], отже і його органи на місцях. Помітно, що така формула зовсім не екстраполюється на українську

складову революції в Таврійській губернії, яка натомість була представлена низкою організацій, котрі брали участь у формуванні нової системи місцевої влади.

Вже у першій половині березня в Сімферополі було створено ради робітничих і солдатських депутатів, які відразу визначили свої першочергові завдання, суть яких можна визначити такими положеннями: розвиток серед широких верств робітників і солдат усвідомлення історичної необхідності революції, що відбулася, як єдиного виходу з колишньої повної розрухи у країні; організацію: а) робітників з метою згуртувати їх для послідовної класової боротьби і б) солдат для демократизації армії й згуртування їх в дисципліновану силу політичної свободи. Доведення до кінця перетворення всіх органів громадських і державних організацій та закладів на принципах демократизації [252. – 15 марта].

Як бачимо, серйозних політико-владних цілей сама рада перед собою не ставила, задовольняючись загальними принципами демократизації тих чи інших суспільних страт. Перше засідання Сімферопольської ради робітничих депутатів відбулося 9 березня [489, с. 25]. У першій половині березня ради робітничих депутатів утворилися також у Севастополі, Феодосії, Керчі, Мелітополі, Ялті, Євпаторії та інших містах губернії. Поряд з ними створювалися ради солдатських депутатів, й не раніше кінця червня 1917 р. ради селянських депутатів, у яких вже традиційно домінували меншовики та російські есери [363, с. 21; 489, с. 30-31].

Одночасно офіційна влада на чолі з губернським комісаром Тимчасового уряду Я. Харченком, призначеним 6 березня замість зміщеного губернатора М. Княжевича [271, с. 60], при перебранні на себе повноважень користувалася інструкціями Петрограда з поясненнями як організувати місцеве самоуправління на нових засадах. Прем'єр-міністр Г. Львов пояснював, що в губернських, повітових і волосних комітетах повинні бути представлені інтереси усіх груп населення даної місцевості. Губернські комітети мали згуртовувати діяльність повітових, міських та інших місцевих комітетів й

керувати ними. Зазначалося, що узгоджуючи свою діяльність з відповідними комітетами, тимчасовий губернський комісар і повітові комісари є уповноваженими особами й виконавчими органами Тимчасового уряду на місцях [252. – 19 марта]. Помітно, що інструкція є поверховою і не дає повного уявлення про те, які функціональні обов'язки покладала нова влада на свої регіональні підрозділи.

Вже 3 березня в Сімферополі на засіданні міської думи за участі представників громадських організацій міста було утворено Комітет громадської безпеки, у якому керівна роль належала кадетам. Такі комітети створюються незабаром у всіх містах Таврійської губернії. Тільки у Севастополі, де влада належала командувачу Чорноморським флотом, 6 березня утворився Об'єднаний центральний військовий виконавчий комітет чисельністю в 60 осіб. Тут домінували меншовики і російські есери, але загальний контроль зберігався за віце-адміралом О. Колчаком [489, с. 24].

Існування різноманітних управлінських структур, що стихійно чи організовано виникали на хвилі революції, привела до необхідності узгодити їхню взаємодію між собою, тому 26 березня відкрився з'їзд представників міських і повітових громадських комітетів. Він викликав помітну зацікавленість з боку громадськості, йому приділяла увагу місцева преса, ретельно висвітлюючи перипетії заходу. З'ясувалося, що ініціатива в утворенні місцевих громадських комітетів, їхній склад, ставлення до міської думи й земських зборів мали різний характер [252. – 28 марта]. Зокрема, у Сімферополі ініціатива створення комітету належала міській думі, а представництва й квоти до часу проведення з'їзду чітко не були визначені. У Євпаторії пропозиції висувалися не міським самоврядуванням, а національними, робітничими, військовими, кооперативними та іншими фракціями, які й формували, поряд з міською думою, громадський комітет. Бердянська міська дума після революції повністю втратила свій вплив. Натомість верховенство влади перейшло до громадського комітету, який займався усіма цивільними і адміністративними справами у місті. Мелітопольський комітет утворився шляхом рішучих дій

членів Військово-промислового комітету і ради робітничих депутатів. По-іншому розгорталися події у Бахчисараї та Ялті. У першому з міст до складу громадського комітету увійшли представники від усіх верств населення у кількості 167 осіб. Очолив його виконавчий комітет, що складався з 11 чоловік. Ялтинський комітет (120 осіб), виник з ініціативи частини земських службовців й окремих груп громадських діячів [252. – 28 марта].

Таким чином, у кожній частині губернії спостерігалася власна специфіка, яка подекуди суттєво відрізнялася. А чіткого плану формування нової конструкції виконавчої влади не існувало. Тимчасовий уряд лише шукав оптимальну формулу побудови владної вертикалі, в той час як на місцях, хоч і миттєво, але по-різному реагували на непевні дії центру. Щоправда, з'їзд намагався знайти спільну загальноприйнятну основу для подальшого існування громадських комітетів усіх рівнів – від губернського до волосних. Таку формулу делегати заклали у прикінцеву резолюцію, згідно якої реорганізація комітетів, у першу чергу міських, має відбуватися виходячи з принципу «чотирьоххвістки»: загальні, прямі, рівні й таємні вибори [252. – 29 марта]. Запровадження вказаного підходу в прямій чи латентній формі приводило до безумовної зміни старої імперської владної структури, адже остання обиралася за цензовим принципом й не могла вважатися представницькою від усіх верств населення.

Багатоплановість державотворчого процесу підтверджувалася подальшими телеграмами від Тимчасового уряду в яких говорилося, що правила перетворення нових самоуправлінь будуть відпрацьовані згодом, а до того часу громадські комітети й органи місцевого самоуправління повинні діяти самостійно, контактуючи між собою згідно з потребами доцільності [252. – 29 марта].

Ще одним наріжним каменем організації системи управління виступила проблема взаємодії громадських комітетів з губернським комісаром. Міністерство внутрішніх справ Росії роз'яснювало, що губернський комісар, як представник влади Тимчасового уряду, повинен мати можливість спиратися у

своїй діяльності на губернський комітет, який в свою чергу має бути тісно пов'язаний з усією губернією загалом. Для цього до складу губернського комітету повинні увійти представники від громадських комітетів усіх найбільших міст Таврії за поданням губернського комісара [252. – 29 марта]. Проте, повної узгодженості дій між губернським комісаром Я. Харченком та громадськими комітетами не сталося, позаяк останні неодноразово висловлювали своє незадоволення діями комісара, який на їхню думку нерідко перебирав на себе більші повноваження, аніж була потреба. Зрештою, 27 березня, після відставки Я. Харченка, як пояснювалося з огляду на його праві погляди та корупцію, новим губернським комісаром став кадет М. Богданов. Його заступниками були призначені соціал-демократи П. Біанкі та П. Бобровський [271, с. 60; 252. – 9 апреля].

Одним з перших заходів, організованих зусиллями М. Богданова, де обговорювали питання про організацію і діяльність місцевих органів влади, став Таврійський губернський з'їзд представників громадських комітетів, який пройшов 12-13 квітня. Комісар М. Богданов, відкриваючи засідання, наголосив, що захід є організаційним, на якому має бути створений Таврійський губернський комітет громадських організацій [93, с. 28-29]. На середину квітня у більшості повітів, окрім Ялтинського і Перекопського, закінчився процес створення волосних громадських комітетів, які цього разу загалом вибудовувалися за схожими критеріями [252. – 14 апреля].

Втім, на порядку денному продовжили залишатися дискусійними ще два питання – ставлення до старих міських дум і земств та взаємини громадських комітетів й повітових комісарів. На нараді в губернському комітеті з першого питання намітилося дві точки зору. Одні оратори доводили, що входити до цензових дум і земських зборів представники демократії не повинні, натомість, вони зобов'язані встановити жорсткий контроль над діяльністю старих органів самоврядування. Другі стверджували, що необхідно негайно поповнити склад дум і земських зборів представниками громадських організацій та переобрати склад управ. Щоправда, після повідомлень з регіонів з'ясувалося, що на той час

майже повсюдно і думи, і земські зібрання вже встигли поповнитися представниками революційних організацій й тепер саме вони становили більшість, окрім Сімферополя та Севастополя [252. – 14 апреля]. Найбільш далеко у своїх діях пішли члени Бердянського повітового та Мелітопольського спільного громадських комітетів, які повністю усунули колишню виборну владу від виконання своїх функцій, оголосивши, що аж до Установчих зборів будуть утримувати владні повноваження у своїх руках, хоча їхні кроки не здобули повної підтримки [252. – 14 апреля]. Друге питання виявилось менш дискусійним. Досить швидко в губернії дійшли згоди, що кандидатів у комісари повинні обирати на місцях. Відкритою залишалася лише проблема: хто їх призначатиме – Тимчасовий уряд чи самі місцеві комітети [252. – 14 апреля].

Гнучкий підхід було запропоновано і щодо формування Таврійського губернського громадського комітету. Нарада визнала доцільність пропорційного представництва від повітів залежно від чисельності населення. Цей принцип передбачав, що Ялтинський, Євпаторійський і Перекопський повіти отримають по 2 місця, Сімферопольський і Феодосійський – по 3, Дніпровський – 6, Бердянський – 8, Мелітопольський – 9. Повітові міста і Сімферополь могли делегувати по 2 особи, якщо в місті функціонувала рада солдатських і робітничих депутатів. Якщо таких рад не було – то по 1-й людині. Ще одного представника отримала Севастопольська центральна військова організація [252. – 15 апреля]. Не важко підрахувати, що загалом комітет мав складатися з 40-42 осіб. Дані домовленості стали останніми важливими кроками, які завершили процедуру переходу від старої системи влади до нових умов функціонування на початковому етапі революції.

Поряд з інституціалізацією владної вертикалі у всіх частинах Таврійської губернії з перших днів березня 1917 р. повсюдно стихійно і організовано виникали маніфестації та зібрання, у рішеннях яких відображалися рефлексії як у ставленні до падіння монархії в Росії, так і загальні настрої різних етнічних груп щодо перспектив власного майбутнього в оновленій державі. Єврейські, польські, татарські, болгарські, караїмські, вірменські, німецькі, кримчацькі та

інші громади краю радо вітали зміни в колишній імперії й висловлювали повну підтримку організації нової системи влади у центрі та на місцях. Окрім цього, наприклад, кримські татари звертали увагу й на духовні потреби народу. Так, на 25 березня в Сімферополі було призначено з'їзд представників татар Кримського півострова для обговорення низки питань мусульманського життя [252. – 15 марта, 16 марта], на якому сформувався Мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком) [442]. Різні етнічні групи у ці ж дні намагалися продемонструвати свої наміри залишатися толерантними щодо російської держави. Це стосується представників караїмських общин, які на своєму з'їзді в Євпаторії 15 березня вітали Тимчасовий уряд, єврейської громади, німців-колоністів, які підтримували скасування національних обмежень [252. – 17 марта, 31 марта]. Дещо особну позицію зайняла польська група. 9 квітня на своєму зібранні, за присутності 600 осіб, поляки Сімферополя одностайно прийняли резолюцію про заснування «Дому Польського» з метою згуртування в культурно-національному аспекті усіх місцевих поляків незалежно від соціального становища і політичних переконань. Об'єднуючим гаслом для цього народу став заклик: «Хай живе вільна і демократична Росія! Хай живе незалежна, об'єднана Польща!» [252. – 13 апреля]. Як бачимо підтримка революційних змін в Росії поляками не обмежувалася тільки вітаннями нового уряду, але й пов'язувалася зі сподіваннями на відновлення власної держави. Незабаром склали присягу на вірність російській державі релігійні громади різних конфесій [252. – 19 марта].

У березневі дні на арену суспільно-політичного життя губернії виходить й українська громада. Одними з перших консолидувалися українці Сімферополя, котрі, за словами Ю. Тютюнника, на падіння царату відреагували миттєво. Вже за декілька днів після отримання звістки з Петрограду, а текстовий аналіз мемуарів дає підстави стверджувати, що він говорив про період не пізніше 10-12 березня, близько 200 місцевих активістів, здебільшого військових та службовців, організували перше зібрання й ухвалили утворити Сімферопольську українську громаду, керувати якою мала рада на чолі з

гімназійним вчителем Клименком. Усі присутні стали не тільки засновниками, але й чинними членами громади, а склад ради реконструював київський історик В. Сергійчук. За його словами вона складалася з прапорщика Мацька, підполковника Білявського, підпоручника Мартинича, Титаренка, прапорщика Ю. Тютюнника, Шиманського, Маркова, Бутенка, Стадниченка, Богдана, Тищенко, Бортя, Драка [579, с. 65].

Метою діяльності ради мало стати утворення української секції в гарнізонній раді солдатських депутатів, здійснювати роз'яснювальну роботу серед українців-військовослужбовців місцевого гарнізону рідною мовою, а у подальшому формування національних військових підрозділів. Сімферопольська українська громада поставила перед радою й інші завдання, вочевидь культурницько-організаційного характеру. Серед інших учасників заходів автор спогадів називає Іванчука (військовий), Мацака та П. Близнюка (цивільні) [205, с. 19-20].

Наслідком створення української громади стала жвава культурно-освітньої робота, котра розгорнулася у щойно створених Сімферопольській раді солдатських депутатів, заступником голови якої був Ю. Тютюнник й де виникла українська секція, та військовому клубі ім. гетьмана П. Дорошенка, на чолі з Мацьком, створеному з ініціативи членів даної секції у березні 1917 року [205, с. 19-21]. Заступник голови ради солдатських депутатів метафорично описував емоційно-ментальне тло, на фоні якого здійснювався процес заснування клубу: «<...> Всі промовляли по українському. Промови інтелігентів (Мацака і П. Близнюка – Т. В.) на «мужицькій» мові зробили надзвичайне вражіння на присутніх <...> Промовці з'ясували, що «малороси» і «хохли» се назви, якими наділили нас наші вороги, гнобителі, і що правдива назва всіх людей, що говорять такою ж мовою, як і промовці, – українці, а наша батьківщина, коли була вільною, звалася не Малоросією, а Україною, і так має знову називатися» [205, с. 20-21].

Тогочасна періодична преса точніше за мемуари ідентифікувала час і мету публічних заходів. За даними часопису «Южные ведомости» 26 березня у

приміщенні товариства прикажчиків відбулося велелюдне зібрання місцевих українців. Як зазначала редакція, на зборах не було запропоновано якихось доповідей, воно мало характер скоріше обміну думок щодо поточного моменту й найближчих завдань «синів України». В ході спілкування виявилось, що викристалізувалися дві основні мети для подальшої діяльності, які загалом перегукувалися з тими настроями, що панували в інших українських землях – необхідність організуватися для національно-культурної роботи та підтримати гасло про автономію України [252. – 29 марта].

Дописувач стверджував, що присутні обрали тимчасове правління українського товариства (земляцтва) у складі 12-ти осіб, на чолі з Дем'янком. Правлінню доручили розробити статут товариства й намітити заходи для найближчої їх реалізації [252. – 29 марта]. Як бачимо, в обох випадках спостерігалася схожа оцінка механізмів утворення організації/організацій та найближчих планів, а різнобачення назви і прізвищ керівників громади є одним з евристичних завдань, що стоять перед дослідниками. Вірогідно, на перших порах існували дві окремі інституції, які орієнтувалися на різні верстви суспільства – військових та цивільних, і лише згодом об'єдналися під однією егідою.

Одними з найактивніших і організованих в Таврії проявили себе українці Мелітополя та однойменного повіту. Перша згадка про реакцію українського населення міста на революцію припадає на 17 березня 1917 р. Того дня у місті відбувся мітинг, на якому один з ораторів, вчитель комерційного училища К. Залізник, виступив з промовою від «вільнолюбного народу прекрасної України», у якій висловив думку, що «після перетворення українців у московських кріпаків, згодом підлеглих петербургських департаментів, вони хочуть волі» [252. – 17 марта].

Мелітопольська громада прагнула гучно заявляти про себе під час святкування різноманітних свят і пам'ятних дат, зокрема під час відзначення дня солідарності трудящих. На мітингу, окрім червоних, виділялися синьо-жовті знамена, які принесла з собою театральна група Глазуненка. Він і К.

Залізняк, виступили з полум'яними промовами українською мовою, що було нечуваним раніше явищем, яке свідчило про великі сподівання на максимальне забезпечення прав кожного народу, й зокрема українського, на вільний розвиток без побоювання переслідувань з боку влади. За тиждень, на панахиді в честь Т. Шевченка, йшлося вже й про політичні моменти. Директор комерційного училища І. Бакуменко та К. Залізняк виступили з закликами підтримати гасло автономії України [252. – 23 апреля, 26 апреля].

Варто також підкреслити настрої місцевого селянства, які, хоч і дискретно, можна простежити за прийнятими резолюціями на повітових і волосних зібраннях, й на прикладі яких побачити як співзвучність голосів з Києвом, так і налаштованість на включення не лише Північної Таврії до Української держави, але й усієї губернії. Так, Павлівська волосна громада Мелітопольського повіту, віддаючи наказ своїм делегатам на повітовий з'їзд, що мав відбутися 30 червня, висловлювала наступні думки: «Ми селяни, посилаючи наших представників на з'їзд доручаємо сказати так: «Ми довіряємо Московському правительству спасіння революції, що воно вкупі з Генеральним секретаріатом України зможе спасти Росію і Україну і довести їх до Учредительних зібрань як українського, так і общеруського <...> Вибори мусять бути рівними і таємними <...> Єднаймося до УПСР. Земля має бути у власності Українського земельного фонду, як кажуть українські соціалісти-революціонери. Крім того, наказуємо требовать, щоб Таврійська губернія була приєднана до України як маюча із населення українців, визнаючи Український Генеральний Секретаріат і Українську Центральну Раду» [3, арк. 36].

Ще одним помітним центром діяльності таврійських українців стала Феодосія. Тут, не пізніше 20 березня, при місцевому вчительському інституті організувалося українське земляцтво, що по-суті відновило свою роботу, адже існувало з дореволюційних часів [227. – 13-14 квітня], а його неформальними лідерами були працівник даного закладу Є. Григорук, військовий лікар І. Залізняк і М. Шаймак. На перших зібраннях головні промовці роз'яснювали тогочасну політичну ситуацію в країні та світі, приділяючи чималу увагу

подіям на фронтах Першої світової війни та обрали керівництво. Головою громади феодосійців став директор гімназії А. Кучинський, а секретарем – учень П. Нечипоренко [252. – 21 апреля, 23 апреля]. Товариство також ухвалило статут з формулюванням головної мети своєї майбутньої діяльності – всебічне інформування своїх членів та мешканців навколишніх населених пунктів про «українську справу» [227. – 13-14 квітня].

Про подальші кроки земляцтва в наративних джерелах знаходимо доволі скупі дані. Повідомлялося, що на початку травня на зібранні з доповідями виступили А. Кучинський, доктор К. Беліловський, М. Хороз, прапорщик Шуйський. Військовий виголосив промову на тему «Якого нам треба ладу?», торкнувшись питання про бажану форму української державності у вигляді національно-персональної автономії [252. – 4 мая]. На той час земляцтво вже трансформувалося у звичнішу форму об'єднання – Феодосійську українську громаду, установчі збори якої відбулися орієнтовно наприкінці квітня. Її тепер очолила рада, яка складалася з 19 осіб, серед яких Купрій, С. Олійник, Д. Губа, Медведєва, Муха, Марьєнко. Визначилися й з основними комісіями, в межах яких передбачалося здійснювати роботу – артистична (голова Купрій), лекційно-мітингова (А. Кучинський), бібліотечна (І. Залізник), по виробленню нового проекту статуту (Кучма, Письменний, Шумський і П. Нечипоренко) [227. – 2 травня].

Окрім Сімферополя, Мелітополя й Феодосії розгортання українського національного руху фіксувалося і в інших містах губернії, хоча з деяким запізненням. Зокрема, такі факти мали місце в Алушті, Ялті, Євпаторії, Бердянську. У першому з них місцеві українці оголосили про підтримку Центральної Ради та приступили до організації низки заходів у царині культури – вистави, заснування клубу, читання лекцій з українознавства та інше [252. – 27 апреля]. Ялтинська українська громада конституювалася до кінця квітня [227. – 29 квітня]. У Євпаторії значний вплив на культурно-освітнє життя місцевих українців мала «Просвіта», яка утворилася відразу після ліквідації монархії [168, с. 1275]. Вочевидь члени товариства стояли біля витоків

самоорганізації земляцтва впродовж, як мінімум, усієї весни. 24 квітня відбулися другі збори (про перші відшукати інформацію не вдалося – Т. В.) членів української громади Євпаторії, на яких оголосили про створення національної організації. Тоді ж обрали її раду в такому складі: К. Іващенко (голова), Б. Шульга-Асауленко і прапорщик З. Максименко (заступники), П. Ковань та Іващин (секретарі), Кравець (скарбник), Я. Губар, І. Бережний, Д. Пиповаленко (члени правління) [252. – 28 апреля]. Певну роль у процесі самоорганізації відігравали військові, насамперед члени Союзу українців (близько 500 осіб), що служили у 7-му морському полку [168, с. 1275]. До літа 1917 р. Євпаторійська українська рада консолідувала під своєю егідою 132 людини, поступаючись кількістю активних членів тільки осередкам есерів та кадетів [479, с. 20].

Як і в Євпаторії, у Бердянську домінували «просвітянські» тенденції, хоча на першому (березневому) зібранні вони ще не були помітними. Учасники заходу під керівництвом Ю. Тищенка вітали створення Центральної Ради й оголосили, що прилучаються «до загального голосу про автономію України» [227. – 30 березня]. Незабаром відбулися установчі збори «Просвіти», до якої увійшло близько 50 осіб. Раду організації очолили Ю. Тищенко (голова), Сильченко, Приходько, Верецький, Яворська, Скрупка, Радченко, Кудин, Курочкин (скарбник) [227. – 9 квітня]. Це й визначило основні завдання в житті місцевої української громади, яка переймалася, більшою мірою, культурницькими заходами.

У всіх вищезазначених містах Таврії просвітянські тренди на перших порах очевидно превалювали над політичними, а головними «локомотивами» реалізації програми національного відродження виступали освітяни та меншою мірою військові. Політична складова не виходила за межі декларацій, проте скрізь відзначалася солідарність з програмним курсом Центральної Ради на створення автономної Української держави. Але українська громадськість регіону на даному етапі виявилася організаційно не готовою приступити до виконання розпоряджень Києва щодо формування єдиної мережі українських

рад, адже в межах Таврії тривала початкова організаційна робота по створенню громад, котрі *de facto* не змогли відправити делегатів від губернії на Всеукраїнський національний конгрес. Виняток становив В. Пилишенко, матрос з броненосця «Синоп», який повідомив делегатів, що всі українці Чорноморського флоту дали слово активно підтримувати українські інтереси [125, с. 53]. Хоча у науковій літературі використовується множинна форма «представники від Таврійської губернії», ми знаходимо скоріше контраргументи, які підтверджують вищезазначене припущення. Безпосередньо від організованих українських товариств за 3 дні роботи конгресу не виступив жоден представник Таврійської губернії, що видається неймовірним, оскільки конгрес скликався в тому числі для того, щоб заслухати людей з різних регіонів, а серед затвердженого учасниками форуму складу Центральної Ради не знаходимо делегатів від Таврії. Тільки після 8 квітня до її складу кооптували Ю. Дежур-Журова [125, с. 54, 59, 64, 66]. Львівський історик Я. Дашкевич стверджував, що після конгресу Центральна Рада призначила у Сімферополь свого комісара для Таврії, але дослідник не подає його прізвища [423, с. 102], яке у відомих нам документах, теж не фігурує. Не виключаємо, що його планували призначити, але до губернії він не доїхав.

Підготовчі заходи щодо створення Сімферопольської української громади завершилися вже після закриття роботи Всеукраїнського Національного конгресу. 9 квітня у приміщенні місцевої повітової земської управи відбулися збори українців Сімферополя. І хоча у джерелах не зазначається ні мета заходу, ні реалізація його на практиці, можна припустити, що на ньому мали бути запропоновані перші напрацювання тимчасового правління та намічені подальші кроки в розгортанні насамперед національно-культурницьких заходів, котрі простіше було реалізувати. Сказане підтверджується інформаційними повідомленнями в «Южных ведомостях», де мова йшла про Сімферопольську українську громаду, яка займається, в основному, культурною діяльністю – концертами, виставами та іншим [252. – 15 апреля].

Ще за місяць, на 4 травня організаційна комісія скликала загальні збори українців міста й округи для затвердження статуту товариства, виборів членів правління, ревізійної комісії та заслуховування доповіді про діяльність зазначеної комісії. Закінчення роботи зібрання мало ознаменуватися масштабними гуляннями і виставою. У приміщенні державної чоловічої гімназії, де й проходили збори, було остаточно схвалено створення Сімферопольської української громади на чолі з правлінням (радою) у складі: Дем'янко, П. Близнюк, Стогній, Ю. Тютюнник, Федоровський, Клименко, Смухаєвський, Г. Дідик і Коваль [252. – 2 мая, 11 мая]. За наявними джерелами не простежуються цілі, які ставила перед собою в подальшій перспективі громада, адже не було опубліковано статутних чи програмних документів. Але очевидно, що учасники проекту мали зосередитися на тих напрямках, які оприлюднили ще 26 березня.

Одночасно з Сімферопольською українською громадою у місті існував Сімферопольський український військовий клуб ім. гетьмана П. Дорошенка. Вони 24 травня провели спільну культурницьку акцію, присвячену Т. Шевченку, у якій взяло участь близько 10 тис. осіб, переважно військових, а також представники громад з Феодосії й Севастополя, Чорноморського флоту. В результаті велелюдний захід закінчився оголошенням про створення 1-го Сімферопольського полку ім. гетьмана П. Дорошенка, що стало підставою місцевій раді солдатських депутатів винести постанову про необхідність ліквідувати військовий клуб [205, с. 29-30]. Щоправда втілити в життя дане рішення було непросто і, щоб продемонструвати супротивникам небажаність контр дій, 28 травня вулицями міста пройшов військовий парад під національними прапорами і гаслами «Хай живе Україна!», «Українці, об'єднуйтеся!» і т. д [252. – 31 мая].

Слід відзначити, що військові додали більшої динаміки в діяльність таврійських українців. Вони частіше ніж цивільні вимагали практичної реалізації ідеї про національну свободу і самовизначення. Так, 23 травня Сімферопольський український військовий клуб ім. гетьмана П. Дорошенка

звернувся телеграмою до Центральної Ради з проханням втілити в життя усі постанови й резолюції I-го Всеукраїнського військового з'їзду, зокрема про українізацію військових частин [127, с. 333]. 13 червня солдати-українці під національними стягами й з музикою направилися до управління начальника місцевого гарнізону полковника Кондратьєва з проханням сформувати український полк та виділити для них окреме приміщення, тобто реалізувати прийняті перед тим постанови. Результатом перемовин став дозвіл на утворення при кожному запасному полку окремих українських батальйонів, що стало компромісним рішенням. Варто констатувати й те, що не всі військові-українці перебували під впливом клубу ім. гетьмана П. Дорошенка, відмовляючись слідувати такій тактиці. Вони вважали за необхідне не виокремлюватися в національні частини чи підрозділи [252. – 8 июня, 14 июня].

Київ цілеспрямовано не шукав зв'язку з місцевими військовими ентузіастами, тому тим доводилося самим вирушати до столиці України для знаходження принаймні моральної підтримки щодо майбутньої українізації російського війська. На I-му Всеукраїнському військовому з'їзді клуб ім. гетьмана П. Дорошенка представляв Мацько, але конкретних розпоряджень з Києва він не привіз [205, с. 25]. Так само оцінював організаційну розгубленість центру інший учасник подій Д. Куликовський. Він згадував, що генеральний секретар військових справ С. Петлюра давав директиви обтічного характеру, як ось продовжувати згромадження українців-воєнків у своїх союзах, з'єднуватися між собою з метою координації дій та тримати контакти з Генеральним секретаріатом [168, с. 1276-1277]. Втім ці контакти надалі залишалися більше спорадичними ніж постійними, що суттєво гальмувало не тільки процес українізації війська, але й інші консолідуючі заходи, оскільки таврійці були психологічно пов'язані з патерналістськими очікуваннями, що знову ж таки яскраво описав Ю. Тютюнник: «М. Грушевського всі вважали майже за генія. Хотілося, щоб там, у Києві, всі були геніями. І ми вірили, що там вони дійсно є. Але головного, якраз того, за чим їздив, не привіз Мацько. Не привіз ні директив, ні інструкцій, ні наказів <...> У Києві чи не хотіли, чи не вміли

зрозуміти, що ми вже пройшли перший організаційний період, вже відокремили «наших» від «чужинців», вже знайшли себе: пройшли період, коли революційна маса сама стихійно організується і не потребує вказівок зверху; ми musіли перейти в нову фазу боротьби за дальшу організацію, а боротьба, навіть стихійна, вимагає координації» [205, с. 25-26].

На рубежі весни – літа 1917 р. в ще один своєрідний національний центр губернії перетворюється Феодосія. Саме тут українська громада виявила себе не лише активною, але й доволі чисельною. До даної групи входило декілька сотень осіб, у тому числі євреїв. Більшість з них становили солдати та вихованці вчительського інституту разом з педагогічним колективом. Наприкінці травня вони, за взірцем багатьох інших міст України, створили культурне товариство під звичною назвою «Українська Хата» і спеціальний фонд, до якого спромоглися зібрати 400 рублів. Він мав бути направлений до Києва на потреби Центральної Ради. Доповідь А. Кучинського про національний фонд членами «Української Хати» була сприйнята «дружелюбно і робітники стали вносити свої трудові копійки <...>» [252. – 27 мая, 30 мая]. А 4 червня в Феодосії виборами ради місцевої національної громади у складі 25 постійних членів й 5 кандидатів і прийняттям статуту закінчилася організаційна стадія. 7 червня відбулися вибори президії ради. Головою став викладач В. Письменний, заступниками А. Грищенко і П. Нечипоренко, скарбником С. Захарченко, секретарем Є. Григору [252. – 8 июня, 15 июня]. У повсякденній роботі українська рада майже нічим не відрізнялася від подібних до неї організацій в інших містах Таврії. Як правило, на її засіданнях зачитували доповіді на політичну тематику, які були співзвучними з позицією теоретиків Центральної Ради. Для прикладу, на початку липня Є. Григорук зачитав реферат «Автономна Україна в федеративній Росії», а прапорщик Бойко – «Націоналізація війська». Схожими були промови цілого ряду доповідачів, запрошених з Сімферополя, колишніх військовополонених тощо [252. – 4 июля].

Окреме місце у Таврійській губернії посідав Севастополь, де у перші місяці революції теж виникла досить потужна українська організація. Тут розташовувалася головна база Чорноморського флоту, служило більше 35 тис. військових моряків й близько 3 тис. ополчення [363, с. 19], що визначало стратегічну роль міста. Через брак джерел механізми формування української громади Севастополя та персональний склад проводу й до сьогодні залишаються дискусійними. Не пізніше кінця березня за ініціативи місцевого гуртка «Кобзар», що складався на початках з 8-10 осіб (полковник В. Богомолець, підполковники В. Савченко-Більський та М. Неклієвич, лейтенант Б. Лазаревський та інші), було ініційовано створення іншої/інших українських організацій у революційному Севастополі, до яких, скоріше за все, увійшли передусім військові. Так, згідно публікацій сучасного дослідника Г. Савченка до кінця місяця було створено Севастопольську українську чорноморську громаду за участі 6 тис. осіб [574].

Натомість у працях В. Сергійчука ми зустрічаємо інший варіант назви товариства: «Вже в березні він [Кобзар] організував перші збори українських моряків, на яких було створено Севастопольську Українську громаду, а з кінця березня почала діяти Чорноморська громада, більшість якої становили українські есери» [579, с. 63]. Але далі київський автор стверджує, що своє перше велелюдне зібрання для обговорення власного статуту провела Севастопольська українська чорноморська громада [579, с. 63]. У спогадах знаходимо підтвердження тези про визначальну роль «Кобзаря», в організаційних процесах, котрий «тоді був перейменований на Севастопольську українську чорноморську громаду як координаційну центрально осередків-рад для ведення організаційних форм, [щоб] спрямувати усі можливі зусилля в напрямі українізації Чорноморської воєнної флоти. Тодішні діячі з підпільного «Кобзаря» скликали 15 квітня 1917 року загальні збори провідників-делегатів від уже існуючих осередків-рад, від яких прибуло понад 200 осіб» [207, с. 138]. Ще один безпосередній учасник подій теж згадував, що на перших порах активістів-військових було не більше 2-3-х сотень [177, с. 236-238], які за

словами керівника «Кобзаря» В. Лашенка, склалися здебільшого з матросів, солдатів й робітників [125, с. 128].

Суттєво допомагає відновити хронологію подій і статутну назву організації інше нарративне джерело. У газеті «Нова Рада», з посиланням на часопис «Кримський Вістник» від 2 квітня, було оприлюднене звернення під назвою «До українців м. Севастополя», у якому містилися такі рядочки: «Кличемо членів <...> гуртка «Кобзар» в Севастополі і інших українців на установчі збори для обміркування нового статуту Севастопольської Української Громади і намічення для загального зібрання всіх членів. Установчі збори мають відбутися 4 квітня <...> Підписи – Лашенко, Лихонос, Коломійцев» [227. – 11 квітня]. Далі часопис повідомляв, що 4 квітня зібралося близько 500 осіб, чоловіків та жінок, які обрали тимчасову раду громади для обміркування статуту й вирішили: 1) назвати українську громаду на завше: Чорноморська Українська Громада в м. Севастополі; 2) послати привітання від голови Ради, Чорноморської Громади українському конгресу, що оце відбувся в Києві; 3) довго говорили, чи посилати і від себе представника на той конгрес і одноголосно постановили за браком часу не посилати. Крім того, одноголосно ухвалили довести війну до повної перемоги [227. – 11 квітня]. Вибори постійних членів ради й ухвалення статуту ймовірно відбулися 9 квітня під час загальних зборів Чорноморської української громади. За статутом Севастопольська українська рада керувала загальними справами, а далі делегати від усіх військових частин мали обрати інший орган, яким згодом став Чорноморський український військовий комітет [574, с. 4]. Окрім організаційних рішень, члени громади обговорювали загальнополітичних проблем, зокрема закликали домагатися автономії України, й звернулися з привітальним словом до командувача Чорноморським флотом віце-адмірала О. Корчака [227. – 20 квітня].

М. Михайлик стверджував, що рада Чорноморської української громади (далі – Севастопольська українська рада) складалася з 24 чоловік [177, с. 236], а її, в свою чергу, очолювала президія, до котрої увійшли директор

Севастопольської жіночої гімназії В. Лащенко (голова), вчитель М. Коломієць й матрос М. Пащенко (заступники) [579, с. 63], вчитель С. Лихонос (секретар) [207, с. 139], не встановлені за прізвищами писар і скарбник. За словами Я. Христича до керівництва Чорноморської громади увійшов також він особисто, В. Богомолець (прокурор міського суду), В. Савченко-Більський (капітан берегової оборони), М. Неклієвич (корабельний інструктор), Д. Дежур (мічман), І. Прокопович (боцман), І. Усенко (штурман), В. Вітинський (кондуктор), Д. Величко (прапорщик морської піхоти) та ще декілька осіб. Він також стверджував, що В. Лащенко очолював товариство лише до липня 1917 р, коли був обраний «радним міського самоврядування» й на його місце заступив автор спогадів [207, с. 139].

Згадуваний М. Михайлик пропонував альтернативний склад керівництва ради. За його словами головою ради став службовець Севастопольської школи авіації Ф. Сліпченко, а секретарем автор спогадів. Щоправда він веде мову про «раду української військової громади Севастопольської школи авіації, позаяк та стала основним ядром гуртування матросів» [177, с. 236-238]. Можливо йшлося про іншу організацію, яка стала частиною Чорноморської громади [177, с. 246]. Низка дослідників наполягають на тому, що ключову роль в українському русі Севастополя на той час відігравав лідер кримської організації УПСР, член Центральної Ради і виконкому Севастопольської ради депутатів армії, флоту і робітників міста підпоручник К. Величко, який на думку А. Іванця з червня очолив Севастопольську українську раду [579, с. 64; 373, с. 48], а за словами Л. Гарчевої з осені 1917 року [380, с. 23].

Ще один історик пропонує найбільш суперечливу версію про керівництво «Головною українською радою Чорноморського флоту» дружини віце-адмірала О. Колчака [296, с. 231]. Зрештою вона була спростована Г. Савченком, котрий зазначає, що Оксана Колчак лише брала участь у маніфестації українців Севастополя, одягнена «в мальовничому полтавському старовинно-козацькому жіночому строю» [574]. Залишається тільки констатувати, що проблема без залучення документальних джерел немає остаточного вирішення.

Своїми політичними пріоритетами вони проголосили курс на демократизацію Російської держави, автономію України, українізацію церкви, суду, школи, а проблеми армійської самоорганізації на порядку дня стояли поруч з культурно-агітаційними. Для піднесення національної самосвідомості й успішного поширення українського руху громадівці вирішили негайно розпочати відкриття шкіл, бібліотек, читалень, видавати газети. Задля цього в межах громади створили військову, просвітню, агітаційно-пропагандистську та господарську секції [579, с. 63]. За задумом керівництва, окрім проведення традиційної для того часу культурно-освітньої праці, на українську людність покладалися наступні обов'язки – налагодження зв'язку з усіма військовими частинами, поширення в них ідеї самоорганізації українців, залучення створених громад до Всеукраїнської військової організації, пропаганда й боротьба за українізацію Чорноморського флоту і військово-морських шкіл, створення власного війська [177, с. 236-238], що не тільки нагадувало внутрішню архітектуру Одеської української військової ради але й вказували на ідентичні завдання для подібного роду рад, незалежно від місця розташування.

Між Одеською та Севастопольською радами існував тісний зв'язок. Керівництво Чорноморської української громади забажало отримати з Одеси інтелектуальну та навчальну підтримку. Через брак літератури та агітаційних матеріалів член громади В. Богомолец звернувся за допомогою до С. Шелухина з проханням передати до Севастополя «Історію України» М. Аркаса, малюнки Запорізьких прапорів й самого приїхати читати лекції [574]. До певної міри свідченням успішної роботи стало проведення 20-тисячної маніфестації з нагоди зелених свят, на яку запросили О. Колчака, делегатів від інших українських Таврійських організацій, зокрема Сімферополя [227. – 4 червня].

Вирішення поставлених завдань було можливим за умови інтеграції до місцевих управлінських структур та налагодження тісного контакту з Києвом. Чорноморська українська громада вимагала для себе, хоч і безуспішно, два місця у виконкомі місцевої ради солдатських і матроських депутатів [641, с.

229]. Суттєвою проблемою у повсякденній роботі став брак вмілих провідників. Керівництво громади складалося з членів «Кобзаря», людей старших віком, що мали обмежений політичний кругозір, не підготовлених до активної й рутинної щоденної праці, які опинилися в голові революційного потягу скоріше випадково, адже до 1917 р. переважно займалися культурно-освітніми справами і вважали за вірною тактику «повільних, не раптових здійснення своїх домагань». Поступово в середині ради почала складатися опозиція з молодших її членів, які прагнули до більш рішучих дій, зважаючи на наявність понад 4000 осіб, що служили на флоті [177, с. 247] та існування українських гуртків майже на всіх кораблях флоту, артилерійських і авіаційних частинах [177, с. 249]. Тому рада Чорноморської української громади просила Київ прислати до Севастополя досвідченого фахівця, котрий зумів би посилити організаційну сторону діяльності. Зрештою, вирішення питання постійно відкладалося, навіть попри те, що 8 червня до Севастополя виїхали члени УГВК Ф. Селецький та С. Письменний з метою з'ясувати стан справ на Чорноморському флоті та встановити тісний зв'язок з Чорноморською українською громадою [574].

Організаційні процеси в межах української громади тривали й надалі. Влітку до Севастопольської ради військових і робітничих депутатів було подано на затвердження скоригований статут ЧУВК, який з початку серпня став основним координаційним центром українців Севастополя. Його головними завданнями залишалися заходи, спрямовані на утримання тісного зв'язку з Центральною Радою, Українським генеральним військовим комітетом, а також з усіма українськими організаціями Чорного моря та узбережжя, й втілювати в життя усі розпорядження УГВК [641, с. 228-229].

У статуті пропонувалося, щоб в межах кожної військової частини українці згуртовувалися у громаду, на чолі якої стоятиме рада з 5-х осіб (голови, заступника, секретаря, скарбника і рядового члена). На раду покладалися функції проведення культурно-освітньої роботи для посилення національної самосвідомості українців й отримання керівних посад. Пізніше, вже поза статутними нормами, в центрі уваги постали питання виборів до

міського самоврядування, до нового складу Севастопольської ради робітничих і солдатських депутатів, до Установчих зборів, утворення військової організації, подальше розгалуження Чорноморської української громади, стосунки з загальноросійськими державними й військовими інституціями та інші [177, с. 248-249].

Як з'ясував Г. Савченко комітет мав проводити в життя усі розпорядження УГВК, організовувати гуртки «Просвіти» в кожній частині армії й флоту, де служили українці. Характерно, що для Чорноморського українського військового комітету на той час зберігалася потрібна підпорядкованість – Тимчасовому уряду, Центральній Раді та Севастопольській раді робітничих і солдатських депутатів [574].

Своєрідним індикатором впливовості політичних сил на середину літа 1917 р. стали вибори до міських дум. Характерно, що у Феодосії, Ялті, Керчі, Євпаторії українські партії участі у виборах або не брали взагалі, або, як у Бердянську, формували виборчі блоки з іншими партіями [479, с. 12], навіть не зважаючи на те, що у Феодосії, Бердянську, Ялті та Євпаторії існували організовані українські громади. У губернському центрі місцева українська громада утворила єдиний список з мусульманами у якому з 29 місць 15 належали українцям. У підсумку зазначений блок виборів 3-є місце з 9% голосів, що дало можливість делегувати до міської думи 7-х гласних (з 45-ти можливих), з них М. Волошенко (директор гімназії) та І. Мацак (службовець Селянського банку) представляли українську громаду [252. – 8 июля, 18 июля, 19 июля].

У Севастополі вибори проходили за складнішою системою, окремо по місту та військовому виборчому округу. З 71-го новообраного гласного троє представляли український блок (В. Лащенко, І. Лихоніс, А. Коломійцев) [252. – 20 июля]. В Євпаторії напередодні виборів соціалістичний блок запропонував низці національних організацій, у тому числі українській громаді, приєднатися до них з правом вирішального голосу, за умови, що подані ними кандидати матимуть ідейну спрямованість «лівіше кадетів» [252. – 21 мая], але чи була

прийнята пропозиція достеменно не відомо. Ймовірно місцеві українці за прикладом Сімферополя гуртувалися з кримськими татарами, які отримали другий результат [252. – 19 июля].

Вибори до міського самоврядування актуалізують увагу до питання про партійні впливи на місцеве населення. Як і скрізь по Україні, ті партійні організації, у назві яких обов'язковою складовою була національна прив'язка, мали найбільший рівень підтримки серед відповідних етнічних угруповань. На території Кримського півострова з березня 1917 р. діяли здебільшого УПСР і УСДРП. Прихильники цих партій передусім концентрувалися у Сімферополі, Феодосії, Керчі, Севастополі, Євпаторії [484, с. 119], а в Севастополі за рахунок моряків, мобілізованих з українських губерній, есери за кількістю прихильників навіть не поступалися загальноросійським партіям, що допомогло провести до міської думи декількох гласних [218, с. 17]. Їхніми лідерами були М. Терещенко, І. Макалиш (УСДРП), В. Рибка, П. Антоненко, М. Беланов [418, с. 88], К. Величко, К. Залізник, Биковський, Герасимів, Свідерський (УПСР) [218, с. 18, 21]. Більш впливовою була есерівська партійна організація, яка розгорнула діяльність на багатьох суднах Чорноморського флоту – «Світлана», «Пам'ять Меркурія», «Завидний», «Воля» тощо, і мала певний вплив у середовищі селян Мелітопольського повіту [252. – 4 августа], а основною соціальною базою есерів на півострові була інтелігенція. Станом на вересень 1917 р. есерівські партійні осередки також виникли у Мелітополі та Бердянську, а одним з союзників стали татарські соціалісти [217, с. 9].

Географічно і етнічно Таврійська губернія диференціювалася на Кримський півострів та материкову частину, де організаційною пасивністю вирізнялося українське населення Бердянського та Дніпровського повітів. Тут джерела майже не фіксували становлення організованих громад, товариств, українських рад чи комітетів, що свідчило про недостатню розвиненість національної самосвідомості. Прикметно, що у другій половині липня 1917 р. Таврійський губернський комісар М. Богданов, приймаючи рішення про моделювання стосунків з Центральною Радою (київський уряд запрошував на

нараду представників губернських органів самоврядування – Т. В.), посилався на слова представників північних повітів про відсутність там українських політичних організацій.

Дане питання стало предметом обговорення й на засіданні губернського земельного комітету. Присутні висловлювалися в тому річищі, що етнічних українців у Таврійській губернії меншість, їхній політичний рух розвинутий слабо та привнесений ззовні, отже край не має ніяких підстав приєднуватися до земель, на які розповсюджується юрисдикція УЦР. Дисонансом виглядав лише виступ А. Ліхачова, який запропонував рахуватися з фактом визнання УЦР з боку Тимчасового уряду, й хоча слабкого, але існуючого українського політичного руху в губернії [252. – 22 июля, 29 июля]. Тому, коли генеральне секретарство внутрішніх справ запросило М. Богданова на нараду до Києва, він відповів, що ніяких вказівок від Тимчасового уряду Росії по приєднанню підконтрольних теренів до майбутньої України не отримував, отже на форум не приїде [8, арк. 6].

На початку серпня, підсумовуючи обмін думками на губернській нараді громадських організацій, делегати ухвалили окреме рішення з «українського питання», яке відповідало уявленням російської демократії про шляхи вирішення територіальних суперечок до скликання Всеросійських Установчих зборів, себто заморозити їх вирішення [252. – 4 августа]. Вже за декілька тижнів логіку даної резолюції підтвердив селянський з'їзд (достеменно невідомо губернський чи повітовий), що проходив у Бердянську. Після гарячих дискусій він, переважною більшістю голосів ухвалив резолюцію про передчасність приєднання до України чітко неозначених територій [252. – 27 сентября], але вочевидь, йшлося про північні повіти Таврії. З іншого боку таврійські українці продовжували через своїх представників у Центральній Раді домагатися зворотної реакції. Так, 9 серпня, на засіданні 6-ї сесії УЦР Я. Христич протестував проти «анексії таврійських земель Тимчасовим урядом», а за день до цього громада Керчі просила окреме місце у складі УЦР, навіть попри не материкове розташування міста [125, с. 234, 248].

Упосліджене становище українських громад Таврії, викликане нігілістичним ставленням до них з боку місцевої влади, обмежений вплив на прийняття рішень і суспільно-політичні процеси в регіоні, низький рівень самосвідомості значної частини українського населення краю, відсутність національних загальногубернських структур, відокремленість губернії від решти земель України згідно інструкції Тимчасового уряду від 4 серпня змусили місцевих активістів посилити роботу щодо подальшої консолідації зусиль, спрямованих на захист власних інтересів.

ЧУВК 23 серпня від імені українців-військовослужбовців Чорноморського флоту та робітників Севастополя висловив гнівний протест проти «Тимчасової інструкції...» російського уряду. Документ складався з 8 пунктів, окремі з яких заслуговують на увагу, оскільки торкалися й місцевих питань. Так, йшлося про необхідність запровадити при штабі командувача Чорноморським флотом посади Генерального комісара з українських військових справ, про визнання Чорноморського українського військового комітету військовим адміністративним органом зі справ, котрі стосуються вояків-українців Чорноморського флоту і гарнізону Севастополя; про безумовне прилучення материкової частини Таврійської губернії до складу автономної України [127, с. 673-674].

Схожу резолюцію 28 серпня прийняли солдати-українці 35-го пішого запасного полку, який розташовувався у Феодосії. Вони, мобілізовані переважно з південно-східних губерній України, на своєму зібранні у складі 774 осіб висловили обурення з приводу розшматування України на дві частини. Тому й закликали Центральну Раду вимагати від Тимчасового уряду прилучити до автономної України Херсонщину, Катеринославщину та українські повіти Харківщини і Таврії [127, с. 704-705].

Своєрідною реакцією на вищевикладені обставини стало проведення в Сімферополі і Мелітополі двох з'їздів представників українських організацій Таврії. Перший з них скликали на 12-13 серпня 1917 р. й він продемонстрував, що попри невелику кількість делегатів, вони оптимістично оцінили попередньо

проведену роботу, головним підсумком якої стало заснування мережі українських громад по всій Таврійській губернії всупереч об'єктивним труднощам [127, с. 681]. Член бердянської «Просвіти» В. Сильченко у листі до «Нової Ради» очевидно переказував переконання більшої частини делегатів, що для подальшої згуртованості у Мелітополі має бути обрана губернська рада, «котра служитиме осередком усього українського життя на Таврії». Учасники форуму також заявили протест проти політики Тимчасового уряду в українському питанні, висловилися на підтримку Центральної Ради та її планів скликати Всеукраїнські Установчі збори [127, с. 681-682, 963-964]. Г. Савченко запевняє, що значний вплив на прийняття рішень мали делегати українських військових гарнізонів Криму, які наполягали на ухваленні документів демократичного характеру [574], що зайвий раз підтверджує думку про особливу роль військових комітетів, рад чи організацій у розгортанні державотворчих процесів в усіх регіонах південної України.

Побажання учасників заходу були враховані під час роботи II-го губернського з'їзду українських організацій Таврії, котрий відбувся 27-29 серпня у Мелітополі. Його делегати нарешті сформували загальногубернську структуру, а з-поміж прийнятих постанов виділимо декілька: зібрання протестувало проти поділу України і вимагало, щоб Таврійська губернія увійшла до складу автономної України; у місцях переважання української людності школа необхідно перевести на українську мову навчання; від Таврійської губернії представником до Центральної Ради обрали К. Залізняка; ухвалили сформувати Український губернський виконавчий комітет (у подальшому використовувалася назва Губернський виконавчий комітет українських організацій Таврії – Т. В.), який розташовуватиметься у Сімферополі, з п'яти осіб у такому складі: О. Андрієвський, Асауленко (мабуть Б. Шульга-Асауленко – Т. В.), Ю. Гавриленко, І. Гончаренко і Є. Рудницький, а кандидатами стали П. Близнюк, Г. Дідик, О. Краянський [252. – 14 сентября].

Регіональне представництво у губернському виконкомі формувалося за квотами Сімферопольської (І. Гончаренко, Є. Рудницький, П. Близнюк, Г.

Дідик) та Євпаторійської громад (Б. Шульга-Асауленко). Місце проживання О. Андрієвського, Ю. Гавриленка та О. Краянського встановити не вдалося. Губернський комітет на чолі О. Андрієвським [380, с. 23] виконував функції координаційного органу українських рад і комітетів Таврійської губернії. Прикладом подальшої узгодженості дій стали заходи, направлені на підготовку до участі у виборах до Всеросійських Установчих зборів. Губернський виконавчий комітет українських організацій Таврії на 8 жовтня скликав у Мелітополі нараду на якій розглядали питання формування окремого виборчого блоку [252. – 5 октября]. У результаті обговорення було складено список УПСР і «селян-хліборобів» [252. – 14 октября].

На жовтень 1917 р. певних результатів добився й ЧУВК, котрий у результаті наполегливої роботи в руслі українізації Чорноморського флоту організував під жовто-блакитними барвами декілька тисяч матросів-українців. Центральну Раду підтримувала більшість команди лінкора «Воля», 12 жовтня, всупереч вказівці Центрофлоту український прапор було піднято на міноносці «Завидний», національний символ встановили матроси ще декількох суден. Того ж дня ЧУВК запропонував підняти український прапор на будинку Севастопольської ради військових і робітничих депутатів, а наступного дня оголосив про намір приступити до українізації всього флоту, проти чого виступила згадана рада [641, с. 229-230]. Також остаточно було відпрацьовано положення про національні секції при військових комітетах, які отримали статус автономних у вирішенні культурно-просвітницьких та національних питань [252. – 24 октября], що *de jure* закріплювало існуючий *status quo* українізованих частково або повністю підрозділів. Окрім цього, з проханням до Тимчасового уряду в жовтні звертався й УГВК, який, не дочекавшись згоди військового міністра Російської республіки, визнав повноваження капітана II-го рангу Є. Акімова, запропонованого на посаду українського комісара флоту ЧУВК. 18 жовтня С. Петлюра передав російському військовому міністру прохання, щоб повноваження комісара Є. Акімова були поширені й на сухопутні частини Криму.

В. Зарубін стверджує, що 24 жовтня при штабі Чорноморського флоту останній був офіційно акредитований у якості комісара Центральної Ради [443, с. 39]. Альтернативну дату пропонує львівський дослідник В. Голубко, котрий вважає, що командувач флоту адмірал О. Неміць звернувся 29 жовтня до міністра морських справ із пропозицією дати дозвіл на призначення українського комісара для Чорноморського флоту [400, с. 123-124]. А Г. Савченко наполягає, що революційні організації Севастополя на початку листопада дали згоду на діяльність українського комісара, якого у тому числі визнав Центрофлот [574].

Таким чином, як стверджував дослідник П. Надинський, на кінець літа політичні сили Таврійської губернії розмежовувалися за двома лініями: по-перше, навколо місцевих органів влади (міські думи, представники Тимчасового уряду, губернські й повітові управи) та рад робітничих, солдатських і матроських депутатів, а по-друге, у національних і релігійних організаціях. Серед них одними з найбільш активних, поряд з татарськими і єврейськими, проявили себе українські представницькі структури [522, с. 27], які виступали апологетами Центральної Ради у зазначеному регіоні.

Зважаючи на сказане для глибшого розуміння взаємозв'язків на полі суспільно-політичного протистояння необхідно стисло охарактеризувати становище найчисельніших народів краю, які так чи інакше рефлексували на виклики часу, в тому числі в контексті Української національної революції. Особливо, якщо зважити, що у деяких містах Таврійській губернії наслідуючи дії численних культурно-релігійних гуртків та національних партій сформувалися навіть російські товариства, котрі декларували етнічний характер своїх об'єднань. Прикладом такої диференціації суспільства не тільки за політичною, але й за етнічною ознакою стали російські громади Армянська, Корейза, Сімферополя, Феодосійського повіту [252. – 9 августа, 24 августа, 29 августа, 23 ноября], що формувало багатофокусну мозаїку губернської спільноти.

Як влучно висловилася Т. Бикова, значна, а в деяких аспектах й визначальна роль у революційному русі належала кримським татарам, що наклало свій, цілком особливий, відбиток на розвиток усього політичного життя в Криму. Політичне самовизначення татарської інтелігенції, при майже абсолютній неписьменності більшості кримсько-татарського населення, проходило в руслі, накресленому діяльністю створеної навесні 1917 р. партії, щодо якої в наукових колах точаться доволі кволі дискусії. Більшість вітчизняних дослідників продовжують ще з радянських часів стверджувати, що мова йде про Національну (Народну) партію – Міллі Фірка. Дану точку зору критикує сучасний кримський історик Р. Хаялі, який схиляється до версії про відсутність аргументів щодо існування такої партії раніше осені 1918 р. Натомість говорить про Татарську партію, програму якої трактують як політичні цілі Міллі Фірка [553, с. 119, 123-125, 129]. Оскільки означена проблема не є предметом дослідження в пропонованій дисертації, залишимо висновки за межами тексту, послуговуючись, до остаточного з'ясування колізії, нейтральними термінами. Партія виросла з національних гуртків та підпільних організацій, й розгорнула свою діяльність у значній частині населених пунктів Криму, а її найбільш значними постатями стали Ч. Челебієв (Нуман Челебі Джихан) та Д. Сейдамет, котрі очолили духовний та світський напрями у життєдіяльності громади. 25 березня 1917 р. у Сімферополі відкрилося загальне засідання мусульман Криму, на якому був обраний Тимчасовий кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком). Він складався з 50 осіб на чолі з комісаром Духовного правління муфтієм Ч. Челебієвим, і вже з 5 квітня фактично всі справи кримських татар перейшли до управління Мусвиконкому [271, с. 62-64]. На місцях його підтримувало 32 районних мусульманських комітети [363, с. 19-20]. У військовій сфері татари орієнтувалися на задуми та дії українських комітетів, себто прагнули створити власні національні військові підрозділи, зокрема «усіх татар-солдат Сімферополя виділити в окрему частину» рангом у армійський полк [252. – 20 юня, 21 юня].

Інші етнічні групи протягом усього оглядового періоду не демонстрували очевидних рефлексій щодо Української Центральної Ради та її місцевих представництв. Так, німецькі колоністи не знаходили собі місця на жодному з флангів політичної палітри, тому опинившись у своєрідній ізоляції, були змушені дотримуватися тактики політичного нейтралітету [265, с. 113]. Поляки мали за мету відновити власну державу, а кримчаки, караїми, євреї, греки, болгари та решта громад турбувалися передусім потребами культурної чи релігійної самореалізації, отже поживлення суспільно-політичного життя цікавило їх винятково в межах загальнодержавних змін.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти наступних висновків. Протягом перших місяців революції в Таврійській губернії активно проходили процеси по переформатуванні місцевої влади. Основні перетворення спостерігалися в межах виникнення інституту комісарів Тимчасового уряду й громадських комітетів та пристосування старої цензової системи самоврядування до нових умов діяльності шляхом оновлення кадрового складу. Згадувані дії мали нерідко паліативний характер, що пояснюється, з одного боку, нечіткою позицією центру щодо окресленого питання, а з другого, різним баченням революційної ситуації на місцях. В організації громадських комітетів усіх рівнів брали участь представники різноманітних структур, при цьому майже не поміченою залишалася позиція національно-культурних товариств. Центральна Рада не брала участі навіть в обговоренні зазначених питань, що пояснюється не лише організаційними моментами, але й позицією щодо майбутніх кордонів Української держави, куди на думку її теоретиків, не повинні були входити більшість повітів Таврійської губернії.

Попри вказану ідеологічну установку Києва політично активна частина українського населення Таврійської губернії з початком революції прагнуло зорганізуватися для вирішення нагальних питань національно-культурного і військово-політичного життя. Найбільшою активністю вирізнялася громади Сімферополя, Феодосії та Мелітополя й військові Севастополя. Важливу роль у самоорганізації українських громад регіону відігравали військові, які створили

у губернії цілу низку гуртків та комітетів, серед яких виділявся Чорноморський український виконавчий комітет Севастополя. Протягом оглядового періоду український рух зміцнився організаційно й кадрово, його гасла відповідали тезам національної революції, підтвердженням чого стало створення головного координаційного центру у вигляді Губернського виконавчого комітету українських організацій Таврії. У порівнянні з іншими етнічними громадами краю українські організації були одним з найвпливовіших у Таврії, а отже помітніше впливали на хід революційних подій.

2.4. Участь Катеринославської української губернської ради у громадсько-політичному житті регіону

Розгортання революції в Катеринославській губернії проходило за сценарієм, схожим з іншими частинами Південної України. У Катеринославі про революційні події в Петрограді стало відомо вже 2 березня з телеграми голови IV-ї Державної Думи М. Родзянка [440, с. 137]. Відразу після падіння царського режиму в Катеринославській губернії, як і повсюдно, революційна стихія бурхливими темпами формувала абсолютно нове політико-правове тло, на фоні якого відбувалося становлення не тільки нових органів управління, передусім тих, хто представляв Тимчасовий уряд, але й громадських організацій, які ставили перед собою за мету організувати різні категорії населення або за культурно-етнічною, або за соціальною ознакою. Тому вже 4 березня у головному місті губернії відбулися вибори до місцевої ради робітничих депутатів, більшість у якій отримали російські есери та меншовики, а сама рада згодом стала впливовою організацією у місті. Її головою обрали меншовика П. Орлова, а його заступником есера Л. Шаляхіна [556, с. 143]. До неї увійшли й представники УСДРП, зокрема Є. Дубовий, Мокринець та інші, щоправда без помітного впливу на прийняття рішень [429, с. 61]. 9 березня за підтримки ради робітничих депутатів постала рада солдатських депутатів, яка злилася з першою 16 травня 1917 р. і визначила себе як «вищий

представницький орган революційної демократії регіону» [651, с. 108]. На початку березня виникла рада робітничих депутатів і в Кривому Розі, яка виділила зі свого складу виконавчий комітет чисельністю 25 осіб, що складався з членів вищезазначених партій та нечітко окреслених радянською історіографією «українських буржуазних націоналістів» [546, с. 49].

Проти ночі 4 березня пройшла нарада катеринославських громадських організацій, яку зібрав голова губернської земської управи, великий землевласник К. Гесберг. У результаті домовленостей провідні громадські діячі та чиновники міста утворили Губернський виконавчий комітет громадських організацій (по-іншому Комітет громадських організацій – Т. В.), що очолив сам К. Гесберг, якого 6 березня [651, с. 108] Тимчасовий уряд призначив ще й губернським комісаром. Як губернська самоврядна структура Комітет остаточно сформувався протягом 5-6 березня [440, с. 137]. До його складу увійшли члени Катеринославського товариства заводчиків і фабрикантів, поміщики, делегати від земської управи та міської думи. Серед співзасновників Комітету зустрічаємо також місцеві осередки РПСР, РСДРП(м), Бунду та українських товариств, але головним чином вплив на новостворені структури мала так звана ліберальна демократія, передусім кадети [651, с. 108]. Комітет оголосив себе найвищою владою у місті та губернії до часу створення Тимчасовим урядом постійно діючих органів влади, а також взяв на себе функції представляти інтереси центральної влади в регіоні [556, с. 144].

Поряд з губернським повсюдно створювалися повітові й міські громадські комітети, зокрема у Кривому Розі такий сформувався 12 березня. Він складався з 34 осіб й перебував під впливом заможного селянства, що у свою чергу співпрацювало з РПСР. У місті громадський комітет мав підтримку з боку промислових робітників, а також, як стверджувала радянська історіографія, місцевих органів Центральної Ради [546, с. 52, 56], які щоправда на той час ще не існували. Того ж місяця за схожим сценарієм виник Виконавчий комітет громадських організацій міст Кам'янське [456, с. 227] та Олександрівськ, до яких теж увійшло декілька десятків осіб [457, с. 76].

Олександрівський очолив комісар Тимчасового уряду Міхно [457, с. 76], а Гуляйпільський громадський комітет – прапорщик Русинський [176, с. 13]. Вже 5 березня утворюється Маріупольський міський громадський комітет, в якому широко були репрезентовані місцеві організації та партійні осередки. Від українських товариств до нього увійшли Дадіані та Гаркавенко. Але, як з'ясувала Л. Якубова, створення комітету не викликало помітного резонансу в суспільстві, зокрема серед селян, яке скоріше недовірливо ставилося до місцевих органів Тимчасового уряду [646, с. 53]. З іншого боку, фіксувалися приклади зворотного характеру, коли тільки 9 вересня на з'їзді земських службовців, спільно з радою робітничих депутатів, було створено Новомосковський повітовий виконавчий комітет [456, с. 485].

Згадані ради та комітети тісно співпрацювали між собою, адже ради робітничих депутатів не претендували на владу, а мали тільки представляти робітничий клас в органах самоуправління, себто в громадських комітетах чи інших органах Тимчасового уряду на місцях. Тому за уявленнями більшості лівих партій ради робітничих депутатів мали відігравати радше підлеглу, а не самостійну роль. Вони єдиним носієм влади визнавали Тимчасовий уряд. Сам факт існування Виконавчих комітетів об'єднаних громадських організацій багато в чому вважався компромісним, оскільки 15-17 березня конференція рад Донбасу визнала за потрібне погоджувати свої дії з громадськими комітетами, для чого порекомендувала на місцях створювати вищевказані виконкоми на паритетних засадах, в яких представники рад мали відігравати важливу роль [369, с. 37, 40, 41, 44].

Ситуацію спрощували особливості партійного складу одних та інших інституцій, які контролювалися, в першу чергу, есерами та меншовиками, меншою мірою кадетами. Українські соціал-демократи й есери, єврейські партії та більшовики поки залишалися нечисленними та недостатньо організованими, щоб чинити серйозну конкуренцію політичним опонентам. Отже, ідіоматичну тезу радянської історіографії, що внаслідок «зговору угодовців та буржуазії у Катеринославі, як і по всій країні виникло двовладдя» і фактична влада

опинилася у руках ради робітничих депутатів, «яка спиралася на довір'я й підтримку широких народних мас», а юридична зосередилася в межах «буржуазного комітету громадської безпеки, губернського комісару та міської думи» [285, с. 10] можна визнати остаточно не доведеною, навіть попри твердження дослідника В. Яценка, що Катеринославська рада робітничих і солдатських депутатів, маючи відчутну перевагу в місті, активно втручалася в дії органів виконавчої влади, контролюючи та коригуючи їх, в результаті чого губернський комісар К. Гесберг не пізніше 14 червня [651, с. 109] подав у відставку, адже сама рада вважала себе тільки представницьким органом революційної демократії [651, с. 109]. Інша річ, що вплив ради на життя міста та губернії був подекуди вирішальним. Таким чином, достовірною видається тільки друга частина смислової конструкції.

Активно підтримували зміни у державі гласні земств, прикладом чого може слугувати телеграма земських діячів Катеринославської губернії надіслана своєму земляку, колишньому колезі по роботі у земській управі М. Родзянку, в якій говорилося, що вони, «пишаючись своїм обранцем, раді бачити у Вашій особі вираження волі й думок усього народу» [396, с. 53]. Тому не дивно, що Тимчасовий уряд у перші тижні революції суттєво розширив компетенцію земських органів, а урядовий часопис, описуючи події в Катеринославській губернії, заявляв, що центром влади і управління є губерньська земська управа [219. – 14 марта]. Як з'ясували О. Завальнюк і В. Стецюк, до їх повноважень увійшли правова допомога населенню, улаштування бірж праці, заходи із охорони праці, завідування місцевою міліцією та інше. Якщо раніше земствам підлягали виключно земські школи, то тепер під їх керівництво переходили усі без винятку початкові навчальні заклади. До того ж, земським установам дозволялося вступати у спілкування з іншими установами місцевого самоврядування, що раніше заборонялося. У залежності від земських управ опинилися місцеві органи виконавчої влади, деякі з них почали підпорядковуватися земським управам, інші передали їм свої повноваження [437, с. 49-50].

Але земські інституції не могли повноцінно претендувати на усю повноту влади, адже все-таки на них здебільшого покладалися господарські функції. Як влучно відзначив В. Старцев, вже на кінець березня 1917 р. між чисельними місцевими адміністративними організаціями, які діяли в одному й тому самому регіоні (громадські комітети, комісари Тимчасового уряду, міські думи і управи, земські комітети), встановилися достатньо напружені стосунки, оскільки вони у тій чи іншій мірі претендували на роль владної інституції. Тому ціла низка урядових постанов мала роз'яснити функції вказаних утворень. Так, 1 квітня прем'єр-міністр Г. Львов підписав циркулярну телеграму губернським комісарам щодо їхнього статусу, згідно якої вони ставали єдиним носієм влади уряду в губернії, з перебиранням прав і обов'язків колишніх губернаторів [591, с. 203, 224].

Паралельно з загальноросійськими революційними процесами в Катеринославській губернії розгорталися організаційні заходи, які слід трактувати в площині Української революції, котрі були спрямовані на відбудову національної держави й створення її інституцій, які мали стати представницькими установами Центральної Ради в регіоні, і від її імені контактувати з тими комітетами і радами, що виникали повсюдно на Катеринославщині. Перші кроки по вивченню даної проблематики зробили радянські історики ще на початку 1930-х рр. Так, А. Горб вказував, що у Катеринославі поряд з громадськими комітетами і радами виник Об'єднаний комітет українських організацій, «політичний центр української буржуазії на Катеринославщині, який пізніше приймає назву Українська губернська рада, а її представники посіли місця в «Комітеті громадських організацій»» [405, с. 10].

З цитованого фрагменту видно лише матричні схеми, які не мають чіткої прив'язки до дат та імен, не вказують на політико-ідеологічні завдання тощо. За схожими методологічними принципами описували події й наступні дослідники, з праць яких можна отримати вкрай скупу інформацію про механізми створення не тільки губернської ради, але й повітових рад чи інших українських інституцій. Для прикладу процитуємо думку І. Придатченка:

«Українські буржуазні націоналісти намагались зміцнити свої позиції на селі. Націоналістична «Губерніяльна рада», яка організувалася у квітні 1917 року, спираючись на куркульські елементи, посилила роботу над створенням різних буржуазно-націоналістичних організацій в повітових містах і селах Катеринославщини («повітові ради», «селянські спілки», «просвіти» і т. д.)» [556, с. 150]. У пізніших працях заявлялося про створення протягом весни 1917 р. цілої низки українських повітових рад, які перебували переважно під впливом УПСР [456, с. 573; 457, с. 26]. Власне цим вичерпувалася наративна база з проблеми.

Суттєво доповнив спадщину радянської історіографії щодо початкового етапу національного державотворення в регіоні сучасний дніпропетровський фахівець В. Заруба. Він скрупульозніше реконструював хід подій й зазначав, що протягом 3-6 березня українські організації Катеринослава проводили наради і врешті решт створили координаційний центр, схожий на Центральну Раду. За його словами вже до 7 березня у місті існувала губернська рада, бо цим числом датується посвідчення А. Синявського, в якому сказано: «Член Губернської ради Антон Степанович Синявський уповноважується брати участь на нарадах по організації воєнно-революційних бюро влади на Катеринославщині. За голову – В. Біднов. Писар – Р. Штепа» [440, с. 137-138]. Ще один дніпропетровський історик В. Яценко доповнює свого колегу і заявляє, що 4 та 7 березня 1917 р. відбулися збори місцевих українських організацій, на яких до Тимчасового губернського виконавчого комітету громадських і робітничих організацій були обрані представники від “Просвіти” (Ю. Павловський), Губернського українського об’єднаного комітету (В. Благонадьожин, Ф. Сторубель, В. Пузаненко), “Комісії для вивчення місцевого краю” (Б. Усик-Базилевський), “Українського видавництва” (Л. Черниця) [653].

Наведені вище факти свідчать, що не пізніше 7 березня в губернському центрі виникла не стільки повноцінна українська губернська рада, на зразок тих, що поставали повсюдно на інших теренах, скільки Катеринославський український об’єднаний комітет (Губернський український об’єднаний

комітет). Це дотично підтверджує А. Синявський: «Ми працюємо в об'єднаному комітеті, видавничій спілці, «Просвіті», радикально-демократичній партії. Мусимо робити виклади, виступав і кілька разів на мітингах» [440, с. 138]. Здебільшого до Губернського українського об'єданого комітету увійшла невелика кількість осіб тісно пов'язаних з українськими культурно-просвітницькими товариствами, що існували з дореволюційних часів, як наприклад «Просвіта», яка ще до і під час Першої світової війни заклала основи українського національного руху, що охопив службу інтелігенцію, робітників та мешканців навколишніх сіл [429, с. 61].

Також з середини ситуацію характеризували відомі катеринославські громадсько-політичні діячі того часу І. Мазепа та П. Феденко, котрі підтверджують незначну кількість сподвижників Української революції у місті. Перший стверджував, що «свідомих українців» у Катеринославі було близько двох десятків, а головною їхньою базою стало село, оскільки зрусифіковане місто перебувало передусім під впливом інших партій та організацій [173, с. 34-35]. Його однопартієць висловлювався у подібній тональності: «В місті, в установах державних і громадських, перед вели росіяни або «малороси», що часто ставилися до українського руху з більшою неприязню, ніж самі росіяни з Московщини <...> Українські сили в самому місті Катеринославі були дуже малі і не на високому рівні <...> Українська інтелігенція міста Катеринослава не була підготована до політичної роботи в масах, як вимагали обставини революції» [209, с. 288-289].

Комітет, у якому суттєвий вплив мала УРДП, взявся до проведення публічних акцій, як правило у вигляді віче, перше з яких пройшло не пізніше 9 березня й було скликане службовцями-залізничниками з ініціативи інженера І. Труби та активною участю Ф. Сторубля і В. Пузаненка [392, с. 10]. Не забарилися й наступні організаційні заходи, оскільки 11 березня з ініціативи Є. Вирового відновлює існування «Просвіта», яка наступного дня провела своє перше зібрання за участі гостей з Києва, Одеси, Олександрівська, Верхньодніпровська та навколишніх сіл. На ньому обрали правління з 13 осіб, а

також створили комісії по організації філій і проведенні вечорів, видавничу, шкільно-лекційну та бібліотечну [392, с. 10].

Згодом утворилося Українське вчительське товариство (рада складалася з О. Бідної, Є. Вирового, М. Луценка, А. Сорокаліта, С. Швеця та Я. Януші) [227. – 2 квітня], «Українське Видавництво» [429, с. 61], з ініціативи Є. Вирового планувалося утворити «Юнацьку спілку» [227. – 2 квітня]. Протягом березня – травня 1917 р. Катеринославська «Просвіта» мала вже 30 філій, у тому числі в містах Олександрівськ, Кривий Ріг, Павлоград, Новомосковськ, Гуляйполе та інших [392, с. 11]. А також в навколишніх селах Мануйлівка, Діївка, Таромське, Сухачівка, Михайлівка, Кайдак, Підгороднє, у яких громади, з підказки просвітян, висловлювалися за встановлення демократичної республіки [227. – 31 березня].

Перші організаційні успіхи мотивували членів Катеринославського українського об'єднаного комітету провести 12 березня у кінотеатрі «Колізей» захід, який у науковій літературі названий губернським українським з'їздом [440, с. 138], що, зважаючи на такий ранній час, видається явищем унікальним, чого не спостерігалося в жодному іншому регіоні України, отже малоймовірним. Вважаємо, мова йшла не про загальногубернський форум, а тільки міський, скоріше за все навіть масштабне віче, адже його скликати та провести за короткий період часу було значно простіше. Він закінчився велелюдними заходами, зокрема учасники пройшлися до Соборного майдану, де спорудили трибуну з якої до присутніх промовляли А. Синявський, П. Ємець, Ю. Павловський, І. Рудичев та П. Єфремов. Участь у віче взяли юнацька спілка, багато філій «Просвіти», представники робітничих професій, Селянської спілки, вчителі, члени УРДП та кінні й піші військові, які власне очолили процесію [440, с. 138]. Припускаємо, що саме про дане віче йдеться у статті журналіста І. Гаврилюка, який писав до одеського альманаху про міське багатотисячне віче, у якому під червоними і синьо-жовтими прапорами взяли участь військові, робітники, священики та інші. Під національними барвами виступила українська громада, яка провела свій захід у театрі «Колізей» і

згодом прилучилася до загальноміських акцій. Деякі розходження бачимо в персональному переліку ораторів. Дописувач вказав прізвища доктора Ю. Павловського, директора гімназії А. Синявського, службовця залізниці П. Ємця, про яких ми вже знаємо, а також розширює список за рахунок інженера І. Труби, адвоката П. Благонадьожина й власного виступу [240, с. 6-7].

У перших заходах під жовто-блакитним прапором також взяли участь Є. Вировий та інші особи, а одними з ініціаторів масових політичних акцій стали місцеві активісти, службовці залізниці, насамперед інженер І. Труба [429, с. 61].

Як і в інших частинах Південної України у перші тижні своєї діяльності організації типу Катеринославського українського об'єднаного комітету *de facto* неначе пробували реанімувати колишні культурницько-просвітянські традиції. Як згадував І. Мазепа, найбільш свідомі українці Катеринослава – А. Синявський, І. Рудичев, Є. Вировий, В. Біднов, І. Труба та інші взяли насамперед за справу культурно-освітнього характеру, а збори комітету, за його ж словами були схожі на сходки «Просвіти», а для політичної праці кадрів майже не було [173, с. 36-37]. Але інші джерела й сучасні наукові праці доводять, що так було тільки частково. З них випливає, що вже 11 березня низка політичних сил Катеринослава висунули вимогу організації «українських легіонів» [614, с. 132], а 17 березня під егідою представника українського комітету відбулося зібрання шкільної молоді для обговорення «справи про організацію молоді біля об'єднаного комітету для політичної праці» [227. – 2 квітня]. 23 березня І. Рудичев та П. Благонадьожин створили українську солдатську раду, а наступного дня Губернський виконком громадських організацій призначив А. Синявського головою комісії з ліквідації жандармського управління в Катеринославській губернії. Наслідком чого став арешт 27 березня жандармських урядовців та публікація даних про агентів охоранки в пресі, через що сталося декілька замахів на життя голови комісії [440, с. 139].

В інших частинах губернії теж проходили консолідаційні процеси. Наративні джерела відносно детально та мальовничо описують заходи по

створенню Бахмутської української громади. Йдучи за ними, можна говорити про те, що до 15 березня вона не лише існувала, але й налічувала 68 осіб, з них 13 складала тимчасову раду, яка виробляла основні напрями роботи. Вони не відрізнялися оригінальністю, бо були пов'язані з відродженням культурницьких традицій. Втім 27 квітня відбулися збори громади, на яких ще раз обговорювалася мета її існування й з'ясувалося, що тепер пріоритети коригуються в сторону «політичної організації місцевої людности на ґрунті українських національних інтересів» [227. – 17 червня], що мало реалізовуватися у вигляді відновлення Бахмутського козацького полку та активізації пропагандистської роботи по селах, щоб розповсюджувати «українські ідеї». Тоді ж відкритим голосуванням було переобрано тимчасову раду, до якої увійшло 25 осіб, з них 7 формували постійне бюро. Джерело подає лише два прізвища з-поміж активістів громади – полковник Пшичкін (заступник голови ради) і капітан Нікітін (скарбник) [227. – 17 червня]. Ідея підвищення національної самосвідомості неабияк турбувала членів громади, бо знайшла своє відображення в емоційному дописі до газети: «<...> Бахмут, осередок Донецького краю, де живе за-ради комерції люд всякої національності: росіяни, українці, євреї, вірмени, греки, бельгійці, французи і багато інших, де губляться всякі особисті національні риси в погоні за свіжою копійкою, яка пливе з рудників – однині що-разу відчуває себе більш українським, ніж до того міг і сам думати <...>» [227. – 17 червня].

У Луганську 16 квітня була створена «Просвіта», до якої увійшло до 300 осіб, а також товариство «Запорозька січ» [227. – 17 червня]. Протягом весни також виникла Павлоградська повітова українська рада [456, с. 573], але наявна джерельна база на сьогодні не дозволяє, хоча б в загальних рисах відновити хронологію утворення та персональний склад, конкретні кроки в повсякденній діяльності, зв'язок з однодумцями у інших частинах Катеринославщини.

Як говорилося вище важливу роль у формуванні концепції державотворення відіграв Всеукраїнський національний конгрес, на якому від губернії мав промову Грищинський, а від Катеринославського українського

об'єднаного комітету Ю. Павловський [125, с. 54]. Його постанови та попередньо здійснена організаційна робота місцевих активістів підготували підґрунтя для завершення підготовчого етапу в становленні загальногубернських українських структур. На сьогоднішній день у історіографії сформувалося дві точки зору щодо часу створення Катеринославської української губернської ради. В. Заруба наполягає, що Тимчасова Катеринославська українська губернська рада постала 20 квітня на I-му губернському з'їзді українських організацій, проведеному Губернським українським об'єднаним комітетом в приміщенні Комерційного училища [440, с. 139]. Суголосність думок з колегою демонструє В. Яценко, який стверджує, що Тимчасова КУГР була створена у квітні [653]. Натомість запорізькі автори Ф. Турченко, Г. Турченко і В. Гвоздик схиляються до пізнішої дати – 5 травня 1917 року [614, с. 128; 392, с. 13].

Аналіз наукового доробку і залучення доступних джерел дозволяє у загальних рисах реконструювати події наступним чином. 15 квітня загальні збори катеринославської «Просвіти», на яких були присутні 125 чоловік, вирішили організувати місцеву українську губернську раду. Тоді ж обговорили і порядок виборів до неї [392, с. 13]. Заклик підтримали різноманітні товариства і партійні осередки: «Просвіта», поштова, видавнича, учнівська та вчительська спілки, комітет службовців і робітників залізничної станції Катеринослава, громада службовців депо, залізничні службовці, Катеринославська українська військова рада, УСДРП, УПСР, УРДП, автономісти-федералісти, які й увійшли до новоствореної установи [653]. Форум, який очолював В. Біднов, обрав президію, виконавчий комітет, організаційно-агітаційну, видавничу, шкільну і маніфестаційну секції, створив інформаційне бюро, що зайвий раз підтверджує тезу про культурницько-пропагандистську специфіку діяльності комітетів і рад на початках свого існування. Головою Катеринославської української губернської ради став адвокат А. Шкамарда, заступником, за версією В. Заруби, В. Біднов [440, с. 139], а за словами Д. Дорошенка, український есер П. Коробчанський та секретарем – український есдек П. Щукин [429, с. 62].

Ймовірно на перших порах головні важелі адміністрування знаходилися в руках Є. Вирового, якому належала чи не головна заслуга в заснуванні ради [127, с. 279]. Повний перелік членів президії ради подає «Нова Рада»: А. Шкамарда, Ю. Павловський, Полівець, П. Благонадьожин, Штефан, М. Федорів, Б. Усик-Базилевський, Осинський, Базілев, Якуша (очевидно Януша – Т. В.), Самійленко, Сухенко, Дубіщев і Т. Калениченко [227. – 18 травня].

Представництво до КУГР формувалося за наступними квотами: делегати від військових комітетів (8 осіб), «Просвіти» (6 осіб – Є. Вировий, Б. Усик-Базилевський, М. Федорів, А. Синявський, Ю. Павловський та Януша [392, с. 13]), об'єднаного комітету автономістів-федералістів (6 осіб), українського товариства поштових працівників (5 чол.), видавничого товариства (3 людини – А. Кашенко, Т. Калиниченко, Самійленко) [227. – 17 травня], по 2 – від учительської спілки і українського гуртка служби рухів, 1 – від українського комітету робітників і службовців депо. Окрім цього, до її складу увійшли члени Центральної Ради В. Біднов, Ф. Дубовий, К. Герасимів, М. Кузьменко, Ф. Сторубель і П. Тушкан [614, с. 129; 392, с. 13].

Загалом питання про делегатів від Катеринославської губернії до Центральної Ради, а отже про налагодження постійного діалогу по вертикалі влади, залишається відкритим. За словами В. Заруби до другого складу УЦР (122 особи), що був правочинним з 8 квітня по 8 серпня 1917 р. губерньський з'їзд обрав В. Біднова, Ф. Дубового, Ф. Сторубля, І. Романченка [440, с. 139]. Втім, за протоколами першої сесії українського передпарламенту до цього складу УЦР увійшло 7 делегатів від губернії (ще К. Герасимів, М. Кузьменко, П. Курявий та П. Тушкан; І. Романченко офіційно представляв Одесу), що, до речі, не повною мірою відповідало визначеним квотам, тому що для Катеринослава, як і Одеси та Харкова, вона становила 2 місця, але зрештою виявилася більшою – В. Біднов, Ф. Дубовий і П. Курявий [125, с. 64].

Значний інтерес становить й партійне представництво у КУГР. Рада складалася переважно з членів соціалістичних партій. І. Вирва, Ф. Дубовий, Д. Лисиченко, І. Мазепа, І. Романченко, П. Феденко, П. Щукин делегувалися

УСДРП, С. Бачинський, П. Коробчанський, Ф. Сторубель, Б. Усик-Базилевський [184, с. 27], М. Федорів – від УПСР, В. Біднов, П. Єфремов, А. Синявський були членами УПСФ, І. Труба належав до народних соціалістів, а Лук'янов до УПСС [173, с. 37-38]. За мемуарними джерелами, до українських есдеків належало декілька сотень осіб, здебільшого робітників, що формували своєрідність соціальної бази української революції на Катеринославщині. На відміну від інших південних губерній, де підтримка Центральної Ради та її місцевих представницьких органів з боку робітників залишилась поодинокую, відтак невиразною, у окресленій губернії вони, поряд з селянами, взяли активну участь у побудові підвалин національної держави, що простежується зокрема за представництвом на перших масштабних заходах, проведених у Катеринославі та за його межами. Місцеві «Просвіти» у багатьох випадках склалися теж з робітників, очевидно здебільшого у приміських робітничих селищах, навіть попри те, що значна частина робітників, особливо зрусифікованих, перебувала під впливом російської соціал-демократії, з якою українські есдеки ще під час Першої світової війни уклали угоду про спільні дії. Фактичним головою комітету УСДРП був Ф. Дубовий, якого характеризували як людину з непересічними організаторськими здібностями. Він працював чиновником на місцевій залізниці й там зумів зорганізувати товариство, яке протягом усього року регулярно підтримувало заходи української губернської ради [173, с. 38-39].

На початку революції незначний вплив на формування самосвідомості й політичних орієнтирів селянства мали українські есери, які тільки згодом його посилили і навіть зуміли перетягти на свій бік членів партії російських есерів. Осердя УПСР в губернії складалося з декількох осіб [173, с. 42], отже консолідаційні процеси можна пояснити скоріше інтуїтивно-рефлексорним тяжінням загалом політично неосвічених мас до тих агітаторів, які спілкувалися з ними зрозумілою мовою й виголошували близькі, не тільки за змістом, але й за духом, гасла.

Партійне представництво А. Шкамарди встановити поки не вдалося, що на перший погляд, є логічним утрудненням. Відповідь на дану апорію, на нашу думку, слід шукати в можливій позапартійності голови КУГР, завдяки чому той став компромісним кандидатом на посаду. Засадничі принципи проводу ради співпадали з політичною доктриною ідеологів Української національної революції, вони виступали за досягнення головної на той час мети – автономії України у складі Російської федеративної республіки, тому поява української губернської ради викликала насторожене ставлення до неї з боку політичних конкурентів [440, с. 140], які перейняли ментальні рецепції з імперської епохи щодо «українського питання». На думку деяких фахівців серед очільників катеринославських українців начебто було чимало прихильників повної самостійності, але вони побоювалися відверто оголошувати свої погляди, зважаючи на сильні позиції місцевих органів Тимчасового уряду та загалом прихильників збереження Російської держави в старих кордонах [440, с. 140]. Вважаємо дану тезу скоріше сміливим припущенням, яке не базується на серйозній доказовій базі, отже втрачає конгруентність з оприлюдненим партійним складом КУГР і з політико-ідеологічною традицією того часу, де самостійницькі гасла не стали близькими для більшості українських політиків й урядовців. Таким чином, основною метою діяльності організації стало впровадження в життя рішень Центральної Ради [614, с. 129] і відстоювання інтересів української громади Катеринославської губернії [173, с. 35].

21 квітня відбулося перше засідання президії КУГР, але судячи зі слів одного з учасників подій, до кінця літа 1917 р. вона залишалася не надто помітною політико-громадською установою, яка не зуміла заволодіти увагою місцевих мешканців. Тому перші враження від побаченого були стримано песимістичними, а висловлені емоції доповнилися уявленнями про підтримку українських організацій у середовищі селян й солдат [184, с. 25-26]. Підтверджує такий стан українського руху й представник протилежного табору, зазначивши, що тільки з серпня 1917 р. вони посилили свій вплив у боротьбі за опанування військовими силами [190, с. 79].

Оскільки реальних важелів впливу на прийняття політичних рішень КУГР не мала, то намагалася впливати на хід подій через своїх представників у Комітеті громадських організацій, раді робітничих депутатів, організовуючи масові заходи тощо. Зокрема в Комітеті громадських організацій працювали Ю. Павловський, А. Синявський, І. Труба, П. Благонадьожин [440, с. 140]. 26 квітня у Новомосковську пройшло засідання повітового селянського з'їзду, на якому ключовою фігурою став Ф. Сторубель. 61 делегат від 32 волостей встигли за день обговорити та проголосувати 7 питань, які втім не відрізнялися ексклюзивністю. Вони містили в собі традиційні положення про підтримку Тимчасового уряду, необхідності боротися проти анархії, співпрацювати з Селянською спілкою та радами селянських депутатів та інше [127, с. 258-259]. Окремі аспекти діяльності українських організацій Катеринославщини віддзеркалювала центральна преса, яка повідомляла про засідання КУГР від 20 липня, де приймалися рішення про визнання її авторитету з боку українських товариств, публічне оголошення підтримки Центральної Ради та Генерального секретаріату і необхідність якнайшвидшого порозуміння між ними та Тимчасовим урядом та нероздільність губернії з рештою України [219. – 29 июля].

Випробуванням на внутрішню стабільність став для КУГР Катеринославський український національний губернський з'їзд, що проходив 21-23 травня. За браком документальних джерел не можливо остаточно встановити чи це був 2-й губернський національний з'їзд, після проведеного 20 квітня зібрання українських організацій Катеринославщини, чи мав самостійний характер. Цілком ймовірно, що маємо справу з накладанням різних дат одна на одну, оскільки в обох випадках головував В. Біднов, навіть після обрання головою української губернської ради А. Шкамарди. Останній навіть не фігурував серед доповідачів. А також, про перший з них нічого не говорить у спогадах І. Мазепа, що видається неймовірним.

Початок роботи форуму відзначився урочистостями. Спочатку на Соборному майдані міста святковий молебень відслужив архієпископ Агапит,

який звернувся до присутніх українською мовою. Далі відбувся похід-маніфестація по головній вулиці Катеринослава. Сам захід зібрав значну кількість учасників та гостей, число яких у науковій літературі визначається у розмірі 885 осіб. З них 435 депутатів представляли різноманітні соціальні групи населення (хліборобів – 118, робітників – 82, військових – 62, представників вільних професій – 57, урядовців – 38, вчителів – 30, залізничників – 24, учнів – 23, міліціонер – 1) і 450 гостей [392, с. 13]. Епістолярії того часу дещо коригують оприлюднену цифру до позначки близько 850, з яких – 451 делегат і біля 300 гостей. Натомість суттєві відмінності бачимо по представницьких квотах. Учасник заходу П. Коробчанський, який готував повідомлення для часопису «Народня воля», заявляв про наступний склад учасників: Центральна Рада – 1 людина, Катеринославська українська губернська рада – 50, Державна Дума – 2, військові організації Катеринославщини – 46, повітова управа – 1, «Просвіти» – 106, волосні і сільські комітети – 62, споживчі товариства – 25, Селянська спілка – 28, робітничі гуртки – 28, партії – 49, юнацькі товариства – 7, урядовці – 15, залізничники – 13, книгарня «Слово» – 2, несоціалістичні українські партії – 14 і від російськомовної преси – 2 [127, с. 328].

Відкрити роботу з'їзду доручили В. Біднову, який окреслив завдання, що стояли перед «свідомими українцями», себто бути вірними революції та гуртуватися навколо українських організацій краю. Далі виголосили вітальне слово Дубовий, матроси Чорноморського флоту і член Державної Думи О. Александров, після чого присутні приступили до виборів керівництва форуму. Головою з'їзду обрали В. Біднова, а почесними головами – Д. Яворницького та А. Кащенко. Його заступниками стали І. Труба, Сокол, Самійленко, Олійник, І. Вирва та Гороховатський, писарями – Липківський, П. Коробчанський, Найдек й Пономаренко [127, с. 328-329].

Протягом двох днів учасники заслухали та обговорили декілька доповідей, серед яких виділялися реферати В. Біднова (Про історичні підвалини автономії України), І. Мазепи (Про автономію України), Ю. Павловського, І. Труби і Дубіщева, які містили в собі загальнополітичний та історичний аспекти,

й знайшли відображення у прийнятій резолюції. Вона складалася з 13 пунктів, частину яких варто навести повністю, зі збереженням в цілому тодішньої стилістики, оскільки вони наочно демонструють настрої, що панували не тільки серед присутніх, але й поміж значної частини населення краю: «Щире єднання України з Московщиною у 1654 році призвело національну культуру, право, розвиток республіканського демократичного строю Гетьманщини до Великої руїни; Лихими силами, які приборкали Україну за 270 років вільного її єднання з Москвою були самодержавіє і байдужість російського громадянства, які створили у нас московське культурне і громадське ярмо; Щоб надалі доля українського народу не була ще раз зломлена байдужістю широкого російського громадянства, треба усі справи українського народу обороняти через народні українські організації – Центральну Українську Раду і місцеві губернські ради під прапором «Автономія України в Російській федеративно-демократичній республіці» [127, с. 329-330].

Серед інших пунктів резолюції знаходимо побажання забезпечити повноту національно-культурного і політичного розвитку меншин, замінити регулярне військо на народну міліцію, визначити територіальні межі суб'єктів федерації та їхні функції, визнати, що влада належить народу за посередництва Українського сойму, перед яким має бути відповідальним уряд тощо. Свого роду квінтесенцією обміну думками стала фраза, вміщена в пункт 8: «З'їзд з повною непохитною рішучістю ставить вимогу національно-територіальної автономії України, яко перше неодкладне, пекуче завдання сучасного моменту народу всієї України» [127, с. 330].

Дана резолюція не стала єдиною. Делегати загалом проголосували за 6 таких документів, наступні з яких мали чітко визначену специфіку, як наприклад, «З відношення до сучасного моменту», «Шкільне питання», «Земельне питання», «Про військо». Вони були не такими панорамно-масштабними, але через це не менш виразними. Мова йшла про необхідність здійснення українізації російського війська шляхом формування національних військових підрозділів і військових рад на фронті й у тилу, припинення війни

без анексій і контрибуцій, безкоштовне навчання українською мовою у всіх початкових, середніх й вищих школах. Були прийняті й 3 рішення з земельного питання, у яких фіксувалося негативне ставлення до свавільного захоплення власності, підтримувалася теза про доцільність скасування приватної власності на землю, якою користуватися мають ті, хто її обробляє [127, с. 330-331].

Окрім цього, зібрання винесло постанови в організаційній та кооперативній справах і особливу увагу звернуло на необхідність організації Селянських спілок [127, с. 331], які могли б повноцінно конкурувати з російськими аналогами об'єднань мешканців сіл. Таким чином, делегати схвалили основні постулати, сформовані у Києві в попередні місяці революції й у такий спосіб зайвий раз підтвердили вірність оголошеного Центральною Радою стратегічного курсу на відродження державності.

Загальне тло проведеного заходу доволі скептично оцінював І. Мазепа. Він заявляв, що делегати, які переважно приїхали з навколишніх сіл, охоче голосували за всі пропозиції, винесені президією на чолі з В. Бідновим, але велика частина присутніх складалася з «малосвідомих українців, які й самі ще не знали, чого, власне, вони хотіли». На думку автора спогадів, така характеристика стосувалася навіть певної частини інтелігенції, бо коли він зачитав доповідь про автономію України, то до нього підходили деякі делегати і дякували за те, що їм нарешті роз'яснили завдання революції [173, с. 35].

Наприкінці своєї роботи з'їзд переобрав склад української губернської ради, встановивши її чисельність у 30 осіб: від селян – 9, робітників, військових, УПСР та УСДРП по – 3, «Просвіти», юнацької спілки, залізничних організацій – по 2, поштових службовців, урядовців й УРДП – по 1. Головою залишився А. Шкамарда, а заступником – В. Біднов [392, с. 13-14].

Підтримка пропонованих гасел мала місце й на інших масових заходах. 2-й Катеринославський губернський селянський з'їзд, що був скликаний на 13-15 серпня, визнав за найвищий орган революційної влади в Україні Центральну Раду, підтримав проголошену автономію, яка, на їхню думку, мала бути затверджена Українськими Установчими зборами, категорично протестував

щодо обмеження території України п'ятьма губерніями і ухвалив приєднатися до Селянської спілки, яка контролювалася українськими есерами [127, с. 651-652]. Це засвідчило, що всупереч обставинам та стартовим можливостям в орбіту загальногубернських українських товариств та представницьких інституцій все частіше потрапляло селянство губернії. У такий спосіб інтуїтивно використовувався метод мультиплікації, коли одночасно у різні соціально-професійні верстви населення проникали ідеї, що мали загальнонаціональний об'єднуючий характер і формували підвалини державності. Влучно про обставини часу висловився П. Феденко: «Вплив Української Центральної Ради і всеукраїнського національного руху на Катеринославщині зростає, однак цей вплив був більше морального чи чуттєвого характеру, а не організаційно-політичного. Українці Катеринослава просили, щоб із Києва Українська Центральна Рада прислала промовців, організаторів для роботи в масах, а з Києва відповідали, що у них самих таких людей не вистачає» [209, с. 297].

Резолюція з'їзду щодо збереження єдності українських земель була не тільки ознакою одностайності учасників зібрання, вона базувалася на настроях значної частини мешканців Катеринославщини, які надсилали численні протести з приводу направленої 4 серпня Тимчасовим урядом до Києва «Тимчасової інструкції...». Перші протестні резолюції мешканців тих чи інших населених пунктів губернії з'явилися вже 6 серпня, як наприклад на зборах жителів Велико-Михайлівської волості Олександрівського повіту [127, с. 626], а одну з них 12 серпня 1917 р. опублікували на шпальтах офіційного часопису УСДРП «Робітничої газети» [127, с. 610]. 9 серпня на черговій сесії Центральної Ради проти поділу України висловилися В. Пузиненко від Катеринославської губернії та Шаравський – від Катеринославської ради селянських депутатів [125, с. 248].

Характерно, що вибух незадоволення штучним роз'єднанням України спровокував навіть скликання вузькорегіональних зібрань. Одне з таких мало місце 20 серпня на копальні Шмаковській для представників «Північного крила

Криворігського району» на яке прибуло 375 чоловік від «Просвіт» та партій. Прикінцеві рішення торкнулися не тільки озвучених проблем, але й мали ширші політичні наслідки. Окрім підтримки Центральної Ради й територіальної цілісності України, було ухвалено закласти українські виконавчі комітети по усіх копальнях там, де їх ще не було, а де існували «Росіянські – змінити на Українські», які втім не розглядалися як елемент міжетнічного протистояння [127, с. 667]. Проти розділення українських земель висловилися селяни 28 волостей Бахмутського повіту і учасники українського повітового з'їзду в Бахмуті [227. – 17 вересня, 13 жовтня].

Тотожні протести від споживчих, вчительських товариств, партійних комітетів направлялися до засобів масової інформації та центральних органів влади аж до середини жовтня 1917 р. У поодиноких випадках ставилося питання про окремо-повітове приєднання до України, якщо «Тимчасова інструкція...» залишиться правочинною. Прикладом слугувало рішення надзвичайного земського зібрання Верхньодніпровського повіту від 13 жовтня. Своєрідним регіональним центром отримання таких повідомлень стала КУГР, до якої, за словами дописувача газети «Народня воля», кожного дня надходили подібні звернення [127, с. 688-689, 753-757, 785, 852, 865]. Офіційну позицію фактичного невизнання тактики Тимчасового уряду оприлюднила і сама українська губернська рада [11, арк. 36].

Як і в інших регіонах півдня України на Катеринославщині навесні 1917 р. розгорнулися змагання за вплив на військові кадри. 23 квітня представники КУГР І. Рудичев й П. Благонадьожин провели у цирку Туцці мітинг солдат-українців 228-го піхотного полку, який переріс у віче в міському саду [440, с. 140]. Віче обрало полкову раду на чолі з полковником Петровим й винесло резолюцію з домаганням від Тимчасового уряду оголосити автономію України [429, с. 62]. Ймовірно про це віче писала одеська преса, у якій йшлося, що військові прагнуть згуртуватися навколо українських комітетів і «одностайно вимагати народоправної федеративної республіки та національно-територіальної автономії України» [242, с. 13].

Українці-військовослужбовці об'єднувалися не тільки в Катеринославі, але й інших містах губернії, хоча там окреслені тенденції не мали надто яскравого забарвлення і масового прояву. На середину травня у Павлограді було створене Українське військо товариство ім. гетьмана Дорошенка на чолі з полковником Павловським, яке 11 травня надіслало до Києва телеграму. В ній оголошувалось про підтримку постанов І-го Всеукраїнського військового з'їзду, що тільки завершив свою роботу. Серед конкретних вимог, висунутих ними у зверненні, містилося побажання якнайскорішого комплектування окремих національних полків [127, с. 316].

Військовими проблемами згодом почали перейматися ще й члени УСДРП, брати Гаврило та Микола Горобці (Воробйови). Вони зосередилися на організації загонів вільного козацтва по всій Катеринослащині і 25 серпня провели установчі збори Катеринославського куреня [440, с. 140]. За задумом і пропозицією ініціаторів вільне козацтво мало взяти на себе функцію охорони порядку, особливо на окраїнах міста [11, арк. 121]. Прикметно, що вільне козацтво губернії частіше за все трактували як робітничу бойову організацію [209, с. 291], у той час, коли в інших регіонах України загони формували передусім селяни. До того ж перший Хортицький курінь Олександрівська мав назву «Вільне козацтво робітників і селян», а робітниками Південних залізничних майстерень Олександрівська було засновано курінь «Січ» [614, с. 132].

Таку кадрову своєрідність оригінально пояснив П. Феденко: «Не сталося це випадково: селяни були мобілізовані до армії і, після трьох років війни, так були утомлені, що не хотіли й думати про дальше перебування в війську. Робітники промислових центрів працювали в час війни на підприємствах «на оборону» – вони не були виснажені війною, і їх легше було включити до військової організації». Він також називає прізвища інших організаторів руху – І. Бондаренко, О. Самарець, І. Чорний, І. Мокринець, Т. Грабовий [209, с. 296].

У червні – липні вільнокозаці товариства виникли у Кривому Розі та в деяких сусідніх селах [546, с. 76]. А в другій половині вересня й у жовтні КУГР

організувала курені вільного козацтва в повітових містах Верхньодніпровську, Новомосковську, Павлограді, у селах Підгородньому, Діївці, Нових Кайдаках, Мануйлівці [110, с. 18]. Восени 1917 р. добровольці стали до формування Гайдамацького куреня. Особливо прислужилися справі інженер І. Труба, офіцери Сергій та Олександр Єфремови, М. Омелянович-Павленко [429, с. 62]. За мемуарними даними першим командиром куреня став племінник заступника голови Центральної Ради і його повний тезка С. Єфремов [209, с. 301].

Наприкінці жовтня КУГР зуміла налагодити тісний контакт з командуванням місцевої військової залоги на чолі з М. Омеляновичем-Павленком. Останній визначив свою роль у співпраці як суто прагматичну. Себто він не втручався у царину політичну, натомість зосередився на тому, щоб передати в розпорядження губернської ради збройні сили, на які вона могла б спиратися в разі потреби. За його планом мали бути сформовані невеликі, але дієві військові частини, які могли б згуртувати найбільш патріотичний елемент, планувалося налагодити співпрацю з загонами вільного козацтва, товариствами залізничників, поштовиків та іншими. Головним опонентом запропонованих заходів виступив комісар Тимчасового уряду штабс-капітан Лоський, але його дії, за умови стрімкого падіння авторитету петроградської влади, не міг повноцінно впливати на процеси у війську [184, с. 28]. Результатом здійсненої роботи стало формування 3-х гайдамацьких полків, на які могла розраховувати українська губернська рада на жовтень – листопад 1917 року [181, с. 124].

Окремою складовою роботи КУГР стала співпраця з земствами, у стінах яких протягом оглядового періоду наполегливо працювала українська фракція. Такий варіант кооптації в органи самоврядування не спостерігався у інших губерніях Південної України, тому варто на цьому зупинитися детальніше. Діям КУГР передувала низка урядових рішень, котрі спрямовувалися на регулювання функцій земств. Задля підготовки земської реформи Тимчасовий уряд 23 березня прийняв рішення зосередити всі справи по реформі в особливій нараді, яку очолив Г. Львов. Результатами її діяльності стало ухвалення законів «Про волосне земське управління», «Про здійснення виборів губернських і

повітових земських гласних», «Про зміну діючого положення про губернські і повітові земські установи» та інші [383, с. 100]. Також 29 травня уряд рекомендував здійснити подальшу демократизацію губернських земських зібрань [577, с. 110].

Як з'ясував Г. Герасіменко, через те, що сфера політичного впливу земських закладів суттєво звузилася, а пріоритети Тимчасового уряду дрейфували до громадських виконкомів, у Петрограді намагалися врятувати значення цензових земств шляхом кооптації до них нових членів. Демократизацією земств займалися ради і громадські комітети, зокрема, Губернський виконавчий комітет Катеринославщини доволі тривалий час працював над проектом поповнення земств новими гласними, обговорюючи це питання з губернською земською управою [396, с. 71, 75, 80-81]. Помітні зміни мали місце і у повітових земствах Катеринославщини [396, с. 101], але нерідко значна частина земців потрапляла під вістря критики з боку суспільної думки, бо вони залишалися на промонархічних позиціях, або, у кращому випадку, виявлялися недостатніми революціонерами. Часто вони були латифундистами, відтак народні маси їм не довіряли, а зосередження владних повноважень у старих цензових земствах згодом могло кинути тінь й на Тимчасовий уряд, який начебто не відразу усунув від влади дискредитовані установи.

Схожі пріоритети демонстрував й Генеральний секретаріат, який взявся за реалізацію земської реформи влітку 1917 р., оскільки очільники Центральної Ради усвідомлювали значення земського самоврядування у розбудові держави, а особисто М. Грушевський приділив цьому питанню чимало місця у політичній публіцистиці [437, с. 53]. Пильна увага питанням самоврядування простежується за документами Генерального секретаріату, які детально проаналізували О. Завальнюк і В. Стецюк. Вони наводять цитати з текстів урядової декларації, де одним з головних завдань ставилась перебудова місцевої й загальнокрайової адміністрації, у тому числі земських управ, «в органічний зв'язок з Центральною Радою» [437, с. 54].

Солідаризується з їхніми думками дослідник В. Гвоздик, який стверджує, що українські політичні еліти прагнули до українізації земств [383, с. 102]. Отже, Київ категорично заперечував доцільність існування старих цензових земств, тому народні ради і управи не могли бути повними аналогами царської системи самоврядування, а радше мали стати прикладом залучення трудових верств суспільства до самоорганізації на усіх рівнях – від сільського до губернського.

Попри неоднозначне, а подекуди і критичне ставлення до земських установ, у регіонах місцеві українські структури намагалися брати активну участь у демократизації земств, і через роботу у них впливати на прийняття не лише господарських, але й політичних рішень. За даними газети «Вестник Временного правительства» до Катеринославського губернського земського зібрання, станом на початок червня 1917 р. входило 95 гласних [219. – 22 июня]. На Катеринославщині перше засідання демократизованого надзвичайного губернського земського зібрання під головуванням А. Новака відбулося 25 – 29 червня 1917 р. Перед початком роботи зборів, 23 червня, до Катеринославської губернської земської управи надійшов лист від КУГР, у якому повідомлялося про делегування на земське зібрання 10 членів української ради у такому складі: І. Труба, В. Благонатьєв, Ю. Павловський, І. Сокол, А. Синявський, Ф. Щукін, І. Рудичев, І. Любченко, С. Литварьов, П. Заремба [100, с. 110]. Вони, посилаючись на нормативні документи Тимчасового уряду, взяли активну участь у дискусіях щодо формування порядку денного зібрання та демократизації персонального складу земств. Серед 36 пунктів порядку денного знаходимо 4, які були внесені членами КУГРу: 1) клопотання про допомогу (очевидно йшлося про фінансову підтримку української ради), 2) про заснування при відділі народної освіти спеціальної комісії, яка займатиметься питаннями запровадження курсів з українознавства, 3) про допомогу українським гімназіям, вчительській семінарії та вчительському інституту, 4) про надання фінансової допомоги «Просвіті» у розмірі 2 тис. крб. [100, с. І]. Поданий перелік має очевидну просвітницьку

спрямованість, а найперший виступ від фракції безпосередньо торкався проблеми стану української культури, який оратор охарактеризував як «розтоптану царатом». Інший акцент І. Труба змістив у бік політико-організаційних інтерполяцій, повідомивши, що українці Катеринославщини обрали губернську раду як свого репрезентанта, тому вони вимагають визнати їх гласними з повноцінними правами. Схожою риторикою позначився виступ його колеги В. Благонадьожина, який передусім зосередився на особливостях створення КУГРу. Доповідач заявив, що вона виникла завдяки революції, за безпосередньої участі українського пролетаріату, і є національною організацією українських робітників та селян, тому має право бути присутньою в роботі органів самоврядування [100, с. 7-9].

Не дивно, що питання про зміну конфігурації представництва у земствах в зв'язку з новими політико-правовими реаліями обговорювали найжвавіше з-поміж інших питань. Власне перша доповідь зібрання, виголошена головою губернської земської управи К. Гесбергом, називалася «Про зміни і доповнення складу гласних Губернського Земського Зібрання». У ній пропонувалося наділити чотири громадські інституції квотами, яких вони не мали за Земським Положенням, для кооптації гласних. Ними мали стати рада робітничих депутатів (4 місця), службовці губернського земства (3 місця), товариство фабрикантів та заводчиків (1 місце), рада з'їзду гірничих промисловців півдня Росії (1 місце). Як говорилося вище, КУГР, апелюючи на тому, що є філією УЦР, претендувала на 10 місць гласних. Окрім заявлених аргументів з боку КУГР, виділимо й інші точки зору. Так, у виступах присутніх йшлося про недотримання встановлених російським урядом норм щодо схеми представництва у земствах майже повсюдно по інших регіонах, тому й на Катеринославщині варто враховувати місцеву специфіку. Інші доповідачі наголошували на необхідності демократизувати земства не за національною чи партійною ознакою, а за соціальним походженням. Зрештою, більшістю голосів делегати визнали повноважними гласними на дану сесію представників усіх без

винятку груп, обраних за різними схемами квотування, як за пропозиціями Губернського виконавчого комітету, так і поза ними [100, с. 5-8, 12, 106, 109].

Позитивне вирішення питання потягнуло за собою чергові зміни, наприклад, реорганізацію губернської земської управи, у роботі якої планували взяти участь члени КУГРу. Так, до фінансової комісії управи увійшов В. Благонадьожин (водночас був обраний до президії земського зібрання, а згодом і головою фінансової комісії), економічної А. Синявський, просвітницької І. Труба та Ю. Павловський, спеціальної комісії І. Рудичев. А. Синявський також став головою редакційної комісії, яка складалася з трьох осіб, і повинна була обробляти усі прийняті резолюції. І. Труба увійшов до числа 10 членів губернської земської управи, новим головою якої став А. Новак [100, с. 17, 33-34, 38, 44, 72-73]. Варто також відзначити, що з фракцією КУГРу активно співробітничали ті делегати від повітів, які були членами українських соціалістичних партій, хоча формально КУГР не представляли, зокрема, М. Панасенко (УПРС) [100, с. I, 4-5].

Зазначені кадрові зміни стали основою для вирішення тих питань, які члени Катеринославської української губернської ради ставили на початку роботи зібрання. Вже 27 червня фінансова комісія попросила земців надати КУГР суму в розмірі 30 тис. крб. на організаційно-просвітницькі потреби. Аргументаційну сторону клопотання знову виголошував І. Труба, який з нотками критики звернув увагу делегатів на той факт, що члени української фракції є не лише громадськими активістами, але й представниками Центральної Ради, яку слід «признати за орган, котрий об'єднує всю Українську людність», її ідеалом є соціалізм, а вони будуть й надалі надавати допомогу селянству для забезпечення ним своїх культурницьких потреб [100, с. 47, 49]. Гласні, погодившись з наведеними аргументами, вирішили виділити кошти на українознавчі студії, підтримати «Просвіту» на суму 3 тис. крб., сприяти облаштуванню української гімназії, вчительського інституту, семінарії, допомогти у роботі лекційно-агітаційної комісії, члени якої планували організувати читання лекцій з історії, літератури, етнографії, політики за

рахунок залучення осіб, рекомендованих КУГР [100, с. 165-168, 227-229, 258-265].

Виступ І. Труби викликав до життя палку полеміку навколо шляхів розвитку революції й ролі в ній Центральної Ради. Зокрема, Ю. Павловський, як і його колега, наголосив на тому, що Центральна Рада є об'єднуючим соціалістичним проектом, бореться з економічним занепадом, тому потребує грошей для агітації на селі. Підтримав клопотання КУГРу делегат від Всеросійської селянської спілки Я. Строменко. Відмінну думку мали члени фракції ради робітничих і солдатських депутатів Катеринослава, оскільки під час голосування вони утрималися, навіть попри те, що самі просили надати їм аналогічну суму коштів. Зрештою, більшістю голосів зібрання все таки прийняло позитивне рішення [100, с. 50].

Невід'ємною частиною культурницьких трендів у роботі фракції КУГР стала боротьба за реорганізацію часопису «Народная газета». Д. Дорошенко особливі заслуги в земській роботі загалом, і газетній справі зокрема відводив І. Трубі [429, с. 62]. Дана теза не піддається сумніву, але слід визнати дієвість й інших земців, членів української фракції. Так, у дискусіях безпосередню участь взяв Ю. Павловський, який від імені однодумців заявив про потребу створення повноцінної української газети, запропонував скоригувати тональність матеріалів у «соціалістичному безпартійному напрямкові», вимагав переведення половини газетної площі на українську мову, насамперед друкувати статті, хроніку і телеграми, які пов'язані з діяльністю Центральної Ради й подають відомості про український рух. Мовні питання не викликали палких дискусій, оратори лише звертали увагу на технічні труднощі, що можуть бути пов'язані з шрифтом, редагуванням тощо [100, с. 80-82].

Восени 1917 р. відбулися перевибори земств, зокрема 8 жовтня обирали повітових земських гласних від Олександрівська [383, с. 101]. Також повітові земства обирали гласних губернських земських зібрань. Згідно правил Тимчасового уряду, губернські земські зібрання склалися з гласних, яких обирали повітові земські зібрання і міські думи. Катеринославська губернська

земська управа всіляко підганяла повіти з виборами гласних, а на 15 грудня було призначено засідання губернського зібрання [396, с. 163]. Але відомі нам джерела не дають можливості простежити за діяльністю української фракції в губернських земських структурах від червня до жовтня 1917 р. навіть попри те, що переживаючи чималу фінансову кризу, земці брали безпосередню участь у конструюванні влади [396, с. 211].

Ще одним підтвердженням хоч і повільного, але невпинного зростання авторитету українських організацій у місті та губернії стали вибори до Катеринославської міської думи, що відбулися 13 серпня і які визнавалися як один з головних пріоритетів у діяльності української губернської ради [127, с. 279]. Щоправда навіть за таких обставин українські партії виступили не спільним списком, а розділилися навпіл. Дніпропетровський дослідник В. Яценко з'ясував, що місцевий осередок УСДРП на своєму зібранні 14 травня 1917 р. висловився за формування блоку з усіма соціалістичними групами на паритетних умовах, що на практиці звелося до переговорів з більшовиками й меншовиками. Але реалізувати задумане не вдалося, оскільки угода з РСДРП(б) виявилася неможливою через їхнє негативне ставлення до Центральної Ради, а угоді з меншовиками завадило розходження у національному питанні.

Додатково проливають світло на причини існування 2-х партійних українських виборчих блоків матеріали Катеринославської крайової конференції УСДРП, яка проходила з 8 по 10 вересня 1917 р. У постанові «Городське і Земське самоурядування» основні завдання було сформульовано якраз в контексті нещодавніх виборів. Вони мали сприяти подальшій демократизації органів самоврядування задля реалізації прав українських пролетарів, а у постанові «Центральна Рада» прямо вказувалося на головних союзників в особі інших соціал-демократів [127, с. 754, 755].

Наміри УСДРП згодом опосередковано підтвердив один з лідерів більшовицької організації Катеринослава Е. Квірінг, який у спогадах писав, що з цілого ряду питань в раді робітничих депутатів та міській думі представники українських есдеків підтримували їхні пропозиції й не раз виступали з заявами

про те, що вони є по-суті більшовиками, тільки українськими, визнавали лозунг «Вся влада радам», вимагали зброї і для вільного козацтва, і для Червоної гвардії [158, с. 75]. Варто відзначити суттєве посилення позицій наприкінці літа й катеринославського осередку РСДРП(б), який у квітні нараховував більше 1000 членів, а на середину липня зріс у 3,5 раза. Не дивно, що на означених виборах вони здобули 22 мандата гласних, що було більше не тільки ніж в українських соціалістичних партій, але навіть за потужну меншовицьку організацію, яким перепало лише 14 місць у Катеринославській міській думі [538, с. 145, 154, 158]. Єдиному передвиборчому національному блоку стали на заваді партійні переконання, що тягнулися ще з дореволюційних часів, коли ставилося питання про можливе узгодження позицій української та російської соціал-демократії.

Окремий список виставили й українські ліберальні діячі, а це були переважно члени УПСФ. Вони блокувалися разом з деякими громадськими організаціями (залізнична і поштова громади, «Просвіта», українське вчительське товариство та інші) і вважали, що повинні згуртувати ту частину української людності міста, котра не перебувала під впливом соціалістичної агітації [652, с. 265].

В. Яценко пояснює відсутність єдиного українського національного блоку не лише ідеологічними розходженнями, але й скандалом, котрий вибухнув у розпалі виборчої кампанії між соціалістами і лібералами. Активісти есдеків та есерів заявили протест проти надання КУГРом коштів на муніципальну кампанію лібералів, визнавши таку вибірковість неприпустимою. Окрім сказаного, історик наполягає, що соціалісти звинуватили лібералів у постійному затушовуванні останніми у своїй агітації різниці в політичних поглядах і класовій приналежності всередині українського руху [650, с. 108].

Загалом муніципальна кампанія закінчилася прогнозованою перемогою блоку російських есерів та ОЄСРП, котрі здобули 24 мандата з 113. Велику кількість голосів здобув блок єврейських національних партій (19 гласних) [650, с. 110]. Від українських партій до міської думи обрали 9-х осіб, які

делегувалися 2-ма українськими блоками. І. Вирву, Г. Горобця, Ф. Дубового, П. Зарембу, Я. Капустяна, І. Мазепу обрали від УСДРП, а В. Біднова, І. Трубу та М. Федоріва – від УПСФ, УПСР і позапартійних [11, арк. 36; 173, с. 40]. Натомість В. Яценко статистику подає згідно партійної приналежності (5 – УСДРП, 3 – Українські трудовики, 1 – УПСР) [650, с. 109]. Отримані результати можна трактувати як локальний успіх українського національного руху, оскільки у попередньому складі думи лише А. Синявський представляв інтереси української громади міста [545, с. 46].

У інших містах Катеринославщині муніципальна кампанія мала різні результати. В Олександрівську, де вибори пройшли ще 2 липня, перемогу здобув російський соціалістичний блок, а українські соціалісти опинилися на третьому місці [611, с. 12]. У Луганську до міської думи пройшов єдиний кандидат від українських організацій (за списками «Просвіти»), але оскільки орган міського самоврядування був повністю завойований більшовиками, то й він приєднався до переможців у виборчих перегонах [601, с. 54, 58].

На підставі отриманих результатів гласні Катеринославської міської думи стали наполегливіше ставити питання про розширення сфери впливу українських партій в органах самоврядування. Так, 27 серпня на засіданні міської управи І. Труба наполягав на наданні одного місця в цій установі члену української партії для завідування відділом народної освіти, аргументуючи тим, що представники інших партій не розуміють потреби українського народу. Голова управи не заперечив такої можливості, щоправда і не дав остаточної згоди, але члени управи не підтримали пропозицію, тому висуванці від української фракції П. Заремба і Г. Горобець зняли свої кандидатури, а їхні однодумці на знак протесту узагалі відмовилися брати участь у голосуванні [11, арк. 11-12]. Разом з тим, І. Труба, за дорученням КУГР, не відмовився у подальшому ставити освітні питання для вирішення у тій чи іншій формі, на зразок організації відділу українізації при технікумі [11, арк. 126].

Значно більше місць представники українських партійних осередків або товариств здобули у земствах. Катеринославську повітову земську управу

очолив В. Строменко, а Новомосковську А. Куличенко. Схожою виявилася ситуація у Павлоградському повітовому земстві та Катеринославському губернському, до управи якого увійшли І. Мазепа, І. Труба та Якубович.

Протягом кінця серпня – середини жовтня 1917 р. національні інституції, народні зібрання та українські фракції Катеринославської міської думи неодноразово декларували відданість задекларованим політичним уподобанням, як, наприклад, під час Корніловського виступу [11, арк. 36], так і згодом в існуючих органах самоорганізації й з високих трибун. Так, 23 вересня Верхньодніпровське надзвичайне повітове земське зібрання постановило підтримати думку населення краю щодо приєднання повіту до автономної України, а повітова управа просила Генеральний секретаріат дати вказівки у який спосіб це можна здійснити та як втілювати в життя усі постанови УЦР [77, арк. 1]. Тоді ж, 24 вересня, КУГР вкотре оголосила підтримку Центральній Раді, як «єдиній авторитетній на всій Україні народньої інституції, котра уже яскраво зазначила свою позицію в обороні прав російської і української демократії» [127, с. 791].

12 жовтня представники українських організацій Катеринослава одночасно в раді робітничих і солдатських депутатів та міській думі в ультимативній формі висунули вимогу, щоб вони визнали своїм вищим крайовим органом влади Центральну Раду [285, с. 79]. Доповідь Ф. Дубового на засіданні міської думи того ж дня виявилася чи на найтривалішою. Він спочатку намагався довести демократичність УЦР, далі зробив екскурс в історію, наголосивши на пригнобленні українського народу царизмом, звернув увагу на право націй самовизначатися, й насамкінець розкритикував «Тимчасову інструкцію...», зробивши висновок, що губернія має приєднатися до території України навіть без окремого плебісциту, бо тут мешкають переважно українці [11, арк. 178-180].

Виступ Ф. Дубового спровокував гарячу дискусію, у ході якої викристалізувалися 2 точки зору. Першу з них, запропоновану українською фракцією, підтримали члени Єврейської об'єднаної соціалістичної робітничої

партії. Протилежну відстоювали решта фракцій, висунувши звичні для російської революційної і ліберальної демократії аргументи про правомочність у вирішенні таких питань тільки Всеросійських Установчих зборів, про бажаність проведення плебісциту, про недоцільність відділення від решти Росії тощо. Проголосована резолюція була складена в політично коректному, і водночас, юридично невизначеному стилі: «Визнати Центральну Раду вищим крайовим органом на Україні, остаточно кордони котрої визначаються плебісцитом» [11, арк. 180-192].

Вищевикладений набір аргументів з боку російської демократії змушував КУГР взятися за підготовку списку на вибори до Всеросійських Установчих зборів. На засіданні ради від 5 жовтня керівництво висловило думку, переважно підтриману громадою, що під час виборчого процесу повинен бути створений блок трьох основних політичних сил української спільноти губернії – УСДРП, УПСР й Селянської спілки, і що не повинно бути об'єднань з неукраїнськими партіями. При цьому УПСФ відмовилася делегувати власні сили на кампанію, пообіцявши підтримувати українських соціалістів [127, с. 863]. Позиція інших партійних комітетів залишається остаточно не з'ясованою, але припускаємо, що вони міркували в руслі есефів. Сам список був складений в результаті триденних нарад і налічував 18 осіб, які мали різний тягар політичного досвіду. Під №1 значився агроном з Маріупольського повіту І. Карпенко, а далі такі відомі персонажі як І. Романченко, Ф. Сторубель, П. Феденко, Я. Строменко [127, с. 864].

Таким чином, протягом оглядового періоду в межах Катеринославської губернії проходив процес становлення місцевих представницьких органів Центральної Ради, передусім губернської ради. Вона виникла як результат доволі швидкої консолідації зусиль української громади краю, насамперед мешканців губернського центру, що мали значний досвід культурно-просвітницької та громадської роботи з дореволюційних часів. Її уособленнями стали такі постаті, як В. Біднов, А. Синявський, І. Мазепа, Ф. Дубовий, І. Труба та інші. Вони й стали на чолі Катеринославської української губернської ради,

яка з самого початку оголосила про стратегічну мету власного існування – згуртувати навколо себе українську громаду губернії та сприяти реалізації політичної доктрини Центральної Ради по відновленню національної державності.

Відразу після падіння царату суттєво зросла роль земських інституцій у конструюванні нової революційної влади. Їхні представники взяли безпосередню участь у формуванні регіональних владних мезоеліт, які концентрувалися навколо громадських комітетів та інших управлінських утворень. Зважаючи на суспільні настрої й недовіру до цензового принципу виборів органів самоврядування, Тимчасовий уряд був змушений розпочати демократизацію земств та готувати правову базу для їх переобрання. Центральна Рада та Генеральний секретаріат, не заперечуючи базові принципи існуючої системи місцевої влади, прагнули модифікувати її, переорієнтувавши до своїх програмних установок, спрямованих на залучення широких верств суспільства до самоврядних структур. На Катеринославщині місцева філія Центральної Ради взяла активну участь як у демократизації земств, так і в їхній роботі, поставивши на порядок денний вирішення цілої низки питань, здебільшого у сфері просвітництва. Неформальним лідером «української фракції» у губернських земських інституціях, яка складалася з 10 осіб, був І. Труба, а серед більшості гласних висунені пропозиції щодо надання фінансової та організаційної допомоги КУГР, «Просвіті», вчительським курсам тощо знаходили розуміння та підтримку.

Початок революції 1917 р., ліквідація Російської імперії та утворення Тимчасового уряду отримали підтримку з боку українських громад Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній і привели до розгортання консолідаційних процесів шляхом або легалізації існуючих культурницьких товариств («Українська Хата», «Просвіта», «Кобзар»), або постави нових об'єднань, котрі виступили на перших порах головними осередками національного життя в регіоні. Їхні дії спрямовувалися як на

актуалізацію культурницьких потреб народу у вигляді поширення мережі україномовних шкіл і газет, так і організації масових заходів, здебільшого віче, на котрих ставились на порядок денний питання політичного й військового характеру. Вони мали тотожний характер з доктринальними гаслами, сформульованими лідерами національної революції, а Центральна Рада, як головний репрезентант українського народу отримала підтримку з боку новопосталих інституцій – Українського керівничого комітету Одеси, Херсонської й Катеринославської українських губернських і Одеської української військової рад, Чорноморського українського виконавчого комітету Севастополя, Губернського виконавчого комітету українських організацій Таврії тощо. Вони очолили український національний рух у регіонах, а їхні представники подекуди взяли участь у формуванні нових органів місцевого самоврядування шляхом кооптації до складу громадських комітетів чи земств, або отриманні місць у міських думах. Лєвова частка уваги приділялася українізації російського війська шляхом створення національних армійських клубів та регулярних підрозділів, які постали до осені 1917 р. і стали вагомим чинником політичного життя краю.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УНР У ЛИСТОПАДІ 1917 Р. – СІЧНІ 1918 Р.

3.1. Формування механізмів управління Херсонською губернією в умовах трансформації влади

На околицях Російської республіки революція розвивалася за власною парадигмою, яка визначалася як загальнодержавними тенденціями, так і місцевими особливостями. Одна з таких обставин полягала у намаганні підвести проміжні підсумки своєї діяльності з боку осередків українських партій, національно-культурних товариств та посталих протягом року представницьких інституцій. З цією метою ХУГР скликала II-й Херсонський губернський національний з'їзд, який проходив в Одесі з 24 по 27 жовтня. Взяти участь у заході губерньська рада запропонувала не лише національним об'єднанням, але й органам влади, зокрема Одеській міській думі [44, арк. 118], а також представникам різноманітних губернських і повітових організацій [68, арк. 75]. Втім, не усі з них позитивно відгукнулися на заклик, зокрема Херсонська губерньська рада селянських депутатів винесла негативне рішення [229. – 25 октября]. Вжила заходи, щоб з'їзд не відбувся й Херсонська рада солдатських і робітничих депутатів, що зрештою не мало критичних наслідків, оскільки на форум приїхало понад 200 осіб.

До складу президії з'їзду увійшли В. Чехівський, З. Висоцький, С. Шелухин, І. Губа, Ковший, Іванисенко, І. Луценко, який і відкрив роботу зібрання. На обговорення були винесені питання про поточну ситуацію в країні та регіоні, закінчення протистояння на фронтах Першої світової війни, внутрішню і зовнішню політику українського уряду, земельне і продовольче питання, Установчі збори, контроль над промисловістю та народну освіту [229. – 25 октября; 233. – 26 жовтня].

Порядок денний з'їзду суттєво скоригувало повідомлення про падіння Тимчасового уряду, тому найжвавіше обговорення точилося навколо питання про значення петроградських подій для України. Першим висловився з цього приводу В. Чехівський, який заявив, що партія, до якої він належить, себто УСДРП, бореться не за самостійність, а за самовизначення України. Крім нього, промови виголосили С. Шелухин і ще один представник українських соціал-демократів Максименко, було зачитано телеграму від «батька кооперації» М. Левицького, а з привітанням від імені ОВО виступив генерал-лейтенант Н. Маркс, закінчивши свій виступ словами: «Хай живе вільна Україна серед народів російської демократичної республіки!» [229. – 26 октября]. Висловлені слова були символічними, враховуючи той фактор, що більшість делегатів з'їзду не йшли далі вимог щодо автономії України в складі Російської федерації. Лише невелика група, на чолі з І. Луценком, ставила за мету розширення меж суверенітету аж до ствердження незалежної Української держави, та прихильників на той час у них було не настільки багато, щоб їхня позиція стала визначальною.

Висловлюючи своє ставлення до майбутнього державного устрою Російської держави, делегати форуму висловили свою негативну позицію щодо перспективи бути підлеглими однопартійному більшовицькому уряду про що свідчила прийнята з цього приводу резолюція. Делегати зібрання наполягали, що «єдиною, найвищою владою є тільки революційний парламент України – Українська Центральна Рада і Генеральний Секретаріат, які повинні розповсюдити свою владу на всю Україну, якою є Херсонщина і Катеринославщина, і Харківщина, і взагалі всі ті землі, де більшість українців» [233. – 4 листопада], а також пропонували негайно припинити військові дії й взятися за вирішення нагальних питань у соціально-економічній та інших сферах життя [229. – 26 октября].

З доповіддю щодо українізації військових частин виступив голова ОУВР І. Луценко. Оратор наголосив на необхідності створення в Україні свого національного війська, яке могло б захищати її інтереси і запропонував усім

українцям записуватись до вільного козацтва та заснувати Січ. І. Луценко також сказав, що більшість частин на Румунському фронті хочуть «українізуватися» [229. – 26 октября]. Після виступу представника 1-го гайдамацького куреня офіцера Колесникова, який заперечував чутки, що гайдамаки складаються переважно з дезертирів, делегатами було прийнято резолюцію щодо українізації війська і заснування загонів вільних козаків, які мали виконувати міліцейські функції [229. – 26 октября].

На розгляд з'їзду організатори винесли ще одне вкрай важливе питання, котре стосувалося земельного регулювання. Було ухвалено, що до затвердження основного земельного закону вся земля повинна бути передана земельним комітетам, Генеральний секретаріат мав видати інструкцію земельним комітетам України, Всеросійські Установчі збори повинні були ухвалити закон про перехід землі з інвентарем до рук працюючого люду без викупу, а Всеукраїнські Установчі збори мали виробити закон про користування землею з українського земельного фонду [233. – 4 листопада].

Питання про Всеросійські та Всеукраїнські Установчі збори виявилось не менш принциповим за попередні. З доповіддю про них виступив професор М. Гордієвський. Він висловився в тому річищі, що Всеукраїнські Установчі збори необхідні, й повинні бути скликані одночасно з Всеросійськими, які, виробляючи загальнофедеральну конституцію, мають рахуватися з волею українських Установчих зборів. Тільки тоді, на його думку, Україна, як член Російської федерації, не буде в становищі провінції, тільки тоді її державна воля знайде для себе повне вираження в конституції, яка закладе основу політичного та соціального устрою України [229. – 27 октября].

Обговорювали делегати й низку інших проблем, які знайшли відображення у підсумковій постанові, схваленій в останній день роботи форуму. Основою постанови стала тези про негайне припинення Першої світової війни, і про визнання найвищою владою в Україні Центральну Раду та її Генеральний секретаріат, які повинні розповсюдити свою правомочність на всі території, де мешкають українці, у тому числі Херсонщину [233. – 4

листопада]. За резолюціями не простежується обговорення пункту порядку денного про контроль над промисловістю, пояснення чому мабуть слід шукати у соціальному зрізі делегатів з'їзду, які здебільшого були мешканцями села і могли індіферентно ставитися до проблем промислового розвитку.

Прийняті на з'їзді рішення корелювалися з реакцією на державний переворот з боку офіційного Києва. Отримавши звістку про усунення від влади кабінету О. Керенського, Центральна Рада створила Комітет для охорони революції в Україні (далі – КОР), головою якого став М. Порш [125, с. 359]. КОРу разом з Генеральним секретаріатом було доручено унеможливити перехід влади в Україні до рук більшовиків або інших сил, які б могли потіснити національну адміністрацію [62, арк. 13]. Для вирішення аналогічних завдань в регіонах українські організації приступили до створення відповідних управлінських структур. 26 жовтня на засіданні виконавчого комітету ОУВР і партійних комітетів УСДРП та УПСР виник Український окружний революційний комітет при Центральній Раді. Наступного дня на своїх організаційних зборах представники від провідних неукраїнських партій і революційно-демократичних організацій заявили про потребу утворення крайової влади на паритетних принципах.

Результатом домовленостей стало створення 27 жовтня обласного революційного комітету [85, арк. 126]. До його складу увійшло 25 осіб (11 представників Херсонської української губернської ради й 14 від інших революційних організацій Одеси), в тому числі політичний комісар Центральної Ради В. Чехівський та генерал Н. Маркс [62, арк. 13]. Натомість присутні категорично відмовилися включити до обласного ревкому військового та морського комісарів скинутого уряду, відповідно М. Харита й Шрейдера, які повідомляли Одеську міську думу, що за таких обставин на посадах залишаються, але реальних повноважень вже не мають [47, арк. 23]. Головою комітету обрали В. Чехівського [62, арк. 13], що створювало підґрунтя для переходу основних важелів політичного впливу до українських державних інституцій. Того ж дня новопосталий ревком отримав телеграму з Києва, у якій

роз'яснювалося, що Херсонська губернія й Одеса входять в межі України, тому усі місцеві організації повинні підпорядковуватися Центральній Раді [475, с. 157].

Карколомні політичні зміни, що відбувалися протягом останніх днів актуалізували увагу місцевого істеблішменту до проблеми кордонів Української республіки, а далі й можливих мовно-культурних наслідків, які у рефлексії російської демократії отримали назву «насильницької українізації». Тому, 27 жовтня виступаючи на об'єднаному засіданні революційних організацій В. Чехівський, щоб заспокоїти незадоволених, твердив, що українська влада не здійснюватиме насильницької українізації, а працюватиме в контакті з революційним комітетом Одеси, створеному ще у дні Корніловського заколоту. Мабуть його словам у місцевому політичному істеблішменті довіряли, бо того ж дня революційний комітет Одеси на своєму засіданні прийняв рішення, щоб місто з областю увійшли до складу 9 губерній України, які утворять автономний південний штат Російської федеративної республіки, й дані губернії утворили б свій уряд у Києві, який мав існувати на коаліційній основі [231. – 28 октября]. Узгодженість точок зору між різними політичними таборами не вплинула на затухання політичної боротьби, котра не стільки локалізувалася після ухвалених рішень, скільки набувала інших рис, які формувалися, з одного боку, поширенням контролю на регіон з боку Києва, а з іншого, зростанням активності більшовицьких осередків, що прагнули реалізувати петроградський сценарій на периферії. Вже 28 жовтня на засіданні обласного революційного комітету, було прийнято резолюцію, запропоновану більшовиками, у якій вони погоджувалися з коаліційним характером обласного ревкому, але ставили під сумнів підпорядкування його Києву [229. – 29 октября].

Пропозиції обласного революційного комітету щодо принципів формування свого складу затвердив Генеральний секретаріат. Він також повідомив усі громадські й урядові установи, що губернські та повітові комісари, а також їх помічники є представниками органів влади українського

уряду, повинні залишатися на своїх місцях, й ніхто, крім Києва, не має права усувати комісарів та їх помічників з посад [125, с. 450]. Оскільки Тимчасового уряду вже не існувало, то головне завдання КОРу було спрямоване на створення на місцях системи управління, яка повинна підтримувати порядок до Установчих зборів. Для посилення свого впливу уряд призначив своїм військовим комісаром при штабі ОВО підполковника В. Поплавка, котрий також увійшов до обласного Комітету охорони революції. Він мав стежити за діяльністю нового органу влади і підпорядкуванням такому ж комітету при Центральній Раді.

Такий хід подій в свідомості керівників місцевого самоврядування не вмонтовувався у звичну схему політичних переконань, національно-культурних й ментальних маркерів, закріплених у імперську епоху. Тому, більшість гласних, публічно визнаючи право народів на самовизначення, *de facto* залишались у більш комфортному інтелектуальному дискурсі, а *de jure* не бажали опинитися під юрисдикцією Києва, оскільки побоювались найнеприємнішої на їхню думку справи – насильницької українізації, під якою розуміли усі можливі аспекти – політичні, культурно-освітні, мовні тощо.

Міркуючи саме у такому річищі, більша частина гласних міської думи Одеси обговорювала питання «політичної українізації» на своєму закритому засіданні 28 жовтня. Досить несподівано позицію українського ревкому підтримала більшовицька фракція думи в особі О. Хмельницького та Х. Гільдіна [229. – 29 октября]. Очевидно, для більшовиків на той час було вигідно знайти союзника серед українських сил, щоб позбутися конкурентів у середовищі російської демократії і, таким чином, мати в майбутньому лише одного суперника – українську адміністрацію. Але у цілому міська дума стримано поставилась до створення КОРу і його місцевого представництва. На засіданні думи 31 жовтня було зачитано запрошення ревкому КОРу надіслати делегатів від міського самоврядування для участі в його роботі. Таке співробітництво революційний комітет вважав необхідним у зв'язку не стільки зі зміною влади в Петрограді, скільки з можливими політичними і

кримінальними виступами в Одесі, але міська влада відмовила, вимагаючи особливих повноважень в комітеті, на що той не погодився [42, арк. 13], а гласні запевняли, що не бажають «входити до органу влади, де більшість становлять українці-більшовики» [42, арк. 14] (члени українських соціалістичних партій – Т. В.).

Міська дума також протестувала проти входження Одеси до складу Української держави. На думку переважаючої частини присутніх, вказану проблему мали вирішити лише Всеросійські Установчі збори і референдум, а можливе розповсюдження правомочності УЦР та Генерального секретаріату на Херсонську губернію більшість фракцій щиро вважали «очевидним недоразумієм» [26, арк. 12 зв.]. З цього часу питання про підпорядкування Одеси Україні (а після 7 листопада входження до складу УНР) ставало найпринциповішим з-поміж усіх, які обговорювалися на засіданнях міської думи.

Таким чином, на кінець жовтня спостерігалася легітимізація дихотомної конфігурації місцевої влади в Одесі, де адміністративна/контролююча функція поступово переходила до рук ревкому КОРу при Генеральному секретаріаті, а міська дума залишалася відповідальною здебільшого за комунальне господарство. При цьому процес реформатування влади не закінчився і перманентно тривав у подальшому.

Про визнання нової конфігурації влади спочатку заявив Румчерод, який вважав усунення уряду О. Керенського вирішеною справою й підтримав ідею однорідного соціалістичного уряду. Його представник Ільїнський хоч і виступив з застереженням, що не погодиться на обмеження своєї влади в області, висловився за можливість об'єднання своїх зусиль з українськими колегами [229. – 27 октября]. Але вже в ніч на 2 листопада були розірвані відносини між ОУВР та обласним революційним комітетом, з одного боку і Румчеродом – з другого. Причиною стало намагання Києва прискорити українізацію військ ОВО на чолі з тимчасово виконуючим обов'язки командувача округи генерал-майором Г. Єлчаниновим [229. – 3 ноября]. У

Румчероді, після тривалого обговорення ситуації, ухвалили рішення про невизнання розповсюдження влади українського уряду на ОВО і наполягали, що питання в повній мірі може бути вирішене лише на фронтovому обласному з'їзді, а його керівники надіслали телеграму верховному головнокомандувачу російських військ генералу М. Духоніну, де повідомлялось, що ця організація не підкорятиметься розпорядженням Центральної Ради, допускаючи співпрацю з нею лише на паритетних засадах [229. – 3 ноября].

Натомість зібрання членів української фракції Румчероду винесло постанову, де говорилось, що ОУВР потрактує протест Румчероду та інших неукраїнських організацій як бажання меншості втримати владу над українським народом, і така позиція є успадкована від царського уряду. Тому ОУВР виступила ініціатором утворення нового крайового органу влади [231. – 4 ноября]. Ця пропозиція була винесена на обговорення обласного революційного комітету. Припускаємо, що результатом полеміки стало утворення схожої за функціями й назвою структури – Революційного комітету Херсонщини як підструктури Комітету для охорони революції при Центральній Раді. Головними програмними положеннями Ревкому стали тези про створення однорідної революційно-демократичної влади як в центрі, так і на місцях, недопущення будь-яких збройних виступів, тісну співпрацю з Українською Центральною Радою та Генеральним секретаріатом, усі розпорядження якого мають бути обов'язковими до виконання й проводитися через комітет [62, арк. 16].

До складу Революційного комітету мали увійти 25 осіб за наступними квотами: від ОУВР і ХУГР – по 2 представники, від УСДРП і УПСР, губернського земства – по 1, Румчерод, виконавчі комітети рад робітничих, солдатських, матроських й селянських депутатів делегували – по 2, губерньська Херсонська рада робітничих і селянських депутатів, Одеська міська дума, РСДРП(б), об'єднані соціал-демократи, РПСР, Бунд та Єврейська об'єднана соціалістична партія – по 1 делегату, поштово-телеграфна й залізнична спілки – по 2 (з них 1 українець, 1 не українець), але більшість організацій

проігнорували пропозицію. До складу Революційного комітету Херсонщини вводилися також Г. Єлчанинов, В. Поплавко і губернський комісар українського уряду з адміністративних питань, прізвище якого не вказувалося [62, арк. 16].

Створення Революційного комітету Херсонщини було спробою консолідувати революційні організації різноманітної політичної спрямованості. Але це утворення не могло стати монолітним через різновекторність політичних програм співзасновників коаліційного органу влади. У цей час, коли В. Поплавко вказував, що після утворення Української, Кавказької, Донської республік, усі вони мають увійти до федеративної Російської республіки, центральний уряд якої повинен займатись лише зовнішніми справами федерації, а внутрішні справи мають вирішуватися тільки урядами самих членів федерації, більшовики, взагалі не визнавали приналежність Херсонської губернії до підпорядкування Центральної Ради [62, арк. 18, 19]. Пізніше таку точку зору засуджували навіть радянські історики, які трактували міркування ряду керівників Одеського й Миколаївського осередків РСДРП(б) (Кантора, І. Орлова, Л. Рузера, О. Хмельницького) як «не завжди послідовну позицію у національному питанні <...> Вони вважали, що оскільки населення губернії і особливо її великих промислових міст є багатонаціональним за своїм складом, то українське національне питання тут не відіграє великої ролі» [495, с. 115].

Разом з тим, для більшості українських політиків краю запропоноване співробітництво представників усіх можливих революційних інституцій видавалося цілком нормальним явищем. Іншого варіанту вони не сприймали й не допускали. Їхні настрої були достатньо лояльними та вихованими на традиціях панславізму, федералізму, соціалізму і демократизму, які панували у вітчизняній суспільно-політичній думці на початку ХХ століття. Головним завданням вони вважали збереження повного порядку і унеможливлення будь-яких ексцесів. Українські провідники Херсонщини вважали, що Одеса не може відігравати провідну роль у створенні центральної влади як в Росії, так і в Україні, й керувалися принципом, що з усіма сепаратистськими виступами

проти Центральної Ради на місцях необхідно боротися [231. – 29 октябрю], але ситуацію без потреби не загострювати. Важлива роль у легітимізації нового управлінського механізму відводилася голові Ревкому В. Чехівському, який мав стати своєрідним посередником між «українською та неукраїнською демократіями». Варто зазначити, що він проводив велику агітаційну роботу серед української громади губернії з метою не допустити виступу проти альянсу з неукраїнськими силами. Щоправда, далеко не завжди така позиція мала успіх, тому що інша частина політично активного українського населення, особливо Одеси, стояла на позиціях групи самостійників, очолюваної І. Луценком [67, арк. 48].

Окремо слід сказати про ставлення українських політичних мезоеліт до більшовиків. Їхні рефлексії влучно відображалися на сторінках україномовного часопису «Рідний курінь». Одразу після державного перевороту в Петрограді у редколегії, яка фактично відображала позицію ОУВР, існувало переконання, що більшовицька влада не є довготривалою. Проте з кожним наступним номером таке переконання змінювалося в бік визнання факту зміни влади в Росії. Помітної еволюції зазнавали й оцінки, які давалися більшовикам. У першій половині листопада візія позиції РСДРП(б) виявилася неоднозначною. З одного боку, автори називали більшовиків «кращою частиною російської демократії», начебто через рішучу боротьбу проти утисків щодо українців зі сторони Тимчасового уряду. А з другого вказувалося, що як тільки-но більшовики прийшли до влади в Петрограді, «відразу накинулися на українців» [233. – 12 листопада].

Гадаємо, що окреслене позиціювання якнайкраще демонструє тогочасні уподобання українських політиків, які певний час сподівалися, що саме РСДРП(б) може стати для них надійним партнером. Схожі критичні нотки спостерігалися й щодо представників інших російських політичних сил, й частково єврейських партій, які висловлювали сумніви щодо озвучених Центральною Радою кордонів України і правомочності української

адміністрації на управління краєм, у відповідь на що отримували звинувачення в українофобії, з якою «не можна йти в ногу» [229. – 6 ноября].

На кінець 1917 р. в українських політичних колах визначилися дві точки зору на вирішення проблеми перманентного протистояння. Ліве крило на чолі з В. Чехівським було налаштоване на зближення з одеським міським революційним комітетом, російськими та єврейськими соціалістами, міською думою. Вони вважали, що треба більш м'яко вирішити назрілі проблеми, що Центральна Рада навіть дещо безпідставно висунула вимоги приєднання краю до української території, і треба в даній ситуації йти на певні поступки. Праві сили на чолі з І. Луценком виступали за безсумнівне приєднання Херсонщини до України, відстоювали принцип централізації влади винятково в одному органі – українському уряді [229. – 7 ноября].

Дотримуючись принципу солідаризму з представниками соціалістичного блоку, В. Чехівський на одному з перших засідань Революційного комітету Херсонщини від імені УСДРП висунув пропозицію внести в резолюцію зібрання пункт про співробітництво з неукраїнськими демократичними організаціями та встановлення контактів для взаємної співпраці. Але більшість членів комітету від «українського блоку» рішуче виступили проти такого проекту, що викликало роздратування його очільника у результаті чого він заявив, що після невдачі місії об'єднання всіх демократичних сил, яку йому доручила Центральна Рада, складає з себе обов'язки голови Ревкому. Тимчасово комітет очолив делегат від ОУВР підпоручик М. Шевченко, а демісія В. Чехівського спонукала присутніх прийняти рішення про скликання об'єднаного засідання українських організацій, на якому необхідно домовитися щодо принципів стосунків з конкуруючими політичними і владними інституціями [231. – 4 ноября].

Вони включили до себе 4 пункти, лейтмотивом яких стала думка про безсумнівне визнання Центральної Ради верховним органом влади усієї України, в тому числі Херсонської губернії, а Ревком Херсонщини стає єдиним легітимним представником Генерального секретаріату в регіоні. Він має

утворюватися на паритетних засадах, а у разі відмови російських партій та організацій співпрацювати з ним «самостійно творити владу» [233. – 12 листопада].

Необхідність пошуку компромісу заради участі у переформатуванні системи управління містом змушували опонентів поновити консультації. Зважаючи на неминуче посилення ролі Ревкому Херсонщини у політичному полі регіону, котрий спирався на потужну військову підтримку гайдамацьких куренів, загальноросійські партії та організації 4 листопада дали позитивну відповідь на пропозицію щодо входження до Революційного комітету Херсонщини і заявили, що погоджуються працювати разом з комітетом на платформі тісного контакту з Центральною Радою.

Варто зазначити, що Революційний комітет Херсонщини існував за рахунок коштів ОУВР, що давало останній великі можливості для контролю за цією структурою [62, арк. 19]. Поміж тим, між ними поступово виникали непорозуміння. Недостатня репрезентативність джерельного масиву не дає можливості з'ясувати причини розходжень, тому припускаємо, що через намагання членів УСДРП і УПСР взяти під повний контроль діяльність комітету. Гострота протистояння незабаром стала настільки помітною, що швидко вийшла за місцеві рамки, а до Києва відправилась делегація просити Генеральний секретаріат вжити зі своєї сторони заходів для встановлення порозуміння між «Одеською українською радою і місцевим революційним комітетом». З цитати начебто не зрозуміло про яку саме раду – губернську чи військову йде мова. Так само двояко можна трактувати посилення на революційний комітет – міський чи окружний. Але видається правдивим твердження про чвари між окресленими українськими утвореннями. На нашу думку, уряду не було потреби розглядати діяльність міського революційного комітету до якого він не мав відношення й компетенція якого була обмеженою, отже, йшлося про Революційний комітет Херсонщини.

Делегація, куди увійшли, судячи з подальших рішень виконавчої влади, в основному, члени УСДРП, окрім іншого, намагалася нейтралізувати вплив тієї

частини політиків Одеси, яка перебувала на самостійницьких позиціях, менш лояльно ставилася до конкурентів й об'єктивно виступала як серйозний внутрішній опонент всередині українського політичного середовища. Для цього 8 листопада на засіданні уряду пропонувалося усунути від виконання своїх обов'язків І. Луценка та В. Поплавка, запропонувати замість них Ю. Мацака, реорганізувати гайдамацький курінь в Одесі та висунути на ці посади краще контрольованих та ідеологічно ближчих людей [125, с. 402].

Оскільки Київ не бажав загострення ситуації в регіоні, уряд схилився до підтримки позиції поміркованих груп, котрі гуртувалися в стінах Революційного комітету. Задля досконалішого вивчення ситуації Генеральний секретаріат вирішив відрядити до Одеси своїх емісарів Д. Антоновича й О. Золотарьова, а також призначити 11 листопада В. Чехівського політичним комісаром уряду в Одесі. Його призначення було закріплене міцними правовими підвалинами, оскільки комісара разом з помічниками ніхто, окрім безпосереднього керівництва, не мав права усунути з посади. Комісар уряду отримав пристойний рівень матеріального забезпечення у розмірі 600 крб. на місяць. Також на засіданні Генерального секретаріату з'ясовувалася необхідність збереження посади адміністративного комісара [125, с. 402, 410, 450, 499].

Дещо відмінною виявилася ситуація в інших частинах губернії, де політична боротьба не досягала такого рівня протистояння, оскільки там були або слабші позиції українських організацій й значно сильніші їхніх опонентів, які зуміли правильно вибудувати пропагандистську роботу, залучивши на свою сторону велику частину робітників, або значна кількість українського війська, з допомогою якого влада зосередилась у руках українських рад і комітетів.

У Херсоні українська громада міста відрефлексувала на політичні перипетії дещо пізніше ніж в Одесі. Лише 5 листопада у приміщенні міської думи відбулися велелюдні збори місцевих активістів, що проходили під головуванням П. Молокова. З доповідями про тогочасну політичну ситуацію, кооперативний рух та книжкову справу виступив спеціальний делегат з Одеси

І. Гаврилюк, а про нагальні поточні справи головуєчий, який наголосив на необхідності посилити агітаційну роботу в середовищі селян. І хоча будь-яких політичних рішень у той день прийнято не було [249. – 10 ноября], факт проведення заходу в стінах муніципалітету мав неабиякий пропагандистський ефект, який впливав на усіх учасників політичного процесу. Не дивно, що вже 17 листопада на зібранні “першого демократичного” Херсонського земства І. Гаврилюка було обрано Херсонським повітовим комісаром УНР, який у своєму зверненні наголосив на найболючіших питаннях, що хвилювали суспільство – необхідності збереження цілісності УНР, вирішенні проблеми постачання продовольства, припиненні військових дій на фронтах Першої світової війни тощо [249. – 24 ноября]. Сама міська дума, *de facto* визнавши правомочність українського уряду, *de jure* цього робити не бажала [249. – 22 декабря].

22 листопада у приміщенні 2-ї чоловічої гімназії відбулося засідання активістів, на якому вирішили утворити Херсонську українську революційну раду з районом діяльності у межах міста і повіту. До її складу увійшло 64 делегати від 17 установ, з яких найбільше представництво належало повітовій раді селянських депутатів – 21 особа, а також від військових – 9 чоловік, УПСР – 7, міського самоврядування – 5. Інші 13 організацій делегували від 1 до 3 депутатів. Очолило раду бюро з 9 чоловік (І. Гаврилюк, М. Фенченко, К. Курінний, Д. Безуглий, Г. Єременчук, Б. Майлер, Захарів, П. Молоков, Т. Логненко). Більшість з вказаних осіб або перебували в лавах УПСР, або були ідеологічно близькими до українських есерів [249. – 30 декабря]. Революційна рада оголосила про визнання Центральної Ради найвищим законодавчим органом влади, а Генеральний секретаріат – виконавчим, отже, наголосили в раді, тільки її розпорядження є з цього часу обов’язковими до виконання. Таким чином, на відміну від Одеси, постава нових революційних структур, котрі претендували на реалізацію владних повноважень у місті й повіті відбувалася хоч і повільніше, але без гострого протистояння.

Загалом на кінець 1917 року в губернському центрі в тій чи іншій формі представляли інтереси Центральної Ради та уряду УНР приблизно півтора

десятка організацій та товариств, які розмістилися в приміщенні Херсонського губернського дворянського зібрання та мали різновекторну спрямованість. До них належали «Просвіта», кооперація «Українська книгарня», видавниче товариство «Думка», студентська громада, повітова рада селянських депутатів, осередки УПСР й УСДРП, редакція газети «Дніпро», українська вчительська спілка, український національний шкільний комітет, «Українська Хата», Українська військова громада та Об'єднана рада українських організацій [49, арк. 2]. Щоправда присутність у списку останньої може вважатися умовною, адже всупереч документальним твердженням [49, арк. 2], її назва залишає долю ймовірності в похибці, відтак ототожнення з Херсонською українською революційною радою.

У Миколаєві намагалася активізувати свою роботу Рада об'єднаних українських організацій (Українська рада) [435, с. 22-23] на чолі з гласними міської думи Б. Брояківським, П. Шатохою та іншими. 29 жовтня рішення визнати найвищою й єдиною владою в Україні Центральну Раду прийняли загальні збори морського арсеналу Миколаєва, до думки яких 30 жовтня приєднався комітет залізничної станції [435, с. 23; 537, с. 34]. Але загалом вплив Ради об'єднаних українських організацій у місті залишався недостатнім й у міській думі, й у радах робітничих і солдатських депутатів, й серед інших категорій суспільства.

Суттєво пожвавішала діяльність Української ради після проголошення УНР, адже вона отримала додатковий моральний імпульс, оскільки Миколаїв разом з губернією за положеннями III-го Універсалу включався до складу Української держави. Скориставшись певною розгубленістю своїх опонентів, миколаївські активісти посилили агітацію за визнання Центральної Ради найвищою владою в Україні. 10 листопада відбулося зібрання членів Ради об'єднаних українських організацій на якому ухвалили, що усім українським структурам необхідно узгоджувати свої дії з офіційним Києвом [529, с. 60]. Результати таких дій стали помітними вже найближчим часом. Зокрема, вітали III-й Універсал члени ради робітничих і солдатських депутатів, де більшість

становили есери та меншовики. Вони 14 листопада [249. – 26 ноября] прийняла рішення про підтримку Центральної Ради [460, с. 91] і з ініціативи Української ради взяли участь в публічному читанні Універсалу, яке проходило під жовто-блакитним прапором у церкві й на міському майдані. Долучились до них й гласні міської думи, яка 15 листопада визнала УЦР [249. – 26 ноября] найвищою легітимною владою, створила Революційний штаб, який на принципах консолідації зусиль теж висловив підтримку Центральній Раді [529, с. 60]. 16 листопада віче жителів міста Новий Буг й навколишніх сіл постановило вітати III-й Універсал та визнати Центральну Раду вищою владою в Україні [435, с. 23; 537, с. 34].

У Єлисаветграді питання про визнання Центральної Ради було поставлено 4 листопада на засіданні ради робітничих депутатів, де традиційно домінували меншовики та російські есери. Але пропозиція, озвучена Оконенком, була відхилена більшістю присутніх, навіть не дивлячись на присутність у місті гайдамацьких підрозділів [146, с. 9, 12]. В Єлисаветградському повіті земська управа для координації дій планувала утворити об'єднаний орган у складі ради селянських депутатів, ради солдатських депутатів, міської управи, земельного комітету, української міської ради та інших [14, арк. 19], але результат їхніх зусиль не отримав відображення у науковій літературі чи джерелах.

В Єлисаветграді повітова рада опиралась на значну збройну силу – гайдамацький полк і кінну сотню ім. І. Гонти. Вона вимагала розпуску Червоної гвардії, здачі зброї, підкорення всіх організацій розпорядженням Центральної Ради [548, с. 304-305]. 6 грудня Єлисаветградський повітовий селянський з'їзд визнав Центральну Раду органом влади по всій Україні [146, с. 12]. Діяли місцеві організації Центральної Ради в Богополі, Ольвіополі. У Голті існувала так звана Триєдина українська рада [460, с. 658].

Отже, основні дискусії щодо переформатування влади протягом кінця жовтня – першої половини листопада 1917 р. мали місце в Одесі, де спостерігалася найбільш гостра конфронтація між різними політичними

таборами, котрі представляли «українську та неукраїнську демократію». Помітний вплив на утворення революційних структур влади залишався за військовими, які концентрувалися навколо Румчероду, Одеської та Херсонської військових рад.

Слід визнати, що солідний історіографічний доробок з проблеми залишила по собі радянська наука, де регіональним особливостям приділялася достатня увага. Розглядаючи ситуацію в Херсонській губернії після падіння кабінету О. Керенського, радянські історики наполягали, що “соціалістична революція зустріла тут шалений опір блоку буржуазно-націоналістичних сил Центральної ради та есерів, меншовиків, єврейських націоналістів, реакційних частин Румунського фронту, штабу Одеського військового округу тощо” [495, с. 113]. Широкий перелік супротивників мав посилити враження щодо причин невдачі більшовиків по опануванні ситуації. При цьому обов’язковою особливістю викладу матеріалу була більшовицько-центристська орієнтованість, згідно якої антибільшовицькі сили виносилися на периферію історичного дослідження. Радянська історіографія справедливо наголошувала, що встановити свою владу більшовицькій партії в Одесі у жовтні 1917 р. не вдалося. Проте «випускала» з поля зору події, що мали місце у наступні тижні, повертаючись до питання захоплення влади в регіоні вже у грудні, коли РСДРП(б) вдалося збільшити свій вплив в радах робітничих депутатів і Румчероді й розпочалася безпосередня підготовка до збройного повстання.

Натомість, як вже було доведено, на рубежі жовтня – листопада в місті гостро стояло питання про владу. Радянські історики твердили, що в Одесі встановилося в ті дні двовладдя – з одного боку пробільшовицьки налаштовані ради солдатських, матроських і селянських депутатів, а з другого – російська і українська буржуазія та угодовські партії [461, с. 104], що не відповідало дійсності, адже ради не були тоді пробільшовицькими.

Після проголошення УНР питання про владу на місцях постало з новою силою, оскільки тепер акценти зміщувалися в сторону революційних комітетів чи рад, які виникали під егідою Центральної Ради і Генерального секретаріату.

Колишня система самоврядування або була повністю зруйнована (громадські комітети і комісари Тимчасового уряду), або мала прилаштуватися до нових викликів часу (міські думи й земства). Втім дослідники й до тепер обминають увагою окреслене питання, наприклад, констатуючи тільки, що Одеса юридично включалася в межі України [463, с. 288]. Проте проголошення УНР мало неабияке значення для побудови системи влади в Одесі та губернії, оскільки місцеві українські організації почали більш рішуче ставити свої вимоги щодо управління краєм, виконуючи, з одного боку, наміри Центральної Ради, а з другого, дотримуючись власних переконань щодо розгортання революції, які вони декларували протягом усього 1917 р. про що частково йшлося вище.

Головним джерелом для з'ясування перепитій політичної боротьби навколо визначеної проблеми є протоколи Одеської ради робітничих депутатів. Найпалкіші суперечки щодо конфігурації влади точилися 14 листопада на спільному засіданні виконавчих комітетів рад робітничих, селянських, матроських депутатів, представників Революційного комітету, ОУВР і Румчероду. Російські та єврейські політичні сили не могли не рахуватися із зростаючим авторитетом Центральної Ради, постійно підкреслюючи свою толерантність до її політики. Більшовики на той час ще не мали достатньо сил, тому не могли взяти владу у свої руки. Українська сторона, як влучно відзначив учасник подій, один з лідерів місцевих більшовиків Г. Ачканов, не мала упевненості, що ради визнають її в якості верховної влади в Одесі, отже під час переговорів вела себе обережно. При цьому намагалася продемонструвати радам, що вони є справжньою владою і тому з ними необхідно встановити діловий контакт [131, с. 22]. Непевна ситуація привела до того, що переваги у жодного із таборів не було.

Головним доповідачем з проблеми організації влади від ОУВР виступив З. Висоцький, який у промові не лише наголосив на тому, що Революційний комітет Херсонщини створений шляхом компромісу, але й нагадав мету даного утворення – втілювати у життя Універсали Центральної Ради, й задля цього

було створено комісії, які покликані обговорювати усі питання, пов'язані з проведенням соціальних й інших реформ, проголошених III-м Універсалом [116, с. 237-238].

У обговоренні доповіді З. Висоцького простежувалися різні підходи. Більшовицькі делегати критично висловлювалися щодо висунутих пропозицій. Зокрема Л. Рузер дотримувався точки зору, що РСДРП(б), визнаючи права Центральної Ради по керівництву усією Україною (очевидно мав на увазі 5 губерній, виділених Тимчасовим урядом у серпні 1917 р. – Т. В.), не погоджується на підпорядкування їй Херсонської губернії. При цьому він посилався на відсутність плебісциту серед місцевого населення [116, с. 238]. Доповнював його виступ І. Орлов, який більшу увагу зосередив на проблемі організації влади в Одесі. Він закликав включити до коаліційного Революційного комітету Херсонщини нових колективних членів, як, наприклад, спілку залізничників, поштово-телеграфну спілку й інших. Разом з тим він заявив, що його партія готова визнати навіть повне відокремлення України від Російської республіки, якщо на це буде воля народу. Висловлювалися також пропозиції надати Одесі статус вільного міста, тому що вона «за своїм характером є інтернаціональною» [116, с. 239, 241, 242].

У ході дискусій сформувалася й інша точка зору. Її послідовники з прихильністю ставилися до пропозицій українських політичних сил, натомість критикуючи більшовиків. Наприклад, Х. Гільдін звинувачував РСДРП(б) у непослідовності, оскільки, ставлячи питання про плебісцит щодо приналежності Херсонщини до України, вони не вимагали цього ж для визначення майбутнього Російської держави. Бундівець Хейфець звернув увагу присутніх на те, що створення УНР запобігло розв'язанню громадянської війни в Україні і дійсно втілює у життя національну і соціалістичну реформи, у той час коли більшовикам це виявилось не під силу. Він наголосив, що від імені партії вітає III-й Універсал, створення УНР й бажає спільно з УСДРП діяти на благо революції [116, с. 240, 242, 243].

Логічно вмотивованою виявилася промова представника виконкому ради солдатських депутатів Брускіна, який підмітив, якщо Революційний комітет Херсонщини, сформований з делегатів різних партій та організацій, вирішив існувати за кошти Центральної Ради, то таким чином він побічно вже визнав її повноваження. До того ж, проводити плебісцит в даний час, на його думку, було недоречно, а також не слід чинити перешкоди українському рухові, натомість необхідно рухатися шляхом об'єднання українських та неукраїнських демократичних сил [116, с. 240]. Взяли активну участь у дискусії й представники від українських організацій К. Сіренко, В. Чехівський, В. Поплавко, котрі наполягали на визнанні тих положень, які були оприлюднені головним доповідачем [116, с. 241].

Наприкінці засідання викристалізувалося три варіанти резолюції щодо принципів формування місцевої влади й ставлення до УНР: 1) виконавчого комітету ради солдатських депутатів; 2) більшовицької партії; 3) українських соціалістичних партій. Протоколи зібрання не зберегли запропоновані положення перших двох резолюцій, тому, враховуючи виступ Брускіна, ми можемо припустити, що варіант першої резолюції був близьким до пропозицій українського блоку. Натомість більшовики, очевидно, закликали передати всю владу об'єднаними радам робітничих, солдатських, селянських і матроських депутатів, хоча й не мали твердої думки щодо входження Херсонської губернії до складу України [495, с. 133]. Зрештою при голосуванні за перший варіант віддали свої голоси 62 присутніх, за другий – 30, за третій – 90 [116, с. 243]. Таким чином, було прийнято резолюцію у якій зазначалося, що в Україні у процесі творчої праці революційної демократії вже створено республіканський уряд в особі Генерального секретаріату й революційний парламент України – Центральну Раду, а III-й Універсал своєю політичною і соціальною сутністю дає певну свободу всій революційній демократії України спільним фронтом стати для проведення великих реформ. Збори вітали проголошення УНР й визнали Центральну Раду об'єднуючим революційним центром. Учасники дискусії також проголосували за підтримку Революційного комітету

Херсонщини у всіх його заходах, спрямованих на дотримання порядку в краї та втілення у життя соціальних і політичних реформ, виписаних III-м Універсалом [116, с. 243-244].

Проголосована резолюція виявилася не лише компромісною для більшості учасників полеміки, вона визнала доцільність існування коаліційного органу регіональної влади в особі Революційного комітету Херсонщини, що означало встановлення юрисдикції Центральної Ради та Генерального секретаріату над губернією, яку під сумнів ставили здебільшого більшовики та гласні Одеської міської думи.

Вже наприкінці листопада на міській партійній конференції більшовики прийняли рішення розпочати безпосередню підготовку до збройного виступу, щоб встановити однопартійну владу в Одесі. Ще однією причиною їхньої конфронтації з українською владою стала відмова ОУВР посилати військові частини на Дон для допомоги Раднаркому в боротьбі з військами генерала О. Каледіна. Більшовики відкрили запис бажаючих їхати на Дон, але зголосилося тільки 23 людини. Натомість резолюцію протесту проти спроб втягування УНР у війну з Доном ухвалили збори представників курінних, сотенних і ротних рад військових частин Одеського гарнізону [400, с. 134]. Місцевий осередок РСДРП(б), не погоджуючись з нейтралітетом уряду УНР у війні лєнінців з донськими козаками, спровокував криваві сутички в Одесі, котрі тривали 30 листопада – 2 грудня і стали першою спробою організації збройного повстання у місті.

Після придушення збройного виступу та всупереч існуючим протиріччям в Одесі й надалі проходив процес пошуку компромісу між представниками конкуруючих таборів. Уже 2 грудня на об'єднаному зібранні ОУВР, курінних, сотенних комітетів і українських соціалістичних партій присутні підтримали постанову спільного засідання усіх революційних організацій Одеси про створення тимчасового органу влади в місті, до складу якого мали увійти 5 представників від українських організацій і 5 – від неукраїнських. Українськими делегатами до даної структури стали В. Чехівський (від УСДРП),

П. Базилевич (від УПСР), підхорунжий Гудзій (від гайдамацького куреня), В. Пилишенко (від морської ради) та М. Іванівський (від ОУВР) [229. – 3 декабря], але він виявився недієздатним.

У ситуації, коли в регіоні була відсутня струнка система управління, а на владні повноваження претендували як органи самоврядування, так і революційні організації, підпорядковані уряду УНР, важливу роль відіграв Херсонський губернський з'їзді представників рад солдатських і робітничих депутатів, повітової ради селянських депутатів, повітових й волосних земств та міського самоврядування. Скликаний Радою народних комісарів Херсонської губернії, очолюваної С. Кириченком, форум працював протягом 30 листопада – 2 грудня 1917 р. у Херсоні [249. – 10 декабря]. За різними джерелами на з'їзд прибуло до 480 делегатів, котрі представляли переважно Херсонський, Олександрійський, Єлисаветградський та Ананьївський, меншою мірою Одеський і Тираспольський повіти [249. – 10 декабря].

Порядок денний заходу формувалася здебільшого навколо аналізу політичних питань, перелік яких уміщувався у 5-ти пунктах: 1) сучасний момент, 2) ставлення до Центральної Ради, 3) ставлення до центральної влади, 4) організація губернської влади, 5) поточні справи [29, арк. 1, 3, 5]. Учасники форуму вимагали, щоб УЦР провела в життя обіцяні в III-у Універсалі соціальні реформи, головним чином передачу поміщицької землі без викупу в розпорядження земельних комітетів [125, с. 581]. Більшовицькі представники, яких було не менше чверті від усіх учасників, були готові визнати УЦР тільки за умови її переобрання, але до президії потрапили винятково прихильники Центральної Ради, що визначило хід засідань та голосувань. З усіх прикінцевих резолюцій, на нашу думку, слід звернути увагу на три. Перша з них стосувалася принципів організації центральної (загальноросійської) влади. Делегати дотримувалися класичного погляду на формування уряду, себто через рішення Всеросійських Установчих зборів. Резолюція № 2 мала назву “Про відношення до УНР”. Вона декларувала необхідність “визнати Херсонську губернію частиною єдиної неподільної України, а УЦР тимчасовим повноважним

парламентом» [249. – 10 декабря]. За таке формулювання проголосувало 450 осіб, переважно селяни, натомість, тільки 30 утримались [42, арк. 12]. Нарешті документ під № 4 “Про владу на Херсонщині” складався з 8-ми пунктів, які варто процитувати максимально повно, адже вони якнайкраще формують уявлення про принципи організації місцевої влади: «Губернська влада на Херсонщині має бути колегіальною. Губернська влада на Херсонщині повинна бути соціалістичною. Губернська влада зветься “Секретаріат Херсонщини”. Секретаріат Херсонщини в основу своєї діяльності повинен взяти постанову з’їзду згідно резолюції № 2. Влада обирається Губернським з’їздом Херсонщини в складі 10 чоловік у такій пропорції: 6 делегатів від українського населення і 4 від неукраїнського. Секретаріат має бути в Херсоні. Революційні організації Одеси і Миколаєва працюють в межах своїх міст в згоді з Секретаріатом Херсонщини на платформі постанов Губернського з’їзду. Секретаріат Херсонщини обирається на 3 місяці, після чого можуть бути перевибори» [249. – 10 декабря].

Персональний склад Секретаріату Херсонщини, який пізніше отримав назву Херсонський губернський комісаріат, а в деяких джерелах називається Радою народних комісарів, був сформований до 7 грудня і мав наступний вигляд: З. Висоцький, Г. Нянчур, Д. Безуглий, П. Молоков, Н. Топорков, Б. Майлер (від українських товариств), С. Кириченко, Г. Охлоповський, І. Казарцев, А. Мар’янов. Після утворення нової управлінської інституції губернський комісар Херсонщини С. Юріцин, призначений ще Тимчасовим урядом, передав новоутвореному органу усі повноваження, а чиновницький апарат визнав підлеглість Києву [249. – 10 декабря]. Загальні збори урядових губернських установ Херсонщини, які відбулися в Одесі у ці дні, також ухвалили визнати Центральну Раду за єдину установу, яка управляє краєм, «хоча вона й узурпувала права, що належать лише Установчим зборам» [429, с. 195].

У такий спосіб закінчився тривалий процес реформатування влади на Херсонщині під егідою УНР. Губернський комісаріат проголосив курс на

об'єднання і співробітництво з Революційним комітетом Херсонщини на умовах рівноправності з правом виконувати розпорядження Генерального секретаріату і Центральної Ради, але при цьому залишав за собою право вирішувати, які з цих розпоряджень є демократичними, й виходячи з цього, доцільність їх виконання [233. – 3 грудень].

Херсонський губернський комісаріат відразу звернувся з проханням до Генерального секретаріату затвердити цей інститут як вищий виконавчий орган влади краю. Уряд УНР, за пропозицією генерального секретаря В. Голубовича, на засіданні від 7 грудня погодився це зробити за умови подання протоколів з'їзду і його постанов. Також український уряд дав право губернському комісаріату запропонувати кандидата на посаду губернського комісара Херсонщини [125, с. 520], ким згодом став Г. Нянчур, а секретарем – З. Висоцький [250. – 14 января].

Про роботу Херсонського губернського з'їзду на засіданні Одеської міської думи 6 грудня звітував в. о. міського голови Б. Фрідман, який повідомив присутніх про не надто приємні для них рефлексії делегатів форуму: «<...> констатуючи цілком свідоме ставлення учасників з'їзду – селян до питань політичних, відзначає яскраво виявлену на з'їзді орієнтацію Херсонського селянства до України, яка проявилася у тому, що питання про приєднання Херсонської губернії до України було вирішено в позитивному сенсі» [43, арк. 66].

Ось це «цілком свідоме ставлення» можна трактувати не тільки з боку сенсуально-патріотичних переконань мешканців губернії, які у такий спосіб демонстрували латентний потяг до соборності, але й з раціональних міркувань, які визначалися бажанням мати надійну владу і порядок, як протипагу постійно наростаючим проявам політичного та кримінального бандитизму. В архівосховищах Одеси зберігається напрочуд інформативний документ невідомого автора, жителя міста, датований груднем 1917 р., який влучно відбиває настрої частини населення міста. Зачитуємо тільки найбільш яскраві частини прокламації-звернення: «<...> Пора вже встановити порядок,

займатися своєю справою серйозно. У нас вже встановлено згодою більшості населення, що УНР може дати порядок і повинна встановити тверду владу <...> знищити всі зайві комітети. Влада повинна бути сильною й єдиною <...> Міське самоврядування не розуміє чому творяться безлади в Одесі <...>» [44, арк. 337].

Після доповіді гласних, делегованих на з'їзд Єлисаветградською міською думою, нову губернську владу переважною кількістю голосів, окрім кадетів, визнав й місцевий муніципалітет, який висунув лише претензії щодо незадовільного, на їхню думку, принципу формування Херсонського губернського комісаріату і чітко не визначених його функціональних обов'язків. При цьому гласні вкотре наголосили на збереженні ідеї єдиної правомочності Всеросійських Установчих зборів у вирішенні ключових питань політичного устрою Російської республіки [220. – 14 декабря]. Натомість гласні Тираспольської думи за пропозицією соціалістичного блоку не лише підтримали створення нової губернської влади, але й висловили повну підтримку Центральній Раді та проголошеній УНР [220. – 14 декабря].

Складна палітра розглядуваних подій дає підстави у цілому погодитися з висновком, запропонованим у свій час вітчизняною історіографією щодо півдня України, у якому йшлося, що протягом листопада-грудня 1917 р. у більшості міст краю існувало міжвладдя, коли єдиної влади не існувало, а претендували на неї три різні органи – ради, думи і місцеві органи Центральної Ради [290, с. 169].

Разом з тим, варто зазначити, що у попередніх наукових розвідках явно недостатньо уваги приділялося проблемі еволюції стосунків міського самоврядування і уряду УНР. Тим часом низка вищезазначених подій спонукали думців скоригувати своє ставлення до Української республіки й розпочати переговори з Києвом про співпрацю. Пряме чи приховане визнання УНР та його управлінських інституцій з боку органів місцевого самоврядування відбувалося на фоні пошуку особливого місця в новій державі, яке б забезпечило населення найбільших міст губернії від потенційних загроз

«наси́льницької українізації». Гласні Одеської міської думи обговорювали отримання окремого статусу для міста, згідно з яким воно до рішення Всеросійських та Всеукраїнських Установчих зборів наприкінці грудня 1917 р. мала бути проголошена вільним містом у складі УНР [543, с. 87], хоча вперше питання у дискурсі Українська республіка – Одеса піднімалося місцевими активістами ще у ході муніципальної виборчої кампанії літа 1917 року [220. – 26 июля]. Схожий статус планували здобути муніципалітети Миколаєва та Херсона, що пізніше стало предметом критики з боку офіційної радянської історіографії, оскільки більшовики, представлені у рада́х, ведучи переговори з українською владою з приводу статусу вільних міст, фактично визнавали Центральну Раду вищою державною владою в Україні [495, с. 115-116].

На порядок денний одеського муніципалітету було висунуто не лише питання про надання Одесі особливого статусу в межах УНР. Ще одним ключовим пунктом стало проведення виборів до Українських Установчих зборів. Прикметно, що гласні думи, підхопивши листопадову пропозицію більшовиків про можливість отримання містом окремого статусу, приступили до обміну думок навколо озвученої ідеї якраз 6 грудня, у ході обговорення вищезазначеного звіту Б. Фрідмана, а відповідне звернення ухвалили на спільному зібранні з президіями рад 21 грудня 1917 року [311, с. 87, 88]. Генеральний секретаріат після нетривалих консультацій з думою погодився обговорити пропозиції, й зрештою запевнив одеський муніципалітет у наданні принципової згоди щодо перетворення Одеси у вільне місто УНР [311, с. 88], яке могло мати своєрідну управлінську модель, оскільки у столиці вважали за доцільне не втрачати контроль за стратегічно важливим мегаполісом.

Намагання створити щораз нові параметри виконавчої вертикалі, які могли б ефективно регулювати та впливати на взаємини між представниками різноманітних політичних сил, спроби утвердити свою позицію шляхом військового домінування, не минуло й початок наступного року. Поряд з міською думою планувалося створити колегіальний комісаріат (секретаріат) як повноважний цивільний орган влади, котрий буде підпорядковуватися

безпосередньо уряду. Незабаром мала бути створена комісія з представників, намічених в Одесі й Києві, для вироблення статуту комісаріату [61, арк. 1]. 11 січня 1918 р. відбулась нарада делегатів політичних організацій Одеси, на якій присутні ухвалили рішення щодо доцільності існування колегіального міського комісаріату з 10 осіб, як єдиного повноважного органу влади в місті та градоначальстві. Зазначалося, що цей орган повинен існувати тимчасово, до вирішення питання про владу в Одесі Всеукраїнськими та Всеросійськими Установчими зборами. До складу комісаріату, окрім українських урядовців, увійшло 2 делегати від міської думи, а також члени ради робітничих депутатів [230. – 12 января], що й мало закріпити його паритетність.

За джерелами не простежується практична реалізація управлінських чи контролюючих функцій, котрі постали перед установою, головну причину чого слід шукати у зміні влади в Україні та регіоні внаслідок військової агресії більшовицького уряду Росії та його симпатиків проти УНР. За повідомленнями місцевої преси можна лише встановити певні кадрові рішення та першочергові завдання комісаріату. Так, «Родная страна» розповідала читачам про терміновий виїзд 11 січня до Києва на вимогу уряду керівника міського комісаріату В. Поплавка, якого начебто тимчасово замінював В. Чехівський [235. – 12 января]. Як невдовзі з'ясувалося військовий комісар уряду УНР залишив Одесу на тривалий час, передавши свої повноваження полковнику М. Омеляновичу-Павленку. Це, у свою чергу, змістило баланс сил в середині українського політичного табору в бік політичного комісара Генерального секретаріату В. Чехівського, котрий повернув собі більше повноважень, які в умовах загострення ситуації у регіоні в грудні 1917 р. перейшли до військового комісара В. Поплавка. В. Чехівський одразу запевнив, що на умовах взаємоповаги буде співробітничати з міською думою, міським комісаріатом та іншими громадськими організаціями [230. – 13 января].

Інший часопис повідомляв не лише про заснування урядом УНР міського комісаріату, але й зазначив, що він постав в зв'язку з ліквідацією посади комісара градоначальства, сферу діяльності якого й повинен був заповнити

новий орган влади [232. – 3 январа]. У газеті «Одесские новости» йшлося також про роз'яснення його функцій, до котрих входили цивільних та військові справи, наприклад, демобілізація, поділ військового майна розформованих частин тощо. Робота комісаріату мала узгоджуватися з органами місцевого самоврядування задля чого 7 січня 1918 р. в Одесі було скликано з'їзд представників від повітових і губернських земських управ, повітових і губернських продовольчих управ і міських самоуправлінь Одеської військової округи [230. – 5 январа].

Наполягаючи на окремому статусі для Одеси і у такий спосіб бажаючи частково нівелювати наслідки приєднання міста до УНР, переважна більшість думців ключовим питанням облаштування революційної Російської республіки вважали скликання Установчих зборів. На його роботу покладалися особливі сподівання як з точки зору відсічі поширенню юридичного нігілізму, приборкання анархії та терору, так і регулювання політико-правового статусу існуючих державних утворень, які виникли на руїнах імперії Романових, зокрема України. На засіданні 28 листопада міська дума висловила повну підтримку Всеросійським Установчим зборам [29, арк. 4-5], вибори до яких відбулися у ці дні і легітимність котрих не викликала жодного сумніву в середовищі революційної та ліберальної демократії.

Натомість ставлення до Українських Установчих зборів визначалося невизнанням Одеси частиною УНР, відтак участь у виборах до них тривалий час трактувалася як недоцільна, оскільки в протилежному випадку дума легітимізувала супрематію української влади в межах міста. Міська дума ще 22 листопада отримала телеграму від Херсонської окружної комісії по організації виборів до Українських Установчих зборів, де йшлося про підготовчі заходи зусиллями тих самих комісій, що працювали під час виборів Всеросійських Установчих зборів [30, арк. 1-а]. 28 листопада до канцелярії думи надійшла телеграма від УЦР, яка підтверджувала необхідність організації зазначених виборів і продовження роботи Одеської виборчої комісії [30, арк. 1].

Обговорення надісланих вказівок припало на 6 грудня, коли гайдамацькі підрозділи вже контролювали більшу частину міста. Схилиння шальки терезів у бік підпорядкованих Києву адміністративних та військових інституцій та страх перед наростаючим терором з боку більшовиків переконали гласних прислухатися до закликів Генерального секретаріату. Група думських фракцій висунула непритаманні раніше для себе пропозиції. Так, російський есер Є. Вольфензон запропонував взяти участь у виборах, але не висловлювати свого ставлення щодо включення Одеси до УНР, а фракція вказала на необхідність відправити делегацію думи до Києва з метою ознайомлення з поглядами високопосадовців щодо статусу Одеси та можливість виділення її в окрему виборчу округу. Гласні М. Щепківський (Партія народної свободи) і М. Цвіллінг (народні соціалісти) приєдналися до думки есерів, вітали проголошення УНР як частини єдиної неподільної Російської держави, але висловили занепокоєння щодо можливої «вищості українців над іншими народами». При цьому зауважували, що кордони Української республіки мають бути встановлені не III-м Універсалом, а Всеросійськими Установчими зборами які є «господарем Російської держави». Вітали український народ у зв'язку зі створенням УНР також С. Пен (єврейський блок), М. Мишкін (Об'єднана єврейська соціалістична партія), Л. Наркевич (Польський робітничий соціалістичний союз) та П. Васильєв (меншовик). Вони підтримали тезу есерів про необхідність участі у виборах, окрім цього Ф. Менчиковський (Поалей Ціон), М. Мишкін і Л. Наркевич заявили, що Одеса має стати «вільним містом» [30, арк. 10].

Фракція більшовиків та лівих есерів устами О. Хмельницького у цілому підтримала думку, що державно-правове становище України має бути вирішене згодом, але не стільки Всеросійськими Установчими зборами, скільки референдумом. Від українського соціалістичного блоку у полеміці взяв участь В. Чехівський, який підтримав ідею народного волевиявлення, але зробив акцент не стільки на політичних чи мовно-культурних наслідках інтеграції Одеси до УНР, скільки на економічних перспективах «для робітничого класу і

трудового селянства», й вважав, що єдиним виходом зі складної ситуації розрухи є участь у виборах до Українських Установчих зборів, що латентно передбачало визнання кордонів УНР у межах 9 губерній. Така одностайність стала підставою позитивного голосування за резолюцію про залучення Одеси до виборів, а Б. Фрідман та П. Васильєв вирушили до Києва на переговори щодо озвучених в думі тез [30, арк. 10].

Політико-ідеологічне дрейфування думців отримало миттєве відображення й на слуханнях у Генеральному секретаріаті. 7 грудня генеральний секретар торгу і промисловості й екс-гласний думи В. Голубович, який щойно повернувся з Одеси, повідомив чиновників, що у причорноморському місті спочатку панував настрій бойкоту Українських Установчих зборів, а тепер усі партії постановили взяти участь у виборах, а до столиці має прибути спеціальна делегація [125, с. 520]. Переговорний процес останніх з урядовцями імовірно тривав кулуарно, оскільки у стенографічних звітах з засідань уряду надто стисло відображено питання, які виносили на розгляд Генерального секретаріату чиновники, і відповідні ухвали. Так, 11 грудня В. Винниченко доповідав про прохання одеської делегації відкласти вибори по місту й виділити Одесу в окрему округу, у результаті чого справу передали на розгляд Виборчого бюро. Наступного дня уряд постановив доручити генеральному секретареві внутрішніх справ В. Винниченку внести до Центральної Ради проект, який задовольняв обидва клопотання, отже вибори мали переноситися на 10 днів у порівнянні з іншими регіонами України [126, с. 14, 15].

Підсумки перемовин стали предметом обговорення в думі 21 грудня. За результатами звіту Б. Фрідмана щодо досягнутих домовленостей з Генеральним секретаріатом про надання Одесі особливого статусу міська управа приступила до підготовки виборів, які за попередніми даними мали відбутися 6 січня 1918 р. В. о. міського голови повідомив, що УЦР, погодившись на пропозицію думи, 18 грудня ухвалила рішення про заснування Особливої Одеської виборчої округи з розподілом долі фінансування – 75% за кошти державного бюджету, а

25% міського. Тому 21 грудня дума проголосувала за необхідність долучитися до виборчої кампанії [28, арк. 23-24; 30, арк. 11, 29], отже *de facto* погодились з діахронними процесами Української революції, що не заперечувало реституційних трендів у стилі політичного мислення більшості думців. Характерною стала резолюція думи від 31 грудня, запропонована групою російських есерів і прийнята за згодою усіх фракцій. У ній вкотре наголошувалося, що усі питання державного будівництва в межах Російської федеративної демократичної республіки залишаються в компетенції Всеросійських Установчих зборів, а дії УЦР трактуються лише як непорозуміння, відтак правомочність Генерального секретаріату на південні землі є сумнівною [28, арк. 27 зв.]. Схоже, що незадовго до відкриття роботи Всеросійських Установчих зборів 5 січня 1918 р., гласні думи намагалися засвідчити свою відданість усталеним політичним ідеалам, які не похитнулися у результаті входження Одеси до складу УНР, а вказану амбівалентність слід вважати вимушеним маневруванням у складних умовах пошуку компромісу.

У ході підготовки до виборів виникли дискусії щодо кількості делегатів від міста. Спочатку уряд погодився на квоту у 6 депутатів [220. – 20 декабря] (усього від Херсонської губернії – 34), але незабаром висунув зустрічну пропозицію зменшити її до 5-ти. Муніципалітет доводив хибність таких уточнень, аргументуючи свою точку зору існуючою пропорцією – 1 делегат на 100 тис. населення (в Одесі за даними міської управи мешкало більше 600 тис. осіб, з низ 350 тис. виборців [30, арк. 11]), високою долею губернського земського збору (40% від усієї Херсонщини [30, арк. 11]), а також попросив перенесли вибори на 14 січня, бо стислі терміни не давали змоги повноцінно до них підготуватися [220. – 25 декабря; 30, арк. 11]. Зрештою, гласні думи 21 грудня затвердили склад міської комісії та кошторис на її утримання, і підтримали клопотання про встановлення квоти у 6 делегатів від міста [30, арк. 11].

Міська дума Миколаєва раніше за одеських колег, не пізніше 11 грудня, прийняла постанову про згоду взяти участь у виборах до Українських

Установчих зборів [220. – 12 декабля]. Аналогічний висновок ухвалила й Херсонська міська дума, яка наголосила, що таке рішення не означає визнання влади Центральної Ради, а є лише бажанням посприяти торжеству демократичних принципів [220. – 14 декабля]. Важливе значення для легітимізації української влади у регіоні мали рішення Одеського повітового земського зібрання, яке відбулося 18 грудня. Земці, розглядаючи політичні питання, засудила більшовицький державний переворот і винесли окрему резолюцію щодо визнання повіту невід'ємною частиною УНР, бо «більша частина населення краю є українцями» [220. – 20 декабля]. А за даними одеської преси у Миколаєві на всіх заводах відбулися мітинги робітників, які визнавали владу Києва [220. – 25 декабля].

Вищезазначена модель влади і управління, яка вибудовувалася в Херсонській губернії протягом грудня 1917 р. – січня 1918 р., була поставлена під сумнів місцевими осередками РСДРП(б), котрі орієнтувалися на встановлення однопартійної політичної системи. У ніч на 14 січня Військово-революційний комітет, очолюваний В. Юдовським, якого до Одеси направив ЦК РСДРП(б), розпочав збройне повстання, котре тривало три дні. Після сповіщення населення міста про перехід влади до рук рад, Центральний виконавчий комітет Румчероду обрав крайову Раду народних комісарів на чолі з В. Юдовським, у руках якої зосередилася виконавча влада в регіоні. 17 січня у межах Херсонської і частково Бессарабської губерній була проголошена Одеська радянська республіка [302, с. 71].

Щоб остаточно оволодіти Херсонською губернією, окрім Одеси, більшовики мали опанувати ситуацію в інших важливих містах – Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді, Ананьєві та інших. У цих містах активна збройна боротьба розгорнулася одночасно з кривавими подіями в Одесі.

Відчуваючи неухильне наближення силового протистояння Херсонський губернський комісаріат прагнув вжити превентивні заходи. 12 січня 1918 р. з'явилася його постанова, яка роз'яснювала, що ніяких повноважень петроградський більшовицький уряд в Україні немає, тому усі політичні,

державні, громадські та інші організації підпорядковуються винятково Києву. В іншій відозві говорилося: «<...> по відношенню до усіх контрреволюційних і анархічних організацій, які закликають до руйнації спокою і ладу на Херсонщині будуть вживати самі рішучі заходи, аж до збройної сили» [250. – 14 января, 19 января].

Намагаючись випередити більшовиків у Херсоні, губернський комісаріат прагнув вивести з міста пробільшовицьки налаштовані частини гарнізону – 44-й запасний полк, 457-у Таврійську дружину, деякі військові кораблі. Хоча херсонські урядовці виявилися налаштовані достатньо рішуче, ці кроки залишилися марними та невдалими. Більшовики, незважаючи на значну перевагу у військовій присутності, певний час не наважувалися виступити зі зброєю у руках. Лише після отримання допомоги з сусіднього Миколаєва 17 січня Херсонська рада робітничих депутатів більшістю голосів прийняла рішення виступити проти УНР, а вже наступного дня у місті було проголошено радянську владу [113, с. 19; 602, с. 206-207]. Прикметно, що українські органи самоврядування продовжували тут діяти ще протягом невеликого проміжку часу. Зокрема, в номері від 31 січня офіційне видання повідомляло про роботу Херсонського губернського комісаріату, який тепер тимчасово очолював Б. Маклер [250. – 14 февраля] й мабуть тільки в лютому 1918 р. більшовики припинили існування комісаріату, оскільки дані про нього більше не фігурували в повідомленнях.

Протягом січня більшовицька влада утвердилась також в Єлисаветграді, Балті, Ананьєві, Овідіюполі та інших містах Херсонської губернії. В окремих випадках, наприклад в Єлисаветграді, Овідіюполі політичні зміни привели до ліквідації міських дум [607, с. 27, 28].

Отже, після падіння Тимчасового уряду, а разом з ним і ліквідації вертикалі влади Російської республіки на теренах Херсонської губернії почала вибудовуватися нова модель управління, котра мала декілька характерних рис. Протягом наступних трьох місяців революції уряду УНР та місцевим мезолітам не вдалося створити ефективної та цілісної системи керування регіоном. У

політичних колах краю відбувалися перманентні пошуки єдиної платформи для формування державної управлінської інституції, які постали у вигляді Революційного комітету Херсонщини (Одеса) та Херсонського губернського комісаріату (Херсон), які не зуміли перетворитися на повноцінні владні структури через запеклий опір більшовиків, котрі реалізовували власний сценарій політичної боротьби шляхом збройного протистояння.

Ініціатива з реформатування системи керування регіоном здебільшого належала українському політичному табору, котрий спираючись на підтримку Києва та маючи під рукою регулярне військо, пропонував своїм політичним опонентам на основі консолідації зусиль взяти участь у реформатуванні влади на принципах визнання Центральної Ради та Генерального секретаріату єдиною вищою легітимною владою в Україні. Більшість партій та революційних організацій, зокрема ради робітничих, селянських, солдатських депутатів, де більшість становили російські та єврейські соціалісти, були змушені погодитися з існуванням УНР та приступити до створення місцевої адміністрації.

Гласні міських дум, котрі протягом усього 1917 р. нігілістично ставилися до розв'язання «українського питання» і покладали сподівання на Всеросійські Установчі збори як головного арбітра у вирішенні назрілих суспільно-політичних викликів, на фоні побоювання анархії, провокованої більшовиками, виявили готовність співпрацювати з офіційним Києвом. Їхні консультації з Генеральним секретаріатом точилися передусім навколо двох ключових питань – отримання окремого статусу для Одеси, Херсона і Миколаєва, як найчисельніших міст губернії й участь у виборах до Всеукраїнських Установчих зборів. У такий спосіб думи Одеси, Херсона, Єлисаветграда латентно визнавали правомочність Центральної Ради та українського уряду, а самі перетворювалися в органи місцевого самоврядування УНР. Муніципалітети Миколаєва та Тирасполя офіційно визнали українську владу на теренах своїх міст.

3.2. Боротьба за утвердження автономії УНР в Таврійській губернії

Більшовицький переворот в Петрограді спричинив серйозні зміни в конфігурації влади Таврійської губернії, оскільки зі сцени політичної боротьби остаточно зійшли громадські комітети та комісари Тимчасового уряду. 26 жовтня 1917 р. у Сімферополі відбулося спільне засідання представників громадських і революційних організацій під керівництвом меншовика П. Новицького, де за ініціативи однопартійців останнього й російських есерів було створено Тимчасовий Таврійський губернський революційний комітет, до якого увійшли представники більшості «революційних» партій, міського самоврядування і земства. Він мав стати коаліційним органом влади, але без участі українських організацій, котрі на їхню вимогу були включені до нього згодом. Про характер міжпартійної колотнечі промовисто говорить факт, що даний комітет через вихід з нього низки партій, передусім більшовиків й лівих есерів, розпався вже 28 жовтня, й того ж дня при раді робітничих і солдатських депутатів з ініціативи РСДРП(б) створили новий революційний комітет в обмеженому складі [281, с. 12-13; 252. – 31 октября], а колишній ревком перейменували на Губернський комітет спасіння батьківщини і революції. 27 жовтня губернський комісар М. Богданов розіслав повітовим комісарам телеграми, у яких закликав надалі виконувати усі розпорядження винятково кабінету міністрів О. Керенського і його особисті [523, с. 95-96]. Але головною характерною рисою того часу стало очікування безвладдя та анархії. У кожному місті та повіті існували свої комітети, які начебто користувалися нормами старої влади [182, с. 60], але не знали як діяти після петроградського державного перевороту, продовжуючи вважати Тимчасовий уряд верховною владою і одночасно стежити за місцевими політичними колізіями.

Радянська історіографія, коли мова йшла про встановлення більшовицької влади в Україні, завжди приділяла левову увагу сюжетним лініям, які хронологічно втискалися у час між жовтнем 1917 р. й січнем 1918 р., називаючи його «тріумфальною ходою радянської влади». Основну канву

їхнього викладу матеріалу стисло можна описати наступним чином. Розуміючи непевність власного військового потенціалу, РСДРП(б) вирішила встановлювати свою владу протягом листопада-грудня шляхом перевиборів до рад, провівши перед цим сильну агітаційну атаку. Переобрання на себе влади вони розпочали з тих міст, де позиції більшовиків виявлялися найбільш надійними – Севастополь, Мелітополь, далі Бердянськ, а в інших місцях тільки згодом, аж до січня 1918 р., й за допомогою збройних повстань. У першій половині січня контрреволюція зробила спробу відновити свій контроль, але зазнала невдачі [363]. При цьому визнавалося, що після падіння Тимчасового уряду в північних повітах Таврійської губернії влада перейшла до органів влади Центральної Ради [363, с. 80]. Перед нами стоїть завдання з'ясувати, яку функцію у владних перетвореннях окресленого періоду займали якраз українські представницькі й владні структури, позаяк їм радянські дослідники приділяли вкрай недостатньо уваги.

Аналіз рефлексії українських організацій на ліквідацію Тимчасового уряду та її наслідки розпочнемо не з губернського центра, а з Севастополя, де поведінкова мотивація учасників революції визначалася складною мультиплікацією суспільства, переплетенням цивільних, військових та військово-морських соціально-політичних імперативів. Депутати місцевої ради робітничих і солдатських депутатів на відміну від більшості своїх колег діяли рішучіше [128, с. 48], тому прийняли рішення взяти владу в свої руки й створити з представників революційних організацій міста Тимчасовий революційний комітет, до якого ймовірно увійшли представники самої ради, Центрофлоту, усіх соціалістичних партій, ради селянських депутатів, Центральної ради профспілок, міської думи й ЧУВК [378, с. 28-29] на чолі з комісаром Акімовим [78, арк. 18]. При цьому рада оголосила що відмовилася від курсу на соціалістичну революцію [479, с. 28]. Втім Тимчасовий революційний комітет Севастополя проіснував лише близько трьох тижнів, а його діяльність й до сьогодні досліджена вкрай поверхово [378, с. 28-29], як і Тимчасового Таврійського губернського революційного комітету, до якого теж

входила чимала кількість організацій, у тому числі українських комітетів [6, арк. 8-9].

Поглиблення революційних подій та прийняті рішення не завадили українським осередкам вдаватися до окремих публічних акцій на флоті. Як згадував більшовицький активіст С. Сапронов, Центральна Рада мала в Севастополі свою раду, яка організовувала в місті мітинги, проводячи їх українською мовою. Метою таких заходів було залучити якомога більше матросів до реалізації ідеї українізації Чорноморського флоту [198, с. 542-543]. Зокрема, ще 25 жовтня ЧУВК надіслав до Петрограда телеграму, у якій вимагав від центрального уряду звільнити вищих офіцерів і комісарів, котрих той призначив для флоту без погодження з Генеральним секретаріатом і Чорноморським українським комітетом у Києві. У разі невиконання вимог матроси-українці загрожували відмовитися підпорядковуватися розпорядженням із столиці Російської республіки [400, с. 123-124]. Прагнучи допомогти українському уряду, місцеві українські військові організації навіть спромоглися відправити для захисту Києва від можливих провокацій Чорноморський курінь, який прибув туди не пізніше 10 листопада [125, с. 408].

Непересічним чинником, котрий вплинув на пошкваллення роботи українського комісара флоту і національних організацій, стало проголошення УНР. Створення республіки у кордонах, котрі включали частину Таврійської губернії, викликало миттєву реакцію у флотських екіпажах та військових частинах і вже 12 листопада в Севастополі за сприяння Чорноморського українського військового комітету урочисто відзначалося утворення УНР, а багато військових суден на честь події підняли жовто-блакитні прапори. Наприклад, команда крейсера «Пам'ять Меркурія» планувала замінити андріївський прапор на український [621, с. 74] і заявила, що взагалі не збирається його потім опускати. Після чого частина офіцерів і матросів (близько 200 осіб), з тих хто не погоджувався з українізацією крейсера, захопивши з собою андріївський прапор, залишили службу, зійшовши на берег. З цього часу «Пам'ять Меркурія» перетворився в головний форпост

українських політичних сил на Чорноморському флоті [641, с. 231; 400, с. 124]. На думку сучасного кримського дослідника В. Корольова, котрий спріється на дані преси, на 12 листопада також припало закінчення формування Севастопольської української ради військових і робітничих депутатів, головою якої знов фігурує В. Лашенко [479, с. 33, 40].

Публічні акції, організовані ЧУВК, демонстрація відданості новопосталій Українській республіці, контроль над частиною бойових суден флоту не знайшли розуміння з боку інших революційних організацій. Зокрема, 14 листопада на спільному засіданні Севастопольської ради військових і робітничих депутатів присутні ухвалили резолюцію, що українізація Чорноморського флоту може бути визнана тільки у тому разі, якщо вона не викличе міжнаціональної ворожнечі. Отже, жовто-блакитні прапори заборонялося піднімати на кораблях до вирішення цього питання на Всеросійському з'їзді моряків [621, с. 74]. 14-15 листопада питання про українізацію флоту обговорювалося на Загальночорноморському з'їзді. Основою для його рішень стали резолюції військових частин й кораблів флоту. Їх виявив в архівосховищах Москви Н. Юрковський, який стверджував, що згідно аналізу 13-ти резолюцій, наведених у протоколі форуму, можна дійти висновку, що лише один есмінець і один загороджувач з пересторогами підтримав гасло українізації «Пам'яті Меркурія» і «Завидного». У 6-ти рішеннях українізація визначалася несвоєчасною, а ще в 5-ти взагалі відкидалася [641, с. 231].

Втім, незабаром, всупереч попередньо прийнятим рішенням, частина команди лінкора «Воля» (близько 25%) спробувала все-таки підняти український прапор [641, с. 232-233] і створити окремий український зведений полк [198, с. 543], що свідчить про складну внутрішню боротьбу в середині флотських екіпажів, котрі мали визначити своє ставлення до політичних процесів в умовах активної агітаційної роботи ідеологічних конкурентів, а для більшовиків, які мали Севастополь за свій основний форпост в Криму [182, с. 60], втрата контролю за особовим складом могла мати фатальні наслідки.

Наведені факти дають підставу стверджувати, що ЧУВК не самоусунувся від участі в обговоренні нагальних військово-політичних проблем. Однією з таких стала пропозиція більшовиків відправити на Дон каральну експедицію проти отамана О. Каледіна. Військовий комітет заперечив можливість скористатися послугами міноносця «Завидний» в Азовському морі, посилаючись не тільки на негативне рішення Генерального секретаріату на пропозицію Раднаркому Росії, але й на позицію ОУВР, яка висловилася проти втягування українських військ у конфлікт [641, с. 232-233]. Зрештою, 5 грудня об'єднані збори Севастопольської ради робітничих і військових депутатів, Центрофлоту, судових комітетів та окремих партій засудили ультиматум Раднаркому Росії від 4 грудня до Генерального секретаріату УНР [373, с. 48].

Активна діяльність українських військових організацій простежувалася й у інших містах Криму. Так, 28 жовтня, вони взяли участь у роботі зборів військових комітетів регіону, але у відомих нам документах не знайшли віддзеркалення прийняті рішення [252. – 31 декабря]. Обговорення нагальних суспільно-політичних подій відбувалося й у стінах цивільних українських товариств. На 29 жовтня у приміщенні повітового земства скликалися загальні збори Сімферопольської української громади, яка на порядок денний зібрання висунула цілу низку питань, аналіз котрих дозволяє зробити декілька спостережень. Передусім про те, що державний переворот не викликав особливої зацікавленості в організаторів заходу, які найімовірніше, за аналогією з одеськими колегами, вважали усунення Тимчасового уряду справою нетривалою, котра рано чи пізно буде врегульованою. Також зібрання мало дати оцінку роботі Губернського виконавчого комітету українських організацій Таврії за вересень-жовтень 1917 р. Планувалося затвердити список від УПСР на вибори до Всеросійських Установчих зборів, за який зголосилися голосувати естонські колонії губернії [252. – 1 ноября]. І, нарешті, передбачалося скликати «Кримський український з'їзд» [252. – 29 октября]. Остання теза виглядає полемічною через назву форуму. Припускаємо, що у джерелі могла мати місце звичайна обмовка, а радше йшлося про III-й

Таврійський губернський український національний з'їзд. Додатковий інтерес до нього викликає постанова Генерального секретаріату від 31 жовтня, у якій йшлося про «з'єднання українських земель», але без Криму [125, с. 379]. Проте джерела не зберегли інформацію про хід роботи й прийняті рішення на вищезазначеному заході.

Як говорилося вище, 28 жовтня у Сімферополі був створений Губернський комітет спасіння батьківщини і революції (Тимчасовий революційний комітет), до якого увійшло 45 осіб за наступною пропорцією. Таврійський центральний комітет ради робітничих і солдатських депутатів, губернська рада селянських депутатів, Сімферопольська рада робітничих і солдатських депутатів делегували по 6 осіб, Тимчасовий мусульманський виконавчий комітет, українська обласна рада (так у документі, очевидно під обласною розумілася губернська – Т. В.), губернська земська управа, губернський комісаріат – по 3 учасника, військовий мусульманський комітет, Сімферопольська українська військова рада, міське самоврядування Сімферополя, «військова селянська організація» – по 2 людини, губернська продовольча управа, спілка залізничних службовців, поштово-телеграфна спілка – по 1 представнику. Персональне запрошення отримали начальник місцевого гарнізону, комендант Сімферополя й начальник охорони.

Для керівництва комітетом обрали бюро, до якого увійшли П. Новицький (голова), А. Фосс і К. Ворошилов (заступники голови), М. Заярний та О. Андрієвський (секретарі). Останній делегувався від Губвиконкому українських організацій Таврії. Наступним, нижчим за рангом, колективним управлінським органом була президія, складена з посланців від губернського виконавчого комітету ради селянських депутатів, ради робітничих і солдатських депутатів, української ради, Мусвиконкому, міського самоуправління, губернської земської управи, гарнізону й губернського комісаріату. Проте, з самого початку у роботі комітету проявилися старі чвари на підґрунті конфлікту між Мусвиконкомом і губернським комісаром М. Богдановим, якого татари продовжували звинувачувати у некомпетентності й

вимагали відставки. На боці Мусвиконкому виступили представники від українських рад [252. – 31 октября]. Таким чином, з самого початку комітет розділювався на два табори, які не проявляли готовність приймати консолідовані рішення з принципових питань.

Разом з тим, небачену одностайність у ставленні до більшовицького державного перевороту демонстрували майже всі міські думи краю, а також Таврійський губернський з'їзд селянських депутатів, які засудили радикальні дії [252. – 1 ноября]. Переважна більшість політичних організацій і рад (советів) Північної Таврії виступала за створення в Росії однорідного соціалістичного уряду. Питання про владу ради передавали Всеросійським Установчим зборам. При цьому не відмовлялися співпрацювати і з Центральною Радою, в тому числі з її місцевими організаціями. На думку вітчизняного науковця В. Федунова більшість рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Таврійської губернії, не визнавши уряду В. Леніна, неоднозначно сприйняли й III-й Універсал Центральної Ради, за яким до складу УНР мала увійти окреслена територія [621, с. 74].

Надзвичайне губернське земське зібрання на початку листопада розглядало проблемне політичне поле у ширшому ракурсі, залучивши до полеміки тези про роль УЦР та її місцевих представників у подіях. На останніх звернув увагу гласний Сімферопольської міської думи В. Поліванов, заявивши, що політика українців і татар веде не до зміцнення державності, а до послаблення її, а це, на його думку, працювало тільки на руку більшовикам. Йому опонував О. Андрієвський, сказавши, що закиди українцям в анархізмі є хибними, адже вони прагнуть до встановлення в Україні порядку, а це можливо тільки за умови її автономії. З його виступу також стало зрозуміло, що вищезазначений конфлікт Мусвиконкому з М. Богдановим вирішився шляхом виходу українських і татарських делегатів з Губернського комітету спасіння батьківщини і революції. Члени земського зібрання вважали дане питання стратегічно важливим для місцевого життя, тому поставили на голосування пропозицію по визнанню неправомірними дій М. Богданова, але голоси

присутніх розділилися майже навпіл, отже прийнятеного для українських і татарських делегатів рішення земці не ухвалили [252. – 4 ноября].

Вочевидь, щоб не допустити остаточного розколу «революційних сил», губернський комісар М. Богданов не пізніше 6 листопада подав у відставку, задовольнивши у такий спосіб вимоги конкурентів. Його функції тепер мав виконувати заступник М. Біанкі [252. – 7 ноября]. Вказаний крок став не лише вимушеним, але й мав стимулювати розрізнені політичні сили приступити до формування консолідованої губернської виконавчої влади. Дане питання стало предметом обговорення на скликаному 6 листопада засіданні Губернського комітету спасіння батьківщини і революції, у тому числі за участі політичних партій. В ході обміну думками викристалізувалося як мінімум дві точки зору. Одну відстоював член РСДРП(б) Ж. Міллер, який заявив про бажання Таврійського ЦВК рад робітничих депутатів взяти владу до своїх рук, тому комітет спасіння батьківщини не може слугувати джерелом влади. Йому заперечив М. Алясов, наполягаючи на різному сприйнятті влади в Петрограді та на місцях, зауваживши, що у Таврійській губернії немає підстав для її переформатування, адже продовжують існувати міські думи й земства [252. – 8 ноября].

Насамкінець окрему позицію висловили делегати від Кримського революційного штабу (об'єднаного українсько-мусульманського комітету; далі – КРШ), яку озвучив А. Боданинський. Він заявив, що вони прибули на захід тільки задля отримання інформації та оголосив про намір штабу негайно замінити губернський комісаріат новою колегією тимчасових комісарів, з яких двоє (українець і татарин) делегуються Кримським революційним штабом, а одне місце надається усім іншим революційним організаціям [252. – 8 ноября]. Така пропозиція свідчила про зростання впевненості українсько-татарського блоку в своїх силах, яка базувалася, у тому числі, на наявності чисельного військового контингенту, розташованого в Криму.

Реакція протилежної сторони виявилася різко негативною. П. Біанкі заявив, що Кримський штаб 6 листопада узагалі хотів захопити губернський

комісаріат, оскільки до губернського правління прийшли П. Близнюк з офіцером й вимагали передати їм діловодну документацію. Але, здається на серйозну спробу захоплення такі дії були не схожі, про що у відповідь на закид сказав А. Боданинський [252. – 8 ноября]. Отже, в подальшому обидва політичні табори знову торували шлях різними стежинами, не відмовляючись обговорювати виклики дня, зберігаючи безперервність формування й діяльності владних та представницьких підмурків держави.

Вже 7 листопада на наступному засіданні Тимчасового губернського революційного комітету ціла низка революційних організацій та партій (рада селянських депутатів, ПСР, Дашнакцутюн, соціал-демократична організація «Єдність», партія народних соціалістів, губернська земська управа, Сімферопольська міська дума) заявили про вихід зі складу комітету через небажання співпрацювати з більшовиками, посиляючись на бажання тих самостійно захопити владу шляхом закликів до збройного повстання, погромів тощо [252. – 9 ноября; 11 ноября]. Про вихід зі складу комітету, правда з інших причин, оголосила Об'єднана єврейська соціалістична партія СЕРП, яка не бачила тепер доцільності в існуванні даної підструктури [252. – 10 ноября].

Окрему думку мав Губвиконком українських організацій Таврії, який 10 листопада словами свого очільника О. Андрієвського заявив про можливість й надалі бути присутнім в ревкомі тільки за умови визнання трьох північних повітів Таврійської губернії частиною УНР. Заява не мала спонтанного характеру, оскільки 3 листопада з'явилася відозва Генерального секретаріату про те, що «<...> компетенція українського уряду поширюється на губернії, де є більшість українського населення. Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України» [125, с. 391].

Плани українського уряду знайшли широкий відгомін у середовищі губернського політичного істеблїшменту, а відповідь на пропозицію О. Андрієвського й фактично наміри Києва, була очікуваною. Члени ревкому оголосили неможливим прийняти позитивне рішення без консультацій зі своїми

делегуєчими інституціями, відтак запропонували скликати нараду представників усіх національних товариств та органів місцевого самоврядування задля обговорення доповіді О. Андрієвського [252. – 11 ноября]. Майже миттєво зазначена полеміка отримала оцінку з боку Сімферопольської ради робітничих і солдатських депутатів, яка висловила у традиційному руслі: «<...> питання політичної автономії націй можуть бути вирішені лише Установчими зборами <...> не вважаємо можливим приєднання трьох повітів Таврійської губернії до української республіки без опитування населення <...>» [252. – 12 ноября].

Аналогічну думку висловила 14 листопада губернська земська управа та група «Єдність» [252. – 16 ноября], а 15 листопада Сімферопольська міська управа до того ж негативно оцінила утворення УНР, хоча й погодилася надіслати 2-х делегатів (П. Біанкі та міського голову А. Фосса) на засідання, скликане Кримським революційним штабом [252. – 17 ноября]. Гадаємо у схожій тональності збиралися реагувати й більшість інших рад (советів), партій, товариств і т. д. Характерно, що наративні джерела не відобразили ставлення українських партійних осередків або губернського комітету до РСДРП(б), що дає підстави припустити лояльне сприйняття ленінської організації, трактуючи її як потенційного союзника у протистоянні з «об'єднаним революційним табором» Таврії. З іншого боку під рукою дослідника немає прямих посилань на зближення позицій кримських більшовиків і «українського революційного блоку», оскільки останній зосередив свої зусилля передусім на роботі в КРШ, частково відійшовши від безпосередньої взаємодії зі строкатим конгломератом політичних організацій або губернських владних інституцій задля спільних дій з тим союзником, плани яких були ідеологічно та практично найближчими до позиції офіційного Києва.

Імпліцитний дискурс знайшов своє відображення у наступних кроках. На посаду губернського комісара Кримський революційний штаб висунув кандидатуру А. Озенбашли, а його старшим (першим) заступником планували обрати П. Близнюка [252. – 9 ноября]. КРШ, після проголошення УНР, двома

телеграмами до Києва вкотре заявив про схвалення дій УЦР як «єдиного повноважного революційного-демократичного органу», підтриманого «пленарним засіданням усіх українських й мусульманських організацій Таврійської губернії» й задекларував тезу щодо подальшої долі Криму, яку мало вирішити населення півострова [252. – 15 ноября]. Пряма філіація процесу проявлялася й за межами Сімферополя. Так, у Феодосії у ці дні було сформовано відділення Кримського революційного штабу, до якого зголосилися увійти 12 делегатів від мусульманських товариств, по 3 – від української міської ради і української військової організації [252. – 14 ноября], який відразу взяв участь у переговорах по створенню коаліційного органу влади в місті [252. – 15 ноября].

Бурхлива діяльність КРШ простежується протягом усього листопада. На 15 листопада він, разом з Губернським виконавчим комітетом українських організацій Таврії, скликав зібрання представників усіх революційно-демократичних, громадських і національних організацій та політичних партій щоб нарешті розглянути й вирішити питання про приєднання північних повітів Таврійської губернії до УНР [252. – 15 ноября]. Захід розпочався з доповіді О. Андрієвського, котрий тепер фігурував як уповноважений Центральної Ради, у якому містився огляд українського політичного руху з початку революції до останніх днів. Доповідач пояснив ідеологічні засади УЦР, позицію Тимчасового уряду щодо політичних гасел проводу українського передпарламенту, зачитав III-й Універсал. Редукований погляд на реакцію присутніх подає нам картину майже однотайно негативного ставлення до виголошених положень з боку присутніх. Проти існування УНР, не кажучи вже про приєднання до неї будь-яких частин Таврійської губернії, висловилися І. Яхінсон (Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія), П. Новицький (рада робітничих депутатів), А. Ліберов (РПСР), В. Бакута (рада селянських депутатів), А. Фосс (Сімферопольська міська управа), П. Бобровський (губернське земство), Г. Лазаріс (Бунд), А. Іткін (Поалей Ціон) та інші. Зазначені особи висували аргументи, які лапідарно можна звести до декількох

пунктів: вони визнають право націй на самовизначення; виступають проти УНР через те, що не було референдуму; усі важливі питання мають вирішити Всеросійські Установчі збори; можливість приєднання Бердянського, Дніпровського та Мелітопольського повітів до УНР розглядатиметься як анексія [252. – 18 ноября].

З-поміж інших делегатів зібрання лояльне ставлення до УНР заявили тільки Ж. Міллер (РСДРП(б)) та Д. Сейдамет (Мусвиконком). Попри здавалося б очевидність позицій та прогнозованість пропонованих резолюцій, дискусії тривали три дні й закінчилися без прийняття спільних рішень, в тому числі з кадрових питань, оскільки татарсько-український блок запросив поповнити КРШ за рахунок інших впливових товариств і партій та органів самоврядування. Втім останні відмовилися, посиляючись на недоцільність формування паралельних владних інституцій поряд з органами міського управління. Вони також висловилися проти поділу губернії на Крим та північні землі, зберігаючи адміністративну цілісність регіону поза межами УНР [252. – 19 ноября].

Вказана полеміка дає підстави зробити висновки про наявність суттєвих розбіжностей щодо оцінки поточної суспільно-політичної ситуації в країні та регіоні. Після падіння Тимчасового уряду громадські організації, партійні осередки та органи місцевого самоврядування Таврійської губернії розділилися на три умовні табори. До першого можна віднести переважну частину загальноросійських і єврейських партій, рад робітничих, солдатських, селянських депутатів й органів місцевого самоврядування, які зберігали переконання про необхідність зберегти цілісність Російської держави у звичних кордонах, навіть без виділення автономних округів. А система влади, на їхню думку, має вибудовуватися за коаліційним та паритетним принципом, що забезпечувало б їхній вплив на прийняття усіх більш-менш принципових рішень життєдіяльності в межах Таврії.

До другого увійшли представники кримсько-татарських та українських мезоеліт краю, насамперед Мусульманський виконавчий комітет, Губернський

виконком українських організацій Таврії, об'єднані з другої половини осені 1917 р. в Кримському революційному штабі. Їхня стратегічна лінія базувалася на реальному, а не декларативному праві націй на самовизначення, тому падіння Тимчасового уряду вони сприйняли без інфернальних переживань, оскільки кінцевою метою своєї діяльності вважали утвердження відповідно Кримської та Української республік як автономних демократичних держав, отже, вони вимушено перетворилися у політичного та ідеологічного конкурента першого табору. У полеміці навколо майбутніх кордонів держав виходили з домовленостей про безумовну належність північних повітів Таврійської губернії до УНР, а в межах інших адміністративних одиниць може бути утворена Кримська республіка.

Нарешті третій уособлювали більшовики, яким Раднарком Росії делегував повноваження наблизити реалізацію петроградського сценарію захоплення влади. Саме цієї тактикою визначалася їхня поведінка. Вважаючи більш сильним супротивником російську революційну демократію й не маючи достатньо сил та авторитету серед населення регіону, вони змушені були декларувати прихильність до татарсько-українських прагнень, щоб заручитися їхньою підтримкою та по мірі можливості замаскувати справжні наміри.

Не залишився пасивним спостерігачем за подіями в Таврійській губернії й Київ, навіть попри дихотомне уявлення про географічні претензії на цей край. 13 листопада до канцелярії Таврійського губернського комісара надійшла телеграма українського уряду, в якій йшлося про підпорядкування усіх губернських і повітових комісарів Генеральному секретаріату УНР [7, арк. 3]. За три дні, можливо через відсутність відповіді на перше послання, український уряд надіслав до Сімферополя ще одну телеграму за підписом В. Винниченка, у якій повторно наголошував, що з моменту проголошення УНР губернські та повітові комісари стають органами влади Української республіки, підлягали юрисдикції генеральному секретаріату внутрішніх справ та повинні залишатися на місцях, й ніхто, окрім Генерального секретаріату, немає права усунути їх з посад [7, арк. 5, 39]. Губернському комісару запропоновано йменуватися

народним комісаром УНР по Таврійській губернії [252. – 17 ноября]. Подібне спілкування тривало до кінця року, а уряд просив Губернського комісара Таврії двічі на місяць повідомляти про становище в губернії, зокрема щодо проявів анархії, порушення порядку, наявності вільнокозачих організацій тощо [7, арк. 39, 46].

Таврійські губернські й міські владні структури, маючи протилежні від центральнорадівських ментальні установки, направлені на збереження єдиної та неподільної Російської держави, ставилися до виконання покладених на них обов'язків доволі специфічно, себто залишаючись на державній службі, зберігали звичні для себе уявлення про стосунки з різними етнічними громадами, зокрема українцями, будучи переконаними, що існування УНР є явищем не тільки дивним, але й тимчасовим.

Підсумки революційної агітації та перспективи різноманітних політичних сил значною мірою визначалося і підсумками виборів до Всеросійських Установчих зборів, які пройшли наприкінці листопада 1917 р. По Таврійській губернії зі значною перевагою перемогли російські есери (52,45%) [252. – 2 декабря], далі популярність по голосам розподілилася таким чином – мусульманський блок (11,67%), УПСР (11%), кадети (6,86%), РСДРП(б) (5,6%), німецький блок (4,24%). Інші 7 партій та блоків отримали менше 3% голосів [252. – 2 декабря]. Майже ідентичні цифри зустрічаємо у дослідженні Т. Бикової: російські есери – 52,2%, кримські татари здобули 11,9%, український блок – 10,7%, кадети – 6,8%, РСДРП(б) – 5%, інші партії та блоки ще менше [271, с. 76]. Дані результати дають підстави стверджувати, що попри усі труднощі націєтворення, високий рівень конкуренції, обережну позицію Центральної Ради щодо Криму, українські партії, передусім УПСР, та організації зуміли зайняти вагоме місце у системі політичних пріоритетів місцевого населення, що могло стати запорукою подальшого будівництва держави, якщо не в межах усієї губернії, то принаймні у її північних повітах.

Високі показники українських есерів виглядають навіть дещо несподіваними, якщо згадати труднощі з якими доводилося зіштовхнутися

українському політичному рухові протягом майже усього 1917 р. При цьому слід врахувати наявність значної кількості військовослужбовців, мобілізованих з інших українських губерній, які забезпечили мандат одному делегату від УПСР (М. Салтан) на Установчі збори. Наприклад, у Сімферополі, Феодосії, Севастополі, Мелітополі, Бердянську, Ялті за список українських есерів проголосувало відповідно 1369, 740, 800, 564, 554 та 463 мешканців, що в двох перших випадках дало 7-й результат, у Севастополі та Мелітополі – 5-й, Бердянську – 6-й, а в Ялті навіть 4-й [252. – 16 ноября; 17 ноября; 19 ноября]. На Чорноморському флоті українські есери поступилися тільки РПСР, ставши другими [252. – 19 ноября], набравши 19,5% голосів, випередивши, наприклад, більшовиків, у яких назбиралося 10,8% [121, с. XXXIX].

Разом з тим вибори продемонстрували зростаючий вплив більшовицької агітації в українських частинах, навіть таких організованих, як Феодосійський батальйон. За даними місцевої солдатської секції в радах робітничих, солдатських і селянських депутатів більша частина солдатів українського батальйону (750 чоловік) голосувала за список №3 (РСДРП(б)) й тільки 450 за список №4 (УПСР). При цьому офіцерські симпатії залишалися сталими – 4-5 за більшовиків, 20-25 – за національну партію. Щоправда виникає запитання про достовірність даних цифр, адже вибори мали проходити, за таємним принципом. Втім, якими б не були кількісні показники, не викликає сумнівів загальна тенденція розладу дисципліни, яка з плином часу тільки прогресувала, а пробільшовицькі настрої, спровоковані обіцянками миру, землі та інших привабливих гасел, надалі зростали. В результаті пішли з посад отаман (командир) батальйону прапорщик Фалько й голова ради солдатських депутатів прапорщик І. Філенюк [252. – 21 ноября].

Вищезазначені колізії не стали принциповими перешкодами для подальшого пошуку точок дотику між конкуруючими угрупованнями, що пояснюється відсутністю суттєвої переваги однієї зі сторін. У результаті попередніх домовленостей між політичними й національними організаціями Таврії різного ідеологічного толку на губерньському з'їзді місцевих

самоуправління, національних організацій і партій, скликаному 20 листопада кадетами, есерами та меншовиками, на який з'їхалося до 400 делегатів [523, с. 96], було створено Раду народних представників (голова меншовик П. Новицький [271, с. 71]), яка складалася з 48 осіб [523, с. 75].

П. Надинський у 1950-х роках, на основі архівних документів, з'ясував питому вагу представництв від тих чи інших організацій. Зі сторінок праці помітно, що Рада народних представників формувалася не за егалітарним принципом: від земств та рад селянських депутатів делегувалося по 9 осіб, від міських дум й рад робітничих і солдатських депутатів – по 6, від татарських і українських товариств – по 3, від профспілок та деяких етнічних громад (росіян, євреїв й кримчаків, німців) – по 2, від греків, вірмен, естонців й КРШ – по 1 [523, с. 97]. Рада народних представників мала працювати як виконавча гілка влади в Таврійській губернії [182, с. 67], тому перед нею стояли завдання по регулюванню економічного життя краю, постачанню продуктів харчування населенню і навіть обговорювалася можливість друкування грошей. На РНП покладалися і політичні функції, які за джерелами не мали чіткого визначення, але вочевидь, малося на меті недопущення ескалації ситуації, щоб не повторився петроградський сценарій [124, с. 101, 431].

Проте під рукою дослідника є джерела, які доповнюють сказане, оскільки з'їзд, що тривав три дні, проходив в умовах постійної полеміки й часто приймав контрверсійні рішення. Радянська історіографія фактично обходила стороною роль представників Таврійських українських товариств в конструюванні РНП. Натомість вона виходила за рамки сухих цифр, наведених вище. О. Андрієвський, виступаючи 20 листопада на зазначеному губернському з'їзді, озвучив вимогу Таврійського українського національного губернського з'їзду (у джерелах не збереглися порядковий номер, дата й рішення цього форуму, тому можна тільки припустити, що це міг бути III-й губернський з'їзд, який планувався у середині осені – Т. В.) виділити в новому представницькому органі 30 голосів з повною правомочністю для Губвиконкому українських організацій. Не менш важливою стала інформація доповідача про пропорції та

квоти від українських товариств губернії. По 3 місця до РНП пропонувалося виділити від українського національного з'їзду та губернської ради, по 2 – від повітових, міських і військових організацій [252. – 21 ноября], які здебільшого діяли у Сімферополі, Севастополі та Феодосії.

Мотиваційна частина заклику О. Андрієвського несла в собі принципово нові тези й базувалася на розумінні остаточного банкрутства Тимчасового уряду, відтак необхідності створити коаліційну владу, яка б складалася з національних товариств, а міське та земське самоврядування зосередилося б на вирішенні специфічних завдань [252. – 21 ноября], передусім господарських. Пропозиція очільника українських губернських товариств викликала серйозну та достатньо тривалу дискусію, адже подібні вимоги до розширення членства у РНП ставили тепер татарські й єврейські фракції, ради (совети) тощо. Через палку дискусію роботу форуму довелося перенести на наступний день, коли присутні задовольнили клопотання різних організацій щодо їхнього представництва. Воно затверджувалося з наступною питомою вагою: 30 місць мав здобути український блок, 22 – кримсько-татарський, по 4 – єврейські та німецькі партії та товариства, по 2 – кримчаки, естонці, греки, ради (совети) та інші. При цьому у прикінцевому рішенні вказувалося, що така пропорція відповідає силі й впливовості представницьких структур. З усього різноголосся виділялася тільки невдоволеність російської етнічної групи, яка, устами В. Поліванова, озвучила протест, заявивши що політичні принципи формування влади замінюються національними [252. – 23 ноября]. Здається саме у продовженні роботи заходу слід шукати пояснення розбіжностей радянської історіографії з усім комплексом джерел, чого вони не завжди враховували.

Своєрідний політичний контрудар, який би частково нейтралізував перевагу української та татарської фракцій у РНП щодо принципів формування цього органу влади, виніс на розгляд присутніх член губернської земської управи П. Бобровський. Він запропонував, щоб «Розпорядження усякого роду незаконної влади (більшовиків, ради та інших) повинні виконуватися лише

тоді, коли ці розпорядження відповідають дійсним інтересам держави й краю» [252. – 23 ноября].

Але дана теза скоріше викликала нову хвилю полеміки аніж вгамувала пристрасті. Фактично дискусії з національного питання вийшли за межі проблем Таврійської губернії й торкалися загальнодержавних справ, при цьому звичною залишалася аргументація сторін. На порядок денний знову вийшло невирішене й чи не найболючіше питання про приєднання північних повітів до УНР. Присутнім оголосили, що низка волосних земських зборів (Дмитрівські Бердянського повіту, Верхньо-білозерські, Михайлівські та Цареведарівські Мелітопольського повіту) висловилися проти цього. Знову активним дискусантом проявив себе О. Андрієвський, доводячи хибність думки про узурпацію влади з боку Центральної Ради. Він намагався довести присутнім, що це сталося в результаті паралічу Тимчасового уряду і самовільних дій більшовиків, а сама УЦР є не вузьконаціональним чи класовим органом, а радше всенародним. Як і раніше, слова представника українського уряду вирішили підтримати кримські татари, які вкотре вітали можливість формування території УНР у оголошених кордонах й закликали зосередитись на конструюванні влади не губернської, а кримської [252. – 23 ноября].

Прийняті 21 листопада рішення про національний характер РНП, продовжували обговорюватися на засіданні 22 листопада [252. – 24 ноября]. Врешті решт, більшістю голосів при 3-х проти і 33-х, хто утримався, було прийнято прикінцеву резолюцію, найважливіші положення якої містили тезу що до в'яснення волі населення півострова Кримськими Установчими зборами шляхом або опитування, або особливого Законодавчого зібрання, в Таврійській губернії засновується орган управління губернією Таврійська губернська рада народних представників (48 осіб) як тимчасовий вищий орган губернської влади відповідальний перед органом, що його сформував, й майбутньою центральною законною владою [252. – 25 ноября].

РНП 24 листопада обрала свого голову (І. Штван, кандидат від рад селянських депутатів) та президію, яка складалася з 10 осіб за таким принципом

делегування: від українських товариств та земств – по 2 особи, по 1 – від кримських татар, ради робітничих депутатів, ради селянських депутатів, міських самоврядувань, ще 2 – від інших етнічних груп. Виконавчим органом ставала колегія губернського комісаріату, яку формували П. Біанкі (від губернського з'їзду), А. Озенбашли (від КРШ) та В. Поліванов (від земств). Від українських товариств до Таврійської губернської ради народних представників увійшли О. Андрієвський та Старий [252. – 25 ноября]. У джерелах ще фігурував П. Дідик [252. – 25 ноября], але він найімовірніше став кандидатом до президії, оскільки їхня квота обмежувалася 2-а особами.

Наступне засідання РНП планувалося провести вже 2 грудня [252. – 25 ноября]. Одні з перших рішень стосувалися проведення низки організаційних заходів. Так, президія РНП постановила скликати 17 грудня у Мелітополі з'їзд представників трьох північних повітів з питання участі місцевого населення у виборах до Всеукраїнських Установчих зборів [5, арк. 22]. Також було надіслане запрошення усім національним та політичним організаціям краю делегувати на 28 грудня до Сімферополя по 1 особі на засідання комісії по виробленню положення для виборів до Кримських Установчих зборів. Серед потенційних учасників наради фігурував Губернський виконавчий комітет українських організацій Таврії та УПСР [252. – 25 ноября].

На мелітопольському з'їзді 158 з 200 делегатів на пропозицію К. Залізняка, котрий здійснював копітку подвижницьку роботу по визнанню УНР [252. – 21 ноября], проголосували за рішення підтримати Центральну Раду та взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів [621, с. 76]. А остаточну крапку про приєднання до УНР мали поставити після плебісциту [479, с. 41].

Зростання авторитету представницьких органів Центральної Ради знайшло своє відображення й у налагодженні власної мережі там, де вона поки ще не існувала, особливо у тих повітах, на які претендувала УНР. Тому не випадково Мелітополь і Бердянськ перетворилися у міста, в яких відбувалися окремі регіональні форуми. У Бердянську 26 листопада відбувся повітовий

український національний з'їзд, на якому оголосили про створення української повітової ради та проведення 10 грудня у цьому ж місті «українського національно-територіального з'їзду» [252. – 30 ноября], на якому ймовірно не лише обговорювали організаційні питання, але й обирали делегатів на вищезазначений з'їзд північних повітів Таврійської губернії, що проходив у Мелітополі.

Протягом 1-4 грудня в Олешках проходив Дніпровський повітовий з'їзд рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, який погодився з положеннями III-го Універсалу, постановив «приєднатися до УНР» і визнати Центральну Раду. На пропозицію Генерального секретаріату учасники заходу прийняли позитивне рішення щодо формування загонів вільного козацтва, записуватися до яких небезуспішно агітувала місцева «Просвіта». До виконкому рад були обрані члени УПСР, які його й очолили. Головою виконкому став Юрченко, а заступником – Гуцула [249. – 10 декабря].

Внаслідок прийнятих рішень 7 грудня розпочалося формування Дніпровсько-Запорізького полку у складі 3 батальйонів, а до керівництва полком увійшов член місцевої української ради П. Карпенко. Перед підрозділом було поставлено завдання підтримки демократичних органів влади, дотримання громадського порядку й боротьби проти анархії та злочинності. Завдяки їхнім оперативним діям та слабкості більшовицьких організацій Дніпровський повіт став чи не єдиним в губернії, де прихильники ліворадикальних поглядів не зуміли проявити себе повною мірою.

Взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів планувала й Євпаторійська українська громада, головою якої на той час став С. Гайдученко, навіть попри те, що місто розташовувалося за межами УНР. Вона на своїх загальних зборах 17 грудня обрала кандидатів на Установчі збори, але через дії більшовиків по підготовці до повстання, реалізувати намічене не вдалося [479, с. 41-42].

У Києві інформацію про Таврійську губернську раду народних представників слухали на засіданні уряду аж 22 грудня 1917 р. Доповідачем з

питання був О. Шульгин, який загалом підтвердив постулати щодо претензій на північні повіти Таврійської губернії, додавши до них тезу про підготовку виборів до Всеукраїнських Установчих зборів й бажання таврійської влади розповсюдити свій вплив на землі, котрі на думку Києва були українськими. В ході дискусії виявилось, що присутні не надто оптимістично трактували перспективи співпраці з Радою народних представників, відтак оцінки були радше негативними. Зокрема М. Ткаченко закликав Генеральний секретаріат не «входити в офіційні зносини» з таврійською владою, аргументуючи свою точку зору недержавним походженням цієї установи. Додав негативних відтінків у полеміці Д. Антонович, сказавши що до організації увійшли люди, які виступають і проти УНР, і проти татарської автономії [126, с. 58], навіть попри входження представників обох національно-громадських й політичних товариств до РНП.

За дещо відмінним сценарієм вибудовували стратегічну лінію боротьби керівники місцевих більшовицьких осередків. За словами Т. Бикової ще на початку 1917 р. самостійної більшовицької партії в Криму не існувало, а загалом їхні осередки налічували 20-30 осіб. Протягом року їхні лави зміцнювалися за рахунок спеціально відряджених з Росії представників ЦК РСДРП(б) О. Островської, Ю. Гавена (Ян Дауман), Ж. Міллера, С. Новосельського та інших, оскільки Чорноморський флот мав стати революційною базою усього узбережжя, а Севастополь слід було перетворити на Кронштадт півдня [271, с. 61, 66]. За вересень – жовтень 1917 р. вони переагітували на свій бік значну частину екіпажів бойових кораблів і солдатів військових частин, й вже у листопаді їхніми опорними пунктами стали Севастопольська рада робітничих і військових депутатів та Центрофлот [377, с. 17, 26], створений 30 серпня 1917 р. на чолі з анархістом Є. Шелестуном. У ньому з самого початку провідну роль відігравали більшовики, що допомогло їм до кінця року взяти під контроль майже увесь Чорноморський флот [271, с. 67]. 23 листопада в Сімферополі на партійній конференції РСДРП(б), яка

оголосила себе II-м з'їздом партії Таврійської губернії, було розроблено план дій по захопленню влади [522, с. 51; 523, с. 98].

Цілком слушною є думка Т. Бикової, що більшовики, усвідомивши низький рівень підтримки з боку місцевого населення, відкинули раніше висунуті привабливі для мас гасла, і пішли шляхом збройного розгону всіх органів влади, в яких не мали переважної більшості. Першим містом регіону, де вони перейшли у наступ, став Севастополь [271, с. 76], де лєнінцям активно протистояла більшість партій. Так, 5 грудня ціла низка політичних та військових організацій засудили ультиматум Раднаркому Росії до Генерального секретаріату, а К. Величко, критикуючи більшовиків стверджував: «Однією рукою комісари видають декрет про скликання Установчих зборів, а іншою розганяють їх, однією рукою дають право Україні на самовизначення, аж до відокремлення від Росії, а іншою оголошують їй війну, хочуть розігнати Українські Установчі збори» [479, с. 40].

Виступ К. Величка підтримав делегат Молдавського комітету, натомість його засудили не тільки більшовики, але й меншовики, від імені яких промовисто висловився М. Пєскін, заявивши, що український національний рух в даний момент є шкідливим, оскільки, на його думку, він послаблює силу російського пролетаріату [479, с. 40]. Втім, дії російського уряду все-таки засуджувала значна частина громадсько-політичних діячів краю. Зокрема, з критичних позицій трактувала ситуацію Таврійська рада народних представників, яка 7 грудня, за пропозицією О. Андрієвського, оголосила війну більшовикам. Натомість Центральній Раді та уряду УНР запропонували допомогу в боротьбі за свої права Сімферопольська українська рада (10 грудня), Дніпровська повітова «Просвіта» (11 грудня), Бердянська міська дума (12 грудня), Євпаторійська рада робітничих депутатів (15 грудня) та інші [479, с. 40-41].

Г. Турченко стверджувала, що міська дума Бердянська 10 грудня визнала правові підстави Центральної Ради на вищу владу [611, с. 15]. Дещо деталізує дану тезу архівний документ, з якого видно, що усвідомлення

неминучості приєднання міста і повіту до УНР супроводжувалося традиційними для тогочасних політиків апеляціями до правової супрематії Всеросійських Установчих зборів та потрактовуванні юридичного статусу Української республіки в межах Російської федерації. Прикметно, що у резолюції гласних роз'яснювалася й ієрархія системи влади, у якій визначалися дві інституції – регіональна (РНП Таврійської губернії) та загальнодержавна (Генеральний секретаріат), котрі у своїй діяльності мали обов'язково спиратися на «органи революційної української демократії, національні меншини і міське самоврядування» [77, арк. 49-50].

Протягом другої половини грудня – початку січня опоненти більшовиків не зуміли повною мірою реалізувати політичний потенціал, тому міська дума остаточно втратила контроль за здійсненням владних функцій. Встановлення однопартійної системи влади у Бердянську пройшло без збройного повстання [281, с. 16, 19, 20], навіть попри те, що ще 4 грудня начальник гарнізону міста доповідав у штаб ОВО, що військові управління Бердянського повітового військового начальника визнали вищою владою в Україні Центральну Раду [78, арк. 92, 94]. На нашу думку, співставлення фактів дає підстави вважати, що більшовицька загроза не вважалася опонентами настільки гострою, щоб вживати рішучих заходів проти їхніх дій. У свою чергу, як з'ясував В. Борщевський, непересічна увага до міста й оперативність більшовиків пояснювалася його стратегічним розташуванням, відтак у планах російського уряду і військового командування він посідав вагоме місце. Залізнична гілка Катеринослав – Олександрівськ – Бердянськ мала розчленувати сили Облесті Війська Донського під командуванням отамана О. Каледіна й армії УНР, та поодиночі їх розгромити [281, с. 20].

У грудні повністю перейшла під контроль більшовиків Мелітопольська рада робітничих і солдатських депутатів, які через неї та Військово-революційний комітет на чолі з М. Пахомовим, створений у ніч з 16 на 17 листопада, встановили свою владу [511, с. 26-27]. У Мелітополі

розташовувалися українські війська, але зупинити наростаючий більшовицький наступ або не змогли, або не вважали за потрібне це робити [13, арк. 1, 2].

Севастопольський Військово-революційний комітет 29 грудня оприлюднив відозву до матросів і солдатів з закликом не підпорядковуватися наказам Центральної Ради [106, с. 67]. А виконком Севастопольської ради військових і робітничих депутатів 3 січня 1918 р. прийняв промовисту резолюцію: «<...> кримсько-татарський уряд з директором з військових справ Сейдаметом на чолі й у союзі з Українською радою здійснює <...> насильницьке роззброєння російських частин на Кримському п-ві, запроваджує воєнну диктатуру <...>» задля перешкоджання втілення у життя декретів Раднаркому Росії [124, с. 133].

Прикметно, що подібного роду документи з'явилися вже в той час, коли у Севастополі влада перейшла до більшовиків, що побічно може засвідчувати про відносно міцні позиції Центральної Ради на флоті й у війську та побоювання їхніх опонентів щодо перспектив продовження збройного опору. Показово, що з кінця листопада документів, пов'язаних з українізацією флоту та антиукраїнською агітацією побільшало [106], особливо на фоні офіційної відмови Києва від включення Криму до складу УНР.

Щоправда в джерелах бачимо приклади різного характеру. Наприклад, 26 грудня на засіданні українського уряду слухали телеграму українського комісара Чорноморського флоту, що броненосець «Воля» під впливом політичних організацій Севастопольського порту спустив жовто-блакитний прапор і знову підняв червоний [126, с. 68]. А одеський часопис «Родная страна» у січні 1918 р. повідомляв читачів, що у Севастополі: «Усі банки, вокзал, пошта й телеграф зайняті матросами-українцями. Більшовики вбили лікаря-українця. Це викликало обурення матросів-українців, котрі постановили заарештувати усіх більшовиків у випадку продовження кровопролиття» [235. – 3 январа]. Сказане вкотре засвідчує активізацію діяльності українських осередків на флоті після проголошення III-го Універсалу, але як і в інших регіонах України вони до кінця не усвідомлювали стратегію більшовицьких

комітетів, тому ставилися до них достатньо лояльно й не застосовували радикальні методи нейтралізації.

Севастопольський Військово-революційний комітет, реорганізований у січні 1918 р. в обласну організацію, взяв на себе керівництво збройними силами більшовиків по всій Таврійській губернії [363, с. 85, 87]. Як встановив Л. Волошинов, місцеві організації Центральної Ради в Таврійській губернії були ліквідовані в результаті більшовицького повстання протягом січня 1918 р., а особливістю розповсюдження більшовицької влади в регіоні стала часова нерівномірність розвитку подій. Спочатку місцеві комітети РСДРП(б) утвердились в ряді повітових міст і у Севастополі, про що йшлося вище, й тільки згодом у губернському центрі, де їхні позиції виявилися слабшими [363, с. 108, 126].

Зокрема, 1 січня більшовики Керчі розпочали збройний виступ проти українських військових підрозділів отамана Левенка [377, с. 31]. 9 січня Севастопольський Військово-революційний комітет оприлюднив відозву, в якій звинувачував Центральну Раду, севастопольську та сімферопольську українські ради, штаб кримсько-татарських військ у намаганні захопити спочатку усі міста Криму, а згодом й «грізну фортецю революції – Севастополь» [541, с. 49]. Оприлюднена відозва, всупереч закликам багатьох партійних комітетів, міської думи, української ради до припинення вогню, стала безпосереднім закликом до початку активних дій [479, с. 51-52]. Татарські загони спробували блокувати місто, проте в ході боїв 11-12 січня були розбиті російськими більшовицькими підрозділами [400, с. 172; 541, с. 50]. 14 січня радянська влада була оголошена у Сімферополі.

Таким чином, мирним способом ленінці встановили свою владу в Севастополі, Мелітополі, Бердянську [541, с. 50] й загалом у Північній Таврії. Збройним шляхом більшовики здолали своїх супротивників на околицях Севастополя, у Сімферополі, Феодосії, Ялті, де основні військові дії проходили між військами Кримського штабу і збільшовизованими підрозділами, про що одна з тогочасних газет висловилася в промовистій формі – «російсько-

татарська війна закінчилася» [479, с. 56]. Політичні наслідки більшовицького повстання стали відомими відразу по закінченні збройного виступу коли окремим декретом нова влада 14 січня оголосила про розпуск Таврійської ради народних представників і кримсько-татарського парламенту [479, с. 57].

Участь українських військових частин, національних товариств або громад простежується у подіях військово-політичного протистояння січня 1918 р. дискретно і поверхово. 17 січня більшовицька партія утвердилася на території всієї губернії, й хоча уряд УНР протягом грудня 1917 р. – січня 1918 р. намагався довести до завершення українізацію Чорноморського флоту, який залишався в центрі уваги трьох політичних сил (прихильників не більшовицької Російської республіки, місцевих осередків РСДРП(б) та українського уряду), зміна ситуації вплинула на корекцію цих планів. 19 січня комісар УНР в Севастополі (скоріше за все Акімов – Т. В.), на підставі директиви Міністерства внутрішніх справ, оголосив про розпуск української ради військових і робітничих депутатів, оскільки вона перебуває поза межами Української республіки [418, с. 88].

Отже констатуємо, що протягом оглядового періоду українські громади Таврійської губернії, об'єднані координаційним Губернським виконавчим комітетом українських організацій Таврії на чолі з О. Андрієвським, взяли активну участь у подальшому розгортанні революційних подій. Губернський виконком українських організацій Таврії, діючи в умовах строкатої соціокультурної й політичної диференціації суспільства у губернії, де кількісно українці не становили більшості, а загалом український національно-культурний рух в Таврії був доволі слабким і розпорошеним, зумів стати одним з важливих суб'єктів інтерполяції регіональної влади. Враховуючи доктринальні установки теоретиків Центральної Ради щодо кордонів УНР без Кримського півострова, місцеві національні організації не ставили перед собою завдання утворити в Криму місцеву адміністрацію, підпорядковану уряду УНР, а у північних повітах таку мережу утворити не вдалося через відсутність

достатньої кількості активістів, недостатню підтримку населення, котре у цілому індивідуально ставилося до питань державного будівництва.

Основні зусилля українські товариства Таврії спрямували на пошук легальних форм участі в роботі органів самоврядування, а найбільшим успіхом слід вважати здобуття значної частини місць у головному крайовому органі влади – Таврійській раді народних представників. Здійснення політичної діяльності відбувалося не лише шляхом залучення на свій бік додаткових людських ресурсів, відтак регулярної участі у конструюванні губернської влади, але й в налагодженні тісного союзу спочатку з Мусульманським виконавчим комітетом, а згодом зі штабом Кримських військ і Директорією, що мало допомогти здійсненню ключового стратегічного завдання по включенню до складу УНР північних повітів Таврійської губернії.

3.3. Організація місцевого самоврядування в Катеринославській губернії

Регіональний наратив Української національної революції 1917-1921 рр. включає в себе різноманітні аспекти політичної, соціальної, культурної, військової, зрештою ментальної конструкції/реконструкції минулого, а категорії локальної історії виділяються в межах виділених дослідником одиниць аналізу, таких як уряд, партія, військо, церква, соціальні чи етнічні групи, громадські організації, органи місцевого самоврядування тощо. Функціонування системи місцевої влади хоча й було вельми важливим чинником формування контрімперського механізму самоорганізації суспільства опинилося на периферії наукового інтересу в радянські часи, оскільки затінялося вивченням діяльності рад, які трактувалися як альтернатива міським думам та земствам, особливо після державного перевороту в Петрограді 25 жовтня 1917 р.

Але із погляду конструювання моделі місцевої влади в УНР більшовицький державний переворот став рубіжним моментом як для усього

південного регіону, так і для Катеринославської губернії. Він поставив під сумнів існування не тільки самого Тимчасового уряду, але і його органів влади на місцях, які втратили як політичний орієнтир, так й перспективи виконання покладених на них функцій, що стало предметом обговорення в радах робітничих депутатів, міських думах та українській губернській раді. За даних обставин кожній зі сторін слід було визначитися з оцінками ситуації в столиці Російської республіки та озвучити власне бачення розвитку подій. Катеринославський міський голова російський правий есер В. Осипов повідомив, що міська дума засудила виступ більшовиків як недопустимий і висловила за створення однорідного міністерства [556, с. 164]. Аналогічне рішення прийняла 27 жовтня Олександрівська міська дума, яка оголосила про подальше виконання рішень лише управи та комісара Тимчасового уряду [611, с. 14].

Ефект несподіванки від петроградських подій не оминув навіть окремих членів партії організатора перевороту, про що відверто писав у 1922 р. один з очільників Катеринославського комітету РСДРП(б) Е. Квірінг, маючи на увазі ситуацію в місці його перебування: «Коли одержали повідомлення про повстання в Пітері, ми не відразу знайшли закінчену програму дій <...> Взяти на себе владу, маючи меншість у Раді, ми собі не уявляли. Радянська революція проти Ради, хоча б і меншовицької, це дуже не в'язалося з усією роботою того часу <...>» [548, с. 212].

Дана цитата засвідчує, що не всі члени РСДРП(б) знали про ленінський план встановлення диктатури партії, тому діяли за схемою попередніх програмних установок центру, і навіть визнали Центральну Раду, хоч й не надовго, як загальноукраїнську владу, погодившись з пропозицією українських есдеків, що УЦР «повинна бути перетворена на засадах, що лягли в основу організації рад» [290, с. 172; 370, с. 200]. З іншого боку, це не завадило більшовикам з початку листопада розпочати підготовку до збройного повстання [556, с. 164].

В ніч на 26 жовтня на екстреному засіданні виконавчого комітету Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів присутні висловилися проти приєднання до повстання в Петрограді й оголошення, за поданням більшовицького комітету, своєї ради єдиною владою в місті та губернії. Натомість меншовики та есери запропонували організувати владу у вигляді Особливого комітету, складеного з делегатів ради робітничих і солдатських депутатів, міської думи, партійних осередків та деяких інших організацій [556, с. 162], до яких вони очевидно не включали Катеринославську українську губернську раду, бо УСДРП, разом з РСДРП(б), опинилися поза межами можливої коаліції [370, с. 200]. Тому П. Заремба на засіданні міської управи Катеринослава від імені українських есдеків 26 жовтня вніс пропозицію, яка зводилася до двох основних пунктів: з метою зміцнення революції та її здобутків негайно організувати Губернський революційний комітет з представників ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, міського самоврядування, демократичних земств й всіх революційних соціалістичних партій, визнати вищою крайовою владою в Україні Київський революційний комітет, виділений Центральною Радою й запропонувати Катеринославському революційному комітету надіслати свого представника до цього ревкому.

Дана ідея не тільки не знайшла розуміння серед присутніх (голосувало за 8, проти – 37), але по-суті навіть не обговорювалася [11, арк. 285]. Проте політичні реалії змушували усі без винятку сили рахуватися з новими обставинами, в тому числі тими, які склалися у Києві, де більшовики не зуміли реалізувати петроградський сценарій. З іншого боку Катеринославська українська губернська рада не володіла достатнім потенціалом для одностороннього оголошення переходу влади до своїх рук. Єдиним варіантом залишався коаліційний підхід до переформатування системи влади і узгодженість позицій усіх трьох зацікавлених сторін – КУГР, міської думи та рад робітничих і солдатських депутатів.

Дискусія про організацію влади в раді робітничих і солдатських депутатів тривала не довго, а оцінка ситуації оперативно змінювалася. 27

жовтня відбувся розширений пленум ради, який мав відповісти на питання про принципи організації влади і висловитись щодо державного перевороту. Пленум уповноважив виконком прибрати губернську владу до власних рук й визнав повноваження Центральної Ради як загальноукраїнського центру [538, с. 166-167], в той час коли повноваження Раднаркому Росії вважали правочинними тільки 3 підрайонні ради Катеринославщини – Горлівсько-Щербинівська, Дружківська та Єнакіївська [614, с. 146]. За постановою пленуму ради боротьбу за стабільність в краї мав провадити створений 28 жовтня у спілці з міською управою й всупереч досягнутій напередодні домовленості більшовиків та українських есдеків, Тимчасовий Губернський революційний комітет (Комітет спасіння революції) [11, арк. 278] як тимчасова вища влада в регіоні [651, с. 110-111]. Комітет відкрито виступив проти сформованого в результаті жовтневого перевороту Раднаркому Росії, вважаючи, що уряд має бути тільки коаліційним. Ревком мав координувати роботу усіх революційних організацій та не допускати проявів анархії та безладу, стримувати невмотивовані дії радикалів, направлених на дестабілізацію ситуації в губернії.

Досягнуті домовленості стали можливими не лише завдяки бажанню учасників перемовин дійти згоди щодо унеможливлення проявів самоуправства і розгулу криміналу. Вагомим чинником, котрий вплинув на міркування політичних таборів різної ідеологічної спрямованості, була стабілізація ситуації у Києві внаслідок переходу усієї повноти влади до Центральної Ради та уряду. Подальше розгортання подій підтвердило, що реальними механізмами контролю за ситуацією володіє тільки нещодавно проголошена УНР, яка зуміла забезпечити столицю від зазіхань політичних радикалів.

Прикметно, що у день проголошення республіки у Катеринославі була переобрана українська губернська рада [440, с. 141], і за влучними спостереженнями В. Яценка з цього часу революційний процес набуває виразно національних форм, особливо на фоні помітного зростання впливу українських політичних сил [651, с. 110]. Попри песимістичні враження І. Мазепи, котрий

згадував, що III-й Універсал «надійшов якось несподівано. Ніякого особливого ентузіазму на Катеринославщині він не викликав» [173, с. 44], 9 листопада (за даними преси 10 листопада [227. – 28 листопада]) під час святкувань з приводу проголошення УНР у місті дефілювали козаки Гайдамацького куреня [429, с. 62], на потреби якого КУГР і Катеринославський окружний комітет Всеросійської поштово-телеграфної спілки просили міську думу надати додаткові кошти [11, арк. 337]. На парад українських військ місцевого гарнізону було запрошено залізничне і поштове товариства, вільне козацтво. В заході взяли участь представники усіх полків, української губернської ради, представники якої на чолі з В. Бідновим вишикувалися під великим національним прапором. Приймав парад, який супроводжувався службою Божою і співом «Заповіту» Т. Шевченка, полковник М. Омелянович-Павленко. Він наприкінці заходу привітав війська з історичною подією проголошення Української республіки, після чого повів їх на почесний марш перед КУГР й далі вже на чолі з останньою та штабом Катеринославського гарнізону під жовто-блакитними прапорами повз будинок міської думи та ради робітничих і солдатських депутатів [184, с. 39-41].

Міркуємо, що прокладений маршрут був обраний таким чином, щоб продемонструвати інтерполяції політичної палітри в регіоні, а характер дій спрямовувався на демонстрацію мешканцям міста і особливо державним та громадським установам наявність достатньої мілітарної потуги для контролю за ситуацією. Коли учасники заходу дійшли до приміщення ради робітничих депутатів навіть відбулася міні-дискусія щодо умов використання червоного прапора, який російська демократія вважала найбільш прийнятним, оскільки є загальнореволюційним, на відміну від національного. Проте емоційно піднесений натовп не зважав на таку аргументацію й того ж дня український стяг вивісила низка установ міста [184, с. 39-41].

Політичні опоненти КУГР, дбаючи про збереження власного панівного становища, не могли погодитися зі зміною вектора владних трансформацій та настроїв у суспільстві тому, щоб применшити враження від маніфестації,

присвяченої III-му Універсалу, за декілька днів організували альтернативний військовий парад. Його головним організатором виступила рада робітничих депутатів, яка запросила гостей з Миколаєва, а виголошені промови мали відверто антиукраїнський характер. Активістів губернської ради звинувачували у завданні удару в спину революції та шовіністичних поглядах [184, с. 39-41].

Втім, як напрочуд вірно висловився М. Омелянович-Павленко, українська рада почала набувати характеру урядової губернської організації, хоча й поки неофіційно. Комісар Тимчасового уряду та рада робітничих депутатів начебто формулювали порядок денний, але без узгодження з КУГР нічого повною мірою не могло втілитися в життя, навіть попри те, що її позиції у губернському центрі залишалися не достатньо міцними щоб повністю перебрати на себе владні повноваження, позаяк значна частина промислових робітників та пересічних міщан залишалися в орбіті впливів загальноросійських партій. Тільки невелика кількість робітників, припускаємо залізничників, стали опорою українських представницьких структур. Значно більше прихильників вони мали на периферії, що визнавалося у тому числі учасниками більшовицьких осередків [180, с. 125]. По селам та містечкам губернії активно формувалися вільнокозацькі загони, а організоване селянство 9 листопада склало українській губернській раді своєрідну обітницю на вірність [184, с. 41-43]. Ефект політичної динаміки мала посилити загальногубернська проукраїнська маніфестація, призначена на 19 листопада в Катеринославі [227. – 28 листопада].

Вимушено заохочена першими серйозними успіхами Центральної Ради у протистоянні за владу, Катеринославська міська дума теж зголосилася взяти участь у всенародній українській маніфестації з нагоди проголошення УНР і «приєднати свої почуття до тих, котрі відчуває усе Катеринославське населення губернії й міста» [11, арк. 361]. Наведені скупі рядки латентно спрямовували громадськість у русло психологічної підготовки до визнання фактичного і юридичного повернення губернії до підпорядкування Києва. Вже 10 листопада

Катеринославська рада солдатських і робітничих депутатів визнала УЦР верховним органом влади в Україні [88, арк. 61 зв.].

Поява на карті Європи нової республіки, навіть поки автономної у межах Російської держави, не лише мотивувала КУГР та інші українські товариства Катеринославщини приступити до публічної демонстрації підтримки дій Києва і заявляти претензії на владу. Існування УНР ставило невідомі раніше виклики перед тими партійними осередками та владними інституціями, які до листопада 1917 р. фактично ігнорували наявність національної складової революції, вважаючи її другорядною. Вхідження губернії до меж України не лише *de jure*, але й *de facto*, змушувало місцеві мезоеліти відрефлексувати на відцентрові тенденції, й оголосити або про лояльність до Києва, або прийняти протестні заклики. Своєрідним маркером, за допомогою якого визначався ступінь готовності до співпраці з урядом УНР, стали вибори до Українських Установчих зборів, участь у яких означала пряме чи латентне визнання домінування у політичному полі України Центральної Ради та її підструктур.

Гаряча дискусія з цього приводу відбулася в стінах Катеринославської міської думи. З'ясувалося, що у колишньому спільному таборі намітилися відмінні підходи в оцінках ситуації. Фракція Бунду позиціонувала себе як партія, котра безсумнівно визнає приналежність Катеринославщини до України, відтак підтримує дії Центральної Ради, відтак підтримує пропозицію взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів. Головним аргументом, яким послуговувалися бундівці, стало переконання, що такий хід подій гарантуватиме стійкий порядок [11, арк. 335, 353, 355].

По інший бік у полеміці опинилися кадети та російські есери, котрі висунули тези, на котрих базувалися їхні уявлення про побудову постреволуційної Росії як єдиної та неподільної держави. Гласні від вказаних партій стверджували, що усі народи мають право на самовизначення, Росія повинна стати федеративною республікою, проголошення III-го Універсалу викликано винятковими обставинами, Центральна Рада мала право передати

управління краєм Генеральному секретаріату, але уточнені кордони України повинні бути визначені тільки згодом Всеросійськими та Всеукраїнськими Установчими зборами, а спірні території плебісцитом [11, арк. 335, 353, 355].

Згадка про Всеросійські Установчі збори дає виразну підказку про збереження стабільного уявлення російської революційної та ліберальної демократій про сферу поширення повноважень української влади. Але дистанціювання окремих партій від колишніх уподобань недвозначно свідчили, що сили децентралізації у Російській республіці робилися дедалі сильнішими. Таким чином, навіть противники поступового перетікання влади до рук українських урядових інституцій були змушені узгоджувати власні дії з більш стабільною, й що ставало особливо важливим за даних обставин, реально існуючою силою.

Тактику політичного маневрування обрала більшовицька фракція Катеринославської міської думи. Не виступаючи відкрито проти висунутої резолюції, вони устами С. Гопнер стверджували, що завжди позитивно ставилися до українського питання, але УЦР є буржуазною владою, тому й місцеві українські фракції, які раніше йшли поруч з РСДРП(б), тепер опинилися в одному таборі з РПСР [11, арк. 352, 361]. Висловлена аргументація приховувала справжні наміри членів більшовицького комітету, які прагнули до реалізації петроградського сценарію, позаяк, за словами Е. Квірінга, вони у жовтневі дні дійшли висновку, що головна боротьба за владу в Катеринославській губернії розгортатиметься між ними та «українцями-радівцями» [158, с. 74]. З цією метою місцеві більшовики заходилися створювати міський Військово-революційний комітет на засадах, котрі сприятимуть реалізувати силовий сценарій захоплення влади [376, с. 107]. Наприкінці засідання більшість гласних схвалили ідеї есерів та кадетів, відтак за їхній проект резолюції проголосувало 38 осіб, й лише четверо виступили проти, а 8 утрималося [11, арк. 335, 353, 355].

Стримана ставлення до посталої УНР, відмінність поглядів на принципи формування влади на теренах України, зрештою самі кордони Української та

Російської республік, не стали на перешкоді узгодження позицій щодо встановлення спільної платформи у порядкуванні краєм. Дискусії навколо наслідків проголошення III-го Універсалу та оцінка реальної політичної ситуації змусили революційні організації Катеринославської губернії та міську думу визнати необхідність включення українських інституцій краю до процесу переформатування місцевої влади. Характерно, що представники Катеринославських українських губернської (15 осіб) і військової рад та Селянської спілки (40 осіб), й тільки після вимоги національних партій (УСДРП, УПСР т. ін.), отримали місце в Тимчасовому Губернському революційному комітеті відразу після створення УНР, не пізніше 11 листопада [110, с. 20]. Після чого 22 листопада інституцію перейменували в Губернську революційну раду [455, с. 353], якою керувало бюро, що складалося з 20 осіб на паритетних засадах. З них 10 делегатів представляли не українські партії (4 більшовики, 3 есери, по 1 – меншовик, бундівець, єврейський соціаліст) і 10 – українські організації та партії (4 – Селянської спілки, по 2 – УСДРП й УПСР, по 1 – військової ради і позапартійний). На своєму першому засіданні Губернська революційна рада ухвалила резолюцію про визнання УЦР єдиною владою в Україні. Аналогічні рішення прийняли Катеринославська міська дума, яка заявила, що свою діяльність координуватиме з позицією Києва [556, с. 164], губернська та повітова земські управи [110, с. 21]. У свою чергу 12 грудня на черговому засіданні Генерального секретаріату було прийнято постанову про затвердження Катеринославської губернської революційної ради вищим органом управління Катеринославщини [455, с. 353].

Таким чином протягом місяця завершився процес консолідації влади, яка мала виразно коаліційний характер. Бажання уникнути кровопролиття згуртувало більшість учасників політичного процесу, у тому числі осередки поміркованих російських та єврейських партій для яких прихід до одноосібного керування губернією більшовиків видавався значно гіршим сценарієм, тому вони запорукою порядку вважали новопроголошену УНР. З кінця листопада Губернська революційна рада стала основним репрезентантом Центральної

Ради та Генерального секретаріату в місті та губернії й у такий спосіб питання про владу було вирішене на користь адміністрації УНР.

За схожим сценарієм розгорталися події в інших регіонах Катеринославщини. 27 жовтня Олександрівська міська дума постановила рішуче боротися з більшовицьким повстанням [457, с. 28]. У Кривому Розі після перевиборів ради робітничих депутатів вона декілька тижнів залишалась невідконтрольною більшовикам, навіть попри існування доволі чисельної Червоної гвардії (близько 2500 чоловік). Тут більшим впливом користувалися українські та російські еседеки, особливо осередок УСДРП Шмаківської копальні Верхньодніпровського повіту, керований інструктором УЦР К. Речмидилом [127, с. 923-924]. Окрім нього відзначалися наполегливою працею в промислових населених пунктах Криворіжжя інші активісти соціал-демократів – Діхтяр, Тернюк, Ф. Сіденко та інші, які завдяки агітації, не лише підвищили рівень національного самоусвідомлення населення краю, але й зуміли залучити частину робітників у вільнокозацькі загони [209, с. 304]. Тому головним об'єктом контрагітації з боку крайніх лівих російських соціал-демократів стали козацькі та гайдамацькі курені, які розташовувалися не тільки у місті, але й в навколишніх селах. Обрана тактика дала очікуваний результат до кінця листопада коли в Криворізькому басейні влада Катеринославської української губернської ради була витіснена тепер вже збільшовизованими радами [546, с. 94, 97, 104]. До Гуляйпільської волості відгуки петроградських подій доходили спочатку лише через більшовицькі та лівоесерівські канали інформації, що формувало відповідну модель сприйняття. Тільки наприкінці листопада – початку грудня ситуація з поінформуванням населення дещо змінилася, в тому числі за рахунок активної роботи агітаторів Центральної Ради [176, с. 93, 112].

Радянський (советський) чинник щораз відігравав помітнішу роль у розгортанні революційних подій, позаяк більшовики намагалися взяти під контроль ради робітничих і солдатських депутатів за допомогою яких мала бути встановлена однопартійна система управління. Протягом 25 листопада – 1

грудня відбулися перевибори Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів, яка тепер контролювалася більшовиками за допомогою абсолютної більшості голосів. З 275 депутатів ради або належали до РСДРП(б), або були їхніми симпатиками 180 осіб [538, с. 172]. Нову парадигму політичних настроїв регіональної спільноти наочно продемонстрували вибори до рад робітничих депутатів Катеринослава, Павлограда, Кривого Рогу, Кам'янського. Більшість мандатів у них перейшла до рук більшовиків, які, на підставі отриманої переваги, у перших числах грудня на губернському з'їзді рад домоглися таврування Центральної Ради [456, с. 26].

На думку радянського дослідника В. Борщевського, есери, меншовики та інші «угодовці та буржуазні націоналісти», свою діяльність перенесли в міську думу, намагаючись відтіснити раду на задній план у політичному житті міста і губернії, а загалом основні сподівання покладали на органи управління Центральної Ради [285, с. 126-127]. Отже, з кінця осені 1917 р. розпочався період відкритого конфлікту більшовицького ревкому з КУГР, оскільки перед лівими російськими еседеками стояло завдання продовжувати «викриття контрреволюційної суті Центральної Ради <...> і збройним повстанням зломити її сили на Катеринославщині». Тактика більшовицького комітету полягала й в тому, щоб не помічати КУГР як найвищу владу в губернії, до якої ставилися як до організаційно-агітаційного центру. Натомість, на їхню думку, долю революції мали визначити ради робітничих і солдатських депутатів [158, с. 79-80].

Не випадково вже 29 листопада у губернському центрі відбулася перша сутичка між гайдамаками та червоногвардійцями за володіння складами зброї [405, с. 58]. Прикметним є часове співпадіння зазначених подій зі схожими сутичками в інших регіонах України. Наведемо тільки декілька прикладів, 28 листопада заворушення відбулися у Конотопі, 30 листопада в Києві, на півдні України найрезонанснішими стали вуличні бої 30 листопада – 2 грудня в Одесі, 8 – 9 грудня мало місце протистояння у Полтаві [548, с. 230-231]. Пропоновані спостереження дають підстави припустити, що дії місцевих більшовицьких

комітетів не мали характеру спонтанного бажання окремих осередків чи осіб взяти ситуацію під контроль, а стали результатом цілеспрямованої та узгодженої кампанія якщо не по всій території України, то принаймні там, де позиції партії вважалися надійними.

На засіданнях Катеринославської української військової ради обговорювалося питання про роззброєння більшовицької залоги міста і підконтрольних їй робітничих загонів. Прагнучи стримати наростаючий збройний конфлікт, гайдамацькі патрулі намагалися затримати та нейтралізувати більшовицькі загани [282, с. 21], які отримували з-за меж губернії зброю та набої, й таким чином перетворювалися в серйозний дестабілізуючий фактор як нелегальні іррегулярні мілітарні формування. Окрім цього, гайдамаки затримували і роззброювали ешелони збільшовизованих російських військ, які направлялися з фронтів Першої світової війни на Дон для боротьби проти отамана О. Каледіна. Такі випадки мали місце на залізничних станціях Олександрівська, Павлограда та Синельникового. В окремих випадках це закінчувалося сутичками між українськими і російськими військами [556, с. 168].

Зрештою запропонована система заходів не дала очікуваних результатів. Скоріше навпаки, більш вміла, цілеспрямована та наполеглива більшовицька агітація схиляла окремі українські підрозділи або до переходу на їхній бік, або до оголошення нейтралітету, як це сталося з сердюцьким полком ім. П. Орлика, котрий щойно прибув з Петрограда [405, с. 38, 58, 59; 651, с. 112]. Причини ефективності пропаганди з боку РСДРП(б), слід шукати в двох аспектах. По-перше, запозиченні у есерів та меншовиків найпривабливіших, відтак найпопулярніших для суспільства, гасел, що розмивало різницю між цими партіями для об'єкта агітації. По-друге, лєнінці орієнтувалися на збройну перемогу там, де не вистачало легальних методів встановлення своєї домінанти, значить гуртували сили, здатні реалізувати запропонований план. По-третє, опоненти більшовиків демонстрували неабиякий рівень толерантності щодо своїх потенційних супротивників і рідко застосовували превентивні міри

нейтралізації. Зокрема, у Губернській революційній раді сформувалися різні точки зору щодо можливості використання сили у знешкодженні агресивних більшовицьких планів. Більшість соціалістичних фракцій вважали насильницькі методи політичної боротьби недоцільними, бо вони можуть спровокувати громадянську війну, внаслідок чого запанує контрреволюція і реакція. Головним опонентом такого стилю мислення виступав І. Мазепа, вважаючи, що якраз Раднарком Росії загрожує свободі шляхом накиннення однопартійної диктатури [209, с. 301-302]. Втім, його заклики не отримали підтримку більшості.

Рівень політичних уподобань у регіоні, який сформувався на кінець осені 1917 р., відтак динаміку активності учасників політичного процесу можна простежити не лише за прикладною реалізацією власних намірів, але й за результатами виборів до Всеросійських Установчих зборів, які проводилися на Катеринославщині 12 листопада. Український національний блок (УСДРП, УПСР та Селянська спілка) забезпечив собі понад половину усіх голосів виборців губернії, суттєво випередивши російських есерів та більшовиків, отримавши з 18 мандатів, виділених на губернію, 10 місць. У Катеринославі кількість прихильників українського блоку в порівнянні з виборами до міських дум зросла приблизно вдвічі [405, с. 37]. Російські та єврейські ліберальні партії, попри певні успіхи, забезпечити собі домінуюче становище виявилися неспроможні [651, с. 109], оскільки маятник політичного протистояння чимраз більше схилився до ліворадикального крила революційного табору. РСДРП(б) забезпечили підтримкою 23,4% мешканців Катеринослава й 43,1% військовослужбовців гарнізону [405, с. 37].

Внаслідок накопичення електорального авторитету та військової потуги політична ситуація в Катеринославській губернії на початку грудня ускладнилась, позаяк вкрай загострилися суперечності між політичними силами, які ставили перед собою прямо протилежні завдання. Неабияку активність демонстрували осередки РСДРП(б), які накопичували ресурси для захоплення влади або мирним шляхом через переобрання рад робітничих і

солдатських депутатів, оголошення нелегітимною українську владу та наділення правомочними повноваженнями опановані ними ради, або у збройний спосіб через повстання у тих містах, де реалізувати інший план видавалося неможливим.

Прикладом кровопролитного варіанту протистояння став Олександрівськ, де міська управа ще 1 грудня розпочала підготовку виборів до Українських Установчих зборів, й у такий спосіб фактично визнала повноваження Центральної Ради як головної управлінської інституції України [611, с. 13]. Перші бої за владу у місті розпочалися 12 грудня. Вони були уперті і тривали з перервами до 15 грудня й закінчилися перемогою гайдамацьких частин [468, с. 96]. Тільки 2 січня, коли в Олександрівськ прибули загони Червоної гвардії, сформовані з петроградських і московських робітників, вони розгромили супротивника і встановили владу партії більшовиків [526, с. 59]. Прикметно, що прибулі колеги навіть не намагалися приховати своїх завдань. На запитання представника міської управи про мету їхнього приїзду до Олександрівська, командування російських загонів не ухилялося від відповіді й стверджувало, що по-перше, ліквідувати повітову націоналістичну владу, по-друге, роззброїти гайдамаків, по-третє, зайняти залізничні станції й річковий порт і по-четверте, встановити радянську (совєтську) владу [98, с. XXI].

Невиразні етнополітичні ототожнення Катеринославщини з погляду петроградських більшовиків, фактичне ігнорування територіальних меж УНР, відтак надання собі права брати повноцінну участь у захопленні влади, не було випадковим. Їхні місцеві однопартійці мали аналогічну ментальну установку, висловлену у 1920-х роках С. Гопнер: «Дві основні слабкості катеринославських більшовиків <...> 2) <...> наше ігнорування, точніше – повне забуття національного питання. Ми жодного разу не згадали, що працюємо в Україні. Катеринослав був для нас одним з найбільших міст Півдня Росії – й не більше» [150, с. 83].

Зрештою основні події розгорталися все-таки у Катеринославі. Протягом усього грудня і керівництво української ради, і місцеві більшовики готувалися

до взаємного подолання політичного опонента. Останні наполегливо готувалися до збройного повстання шляхом зростання чисельності Червоної гвардії до 5000 осіб (командир Грінбаум) та нейтралізації гайдамаків методом переагітації. Вони мали врахувати, що у багатьох містах губернії чисельність українських підрозділів була значною. Зокрема, до 20 грудня гайдамаки контролювали ситуацію не тільки в Олександрівську, але й у Синельниковому і Павлограді, де зосереджувалося близько 4000 українського війська та 2 панцерника [282, с. 23].

У Катеринославі, за даними радянської історіографії, налічувалося аж 3 гайдамацькі полки [456, с. 26], а за наративними джерелами простежується дещо відмінна картина. На боці української влади готувалися виступити 3-й Гайдамацький кіш і відділи вільного козацтва. Інші підрозділи виявилися розагітовані більшовиками, через це небоєздатні [173, с. 50]. Про тактику ідеологічного впливу на свідомість вояків українських частин дізнаємося з егоджерел: «Супроти цих українських частин російські більшовики ужили дуже хитрої тактики: вони виражали їх на Україну мирно, провівши між ними пропаганду, мовляв, Українська Центральна Рада «продалася капіталістам» і хоче продовжувати війну, а вони, большевики, не хочуть ніякої війни. Цим українізованим полкам большевицькі агітатори радили – скинути уряд Центральної Ради і поставити на Україну владу советів <...>» [209, с. 307].

Стратегічне значення губернського центра та усієї Катеринослащини визнавалося ідеологами РСДРП(б) як одне з пріоритетних у боротьбі проти УНР, адже давало змогу розділити потенційно єдиний антибільшовицький фронт між військами УНР та козаками Війська Донського на чолі з отаманом О. Каледіним. Така пильна увага до регіону пояснювалася географічною близькістю до РСФРР, Донської республіки, Харкова, де вже перебував уряд Української радянської республіки та Києва, який можна було атакувати з південного напрямку. Тому Раднарком Росії приділяв Катеринославу більше уваги, аніж скажімо Одесі, Херсону чи Сімферополлю, де більшовицьке повстання розпочалося пізніше на 2-2,5 тижня і не мало такої кадрової та

збройної підтримки з боку російського уряду. Наприклад, в Одесі воно стало можливим тоді, коли практично вся Лівобережна Україна вже перебувала в руках більшовицьких Військово-революційних комітетів, рад робітничих депутатів тощо. Комплексний підхід до захоплення влади у місті та губернії висвітлювався ще радянською історичною наукою, яка довела, що план збройного повстання Катеринославський ВРК розробляв спільно з радянським урядом України, а після перемоги усі «революційні сили з Катеринослава» будуть спрямовані на боротьбу з Каледінім й УНР [282, с. 24].

Конструюючи гіпотезу про роль Катеринославської губернії у подіях не варто нехтувати й впливом продовольчої складової в стратегії більшовиків. За спогадами П. Феденка ще в листопаді 1917 р. у Катеринославі з'явилися комісари з Петрограда, які «домагалися «хліба» для «російських робітників і селян» <...> [при цьому Серго Орджонікідзе вимагав у губернському харчовому комітеті], щоб українське збіжжя йшло з України на Московщину безплатно» [209, с. 300].

Суттєво коригується алгоритм прийнятих рішень та дій з боку більшовиків, якщо зважити на підказку, яку знаходимо у тогочасних газетних публікаціях. Дописувачі, які не дотримувалися більшовицьких поглядів, схильні тісно пов'язувати між собою початок збройного повстання, спровокованого проти ночі 26 грудня захопленням перевезеного для потреб українського війська броньованого автомобіля з Олександрівська до Катеринослава і вибори до Всеукраїнських Установчих зборів, які мали відбутися 27 грудня. В такому разі комітет РСДРП(б), не маючи ілюзій щодо отримання потрібної кількості голосів, що пізніше стане доведеним емпіричним шляхом фактом (окружна виборча комісія доповідала у січні 1918 р. в Київ, що на дільницях, де вибори встигли відбутися, розподіл мандатів виявився таким – 22 депутати від Селянської спілки, 9 більшовиків, 2 есера, по 1 – від УСДРП і німецьких організацій [222. – 19 квітня]), не мав іншого варіанту, аніж провокувати збройне протистояння і ще до виборів встановити свою владу [222. – 14 квітня].

Очільники КУГР знали про підготовку супротивника до силового сценарію захоплення влади й намагалися вжити превентивних заходів. Так, Генеральний секретаріат до Катеринослава направив партію зброї і обіцяв надати допомогу військами. На цій підставі гайдамацькі підрозділи здійснили спробу виступити раніше за Військово-революційний комітет, але останній, скоріше за все, був краще поінформований, відтак активні дії розпочав раніше запланованої дати.

Про те, наскільки слабким виявився взаємозв'язок між Катеринославом і Києвом, відтак вкрай запізнїлу поінформованість уряду про розгортання подій й можливість на них впливати, засвідчує той факт, що тільки 18 грудня Генеральний секретаріат заслухав доповідь генерального секретаря судових справ М. Ткаченка про прохання Катеринославської революційної ради затвердити губернську економічну раду для контролю над всіма організаціями і установами, які відають справою постачання металу. У ній жодним словом не говорилося про необхідність вжити військово-організаційних заходів, щоб приборкати можливі антидержавні виступи. Окрім цього, з'ясувалося, що до того часу не була затверджена урядом як повноправна адміністративна установа сама революційна рада. Лише після обговорення доповіді М. Ткаченка члени уряду за пропозицією М. Порша постановили визнати «Катеринославську губернську революційну раду як орган управління Катеринославщиною і асигнувати їй 30 тис. крб.» [126, с. 43-44].

Подальшу долю міста і губернії вирішили дії місцевих більшовиків та військова допомога для них з Москви. Міська дума намагалася відігравати роль посередника, але у такий спосіб невимушено посприяла ВРК закріпити ініціативу [173, с. 51]. 29 грудня більшовики оголосили про встановлення своєї влади у Катеринославі [282, с. 26-28, 31, 33].

Після поразки основних гайдамацьких частин в Катеринославі, їхні підрозділи перемістилися до сіл Верхньодніпровського, Новомосковського та інших повітів [556, с. 176]. На той час більшовицька влада була встановлена в Павлограді – 19 грудня, в Новомосковську і Синельниковому – 23 грудня [456,

с. 26]. В останньому з них активну участь взяли загони харківських червоногвардійців і солдатів 30-го полку під командуванням М. Руднева, адже вони мали взяти під контроль залізничні магістралі, що вели на Дон [296, с. 193]. 30 грудня внаслідок виступу частини робітників маріупольських заводів влада у всьому місті перейшла до рук збільшовизованої ради робітничих і солдатських депутатів, хоча окремі етнічні групи, наприклад греки міста й повіту, тоді ж прийняли протилежне рішення – підтримати Центральну Раду [646, с. 56, 60-61]. РСДРП(б) 4 січня оголосила встановлення своєї влади у Верхньодніпровську, а 9 січня в Кривому Розі, навіть попри присутність у даних містах та округах (Кривий Ріг, Новомосковськ, Павлоград, Синельникове та інші) значної кількості збройних сил УНР.

Події в губернії з суттєвим запізненням стали предметом обговорення на засіданні Малої ради 6 січня 1918 р. Член КУГР, судячи з протокольних записів офіцер, обстоював потребу організації оборони від більшовиків, пояснюючи критичну ситуацію відсутністю допомоги ззовні: «<...> півтора місяця ждали ми допомоги з Одеси, з Києва, приїхали сюди, але бачимо, що й тут не товсто. Три дні одбивались 140 наших гайдамаків від 15000 більшовиків <...> На другий день більшовики розстріляли 9 гайдамацьких офіцерів. Моє ім'я можна знайти в «Киевской мысли» серед списку розстріляних» [126, с. 94]. На нашу думку дана цитата не буквально відображає пропорцію сторін протистояння, натомість точно демонструє загальну розгубленість українських чиновників різного рангу, й по всіх регіонах півдня УНР.

Збройне протистояння кінця 1917 – початку 1918 рр. не відразу привело до ліквідації системи місцевих органів влади УНР. Всупереч складним політичним та військовим умовам існування крайова українська адміністрація навіть здійснила спробу зберегти за собою владний статус бодай на селі. З цією метою на 12-13 січня 1918 р. у Катеринославі вона скликала губерньський з'їзд селянських депутатів, серед яких значну долю склали заможні селяни, представники Селянської спілки та волосних земств. Були на ньому присутні й депутати від РСДРП(б), у тому числі одна з їхніх місцевих лідерів С. Гопнер.

Попри вищевикладені обставини на форумі загалом панував антибільшовицький настрій, що віддзеркалювалося у прийнятті відповідних резолюцій [371, с. 122]. Наприклад, на форумі було зачитано IV-й Універсал УЦР про повну самостійність УНР [148, с. 58], а більшовицька влада кваліфікувалася як насильницька [136, с. 9].

У праці, присвяченій історії Дніпропетровська, міститься згадка про скликання на 13 січня II-го Катеринославського українського національного з'їзду на якому присутні теж схвалили проголошення IV-го Універсалу, при цьому поклали надію на Всеукраїнські Установчі збори, які мали визначити «остаточну форму державного устрою України і найдуть спосіб для встановлення федеративної форми Російської республіки» [455, с. 354]. Зважаючи на співпадіння дат та ідентичність документів, на яких акцентувалася увага в джерелах, вважаємо, що мова могла йти про один захід, який у різних звітних матеріалах міг отримати відмінну назву.

Зрештою проголосовані документи не мали істотного значення, оскільки військово-політичну конфігурацію визначали не вони, а присутність багатотисячного контингенту більшовицьких збройних сил місцевого і російського походження, які взяли під контроль основні стратегічні об'єкти в головних містах Катеринославської губернії. Ще 27 грудня більшовицький уряд радянської України прийняв постанову про ліквідацію органів влади Центральної Ради: «1. Посади комісарів урядових губернських, повітових і міських (для міст, які мають окреме від повіту управління) скасувати; 2. Права й обов'язки, які належали комісарам, передати губернським, повітовим і міським Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів і виконавчим органам цих Рад» [626, с. 119].

Імператив майбутніх змін у губернії визначався одним з перших рішень, прийнятих Катеринославською радою робітничих і солдатських депутатів після перемоги більшовицького збройного повстання. Вона постановила розпустити КУГР, а всю повноту влади зосередила в своїх руках президія ради, яка призначила головного комісара міста й при ньому голову міста [283, с. 46]. У

межах краю документ знайшов свою реалізацію й у постанові Катеринославського губернського комітету рад робітничих, солдатських і селянських депутатів від 9 лютого 1918 р., згідно якої з 14 лютого з політичного поля усувалася посада повітового комісара Центральної Ради і тимчасово призначався на його місце член згаданого комітету Курако [626, с. 119]. Відомі нам джерела не проливають світло на механізми, котрі використовувала нова влада щодо інших посад та осіб, але очевидно, що схема управління Катеринославською губернією була піддана повній ревізії.

В описаному політичному дискурсі, як видно з вищенаведеного, доволі помітну роль відіграли земські зібрання і управи, які енергійно боролися за владу на Катеринославщині. Протягом листопада – грудня 1917 р. відбулося декілька засідань земських зібрань різних рівнів, обраних ще згідно наказу Тимчасового уряду. Зокрема, 26 листопада відбулося перше засідання Катеринославського повітового земського зібрання. Як зазначав Г. Герасименко, у своїх виступах оратори відзначали факт боротьби за владу між радами робітничих депутатів й органами самоврядування, а особливо чітко ця думка висловлювалася гласним Борисовим, який наголошував, що «<...> ми повинні владно заявити тут, що влада повинна належати не радам, а органам, обраним усім народом, себто земствам <...>» [396, с. 189-190]. Навіть після 29 грудня, коли більшовики оголосили про встановлення своєї влади в Катеринославі, кожен крок рад наштовхувався на запеклий спротив земських зібрань і управ. Варто було раді призначити своїх комісарів в Державний банк, як земське зібрання негайно заявило протест проти таких дій, кваліфікуючи їх як насильство над демократією [396, с. 189-190]. Отже, протягом двох останніх місяців 1917 р. земства у своїй масі не стали співробітничати з більшовицькою владою [396, с. 206], а вважали легітимними винятково державні інституції УНР.

Суголосність думок демонстрував і П. Тригуб, який вказував на конкретні факти протистояння між земствами та більшовицькими установами. Так, радянський історик, аналізуючи непереборні вузли суперечностей,

стверджував, що на встановлення радянської влади «злісним саботажем відповіли чиновники міського і земського самоврядування Катеринослава і губернії». Наприклад, 9 січня 1918 р. президія Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів ухвалила розпустити губернську продовольчу управу, службовці якої оголосили страйк [607, с. 25-26].

Ще більш випукло позиція земств Катеринославщини щодо революційних подій у країні та в губернії простежуються на прикладі Надзвичайного Катеринославського губернського земського зібрання, яке проходило протягом 8-12 січня 1918 р. на фоні запеклого військового протистояння між більшовиками та їхніми опонентами різного забарвлення. Помітну роль у роботі зібрання відіграла українська фракція, яка, на відміну від червневих засідань, вже позиціонувала себе не як делегація від КУГР [100, с. I], а як українська фракція Селянської спілки, УПСР і УСДРП, або по-іншому – українська соціалістична фракція. Персональний склад фракції теж змінився, зважаючи на перевибори земств, які відбулися восени 1917 р., втім повний перелік гласних фракції автору встановити не вдалося, навіть попри наявність підписів під присягою на вірність Україні, Центральній Раді та Генеральному секретаріату, яку приймали частина гласних перед початком роботи зборів 8 січня 1918 р. Відомо, що головою фракції став Г. Третьак, член УСДРП, делегат від Новомосковського повіту, а серед інших учасників засідань знаходимо І. Трубу, І. Шаблю й Г. Якименка (усі – від Катеринославського повіту), І. Бондаренка, С. Швеця та І. Якубовича (усі – від Новомосковського повіту), Х. Семенова (від Олександрівського повіту), В. Боришкевича (від Верхньодніпровського повіту), Є. Кирейка і В. Самійленка (обидва – від Павлоградського повіту), А. Тавшавадзе (від Бахмутського повіту) [101, с. 3, 6, 10, 28, 37, 41, 79, 84, 85]. У числі підписантів бачимо також В. Дубовика, Є. Піддубного, Я. Строменка, А. Якімова, О. Запару, Т. Носика, А. Білецького, І. Урезка, І. Чорнорота й ще одного гласного з нерозбірливим підписом, які могли або входити до фракції, або бути «співчуваючими», таким чином, усього 18 осіб [101, с. 86-87].

Усі дні засідань ознаменувалися гострими дискусіями навколо нагальних проблем, а початок роботи заходу запам'ятався демаршем української фракції, причини якого присутні дізналися лише наступного дня з уст її голови. Г. Третяк повідомив гласним, що члени фракції були обурені порушенням усних домовленостей, досягнутих представниками різних фракцій, щодо можливості внесення спільного кандидата на посаду голови зібрання, тому постановили запротоколювати факт протесту і залишення роботи засідання 8 січня, не надсилати своїх делегатів до президії, залишити за собою право діяти на власний розсуд під час роботи губернського земства. Учасники полеміки (О. Залога, С. Раузов, А. Новак) висловили своє здивування таким трактуванням початку роботи зібрання, наголошуючи на тому, що відкриття роботи форуму відбулося за участі української фракції [101, с. 7]. Цілком ймовірно, що зазначений демарш мав більш прозаїчну причину, пов'язану з переконаністю членів української фракції у неможливості обрати свого кандидата на голову зібрання. Адже без помітної міжфракційної боротьби ним став Н. Гришко [101, с. 4].

Одним з найважливіших питань порядку денного став пункт про політичну ситуацію, яка склалася у проміжку часу від жовтня 1917 р. до січня 1918 р. Члени фракції російських есерів та меншовиків різко негативно оцінювали дії РСДРП(б), яка на їхню думку висунувши привабливі гасла, не збиралася їх виконувати, а лише обманювала народ, утворивши уряд, який представляє меншість населення країни. Головним лейтмотивом їхнього виступу стала протестна думка щодо розгону Всеросійських Установчих зборів. Антибільшовицькі апеляції спостерігалися і крізь призму обговорення національного питання. Так, гласний від Луганська російський есер П. Стрижевський, згадуючи ленінську тезу про самовизначення націй аж до відокремлення, звернув увагу на її схоластичний характер, прикладом чого, на його думку, є нещодавні події, коли УНР заявила про бажання самовизначитись, а натомість їй Петроград оголосив війну [101, с. 13-18].

Солідаризувалися з своїми колегами по зібранню й члени української фракції, від імені якої Г. Третяк заявив про хибне трактування з боку більшовиків мети та шляхів розгортання революції. Він стверджував, що революція є селянсько-пролетарською, а не соціалістичною, натомість владу прагне захопити купка озброєних червоногвардійців, сформованих з люмпенів, які, витіснивши на периферію революції найчисельніші страти суспільства, створюють умови для утвердження диктатури меншості. Як і попередні оратори, голова фракції частину доповіді присвятив військовим діям, що повноцінно розгорталися протягом декількох останніх тижнів. Він звернув увагу на еволюцію оцінок по відношенню до лєнінців, які до грудня 1917 р. не вважалися ними реальною загрозою для стабільності Української республіки. Але під прапором боротьби за радянську владу більшовики вели війну проти української демократії. Не менш важливим став заклик Г. Третяка до органів місцевого самоврядування залишатися вірними принципам демократії і «укріпитися в боротьбі за закріплення здобутків революції» [101, с. 18-19].

Вибудовуючи порівняльні мотиви різних наративів, беремо для прикладу й виступ українського есера Г. Якименка, який нагадав присутнім, що значну частину більшовицьких гасел («Земля – селянам!», контроль над підприємствами з боку робітників ті інші) вже втілюються у життя Центральною Радою, отже Раднарком Росії, «оголошуючи війну», замість соціалізму привнесе для України анархію. А це, своєю чергою, вибиватиме підґрунтя у полеміці з соціалістами-самостійниками, які «мріють закріпити здобутки революції в самостійній українській державі». У його виступі мали місце й універсальні для соціалістів рефлексії, спрямовані на підтримку селянства, як опори земських установ, і визнання вищості Українських і Всеросійських Установчих зборів у справі вирішення долі країни [101, с. 19-21].

Наприкінці обміну думками кожна фракція підготувала відповідні резолюції. У документі, підготовленому українською соціалістичною фракцією, містилися наступні пропозиції: 1) припинити Першу світової війни; 2)

Українські та Всеросійські Установчі збори є вищими представниками інтересів народу; 3) до скликання Українських Установчих зборів уся влада в Україні належить Центральній Раді, яку вибирає і може переобрати лише «демократія України» за пропорційною ознакою; 4) в губернії влада належить губернському народному земству, як органі, обраному на підставі найдемократичнішого закону в світі, усім населенням Катеринославщини. Прикметно, що ні КУГР, ні Катеринославська губернська революційна рада в даному проекті не фігурують, а замість затверджених законом УНР [666, с. 346] назв Губернська народна рада і Губернська народна управа використовувалася стара форма – земства, що свідчило про стійкість стереотипів мислення членів фракції. У результативній частині також констатувався факт війни між Російською та Українською республіками, вину за яку безсумнівно покладалася на уряд В. Леніна та реакційні елементи. Вона, говорилося у тексті, «набирає форм національної боротьби між українською та російською демократіями», через яку не можуть відбутися вибори до Українських Установчих зборів, є вигідною буржуазії, тому її, як братовбивчу, необхідно негайно припинити [101, с. 25-26].

Узгоджувальна комісія, що складалася з трьох осіб (меншовик Вейнгер, російський есер П. Фере і Г. Якименко), підготувала спільну для усіх фракцій резолюцію, яка засуджувала дії більшовиків, направлених на застосування тактики терору і провокування громадянської війни та розгін Всеросійських Установчих зборів [101, с. 33-35]. Окрім цього, окремою телеграмою присутні підтримали Центральну Раду [101, с. 27].

У роботі українських соціалістів в стінах губернського земства, як і влітку 1917 р., однією з пріоритетних залишалася просвітницька тематика. Зокрема, І. Труба за дорученням фракції повідомив гласним про нестачу підручників українською мовою [101, с. 28], а на наступну сесію пропонувалося підготувати документи про українізацію Верхньодніпровського середнього сільськогосподарського училища. Усі дискутантні підтримали ідею, а І. Труба її поглибив, запропонувавши від імені фракції внести до розгляду доповідь щодо

організації шкільного комітету для Катеринославської губернії [101, с. 43-44, 51]. Не залишилася поза їхньою увагою і задавлена проблема з земською газетою «Народная жизнь». Фракційна резолюція пропонувала безкоштовно видавати часопис 6 разів на тиждень обома мовами (українською та російською), і спільно вирішувати усі непорозуміння, втім остаточного рішення щодо піднятого питання гласні прийняти не змогли [101, с. 51-52, 54].

Шкільна тематика виявилася не лише вкрай нагальною, але й вельми полемічною, що навіть привело до чергового демаршу української соціалістичної фракції, яка щоправда свої дії пояснила не бажанням зірвати засідання, а необхідністю порадитися щодо питання про організацію шкільного комітету [101, с. 57-59]. І. Труба наполягав, щоб озвучену проблему гласні розглянули як першочергову, а це викликало різнобачення. Зрештою його наполегливість принесла результат і до порядку денного увійшов пункт «Об організації шкільного комітету для цілої Катеринославщини» [101, с. 60], обговорення якого закінчилося створенням озвученої інституції й обранням персонального складу комітету, навіть попри внесення двох альтернативних пропозицій від російських есерів та меншовиків [101, с. 70]. Українська фракція на виборах до шкільного комітету виставила 8 кандидатів – І. Трубу, В. Самійленка, Є. Вирового, В. Біднова, В. Боришкевича, Є. Кирейка, С. Швеця та І. Шаблю. Інші фракції заявили різну кількість осіб – від 1 до 4, але вибори так і не відбулися [101, с. 79], не виключено через перенесення їх на наступну сесію.

Натомість гласні встановили квоти на включення до складу комітету. Найбільше місць виділялося для Губернського земства (15), 10 мандатів мали отримати національні вчительські спілки (3 – українська, по 2 – російська та єврейська, по 1 – польська, німецька та грецька), 9 – від українського уряду, по 8 – від повітових земств й повітових комісій шкільної освіти. Міські думи Катеринослава, Олександрівська, Луганська, Юзівки і Маріуполя здобували по 6 місць, члени Губернської земської управи – 1, і ще 3 мандати залишили «для інших» [101, с. 245].

Вельми цікавим за змістом був сам документ «Об організації шкільного комітету для цілої Катеринославщини», який складався з 8 пунктів і визначав параметри конструкції шкільного комітету. Зокрема, у пункті 1 йшлося про пропорційність його складу, де мали домінувати українці, зважаючи на їхню статистичну перевагу в губернії (70%). Інші етнічні групи обраховувалися наступним чином – росіяни 17%, євреї – 5%, греки – 3% і т. д. Пункт 6 встановлював компетенцію комітету, до сфери якого внесли усі форми освітньої діяльності – школи, дошкільні, позашкільні та культурницькі заклади [101, с. 244-246].

В останній день роботи зібрання відбулися вибори голови земської управи, а також її персонального складу. Від української соціалістичної фракції на керівну посаду балотувалися відразу дві особи – І. Труба та Г. Якименко, що вочевидь пояснюється їхньою належністю до різних партій, але вони поступилися більш досвідченому управлінцю А. Новаку [101, с. 67], натомість членами управи стали І. Якубович, Г. Третяк та І. Мазепа. Постать останнього викликала до життя юридичний казус, оскільки відомий катеринославський громадсько-політичний діяч не був учасником земського зібрання і, потрапивши до числа 8 обраних управлінців, відмовився від наданої честі. Втім гласні не лише відмовилися підтримати його відставку в зв'язку з відсутністю письмової заяви, але й висунули кандидатуру І. Мазепа на заступника голови управи, від чого той знову відмовився. Врешті решт, заступником А. Новака став І. Якубович [101, с. 71].

Отже, якщо протягом весни – літа 1917 р. в межах Катеринославської губернії український національний рух проходив стадію становлення, визначення кадрового потенціалу і пріоритетів для подальшої організаційної роботи й будучи на початку революції малочисельним, тому не міг відразу претендувати на владні повноваження, то вже після падіння Тимчасового уряду українські національні організації краю, насамперед КУГР перетворилися в одного з впливових учасників формування нової моделі управління краєм.

У перші дні після падіння Тимчасового уряду в Катеринославі та губернії склалася така конфігурація політичного плюралізму, за якою радам робітничих і солдатських депутатів у союзі з міськими думами, протистояли комітети РСДРП(б), до спілки з котрими схилилися українські соціалісти, відтак очолювані ними установи, в тому числі КУГР. У полеміці з опонентами й в умовах наростання загрози політичної та соціальної анархії і проголошення УНР, уряд якої виявився єдиною дієвою державною установою, на Катеринославщині сформувалася коаліційна Губернська революційна рада, у якій вагому роль посіли делегати від українських партій та організацій. Українська губернська рада, соціальною базою якої були селяни, робітники-залізничники та частина службовців, не перетворилася у структуру з монопольним правом на владу в регіоні, але завдяки зростання політичного авторитету і присутності в регіоні значної кількості гайдамацьких частин отримала можливість претендувати на вагому роль в майбутній конфігурації влади. Зрештою такий сценарій не був реалізований, оскільки в результаті більшовицького збройного повстання, за допомогою зовнішньої допомоги, усі конкуренти РСДРП(б) виявилися поза межами політичного процесу.

Здатність відповісти на контрверсійні бачення революційних процесів продемонструвала міська дума Катеринослава, у якій домінували російські есери та меншовики. Вона ще в листопаді 1917 р. визнала правомочність Центральної Ради як найвищої легітимної владної інституції на усій території України. Зрештою її присутність у політичних процесах простежується дискретно, хоча гласні думи теж брали участь у розбудові революційної конструкції місцевих органів влади та управління у складі Губернської революційної ради.

Вагоме місце у подіях воєнно-політичного протистояння в Катеринославській губернії посідали земства. У ході засідань Катеринославського губернського земства викристалізувалися ті проблеми суспільно-політичного життя, котрі були спровоковані утворенням УНР й подальшою боротьбою проти неї з боку уряду більшовицької Росії за

посередництва місцевих однопартійців. Гласні земства в умовах перемоги більшовицького збройного повстання у Катеринославській губернії, полемізуючи здебільшого навколо загальнополітичних питань, засудили формування Раднаркому Росії як однопартійного уряду, закидаючи йому провокування хвилі терору, свавілля, анархії, вершиною чого став силовий розпуск Всеросійських Установчих зборів.

Не схвалюючи дій РСДРП(б) у країні та губернії, гласні визнали єдиною легітимною владою в Україні Центральну Раду та Генеральний секретаріат, а на регіональному рівні земці претендували на передачу усієї повноти управління до власних інституцій. Підготовка до скликання Українських Установчих зборів, регулятивна функція яких в межах УНР не ставилася під сумнів, вважалася пріоритетною, а у межах губернії нагальними питаннями життєдіяльності визнавалися продовольчий та освітній напрями.

Більшовицький державний переворот у Петрограді привів не лише до падіння кабінету міністрів О. Керенського, але й до ліквідації тимчасової системи місцевого управління, котра формувалася у вигляді громадських комітетів та урядових комісарів. Поява на історичній арені Раднаркому Росії та претензії РСДРП(б) на монополію у владі спровокували на півдні України процеси, спрямовані на побудову такої моделі управління краєм, котра базувалася на консолідації зусиль усіх активних учасників суспільно-політичного життя. Суб'єктами політичної дискусії ставали здебільшого ради робітничих і солдатських депутатів, міські думи, українські національні організації, зокрема губернські та військові ради та осередки найвпливовіших партій. У результаті досягнення спільної точки зору щодо недопущення проявів політичного нігілізму та терору в Херсонській, Таврійській і Катеринославській губерніях виникли революційні ради, які у різних регіонах мали відмінні назви, але майже ідентичні функції, спрямовані на підтримання порядку до скликання Всеросійських Установчих зборів.

Після проголошення УНР процеси, спрямовані на налагодження повноцінного функціонування владних інституцій, проходили здебільшого під егідою Центральної Ради, котру були змушені визнати єдиним вищим органом влади по всіх українських землях більшість представників політичних таборів. Тому вагому допомогу в утворенні Революційного комітету Херсонщини, Херсонського губернського комісаріату, Таврійської губернської ради народних представників, Губернської революційної ради Катеринославщини надали українські національні губернські та міські інституції, котрі кооптували своїх делегатів до зазначених органів управління, а у Херсонській та Катеринославській губерніях вони відігравали ключову роль в функціонуванні тимчасової моделі управління краєм й, окрім іншого, виконували функції комунікатора з урядом Української республіки.

Серед усіх представницьких структур Південної України найбільш критично оцінювали претензії Центральної Ради та Генерального секретаріату на підпорядкування собі краю міські думи. Після падіння Тимчасового ряду і особливо проголошення УНР на засіданнях дум помітно актуалізувалися дискусії навколо питань політичного буття, а переважна більшість гласних, зорієнтованих на збереження територіальної цілісності Російської держави, визнавали правомочність вирішення усіх нагальних проблем винятково за Всеросійськими Установчими зборами, відтак не завжди визнавали муніципалітети українськими органами місцевої влади. Але на тлі розгортання більшовицького терору й подальшого поглиблення політичної кризи щораз більша частина гласних, зберігаючи відданість проголошеним ідеалам, була вимушена погодитися на «українську альтернативу» революції в прямій (Катеринослав, Миколаїв, Тирасполь) або прихованій (Одеса, Єлисаветград, Бердянськ) формі, зокрема погоджуючись взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів чи отримати окремий статус. Міські думи Криму залишилися поза процедурою легітимації УНР, оскільки Київ не вважав півострів територією України.

Схожі тенденції спостерігалися у діяльності земств півдня України, котрі протягом листопада 1917 р. – січня 1918 р. були змушені визначитись з підтримкою курсу Центральної Ради на побудову Української республіки в межах 9-ти губерній і скоригувати своє ставлення до зміни векторів державотворчих процесів. Найбільш випукло сказане вимальовувалося на Катеринославщині, де земці, хоч і з суттєвим запізненням, але визнали право Центральної Ради на управління Україною й запропонували передати усю повноту влади у губернії земському зібранню. Зрештою їхні наміри не мали шансів на практичне втілення в життя, оскільки у січні 1918 р. більшовицькі комітети та Червона гвардія опанували усією територією Південної України й встановили альтернативну модель місцевого управління.

РОЗДІЛ 4

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ УНР НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАВЕСНІ 1918 РОКУ

4.1. Відновлення діяльності місцевої адміністрації УНР

Після нетривалої перерви, викликаній низкою більшовицьких повстань й подальшим укладанням Брест-Литовського мирного договору, були створені нові умови для повернення української влади на усій території Української республіки, у тому числі на півдні. 5 (18) лютого німецькі війська перейшли в наступ по усій лінії фронту, а вістрям активних дій став київський напрям. 24 лютого на одеському напрямку розпочали просування 10 австро-угорських дивізій. У перші дні весни союзницькі армії увійшли до столиці України, а 14 березня австро-угорські війська оволоділи Одесою [543, с. 96].

За словами київського дослідника О. Кураєва, захоплення найчисельнішого міста півдня України стало критичним моментом наступу союзницьких військ у регіоні, в тому числі у світлі неприхильного ставлення Києва до розгортання тут австро-угорської присутності, але існуючий *status quo* змушував українську владу налагоджувати взаємини з представниками Відня в Одесі. Тим більше, у складі австрійських армій перебував окремий український загін Січових стрільців під командуванням ерцгерцога Вільгельма (Василя Вишиваного) [494, с. 279].

У результаті успішного завершення кампанії німецьке командування з комфортом улаштувалося у готелі «Пассаж», а під фельдкомендатуру пристосували готель «Північний». Комендантом міста від австро-угорських військ спочатку став фельдмаршал-лейтенант фон Ессер [223. – 23 марта], а незабаром генерал-лейтенант Е. фон Бельц [463, с. 295], якого у інших джерелах називали комісаром [222. – 24 травня] і навіть губернатором [267, с. 145]. Німецьким комендантом Одеси призначили полковника фон Фогеля [223. – 23 марта; 29 марта]. 29 березня за домовленістю між німецькою та австро-угорською сторонами до сфери впливу останніх потрапляли частина

Волинської, Подільська, Херсонська і Катеринославська губернії [665, с. 19]. Лише Миколаїв і Маріуполь мали змішані гарнізони. 7 квітня головнокомандувачем союзницьких військ Одеського району, замість генерал-полковника графа К. фон Кірхбаха, який 15 березня подав у відставку, став австрійський генерал Е. Бем-Ермолі [619, с. 91; 267, с. 145], що прибув до південної столиці 5 квітня [235. – 6 апреля].

Перші донесення австрійських військових і цивільних агентів, як наприклад з Одеси, де влада УНР була відновлена раніше за інші великі міста півдня, малювали картину відсутності авторитетної влади й непопулярності її серед населення [429, с. 338]. Тому першочерговим завданням стала реорганізація системи управління. Цим питанням зайнялася Одеська українська міська рада на чолі з військовослужбовцем Й. Пшонником, який одночасно став й тимчасовим військово-окружним комісаром [232. – 14 марта, 15 марта], а саму раду у пресі ще називали окружним комісаріатом УНР [221. – 22 марта]. Рада була створена 14 березня за активної участі членів усіх українських організацій і партій, а також виконавчого комітету гайдамацьких куренів й виконавчих комітетів рад військових депутатів [232. – 15 марта].

За рекомендаціями українських соціалістичних партій та організацій було обрано 56 членів ради, які зі свого складу висунули комісарів у справах міста. До складу Одеської української міської ради увійшли представники УСДРП, УПСР, «Просвіти», рад військових і селянських депутатів, фабрично-заводських комітетів, професійних спілок. Висунення виборних комісарів відбувалося за напрямками роботи. Комісарами залізниць місцева преса називала відразу двох осіб – А. Стрижевського та Благовіщинського, продовольства – Ф. Шульгу, праці – Маржановського, торгівлі й промисловості – О. Караванського, пошти і телеграфу – Бутенка, землеробства – В. Боровика, санітарії – Пучковського, земської спілки – Мацена, «Юго-Креста» – Куриленка. Начебто першочергово комісаром міста планували призначити А. Роццахівського, але з невідомих причин, вочевидь завдячуючи більшому досвіду громадсько-політичної роботи й авторитету в регіоні, тимчасово ним став І. Липа [221. – 22

марта]. Військовим комісаром було обрано Й. Пшонника, фінансів Е. Темницького, освіти В. Чехівського, спілки міст Базилевича, юстиції В. Мурського, у справах демобілізації Стахівського. Всі комісари підпорядковувалися Головному політичному комісару уряду УНР В. Чеховському [230. – 15 марта; 37, арк. 17]. Деякі з них, наприклад, В. Чехівський, Базилевич, Стахівський повернулися до виконання своєї звичної роботи [232. – 24 марта], як і начальник морських вантажних перевезень Шрамченко [45, арк. 7]. А у різних джерелах Базилевич згадується і як комісар у справах демобілізації [221. – 22 марта], тому не варто виключати, що йшлося про двох різних осіб.

Усі політичні сили Одеси схвально відгукнулися на пропозицію В. Чехівського щоб комісаріат (виконавчий орган української ради) і сама рада не були мононаціональними організаціями. На його думку, це було можливим раніше, коли паралельно існували українська і радянські (советські) організації, а тепер треба створити не національно-українську, а загальнодержавну організацію, яка б турбувалася про потреби усього населення УНР [230. – 15 марта]. Але заздалегідь було відомо, що українська рада є тимчасовою адміністрацією, котра існуватиме до формування нової системи управління. Крім створення Одеської української міської ради на середину березня в західній частині Херсонської губернії була відновлена діяльність повітових та сільських комітетів.

Зважаючи на нестерпні політичні, правові та психологічні умови, у яких перебувало цивільне населення краю в період червоного терору, повернення української влади в Одесі схвально сприйняли різні верстви суспільства. Так, 15 березня духовенство міста відслужило молебень з приводу переходу міста до української адміністрації. В Одеському порту на торговельних суднах, які перебували на ремонті, підняли українські прапори [230. – 15 марта]. Жовто-блакитне знамено замайоріло і над Воронцовським палацом, де проводила свої засідання Одеська українська міська рада. Як і раніше, одним з центрів гуртування українських кіл міста залишалась «Українська Хата», яка об'єднала

тих представників місцевого політикуму, що залишилися в Одесі у підпіллі під час домінування більшовицької влади в місті.

Відразу після свого створення Одеська українська міська рада активно включилася в повсякденну роботу. Одним з перших кроків нової влади стало звернення до мешканців міста із засудженням погромної агітації зі сторони чорносотенців. У зверненні також підтверджувалося, що місцева рада буде існувати за схемою створення й діяльності Центральної Ради, себто у ній будуть представлені не тільки українці, але й представники інших національностей. Для більшої переконливості щодо своїх намірів вийти за межі вузьконаціональної інституції керівництво ради запевнило громадян, що в подальшому усі звернення від влади до жителів Одеси й навколишніх територій будуть друкуватися як українською мовою, так й іншими, в першу чергу російською, польською, німецькою та івриті [230. – 16 марта]. Прикметно, що під час зустрічі комісара фінансів Е. Темницького з німецьким командуванням, де теж порушувалося мовне питання у контексті друку міських газет, українська сторона категорично виступила проти існування цензури.

Важливим аспектом відлагодження функціонування управлінських механізмів залишалося питання взаємовідносин Одеської української міської ради і комісаріату з радою робітничих депутатів. Українська адміністрація не відхиляла можливість співпраці й навіть обіцяла підтримку радам робітничих і селянських депутатів, але за однієї умови, в їхньому складі не повинно бути анархістських та екстремістських елементів, ради робітничих депутатів не повинні виконувати волю будь-якої однієї політичної сили. На переговорах про співпрацю українська сторона категорично заперечила перспективи участі у Всеросійських Установчих зборах [230. – 17 марта], аргументуючи свою точку зору самостійним статусом України.

Одним з найважливіших питань, що постало перед урядом, зважаючи на ситуацію в регіоні, була організація військової влади, оскільки ще з часів існування Одеської радянської республіки у місті залишались, а пізніше почали приїжджати в формі румунських солдатів і офіцерів для організації опору

більшовикам у самому місті та околицях, українські військові та цивільні особи, котрі перебували на службі в армії. Після зайняття Одеси із колишніх гайдамацьких підрозділів були сформовані особливі дружини, які разом з сердюцьким полком і румунськими військами вели наступ на більшовицькі позиції в Бессарабії [230. – 15 марта]. Комендантом міста українське командування планувало затвердити полковника Г. Зінкевича [230. – 15 марта].

Хитке становище Одеської української міської ради, зважаючи на невизначеність термінів її існування та лише орієнтовна визначеність її функцій, викликала цілу низку пропозицій організаційного характеру. Так, член ради український есдек К. Сіренко поставив питання про необхідність створення колегій при комісаріаті, щоб комісари приймали рішення колегіально. Колегії, на його думку, повинні складатися з представників тих організацій, справами яких займається той чи інший комісар, а членів колегій повинні призначати самі комісари. Така пропозиція отримала схвальні відгуки і з цього питання було прийнято позитивне рішення [230. – 16 марта].

Не до кінця зрозумілими залишалися стосунки між українською радою і обраними нею ж комісарами. Частина управлінців вважала, що комісари повинні керуватися лише вказівками центральної влади, друга частина наполягала на тому, що оскільки комісаріат обраний радою, то він їй і повинен підпорядковуватися. Остаточної згоди з цього питання не було знайдено, хоча всі погодилися, що рада і комісари повинні працювати в повному контакті [230. – 19 марта].

Існував також варіант, що обрана рада не буде державною адміністрацією, а стане лише представницьким органом української громади Одеси. Наприклад, національною українською думою в місті разом з єврейською, польською, російською думами. У цей час, коли загальноміська дума в перспективі, як і раніше, мала займатися усіма господарськими справами міста, національні думи, в тому числі рада, повинні були керувати життєдіяльністю своїх громад, а їхня робота, головним чином, ставала б культурно-просвітницькою і обмежувалася сферою національного будівництва

[230. – 19 марта]. Одним з можливих шляхів вирішення цієї проблеми було переведення української ради в орган законодавчої обласної ради – своєрідний обласний парламент [232. – 17 марта]. Така версія обговорювалася в середовищі лідерів осередків українських партій, а приписувалася Раді народних міністрів. Висловлювалися міркування, що українська рада після приїзду з Києва представників уряду реорганізується й до її складу будуть кооптовані делегати від усіх регіональних організацій та національних меншин за прикладом Центральної Ради [221. – 19 марта].

Все ж таки найбільш близьким до реалій виявився варіант заміни української ради новим органом влади, який до того ж буде мати не міське, а регіональне охоплення, розповсюджуючи свою правомочність по мірі просування союзницьких військ далі на східну частину Південної України. Адже ще 15 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів під головуванням В. Голубовича слухали доповідь С. Комірного, вочевидь щодо ситуації на півдні УНР, бо міністри того ж дня ухвалили призначити доповідача (в інших працях називається військовий старшина Бронський, якого на нашу думку бачили одним з претендентів на посаду [399, с. 194]) головним комісаром при німецькому головному штабі. Уряд, оперативно відреагувавши на зміни у військово-політичній ситуації станом на середину лютого 1918 р., видав документ під назвою «Інструкція головному комісару уряду УНР при головнокомандуючому німецькими військовими силами в Україні», який складався з 6-ти пунктів та додатку. За пунктами 3-6 С. Комірний наділявся фактично необмеженими повноваженнями при управлінні всіма державними і громадськими інституціями на півдні України. Зацитуємо тільки частину пункту 4: «Він має право: а) направляти працю органів місцевого самоврядування і державних установ; б) змінити урядовців і призначити інших тимчасових; в) давати інструкції і накази всім урядам згідно з законами Української Наародної Республіки, наказами уряду і вимогами військових обставин; <...> д) давати розпорядження в справі демобілізації військових частин <...> є) карати провинних штрафом до 3000 крб., тюрмою до 6 місяців

або висилати за межу Української Народної Республіки; <...> » [126, с. 168-169].

Згідно вказівки Києва Одеська українська міська рада в подальшому мала відігравати роль лише громадської організації, а система обраних нею комісарів була анульована. Незважаючи на короткотривалість виконання владних повноважень, дана інституція відіграла важливу роль по стабілізації ситуації у перші дні після вступу до міста німецьких, австрійських і українських військ. Вона першою приступила до відновлення української системи влади в Одесі та обговорювала найболючіші проблеми життєдіяльності міста.

У квітні низкою організацій було піднято питання про реорганізацію Одеської української міської ради, яка опинилася на периферії політичного життя регіону. На засіданні ради 2 квітня її активіст Бабій виніс на розгляд присутніх дискурс про роль цієї організації в житті української громади. Було вирішено обрати комісію, котра зареєструє всі місцеві українські політичні та культурницькі організації, щоб кожна з них виділила свого представника в раду. Поповнена у такий спосіб Одеська міська українська рада змогла б тимчасово продовжити свою роботу як національна культурно-просвітницька організація до тих пір, поки настане можливість організувати перепис усього українського населення за етнічною ознакою. Лише тоді новий склад ради планувалося переобрати [37, арк. 24]. Перше засідання комісії з реорганізації ради відбулося 7 квітня. Вона просила виконавчі комітети всіх українських організацій, гуртків тощо, терміново до 16 квітня надіслати відомості про назву гуртка чи організації, кількість членів в ній, її адресу [230. – 3 апреля], які були необхідні для представництва в раді.

Зауважимо, що центральна влада протягом березня ще декілька разів надсилала інструкції в регіони з метою поінформування про ситуацію та рекомендаціями до дій. Так, окремим циркуляром до місцевих органів влади пояснювалося, що за допомогою німецьких та австрійських військ українська армія звільняла УНР від більшовиків, тому органи влади на місцях, які

продовжували підпорядковуватися Міністерству внутрішніх справ, мають можливість приступити до організації своєї діяльності по забезпеченню потреб населення, до чого й закликалися усі міські, повітові та сільські управи. Навіть згодом, до 26 березня, для підтримки органів місцевого самоврядування МВС розробило проект закону про асигнування 100 млн. крб. для видачі позик. Щоправда суттєвого впливу на розвиток ситуації в провінціях ці дії не мали, оскільки тут ситуація розгорталася за власною внутрішньою логікою [486, с. 101-102].

Таким чином, на півдні України Центральною Радою та урядом УНР був створений новий орган влади під назвою Головний крайовий комісаріат (далі – ГКК) Херсонської, Таврійської і Катеринославської губерній, який замінив систему українських рад^{створених протягом 1917 р.} Що характерно, у всіх документах 1918 р., в яких йшлося про новостворений комісаріат, на відміну від попереднього року революції кордони УНР визначалися з певною корекцією щодо Таврійської губернії. Так, 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів було ухвалено погодитися на укладення миру з Радянською Росією за умови, що «Крим остається під впливом України» [579, с. 80].

Головний крайовий комісаріат, отримавши надзвичайні повноваження, очолив С. Комірний, ставши головним представником центральної влади в південних губерніях. В урядових вихідних документах за лютий 1918 р. його спочатку називали Головним крайовим комісаром зазначених губерній, а потім Головним комісаром уряду УНР при Головнокомандувачеві військовими силами в Україні, або, як у додатку до Інструкції, Головним комісаром при вищих штабах німецького і австро-угорського війська, оперуючого на Херсонщині, Таврії та Катеринославщині [40, арк. 2, 3], але зрештою остаточно закріпилася перша назва. Головний комісар прибув до Одеси для виконання своїх обов'язків 18 березня 1918 р. Своім першим наказом від 20 березня С. Комірний продемонстрував неабияку рішучість. Головний комісар повідомляв, що розпорядженням Ради народних міністрів йому тепер підпорядковуються усі державні та громадські установи, а будь-які його вказівки й накази слід

виконувати негайно та без заперечень [223. – 23 марта]. При Крайовому комісаріаті було створено окрему систему управління з різними відділами. Замість колишніх комісарів української ради розпорядження Головного комісара мали виконувати завідувачі відділами [230. – 19 марта].

Про повноваження і рішучість С. Комірного ще більш випукло свідчать його слова на нараді з представниками соціалістичних партій, яка відбулася у перші дні перебування комісара на посаді: «<...> Я призначений <...> головним комісаром півдня УНР. Моїм осередком буде м. Одеса. Першим моїм завданням, на що я маю уповноваження з Києва, організувати в Одесі для полудневої України різні інституції. На першому місці стоїть питання про організацію продовольчого відділу, який би зараз розпочав свою діяльність, і застеріг би продовольчу кризу. Відтак організовується хліборобський відділ, який має дбати аби вся земля була на Україні засіяна. На цей відділ звернено особливу увагу, і Рада міністрів асигнувала 500 мільйонів карб. Потім відділ просвіти, залізничного руху і др.» [251. – 24 березня]. Далі йшлося про прохання до соціалістичних осередків міста допомогти комісару реалізувати завдання Києва [251. – 24 березня], що не знайшло належного відгуку ні в середовищі есерів, ні есдеків.

Прикметно, що опозиція до Головного комісара сформувалася в середовищі українських соціалістів. Вони неодноразово надсилали делегації і телеграми до Києва впливовим урядовим і політичним групам наполягаючи на відкликанні С. Комірного [232. – 19 марта], якого вважали не найкращою кандидатурою на цій посаді через те, що він не був членом жодної соціалістичної партії, а це, в свою чергу, визначало політичні симпатії. З цієї причини очільник краю часто виїжджав до Києва, щоб дізнатися як про своє перебування на даній посаді, так і про долю Крайового комісаріату, вирішуючи разом з тим і поточні справи.

Непоодинокі відрядження С. Комірного до Києва сприймалися в українських соціалістичних колах Одеси як ознака його швидкої відставки і наступних змін серед вищої адміністрації краю для того, щоб змінити тактику

Крайового комісаріату на курс більш інтенсивної українізації регіону. Наприкінці березня одеські осередки українських соціалістичних партій, припускаючи усунення С. Комірного, намітили свої кандидатури на посаду Головного регіонального комісара. Ними стали один з лідерів місцевого осередку УСДРП Е. Темницький і керівник одеського комітету УПСР А. Роццахівський [230. – 3 апреля; 51, арк. 4].

Зважаючи на тиск з різних сторін, очільник краю був змушений враховувати погляди полярних політичних таборів. Вже 25 березня (на 5-й день роботи комісаріату) на засіданні уряду слухали інформацію прем'єр-міністра В. Голубовича і державного секретаря П. Христюка щодо діяльності ГКК [126, с. 231]. Хоча в джерелах не збереглося розшифрування висловлених оцінок, вважаємо, враховуючи на отриманий фактично мандат довіри, що вони могли бути не категоричними. Сам С. Комірний лаконічно повідомляв, що його відставка урядом відхилена [235. – 10 апреля]. Пильну увагу до «одеських справ» з боку Києва підтверджувало засідання Ради народних міністрів від 31 березня, де за ініціативи військового міністра О. Жуковського з доповіддю про загальне становище в Одесі виступили члени військової комісії [126, с. 238].

Вищепроцитований документ щодо призначення С. Комірного та перші консультації головного комісара уряду УНР засвідчили існування певної градації пріоритетів, яка мала в своїй основі економічний характер, а Одеса й надалі визнавалася важливою опорою для утвердження української влади в регіоні. Не дивно, що одним з перших кроків С. Комірного на посаді Головного крайового комісара стала зустріч з міським головою Одеси В. Богуцьким і членами управи, яка тривала близько півтори години. Під час розмови було поставлено низку політичних і економічних питань як місцевого, так і загальноукраїнського значення. С. Комірний пообіцяв не проводити насильницької українізації міста і запевнив, що вся офіційна документація буде вестися двома мовами – українською і російською [232. – 19 марта]. Пильна увага української адміністрації до Одеської міської думи зайвий раз підкреслювала необхідність пошуку порозуміння з усіма гравцями на

політичному полі й передусім з тими, хто найкритичніше ставився до місцевої державної адміністрації УНР.

Отже, після перших юридичних процедур та політичних консультацій й згідно інструкцій з Києва, Головний крайовий комісар приступив до формування нової адміністрації. На нараді з комісарами, обраними ще Одеською українською міською радою, С. Комірний запропонував їм прийняти на себе керування відділами ГKK. Щоправда, при цьому ліквідовувалися політичний комісаріат, оскільки його функції зосереджувалися у Головного комісара С. Комірного, та комісаріат праці, замість якого не планувалося створювати нового відділу, а також військовий комісаріат. При цьому оголошувалося, що військовий комісар Й. Пшонник залишав державну службу. В. Чехівський, який очолював політичний комісаріат Одеської української міської ради, залишив за собою лише керівництво просвітницькою справою [232. – 19 марта; 230. – 21 марта]. Усього було створено 13 відділів: земельний, освіти, шляхів, фінансів, цивільний, військовий, юстиції, торгівлі, залізниць, промисловості, продовольства, морський, національних справ. Останній відділ було сформовано дещо пізніше за інші. Деякі з них, по-суті, не приступивши до діяльності, вже наприкінці березня – початку квітня були ліквідовані, як наприклад, освіти, військовий, торгівлі, промисловості [230. – 21 марта].

У процесі створення нової системи влади часто змінювалися начальники відділів, серед яких, окрім В. Чехівського, ми зустрічаємо відомих громадських діячів Херсонщини – А. Роццахівського, В. Змієнка, О. Караванського, Ф. Шульгу та інших. Начальником фінансового відділу, замість Е. Темницького, став Шаповаленко. Наказом міністра внутрішніх справ М. Ткаченка І. Липа був призначений комісаром Одеси з повноваженнями, які розповсюджувалися в межах колишнього градоначальства і фактично мав замінити політичного комісара уряду УНР В. Чехівського. Забігаючи наперед зазначимо, що останній продовжував перебувати на цій посаді аж до 13 квітня, а І. Липа, як зазначалося вище, скоріше за все з 20 березня був виконуючим обов'язки комісара Одеси [126, с. 292; 223. – 22 марта; 79, арк. 45].

Він безпосередньо підпорядковувався Міністерству внутрішніх справ, але ні у в відповідному наказі, ні в інших урядових документах про функціональні обов'язки І. Липи не йшлося. Прогалину частково заповнює одеська періодична преса, у якій йшлося, що за ним збереглися всі функції урядового комісара. Зокрема він здійснював нагляд за діяльністю урядових закладів: казначейства, державного банку, біржі, міщанської, ремісничої та міської управ і т. ін. [230. – 10 апреля; 232. – 29 марта]. Побічно про його діяльність можемо судити, орієнтуючись на видані міським комісаром розпорядження. 20 березня його канцелярія визначала такі види діяльності як видача документів про народження, про право на пересування Україною, про заборону на самовільне виселення когось з будинків тощо [223. – 22 марта, 24 квітня].

Це призначення відбулося під впливом урядових кіл, оскільки Головний комісар С. Комірний, давши позитивну оцінку І. Липі як особистості, заявив міністру, що з адміністративною діяльністю претендент на посаду не знайомий. Проти його кандадитури протестували українські партійні осередки, зокрема УСДРП, а також одеський муніципалітет [232. – 20 марта]. Міський голова Одеси В. Богуцький вважав, що змінюючи у такий спосіб колишнє градоначальство на комісаріат, центр наділяє І. Липу адміністративними, себто контролюючими, функціями, замість того, щоб сконцентрувати усі повноваження в руках міського самоврядування [35, арк. 21].

Великої ваги для реалізації інструкцій Києва мало вирішення питання щодо налагодження стосунків між Головним крайовим комісаріатом та австро-угорським і німецьким командуванням. Представники іноземних військ, згідно домовленостей з українською владою, не повинні були втручатися в порядок внутрішнього управління й життя краю [17, арк. 118]. На підтвердження своїх мирних намірів представники австро-угорського командування на чолі з фельдмаршал-лейтенантом фон Ессером і комендантом німецької частини міста полковником фон Фогелем організували нараду з делегацією українських комісарів (завідувачів відділів), яку очолив В. Чехівський. Об'єктивні реалії у вигляді присутності іноземних військ доповнювалися необхідністю визначити

обсяг повноважень кожної зі сторін, бо 18 березня 1918 р. генерал-квартирмейстер генерального штабу німецьких військ Е. Людендорф видав «Інструкцію з управління окупованими територіями», яка спрямовувалася на стабілізацію становища в Україні. У ній, окрім іншого, йшлося про розбудову місцевої адміністрації як інструменту налагодження поставок продовольства [549, с. 17]. На цій нараді союзницьке командування висунуло ряд питань, серед яких ті, котрі стосувалися українізації міста, надання Крайовому комісаріату права розпуску організацій, діяльність яких суперечить основам української державності та інше [232. – 19 марта].

Після обміну думками українська адміністрація оголосила про першочерговий намір демобілізувати частину військових та пристосувати до умов мирного часу всі технічні засоби, які були зосереджені для потреб війни. Малася на увазі передача населенню обмундирування та використання для цивільних потреб військової техніки й спорядження. С. Комірний заявив, що міське майно залишається недоторканим і всякі спроби захопити його не будуть допущені [232. – 20 марта].

Попри оприлюднені наміри зі співпраці практична реалізація домовленостей виявилася далекою від розробленого плану. Цілу низку визначених пунктів австрійський та німецький генералітет порушував і у подальшому командування іноземних військ часто не рахувалося з українськими законами й чинною владою. Так, у Миколаєві в середині квітня за постановою німецького військово-польового суду були засуджені до смертної кари чотири особи (родина Апаріних) за те, що на вимогу військових не здали зброї [37, арк. 31]. Іноземна військова влада в Одесі, зігнорувачи місцеві органи влади й факт скасування в Україні смертної кари, за вбивство німецького солдата засудила громадянина А. Михайлова до страти через повішання [126, с. 283]. У Херсоні австрійські військові винесли 12 смертних вироків. Слідча комісія Центральної Ради стала клопотатись перед австрійцями про скасування хоча б одного з них. Член слідчої комісії Гіндес разом з губернським комісаром Херсонщини Г. Нянчуром звернули увагу фон Меца,

що в Україні суд повинен здійснюватись українською судовою владою, з чим той не погодився. А Головний комісар взагалі наголошував, що є противником смертної кари, як міри покарання за будь-який злочин [79, арк. 5]. Зрештою фон Мец спочатку пішов на перенесення смертної кари на пізніший термін, а згодом спільними зусиллями українських і австрійських цивільних осіб ці вирoki зовсім скасували [126, с. 347].

Німецьке й австро-угорське командування недвозначно давало зрозуміти, що зацікавлене у максимальному виконанні з боку УНР положень Брестського мирного договору, насамперед у продовольчій частині. Відтак вони докладали чималих зусиль, щоб взяти під контроль закупівлю хліба на півдні України, що неабияк турбувало С. Комірного. Останній 6 квітня телеграмою звернувся до міністра продовольчих справ УНР М. Ковалевського з запитанням чи правда, що з його дозволу австрійці закупають хліб для відправки на батьківщину [79, арк. 13].

Загалом сільськогосподарська тематика з кінця березня 1918 р. стала домінуючою у діяльності ГКК й особливо під час переговорів з урядом В. Голубовича та у стосунках з союзницькими військами, що визначалося окресленими раніше пріоритетами. С. Комірний майже відразу після початку виконання своїх обов'язків видав наказ по терміновому засіюванні полів [223. – 28 марта]. А 6 квітня він відверто доповідав М. Ковалевському: «З Тираспольського, Ананієвського, Одеського повітів, де порядок вже налагоджується можна взяти хліба до 700 тис. пудів і то примусово. Херсонський, Єлисаветградський і Олександрійський ще не забезпечені порядком, тому купувати не можна. В Одесі хліба на 10 днів, отже треба закупити в повітах, але не знаємо як це зробити, бо немає закону чи інструкції». Далі окружний комісар висловлював занепокоєність самовільними діями австро-угорських й німецьких військ, стверджуючи, що ті забирають усе, що потрапить на очі [79, арк. 14]. На думку О. Кураєва якраз витіснення повноважень української влади з правового поля і встановлення власного

контролю за низкою аспектів внутрішнього життя Української республіки переводило експедиційний корпус у статус окупаційного [494, с. 278].

З іншого боку, за наказом Головного комісара під загрозою кари була заборонена будь-яка агітація проти військ союзних Україні держав, а також проти УНР. За рекомендацією уряду за антидержавну пропаганду були закриті газети «Голос революції», «Южный рабочий», «Красное знамя» [126, с. 300; 79, арк. 15-16], а за порушення наказу щодо правил реєстрації друкованих видань тимчасово мали бути закриті часописи «Одесские новости» та «Земля і Воля». Обмеженими в своїй діяльності були губернські та місцеві ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Вони могли діяти тільки як громадські організації й керуватися у своїй роботі існуючими законами, а не революційною доцільністю. Для впорядкування системи влади 1 квітня Головний крайовий комісар спільно з Одеським повітовим комісаром видав наказ, згідно з яким усі державні та громадські установи повинні керуватися в своїй діяльності державними законами, наказами і розпорядженнями відповідної влади: «ради», «совети», «комітети», приватні особи не мали права ні втручатися в роботу державних і громадських установ, ні присвоювати собі компетенції названих установ. Згідно наказу зацікавлені особи теж не могли звертатися з проханням до «рад», «советів» або «комітетів» у справах, що належать до компетенції державних і громадських установ. Звинувачувані в невиконанні цього наказу мали притягатися до відповідальності [232. – 29 марта].

Поза законом опинилась відома монархічна чорносотенна організація «Союз русского народа» [223. – 30 квітня; 126, с. 347]. У такий спосіб місцева адміністрація не лише виконувала свої функції по захисту державного ладу, але й пролонгувала власне існування на невизначений час.

Як говорилося вище, загалом у середовищі місцевих громадських та політичних кіл далеко неоднозначно сприйняли створення Головного крайового комісаріату. Значна частина політичних діячів краю взагалі вважала цей орган влади незаконним, називаючи його самочинною організацією,

порівнюючи навіть з більшовицькою Радою народних комісарів [232. – 29 марта]. Компетенція ГКК була близькою, а часто просто співпадала з компетенцією Одеського міського самоуправління. Це викликало значне незадоволення з боку останнього, не дивлячись на те, що С. Комірний з перших кроків своєї діяльності в Одесі підкреслював особливе значення, яке повинно мати міське самоврядування. Натомість міська дума виступала або за повну ліквідацію Крайового комісаріату, або за розподіл функцій між міським самоуправлінням і урядовими установами, або за вибори нового Головного крайового комісаріату, в яких взяли б участь усі політичні і громадські організації [232. – 19 марта], щоб можна було підпорядкувати його собі.

Проти нового органу влади виступала й Миколаївська міська дума, яка на початку квітня 1918 р. закликала громадян не брати участь в інших органах самоуправління, окрім думи [17, арк. 98]. Натомість представники уряду, прагнучи парирувати пропагандистські удари, запевняли, що не заперечують проти існування міського самоврядування і прагнуть до співпраці. Значну роль у новому органі влади відігравав С. Комірний, який позиціонував себе як вправний чиновник. З його приїздом до Одеси Крайовий комісаріат став тією установою, де зосереджувалися усі нитки управління містом та південним регіоном і який мав вирішувати фактично всі питання життєдіяльності сотень тисяч людей. Головний комісар намагався залучити до роботи комісарів, які отримали свої повноваження від Центральної Ради ще у 1917 р., зберігаючи, таким чином, правонаступництво українських органів влади, а також, використовувався їхній досвід в адміністративній роботі, незважаючи на те, що він мав право на власний розсуд підбирати кадри, на що отримав директиви від Ради народних міністрів. Низка комісарів, як ось, Стахівський, пішли назустріч С. Комірному, свідомо подавши у відставку, для того щоб надати Головному крайовому комісару можливість на власний розсуд здійснювати кадрову політику [230. – 20 марта]. Інші, як комісар спілки міст Базилевич, не вважали за можливе працювати, поки до кінця не будуть визначені функції начальників відділів Крайового комісаріату [230. – 20 марта]. Відмовилися від своїх посад,

оголосивши Головному комісару про свою відставку, комісар фінансів Е. Темницький та директор канцелярії Комісаріату Г. Тягло [230. – 21 марта].

У Києві протистояння між різними органами місцевої влади вирішили за допомогою ліквідації ГКК, яка мала відбутися в другій половині квітня. Замість комісаріату мала запроваджуватися система дрібніших адміністративних органів. Деякі відділи Комісаріату, зокрема освітній та торгівельно-промисловий, перетворювались у самостійні представництва профільних міністерств. Відповідно до цієї реорганізації розширювалося коло компетенції органів місцевого та земського самоуправління, до повноважень яких тепер мало відійти багато питань, якими займався раніше ГКК, передусім контроль за землекористуванням [230. – 29 марта]. Попри прийняте в столиці рішення щодо ліквідації комісаріату, інерційність бюрократичної системи давала підстави вважати, що до реального втілення в життя прийнятих рішень ще надто далеко. Головний крайовий комісаріат надалі продовжував плідно працювати.

Таким чином, протягом другої половини березня 1918 р. вищий урядовий орган півдня України все ще знаходився в стадії формування. Кадрова невирішеність завдавала чималого клопоту Головному комісару й вважалася чи не найгострішою. Мабуть єдиною кандидатурою, яка не підлягала сумнівам, була постать комісара освіти В. Чехівського, головним завданням якого було інструктування та опікування україномовних шкіл. У даній царині чиновник діяв цілком самостійно і вважав, що просвіта буде доручена колегії національних комісарів – українського, єврейського, російського та інших.

Замість окреслених вище комісарів доводилося шукати гідну заміну. На посаду начальника військового відділу Комісаріату було висунуто кандидатуру полковника Генерального штабу В. Змієнка, який був начальником штабу української гайдамацької дивізії з осені 1917 р. Посада начальника фінансового відділу через відставку Шаповаленка виявилася вакантною, тому Е. Темницький залишався на своїй колишній роботі до призначення нової людини. На чолі відділу юстиції, замість В. Мурського, опинився генерал Брилкін. Начальником відділу залізниць залишився інженер Благовіщинський, а відділу

продовольства кадет Ф. Шульга [230. – 29 марта]. Посаду директора канцелярії Крайового комісаріату зайняв В. Катрановський, який раніше був судовим слідчим з особливо важливих справ в Одесі, а згодом головою з'їзду мирових суддів Кам'янець-Подільської округи [230. – 29 марта].

Серед перших питань, якими зайнявся Крайовий Комісаріат у новому складі, було вирішення проблем виборів мирових суддів. Комісаріат визнав за необхідне перенести на деякий час ці вибори, мотивуючи тим, що під час реєстрації клопотань від осіб, які бажали балотуватися в судді, в Одесі існувала більшовицька влада, яка не давала можливості висунення кандидатур, які б влаштували з точки зору інтересів української державності [230. – 21 марта].

Важливим завданням урядової адміністрації було налагодження регулярного постачання населення продуктами харчування, гостра нестача яких відчувалася протягом зимових і весняних місяців. Новий начальник відділу продовольства Крайового комісаріату Ф. Шульга повідомив мешканців Одеси, що обласна продовольча управа ліквідується і замість неї харчовими справами буде займатися головний уповноважений, допомагати якому будуть декілька помічників і визначений штат канцелярії, до складу якої увійшли колишні співробітники обласної управи. На посаду головного уповноваженого відділу продовольства було висунуто кандидатуру С. Гербеля [232. – 21 марта].

За присутності німецької та австро-угорської армії в УНР вкрай важливим було остаточно вирішити питання про повноваження військових органів управління. Усі розпорядження такого характеру тепер повинні були надходити від військового відділу Комісаріату. Штаб ОВО ставав виконавчим органом військового відділу, значить підпорядковувався не лише профільному міністерству. Але й сам військовий відділ комісаріату, який очолював полковник В. Змієнко, поступово функціонально скорочувався. Це відбувалося паралельно з організацією нових військових органів управління – губернського і повітових комендантів [232. – 30 марта]. Але оскільки в цей час за наказом військового міністра УНР О. Жуковського з Ревеля до Одеси переводили декілька тисяч військових, цим питанням необхідно було комусь займатися

[232. – 30 марта]. Тому скорочення військового відділу комісаріату мало дискретний характер.

Посади губернських і повітових комендантів та комісарів, які розмежували між собою відповідно сфери військової та цивільної влади, запроваджувалися Києвом у зв'язку з бажанням посилити виконавчу дисципліну, адже тепер основним ставав принцип призначення замість виборності. Губернські та повітові коменданти призначалися військовим міністром УНР і йому безпосередньо підлягали. Коменданти володіли більшими повноваженнями, ніж комісари. У справах військових комендант був цілковито незалежним від цивільної влади. Йому підпорядковувались всі тимчасові чи постійні мілітарні формування, крім народної і залізничної міліції [508, с. 115]. Повітовому коменданту підпорядковувалося також управління військового начальства. Після відставки генерала Г. Єлчанинова не пізніше 31 березня 1918 р. посаду губернського коменданта зайняв виконуючий обов'язки головного начальника ОВО генерал Гаврилів (Гаврилов). Перебував він на цій посаді до 17 квітня 1918 р., після чого тимчасовим губернським комендантом Херсонщини було призначено Г. Зінкевича [21, арк. 93; 78, арк. 203]. Ліквідований штаб ОВО ставав технічним апаратом губернського коменданта [232. – 6 апреля].

У зв'язку з заснуванням посад губернських і повітових комендантів мав бути остаточно ліквідованим військовий відділ Крайового комісаріату. Коменданти призначалися в усі три південні губернії у межах ОВО і військовому відділу залишалось лише передати їм справи, а начальника військового відділу В. Змієнка призначили помічником губернського коменданта Херсонщини. Окрім цього, до Одеси представником центральної влади для вирішення питання ліквідації майна фронту і місцевих військових організацій призначили колишнього голову ОУВР І. Луценка [232. – 29 марта]. У Миколаєві військовим комендантом став полковник Євтушевський [17, арк. 97 а].

Вказані нововведення не залишили байдужими членів донедавна впливової ОУВР. Протягом усього часу перебування влади в руках більшовиків існування ОУВР було неможливим. Відтак лише після повернення української влади в Північному Причорномор'ї військова організація відновлює свою діяльність. 20 березня у Воронцовському палаці під головуванням Гончаренка відбулося засідання ОУВР, яку було виділено з виконавчого комітету ради військових депутатів. Міркуємо, що саме тоді відбулася реанімація військової структури. Член виконкому ради військових депутатів Дидюник заявив, що в газетах надруковано наказ військового міністра УНР про розформування всіх військових комітетів та рад. Він же вказав, що згідно з Універсалами Центральної Ради, військові комітети і ради повинні залишитися у полі громадської діяльності. Ще один член виконкому ради військових депутатів Євдокименко запропонував обрати комісію, яка звернеться до голови українського уряду і з'ясує питання про становище ОУВР, яка є фактично виконавчим комітетом ради військових депутатів [230. – 21 марта].

Євдокименко перед зібранням також ставив питання про сутнісне призначення військової ради та її виконавчого комітету й сам пропонував варіанти відповіді. Якщо ОУВР є організацією політичною, то чому вона оголошується поза законом, а якщо технічною, то її існування є цілком зайвим, тому що існують комісари, фахівці, які займаються військовою справою. Як показали подальші події, питання залишилось риторичним. Для подальших консультацій з С. Комірним наприкінці свого засідання зібрання обрало делегацію у складі Зимченка, Литвинцева, Столяренка [230. – 21 марта].

С. Комірний, прийнявши делегатів ради військових депутатів, заявив, що стара армія розформовується і буде організовано нову армію на цілком інших засадах, себто повертається звичний для будь-якого регулярного війська принцип загальної мобілізації й жорсткої дисципліни. У зв'язку з цим, усі військові ради та комітети повинні бути ліквідовані. Хоча на перших порах планували залишити всі військові комітети на місцях, переобравши, в зв'язку зі зміною влади, лише їх склад, але Крайовий комісаріат змушений був виконати

наказ з центру [230. – 21 марта]. Майно ради військових депутатів комісар С. Комірний запропонував передати штабу ОВО [230. – 22 марта].

23 березня відбулося останнє засідання виконавчого комітету військової ради Одеського гарнізону. Було обрано ревізійну комісію, яка приступила до ревізії каси та звітності, й ліквідаційну комісію, до складу якої увійшли Бондаренко, Тимошенко, Кравець, Литвинцев, Пороженко, Євдокименко і К. Дижур. Всі члени виконавчого комітету на чолі з президією склали свої повноваження. З 23 березня Одеська українська військова рада перестала існувати [230. – 22 марта].

В полі зору Головного Крайового Комісаріату, в межах перетворень, що тоді відбувались, перебувало й питання управління морськими справами. Мова йде як про торгівельний флот, так і про військово-морські сили УНР. Під час зустрічі 23 березня Головного комісара з начальником морських сил Одеси Шрамченко, який безпосередньо підпорядковувався Раді народних міністрів, було вирішено, що штаб Головного начальника морських сил буде розформовано. Замість нього створювалися три особливих морських заклади, серед них управління транспортною флотилією і штаб морської оборони, а Шрамченко залишив свою посаду через неспроможність знайти спільну мову з представниками нової вертикалі влади. Після чого він повернувся до виконання обов'язків начальника вантажних перевезень Одеси [230. – 24 марта]. На посаду начальника морського відділу комісаріату замість Балицького було призначено І. Цивірка, який до цього працював його заступником [51, арк. 4].

У зв'язку з вищезначеними нововведеннями по запровадженню посад губернських і повітових комісарів відбулася чергова низка призначень. Губернським комісаром Херсонщини не пізніше 19 березня, з тимчасовим місцем перебуванням в Одесі, став Г. Нянчур [79, арк. 1; 230. – 29 марта]. Через це усі повітові комісари Херсонської губернії, бажаючи надати свободу дій Г. Нянчуру у кадровому питанні, на зібранні 28 березня подали у відставку й перетворилися у тимчасово виконуючих обов'язки. Він відразу запропонував комісару Херсонського повіту І. Гаврилюку зайняти посаду помічника

губернського комісара, на що той погодився [232. – 29 марта]. На жаль, на інші кадрові зміни джерела майже не проливають світло. Відомо тільки, що Одеським повітовим комісаром був Ємельянов [232. – 29 марта]. Значить поки поза увагою дослідників залишається практично весь персональний склад повітових комісарів Херсонщини.

У середовищі регіональних політиків і громадських організацій у зв'язку з проведенням в життя закону УНР про національно-персональну автономію обговорювався й проект створення при ГКК відділу національних справ. За задумом, кожна етнічна група могла мати у відділі свого представника. Вважалося за необхідне, щоб головуючі обиралися своїми осередками [230. – 23 марта]. Представники білоруської громади регіону звернулися до Крайового комісаріату з проханням дозволити їм мати в даній інституції свого офіційного представника для захисту інтересів білорусів. Комісаріат погодився з цим проханням і постановив на початку квітня задовільнити їхнє клопотання [126, с. 238].

Реформування торкнулося і сфери освіти. На кінець березня Комісаріатом була утворена комісія з ліквідації навчальної округи. До цієї комісії включили від українських організацій В. Чехівського, Б. Комарова, П. Клепацького і В. Лащенко [235. – 30 марта], а також по одному представнику від єврейської, польської та російської громад. Дещо прояснив ситуацію в реформуванні освіти прибулий до Одеси уповноважений головної шкільної ради при міністерстві народної освіти Л. Білецький. Він зазначив, що склад комісаріату освіти становитиме 7 чоловік за виробленою раніше схемою – 4 представники від української громади, по 1 – від єврейської, польської, російської. Оскільки кандидати від трьох останніх громад ще не визначилися, то всю роботу здійснювали українські комісари. Л. Білецький відзначив, що цей комісаріат є тимчасовим органом, який в подальшому повинен поступитися своїм місцем іншим, передбаченим існуючим планом, установам – губернським і повітовим шкільним радам та губернським комісарам, які стануть представниками Міністерства народної освіти [230. – 29 марта].

Запевнення Л. Білецького підтвердилися запровадженням посади Херсонського губернського комісара освіти. Ним став А. Рощаківський, який перед тим обіймав посаду начальника цивільного відділу Крайового комісаріату. До його обов'язків входили відносини з земськими і міськими органами самоуправління з питань організації шкільного навчання [230. – 21 марта]. Відтак, щоб не дублювалися повноваження, при Крайовому комісаріаті ліквідувався відділ освіти.

Наприкінці березня було прийнято рішення й про відсутність потреби у відділі торгівлі та промисловості [230. – 31 марта]. 28 березня з Києва до Одеси прибув колишній міський комісар торгівлі та промисловості О. Караванський. Він став представником міністерства торгівлі та промисловості, перед яким і був підзвітним [230. – 29 марта]. Через нез'ясовані причини він, пропрацювавши лише декілька днів, подав у відставку, залишивши даний напрям діяльності без затвердженого керівництва на невизначений час [232. – 31 марта]. Припускаємо, що йому непросто працювалося в тісному контакті з головним комісаром С. Комірним, без чого не можна було досягнути ефективності в роботі або О. Караванський не бажав брати на себе відповідальність, зважаючи на нечіткість критеріїв функціональних обов'язків в умовах постійних структурних змін. Але вже наприкінці квітня О. Караванський фігурує в газетних повідомленнях як крайовий комісар торгівлі та промисловості. Зокрема, він запропонував комісарові Миколаєва Б. Брояківському створити відповідний міський комісаріат [230. – 30 апреля].

Процес відновлення діяльності місцевої адміністрації УНР в інших частинах губернії йшов набагато складніше ніж в Одесі. До Миколаєва союзницькі війська увійшли 17 березня 1918 р. Як і в Одесі, командування іноземних військ оголосило про дружні наміри, й пообіцяло зберегти за міською думою функції цивільної влади у місті. Найбільший оптимізм щодо розвитку подій висловлювали заможні верстви суспільства, особливо підприємці, які сподівалися на повернення у свою власність відібраних більшовиками об'єктів чи компенсації збитків. Можливі перемовини були

зірвані антинімецьким повстанням, спровокованим вимогою командування до цивільного населення про необхідність роззброєння [194, с. 111]. За одними даними головним рушієм повстання стали робітники заводів «Наваль», «Руссуд», «Темволі» [202, с. 25, 26-29], а за іншими бойова дружина лівих есерів, хоча німецький штаб спочатку приписав його більшовикам [162, с. 223, 225]. Вуличні бої тривали з 22 по 25 березня, у результаті чого загинуло декілька тисяч осіб з обох боків [194, с. 122; 202, с. 26-29].

Німецьке командування, визнавши повноваження міської думи (навіть попри її негативне ставлення до укладення Брестського миру [17, арк. 72. 73]), спровокувало перманентний конфлікт останньої з миколаївською Радою об'єднаних українських організацій, яка не погоджувалася на другорядні функції. Переговори між обома учасниками політичних дискусій були започатковані рішенням думи від 29 березня, яка хотіла дізнатися наскільки члени української ради лояльно ставляться до муніципалітету і готові діяти спільно, насамперед у переговорах з Києвом. Але виявилось, що Рада об'єднаних українських організацій планувала діяти самостійно задля витіснення думи від прийняття найважливіших рішень політичного характеру [256, с. 52, 53]. З метою створення у Миколаєві адміністративного апарату і відновлення місцевого самоврядування до міста виїздили Головний комісар С. Комірний та губернський комісар Г. Нянчур. Радянський автор А. Альошин звертає увагу на відсутність чіткого плану дій з боку української ради, яка 1 квітня зверталася до С. Комірного з проханням проінструктувати її щодо вибору правильної точки зору в ставленні до думи, й роз'яснити окремі моменти поточної роботи [256, с. 53].

Ускладнювали становище української ради ще два чинника – відсутність репресивних механізмів та низький рівень підтримки з боку найактивнішої частини міського населення. Перший з них концентрувався у руках командування іноземних військ і використовувався виходячи з інтересів німецького війська. Керівництво ради намагалося вплинути на генералів і офіцерів окупаційних військ, зокрема, 29 березня протестували щодо

здійснення німецьким командуванням розстрілів громадян УНР без суду та слідства й запропонували не проводити судових засідань з таких справ без присутності представника української ради. Другий фактор був пов'язаний з особливостями соціальної структури українського суспільства, відтак політичних уподобань. Миколаївська рада об'єднаних організацій складалася переважно з інтелігенції та невеликої кількості робітників, тому у промислово розвиненому місті, особливо в середовищі зденационалізованого пролетаріату не мала достатнього авторитету. Українські партії та товариства мали більший вплив на сільське населення, а у місті спиралися на частину військових, моряків флотського екіпажу, вчителів і службовців миколаївських підприємств, яких представляли такі постаті як О. Зіма, Кульчицький, Б. Брояківський, Михайличенко, Морозенко, Лозовий, Зайченко, Лозенко, Улиско, Скляр, брати Ковалі та інші [256, с. 53, 54].

Отже, Рада об'єднаних українських організацій не мала реальної влади в місті, й опинившись на другому плані, фактично займаючись лише агітаційною роботою і комунікацією з Києвом. Попри сказане, вона все ж таки намагалася втілювати в життя задуми центральної влади. Зокрема, видавала відозви антибільшовицького характеру, намагалася обмежити дії опозиційно налаштованої міської думи, наполягаючи на тому, що вся повнота влади у місті має перейти до рук українського військового комісара тощо [537, с. 46]. Для посилення своїх позицій у місті Рада народних міністрів 14 квітня призначила до Миколаєва міським комісаром уряду УНР О. Чапківського, який отримав широкі повноваження, аж до проведення обшуків та арештів, і відсунув на периферію політичного життя міста українську раду [79, арк. 34] та певною мірою міську думу. Остання навіть звернулася до Києва зі скаргою на дії урядового комісара [256, с. 54]. О. Чапківський запровадив жорсткіший контроль щодо зібрань різноманітних союзів і комітетів, окремих громадян, а також цензуру для читання лекцій та доповідей, постановок п'єс, кінопрокату, у яких мало поменшати політичних оцінок. Під нагляд комісара потрапила й преса [256, с. 56].

Ще впертішим виявилось військове протистояння на сході Херсонської губернії. Протягом 17 днів, починаючи з 20 березня, йшли запеклі бої за Херсон між червоногвардійцями, лівову частину яких складали більшовики з Одеси і Севастополя, та німецькими й австро-угорськими військами [236. – 25 березня]. 5 квітня перші відступили на лівий берег Дніпра [113, с. 20]. Червона гвардія на чолі з С. Тараном відійшла у село Червоне [70, арк. 7]. У місті була встановлена військова влада, яка відсунула на другий план українські органи управління. Союзнницьке командування відзначилось рішучими діями, насамперед австрійський комендант Херсона фельдмаршал-лейтенант фон Мец, який відразу після захоплення міста видав наказ, у якому безапеляційно говорилося про негайне виконання усіх його рішень як цивільною владою на чолі з міським головою Сазоновим, так і населенням. Місто й порт були оголошені на осадному положенні, будь які зібрання громадян на вулицях заборонялися, наказувалося здати зброю, а усі типографії бралися під особливий нагляд [235. – 13 апреля].

Варто наголосити, що у Херсоні, за повідомленнями періодичної преси начебто з 9 березня, вступив «до управління Херсонською губернією» В. Асмолов, якого губернський з'їзд селянських депутатів 1 березня обрав Херсонським губернським комісаром з цивільних справ [250. – 21 февраля]. Але жодних підтверджень цього факту ми не маємо. Так само не відомо, чи В. Асмолов мав можливість виконувати покладені на нього функції в умовах підготовки більшовицьких установ до неминучої евакуації й навіть після 5 квітня. Пасивними були й інші місцеві самоврядні структури Херсонської губернії – сільські, повітові комітети, які не змогли налагодити активну діяльність. Проте відновили повноцінну роботу культурно-освітні товариства [49, арк. 2].

Значно оперативніше реагували на військово-політичні зміни члени Херсонського губернського комісаріату, відстороненого від влади більшовиками в лютому 1918 р. Згідно інструкцій з Києва вони з 6 квітня знову вступали до виконання своїх службових обов'язків, щоправда поки без участі

губернського комісара Г. Нянчура, який ще залишався в Одесі. Його тимчасово заміщав Д. Безуглий, з двома заступниками Б. Майлером і Н. Топорковим [250. – 30 марта]. 8 квітня було оприлюднено наказ фон Меца про визнання Херсонського губернського комісаріату як повноправної установи [250. – 2 апреля]. Таким чином, останній не тільки отримував попередні функціональні обов'язки, але й перетворювався на підструктуру загально регіонального Крайового комісаріату. Г. Нянчур приступив до справ 20 квітня, коли видав свій перший наказ по губернії, в якому містилася низка пунктів, що роз'яснювали нові принципи діяльності місцевих органів влади УНР:

1. Принцип виборності адміністративної влади Українським урядом скасовано, тому ніякі організації не можуть брати участь в призначенні на адміністративні посади <...>, котрі призначаються і затверджуються тільки центральним урядом, чи вищими органами влади.

2. Бувший комісаріат Херсонщини (колегія) <...> касується з 20 квітня і всі розпорядження повинні виконуватися тільки за моїм підписом, або за підписом тимчасово виконуючого обов'язки мого поміщика І. Гаврилюка.

3. Тимчасово виконуючими обов'язки повітових комісарів мною призначаються: Херсонського повіту Нестор Малеча, Олександрійського – Антоненко, Єлизаветського – Григорій Дахно, Ананівського – Микола Білий, Тираспільського – Михайло Марченко, Одеського – Леонід Юркевич.

7. Ради, комітети, союзи і т. п. існують тільки для забезпечення професійних, економічних і культурних потреб і не можуть втручатися в роботу влади.

9. Наказую всім повітовим комісарам вжити засобів, щоб поновити діяльність усіх органів місцевого самоврядування (народні (земські) управи, земельні комітети тощо) [250. – 30 апреля].

Помітно, що революційний волонтаризм поступово змінювався бажанням зміцнити виконавчу вертикаль влади, а різноманітні ради і комітети якщо й не відходили у небуття, то принаймі їхня роль у самоврядуванні суттєво обмежувалася. До слова, архівні документи дають можливість відновити

прізвище ще одного посадовця. Так, повітовим комендантом Єлисаветграда, де діяла Керівнича рада [222. – 21 квітня] був Яворський [79, арк. 7, 76, 85, 86, 89].

Протягом квітня 1918 р. у Головному крайовому комісаріаті та підконтрольних йому установах продовжувалися перманентні кадрові зміни, які відбувалися як за наказами уряду УНР, так і з ініціативи місцевих керівників. Так, реорганізувався Одеський повітовий комісаріат, очільником якого, замість Ємельянова, призначили, як йшлося вище, Л. Юркевича, який у 1917 р. працював Вінницьким повітовим комісаром. При комісарі було два заступники, один з яких займався адміністративно-господарською діяльністю, а другий став начальником повітової міліції [230. – 20 апреля]. Одеським повітовим комендантом став отаман Тимченко [222. – 14 квітня], а наприкінці місяця його замінив старшина Єгоров [21, арк. 63]. З середини квітня відділ шляхів при Головному комісарі Херсонщини, Таврії та Катеринославщини очолив А. Стрижевський. У травні 1918 р. в урядових документах згадувався «крайовий комісар Д. Стрижевський» [79, арк. 89], але републікація спогадів А. Стрижевського засвідчує [203, с. 57-58, 78], що у відповідних інструкціях, котрі йшли зі столиці радше закралася помилка в ініціалах урядовця.

Зазначені зміни відбувалися на фоні регулярних міністерських перевірок щодо діяльності ГКК та Головного комісара якому Київ очевидно довіряв не повною мірою через його несоціалістичне походження, тому намагався мінімізувати його вплив у стратегічно важливому південному регіоні. Якщо у березні урядові комісії не знаходили у роботі Крайового комісаріату суттєвих недоліків, то починаючи з 14 квітня Міністерство внутрішніх справ розпочало слідство щодо діяльності певних, не вказаних у документі місцевих урядовців. Заступник міністра внутрішніх справ Абрамович заборонив С. Комірному здійснювати реорганізацію адміністративного апарату, в тому числі приймати кадрові рішення, хоча нерідко ця заборона фактично ігнорувалася. Припускаємо, що слідство виявило суттєві недоліки у функціонуванні системи влади. На підтвердження попередніх висновків 19 квітня до Одеси надійшла телеграма, у якій повідомлялося про остаточне затвердження комісаром міста І.

Липи, який не підлягав юрисдикції Головного комісара. За С. Комірним залишився тільки загальний нагляд та інструктування міських комісарів у разі потреби [79, арк. 33, 45].

І. Липа виконував значний обсяг роботи, а незабаром до його функціональних обов'язків додався важливий напрям діяльності, пов'язаний з підпорядкуванням йому міліції. Профільне міністерство вирішило формувати органи правопорядку на нових підвалинах, для чого відрядило до причорноморського міста М. Супруненка [230. – 26 апреля]. С. Комірний, виконуючи наказ МВС, 28 квітня підписав розпорядження про перепорядкування міліції від міського самоврядування до комісара міста [40, арк. 4, 10], а 30 квітня М. Супруненко мав замінити Є. Кітнікова на посаді начальника міської міліції [38, арк. 19; 40, арк. 6]. Втім, тільки 2 травня за допомогою військової сили останнього змусили звільнити посаду [40, арк. 4, 10].

Загалом функціональні обов'язки ГКК за увесь оглядовий період вражають широтою. Окрім тих, які вже були висвітлені, назвемо далеко не повний перелік інших справ, якими займалося відомство. Головний комісар, разом з підлеглими, зустрічався з представниками румунської й болгарської місій в Одесі, грузинської військової організації [235. – 4 апреля], піклувався роззброєнням населення, забезпеченням бензином, налагодженням телеграфного зв'язку, видавав накази по сплаті податків, розпуску комітетів Червоного Хреста, забороні підбурювати до страйків, проведення з'їздів без дозволу влади тощо. Навіть видавалися такі екзотичні накази, як щодо встановлення курсу валют й правилам руху автомобілями й мотоциклами вулицями Одеси. А 20 квітня наказом С. Комірного Нішту було тимчасово призначено Акерманським повітовим комісаром, який фактично вже належав Румунії, тим більше, що селяни Акерманського повіту скаржилися Крайовому комісару на румунську владу і висловлювали пряме побажання приєднатися до УНР [79, арк. 18, 20; 222. – 19 квітня; 18 травня; 223. – 4 апреля, 7 квітня, 26 квітня].

Паралельно з адміністративною роботою урядових установ на півдні УНР протягом квітня 1918 р. німецькі, австро-угорські та українські підрозділи звільняли Катеринославську і Таврійську губернії від військ РСФРР, хоча ще й на Херсонщині тривали доволі запеклі бої, у яких українським військам протистояли не тільки більшовицько-анархістські групи, які нерідко організовували єврейські погроми [222. – 17 квітня], але й загони генералів Д. Щербачова і Семенова, які поблизу Єлисаветграда воювали за «єдину і неподільну Росію» [222. – 19 квітня]. Одеська преса звертала увагу читача на повну анархію у південній частині Єлисаветградського повіту, де більшовицькі загони грабували не тільки поміщиків, але й хуторян, німців-колоністів, священиків. А місцева цивільна влада, у тому числі повітовий комісар український есер Г. Дахно, не мала жодних можливостей вплинути на ситуацію [235. – 12 апреля].

Катеринославський губернський комітет рад по мірі наближення військ країн Почвірного союзу намагався вживати адекватних заходів, спрямованих на збройний опір. Так, 22 березня 1918 р. зі стін комітету вийшла постанова, за якою увесь його персональний склад мав негайно роз'їхатися по губернії для організації військового спротиву, агітаційної роботи тощо [10, арк. 7]. Втім це не могло дати очікуваних результатів, оскільки місцеве населення, втомлене періодом диктатури, з нетерпінням очікувало приходу союзницьких військ. За словами мешканця Катеринослава П. Феденка «<...> Большевицька влада своїм беззаконням і терором поставила проти себе всі групи населення. Може найбільше були розчаровані большевицькою «пролетарською владою» робітники Катеринослава, всіх національностей» [209, с. 311-312].

3 квітня відділи Катеринославського вільного козацтва під проводом Г. Горобця, після боїв з більшовицькими загонами увійшли до губернського центра. За ними 4 квітня до міста увійшло, за однією версією, австро-угорське військо генерала фон Арна [173, с. 59], а за іншою німецькі підрозділи генерала К. Кнерцера [503, с. 131], змусивши уряд Української радянської республіки, що переїхав сюди з Києва, емігрувати далі на схід [456, с. 27]. Після чого, в

результаті обміну думок на розширеній нараді з представниками українських організацій, у місті було сформовано новий склад Губернської революційної ради зі збереженням функцій вищої влади на Катеринославщині, котрі вона виконувала з листопада 1917 р. Головою ради став І. Мазепа (від УСДРП), заступником П. Коробчанський (заступник голови міського осередку УПСР), а секретарем Н. Каленик [503, с. 131]. І. Мазепа стверджував, що до ради увійшло 10 осіб, з яких близько половини делегувалися від катеринославського робітництва [173, с. 60], але як з'ясував нікопольський історик Б. Малиновський, чисельність даної інституції складалася з 17 осіб. Окрім вищезазначених керівників ними стали І. Мокринець, Г. Третяк, М. Бондаренко, Є. Кушнеренко, Ф. Семенов, І. Семегрій, М. Мелешко, І. Сокіл, Л. Фельдман, Я. Рибаків, Я. Лівшиць, В. Калениченко, Л. д'Огюст і Л. Ніколаєвський [503, с. 131].

Зазначена нарада проходила без узгодження позиції з Києвом, адже уряд не поспішав призначити губернського комісара [503, с. 131], тому Революційна рада, розпочавши свою діяльність 9 квітня, тимчасово перебрала на себе функції губернського комісара УНР, призначення якого затрималося аж до 1 травня, коли у Києві вже відбувся державний переворот і центральна влада перейшла до рук гетьманського уряду. Посаду губернського комісара зайняв П. Блонський [455, с. 356], котрий прибувши до Катеринослава, 3 травня приступив до виконання своїх обов'язків, а Губернська рада офіційно оголосила про передачу йому справ [503, с. 133].

15 квітня Губернська рада, поряд з губернською і повітовими земськими управами, звернулася до населення Катеринославщини з роз'ясненням, що німецькі війська на нетривалий час прийшли на територію України на запрошення українського уряду, щоб допомогти «в критичний момент боротьби з большевиками», отже не варто піддаватися на ворожі провокації [222. – 19 квітня], які вміло організовували відступаючі сили. Губернська революційна рада також видала постанову економічного характеру, згідно з якою усі промислові підприємства мали повідомляти про свої заходи її економічний

відділ [222. – 18 квітня]. Як і на теренах Херсонщини важливість впорядкування господарських стосунків у Катеринославській губернії підтверджувалася й іншими розпорядженнями, які з'явилися у середині квітня, зокрема йшлося про наказ щодо обов'язкового засіву ланів [503, с. 132].

Щоправда останнє розпорядження радше стало приводом для конфлікту з німецьким командуванням, аніж елементом налагодження нормального господарського життя. Один з командирів німецького загону прилюдно розірвав наказ Губернської революційної ради й навіть пригрозив ліквідувати її саму, що якнайкраще демонструє ставлення союзників до українських управлінських структур. Скоріше за все, означена тенденція зберігалася й надалі, бо як стверджує Б. Малиновський, у цілому діяльність Губернської ради була, найвірогідніше, малопомітною для населення, а реальними осередками влади залишалися німецька, і згодом австро-угорська комендатура, що викликало відверте роздратування у частини патріотично налаштованих громадян міста. Вони зверталися з закликами до населення припинити контакти з іноземним командуванням в обхід українських органів влади, адже вважали, що цивільні справи слід вирішувати в установах самоврядування [503, с. 132].

Усі російські та єврейські партії, через незгоду з проголошенням самостійності УНР та укладенням Брест-Литовського мирного договору відмовилися від будь-якої співпраці з українською владою. Таким чином, останній доводилося працювати в умовах кадрового дефіциту. Втім ті особи, хто зголосився розпочати відновлення мирного життя, енергійно взялися до розбудови апарату влади на місцях, хоча й без помітного результату. Ще однією причиною слабкості владних установ була відсутність будь-якого контакту з Києвом та Одесою, себто Головним крайовим комісаріатом. Як запевняв голова революційної ради: «Наша «вища влада» в губернії, так би мовити, «висіла у повітрі» <...> Як і раніше, ми не діставали звідки (Києва – Т. В.) ніяких директив ні писаних, ні словесних. Київ не відповідав навіть на наші листи» [173, с. 60].

Відсутність у спогадах апеляцій до ГКК та С. Комірного зайвий раз засвідчує слабку координацію дій у виконавчій владі, а також про вкрай обмежені повноваження Головного крайового комісаріату в Катеринославській губернії, де вона протягом існування УНР залишилася номінальною. Сказане повною мірою стосується й Таврійської губернії, на теренах якої активний військовий наступ союзницьких військ незабаром привів до ліквідації ще одного більшовицького утворення під егідою Республіки Таврида, створеної в березні 1918 р. у складі 8 повітів на чолі з Радою народних комісарів, очолювану А. Слуцьким [502, с. 66-67].

Вже 18 квітня розпочався антибільшовицький виступ у Бердянську [281, с. 29], а по мірі просування німецьких, австро-угорських та українських підрозділів почали відновлювати повноцінну роботу місцеві органи влади, насамперед земські установи, і призначатися українські адміністратори. Зокрема, 20 квітня комісаром Олешок і всього Дніпровського повіту став В. Курбан, який згідно інструкції Міністерства внутрішніх справ приступив до створення міліції, куди мали брати тих, «хто не заплямований співпрацею з більшовиками». Його діяльність мала проходити у тісній співпраці з австро-угорським командуванням повіту, що потребувало проведення відповідної агітаційно-підготовчої роботи з поясненням, що ці війська є союзницькими [9, арк. 22]. Як і в інших регіонах південного краю бюрократичні механізми працювали надто повільно, тому лише 30 квітня, вже після падіння УНР, Г. Нянчур повідомляв С. Комірного, що «в Дніпровському повіті Таврії ніякої влади немає. Населення в подіях не розбирається <...> Повітовим комендантом там сьогодні призначено Миколу Юрченка, повітовим комісаром Василя Курбана, людей надійних, справжніх українців <...> Прошу затвердити призначених осіб» [79, арк. 66].

Не раніше 23 квітня, після вступу до Сімферополя німецьких і українських військ під командуванням отамана О. Натієва, до губернського центра був відряджений урядовець для заснування в місті філії Інформаційного бюро Міністерства внутрішніх справ УНР, до функцій якого входило

ознайомлення населення півострова з політикою українського уряду та проведення інших заходів, спрямованих на зближення Криму з Україною [484, с. 137, 156]. В. Зарубін у монографії, присвяченій революційним подіям у Криму, мимохідь згадував «Губерніяльного комісара на Таврії», який діяв на півострові ще до приходу туди українських і німецьких військ [443, с. 72]. Більше світла проливають автори іншої монографії, котрі стверджують, що цим посланцем Києва став Я. Христич, який діяв за розпорядженням міністра внутрішніх справ М. Ткаченка, оскільки УЦР у березні 1918 р. докорінно змінила свою думку щодо Кримського півострова, плануючи його включення до складу УНР [399, с. 245-246].

Входження підрозділів Запорізької дивізії армії УНР до Сімферополя супроводжувалося численними привітальними почестями, адже за період більшовицької диктатури мешканці губерньського центру пережили складні часи червоного терору. Ще під час боїв за місто частина сімферопольців, які до січня 1918 р. були скептично налаштовані до будь-якого прояву «українськості», надавали допомогу наступаючим військовим частинам, оскільки опір більшовицьких загонів виявився значним. Вже 23 квітня, після взяття міста, як очевидно з емоційним перебільшенням писала тогочасна преса, «не було жодного козака без жмуту квітів», а на всіх державних установах замайорів український прапор. Він також прикрашав багато приватних будинків. Над приміщеннями татарських організацій висіли національні стяги [222. – 26 квітня]. До 25 квітня, найімовірніше 23 числа, у Сімферополі вже була створена Таврійська губерньська рада, яка складалася з делегатів від найчисельніших етнічних громад (українців, кримських татар, євреїв, росіян та німців-колоністів) і приступила до виконання своїх функцій по відновленню порядку. Вона насамперед налагодила зв'язок з Києвом, Одесою, іншими великими містами півдня УНР, а Тимчасовий губерньський комендант видав розпорядження про роззброєння населення [222. – 26 квітня].

По мірі відступу більшовиків з теренів Таврії відбулася спроба відновити повноцінну діяльність губерньських управлінських інституцій. Так, 27

квітня у Сімферополі на нараді громадських діячів було реанімовано Таврійський губернський комісаріат (П. Біанкі, В. Поліванов, А. Озенбашли) й Раду представників урядових та громадських установ і місцевих самоврядувань при ньому, в межах яких чиновники полемізували щодо формування влади в краю [442, с. 66].

У Севастополі ще у лютому 1918 р. почало формуватися протистояння між прихильниками (матроси) та противниками (портові робітники) більшовицької влади. До противників РСДРП(б) також належали члени Севастопольської української ради, яка всупереч очікуванням не була ліквідована остаточно. Як з'ясував В. Корольов, вона навіть спромоглася скликати у дні більшовицької диктатури велелюдний мітинг на якому присутні обрали консула та коменданта міста, проти чого не заперечувала місцева рада робітничих і солдатських депутатів [479, с. 62].

З наближенням військ держав Почвiрного союзу та УНР у Севастополі відбувалися гарячі дискусії щодо перспектив розгортання військових дій. Матроси підтримували заклик більшовиків та лівих есерів оголосити загальну мобілізацію й утримувати місто, але до середини квітня антибільшовицькі настрої тут стали превалювати. Портові робітники, перебуваючи під впливом меншовиків вважали, що не варто доводити до кровопролиття. Цьому сприяла й неабияка агітаційна робота Севастопольської української ради, яка розповсюджувала інформацію про наближення до міста гайдамацьких частин і стверджувала, що їхній вступ не буде окупацією. У такий спосіб склався альянс меншовиків, російських правих есерів та українських партій, а більша частина мешканців Севастополя перестали визнавати будь-які більшовицькі інституції. Прихильники останніх навіть були змушені залишити місто, перемістившись на бойові кораблі, й почали загрожувати мирним мешканцям обстрілом з гармат [222. – 21 квітня, 23 квітня].

По мірі поглиблення політичного протистояння Севастопольська українська рада активізувала запис бажаючих до своєї організації. За газетними даними у квітневі дні до Севастопольської української ради записалося близько

10 тис. осіб, що стало безпрецедентним явищем, а на щоглах окремих кораблів знову з'явилися українські прапори. Врешті решт 24 квітня рада направила до Сімферополя чисельну делегацію (64 особи), до складу котрої увійшло декілька більшовиків, які прибули до губернського центру, щоб оголосити Таврійській губернській раді про бажання зупинити кровопролиття й пообіцяли, що Севастополь українським військам здасться без бою [222. – 26 квітня]. 25 квітня у Севастополі відбулося спільне засідання президій місцевих осередків УПСР, УСДРП, УПСС та Севастопольської української громади, на якому присутні висловили довіру українському комісару міста Сотнику і голові громади Терещенку [479, с. 69-70].

Місцеві активісти, до повного з'ясування ситуації навколо територіальної приналежності Криму, запропонували створити на півострові окремий Комісаріат у справах громадян української національності, що було підтримано отаманом О. Натієвим. Він уповноважив Я. Христича бути тимчасовим комісаром УНР у Криму [579, с. 84-85]. УЦР підтримувала ідею створення в Криму обласної автономії, виходячи з того, що півострів втратив політичні й економічні зв'язки з більшовицькою Росією, хоча навіть включення до складу УНР північних повітів викликало несприйняття більшості політичних сил Криму. Поставлені питання Київ мав намір обговорювати з представниками кримсько-татарського народу, які залишалися єдиними повноцінними союзниками Центральної Ради та уряду УНР в регіоні [484, с. 154].

Втім подальша доля Комісаріату у справах громадян української національності, як і Головного крайового комісаріату Херсонщини, Таврії і Катеринославщини залежала від подій, які відбулися в Києві 29 квітня 1918 р. Разом з ліквідацією УНР мала відійти в небуття республіканська форма правління. Тимчасово вся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади зосередилася в руках гетьмана. «Закони про тимчасовий державний устрій України» практично не торкалися проблем формування місцевої влади. Лише в гетьманській «Грамоті до всього українського народу» повідомлялося, що разом із Центральною Радою розпускаються всі земельні комітети. Це давало

підстави дійти висновку, що така сама доля спіткає місцеві органи управління УНР [222. – 29 квітня], особливо якщо зважити на той факт, що С. Комірний надіслав телеграму до органів влади півдня України негайно опублікувати «Грамоту до всього українського народу» [9, арк. 16] чим *de facto* визнав зміну влади у Києві.

Побоювання щодо антиреволюційних намірів гетьманського режиму й подальших перспектив Української державності спровокували низку запитань управлінського та ідеологічного характеру на які пробували знайти відповіді місцеві мезоеліти. За ініціативи Одеської української міської ради останні події обговорювали на зборах української громади міста під головуванням відомого вченого, викладача Новоросійського університету М. Гордієвського. З великою доповіддю виступив І. Луценко, який гостро критикував гетьмана П. Скоропадського за обмеження демократичних прав. В аналогічному річищі виголошувалися виступи інших ораторів [232. – 8 мая]. Обіцяв виступити на заході й Головний комісар С. Комірний, але його оцінок політичних подій у Києві присутні не почули.

Тим часом, на відміну від центральних установ, процедура згортання регіональної адміністрації УНР затягувалася, тому ГКК та його підструктури продовжували виконувати свої обов'язки ще протягом двох-трьох тижнів, які оформилися у своєрідний перехідний період. Протягом окресленого проміжку часу в діяльності ГКК не відбулося жодних організаційних змін. Всі служби працювали у звичному режимі й навіть приступив до виконання обов'язків керівника цивільним відділом Головного комісаріату М. Березовський, призначений ще республіканською владою [230. – 3 мая], а у Катеринославі П. Блонський, про що йшлося вище.

Головний комісар С. Комірний 9 травня виїхав до Києва зі звітом з питань, які стосувалися південного регіону, де взяв участь у нараді з представниками нової влади і намагався в'яяснити долю Крайового комісаріату та перспективи організації місцевої адміністрації на півдні України [230. – 9 мая]. Проте висловлене бажання виявилось нереалізованим, тому

функціонування місцевої державної адміністрації здійснювалося в режимі постійних консультацій як з центром, так і повітовими комісарами, котрі настійливо зверталися до ГКК з запитаннями про процедуру передачі влади призначеним з Києва старостам. 12 травня С. Комірний віддав розпорядження по передачі влади новим чиновникам, хоча гетьманський наказ про з 29 квітня усіх губернських комісарів та їхніх помічників з своїх посад з'явився тільки 14 травня [250. – 27 мая]. Того ж дня Головний комісар отримав повідомлення, що губернським старостою Херсонщини призначено С. Пищевича, якому уряд доручив затверджувати повітових старост [79, арк. 76, 78, 83].

У інших частинах південного краю ситуація в загальних рисах виявилася схожою, хоча Катеринославська губернська революційна рада навіть спробувала організувати опір новопосталому гетьманату. З початку травня до роботи приступив в. о. Катеринославського губернського старости С. Осипенко, а 18 травня населення офіційно сповістили, що розпорядження Губернської революційної ради втратили силу [503, с. 133]. У Таврійській губернії старостою був призначений О. Десницький, а процедура передачі влади за відомими нам джерелами не простежується, зрештою вона не повинна мати окремий сценарій.

Наказ про ліквідацію Головного крайового комісаріату і своє звільнення, підписаний 16 травня, С. Комірний отримав у другій половині місяця [39, арк. 18]. Він повідомив усіх начальників відділів про розформування їхнього управління, запропонувавши їм приступити до передачі справ. Про це було поінформовано також головнокомандувача австро-угорськими військами генерала А. фон Крауза і австрійського міського комісара фон Бельца [222. – 24 травня]. Після чергового від'їзду 19 травня С. Комірного до Києва для остаточного з'ясування свого становища, вся повнота влади в Одесі перейшла до комісара міста І. Липи [222. – 24 травня]. 23 травня С. Комірний видав останнє розпорядження по розформуванню служб Головного крайового комісаріату й доповів про це Раді міністрів Української Держави [222. – 24 травня].

Таким чином, навесні 1918 р. по мірі відновлення контролю державних структур УНР над адміністративно-територіальними одиницями Південної України тут формувалися або відновлювали свою діяльність регіональні органи влади, котрі мали за стислий період часу налагодити роботу управлінського апарату. Головним інструментарієм контролю з боку уряду за ситуацією на півдні став Головний крайовий комісаріат Херсонської, Таврійської і Катеринославської губерній через який Центральна Рада та Рада народних міністрів не лише здійснювала свою внутрішню політику, але й вибудовувала модель стосунків з німецьким та австро-угорським командуванням.

За обмежений проміжок часу та в умовах фактичної окупації країни Крайовий комісаріат зумів у цілому налагодити систему управління на південно-західних теренах Української республіки після спустошення їх більшовицькою владою. Наріжними принципами зміцнення державного апарату в регіоні стали жорстка підконтрольність його Міністерству внутрішніх справ та згортання функцій рад робітничих, солдатських, селянських депутатів, різноманітних революційних комітетів, союзів т. ін. як учасників формування місцевих органів влади. Кадрова і функціональна реструктуризація Крайового комісаріату відбувалася перманентно й навіть після падіння республіканського режиму, а його повноваження фактично не поширювалися за межами Херсонської губернії.

4.2. Міські думи і земства в пошуках свого місця у новій конфігурації влади

Останній період існування першої УНР у державному будівництві ознаменувався не лише міжнародним визнанням з боку держав Почвірного союзу, прийняттям низки важливих законопроектів, переходу війська на принципи загальної мобілізації і т. д., але й спробою повноцінного вмонтування у систему місцевого адміністрування елементів російської моделі

самоуправління, себто міських дум і земств, які здебільшого критично оцінювали перспективи належності південного краю до Української держави.

Незабаром після укладення Брестського мирного договору і подальшого наступу союзницьких армій на території України, в Одесі, як найближчому прифронтовому мегаполісі, почали поширюватися чутки про невідворотну окупацію міста німецькими та австро-угорськими військами. Перед гласними думи вкотре постала неабияка дилема вибору – або зберігати вірність ідеалам територіальної цілісності Російської держави, яка на їхню думку мала постати внаслідок рішень Всеросійських Установчих зборів, й попри численні факти кривавої розправи більшовиків над різними категоріями суспільства сприяти організації оборони Одеси, або зробити вибір на користь УНР та країн Четверного блоку, які принесуть звільнення від червоного терору. Подібна імпліцитна амбівалентність підживлювалася рішеннями командувача військами Одеської радянської республіки М. Муравйова, який 24 лютого не лише оголосив місто на воєнному стані, але й розігнав міську думу [619, с. 83] як місце концентрації «буржуазних елементів». Відтак, гласним довелося продовжувати працювати на юридично невизначених умовах, що втім не надто вплинуло на періодичність їхніх засідань.

Вже 26 лютого 1918 р. гласний М. Циварьов (член ради селянських депутатів) від імені більшості соціалістичних фракцій думи (ПСР, РСДРП (об'єднані), Бунд, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія, Поалей Ціон, Польський соціалістичний союз) за підсумками обговорення доповіді міського голови В. Богуцького вніс резолюцію про потребу запровадження в Одесі осадного стану у зв'язку з наступом німецьких і австро-угорських військ [35, арк. 70 зв.], чим фактично солідаризувався з діями М. Муравйова й можливо у такий спосіб намагався врятувати гласних від неминучих репресій. Втім частина думців не зуміла уникнути арешту після того, коли на початку березня у місті розпочалися солдатські безпорядки, які супроводжувалися грабунком магазинів й жорстоким червоним терором, а дума оголосила про перебирання на себе усієї повноти влади [619, с. 83-84].

По мірі наближення до міста лінії фронту міське керівництво висловлювало очевидне занепокоєння долею Одеси. 7 березня міський голова В. Богуцький, виступаючи перед гласними, повідомив, що на місто насуваються не лише українські і німецькі війська, але згодом їх можуть атакувати й румунські армії. У зв'язку з цим він нагадав колегам, що за умов окупації Одеси їм доведеться вирішувати питання щодо ставлення до України [35, арк. 77-78], південні кордони якої міські обранці трактували довільно, і сумнівалися у доречності претензій Києва на Одесу. Навіть 19 березня, коли у північно-західній частині причорноморського регіону відновилися повноваження Центральної Ради і уряду УНР, гласний Г. Гіммельфарб редукував ситуацію до тези «<...> значна частина передбачуваної України <...>» [35, арк. 93].

Неминуча окупація Одеси не лише помітно стимулювала бажання гласних увійти в переговори з військовим командуванням, але й виступити єдиним репрезентантом думки мешканців міста, оскільки свої делегації готували направити до німецьких і австрійських генералів ради селянських й військових депутатів, а Рада народних комісарів Одеської радянської республіки на чолі з В. Юдовським заздалегідь готувалася до евакуації з міста, залишаючи адміністративну владу в руках муніципалітету. Майбутні перемовини трактувалися різними групами гласних у площині з'ясування характеру майбутньої окупації й домовленостей навколо передусім військово-політичних питань, серед яких домінували охорона інтересів мирних мешканців, статус вільного міста, утворення нових органів влади, збереження системи рад як економічних об'єднань, відстоювання прав і свобод громадян, зокрема на створення політичних організацій. При цьому в окремих виступах висловлювалося припущення, що штаб наступаючих армій сам вийде на зв'язок з муніципалітетом [35, арк. 94-96, 99-100].

У концентрованому вигляді страхи і сподівання гласних, які щойно переживали червоний терор й втомилися від щоденних провокацій та погромів, здійснюваних більшовиками, тому готові були сприймати навіть окупаційну

владу, якщо вона забезпечить місту нормальну життєдіяльність, отримали вербальне вираження у виступі С. Пена, який доповідав про надзвичайну швидкість просування німецьких і австрійських підрозділів, а «ми не знаємо з чим вони йдуть до нас, чи дивляться на нас вороже чи ні <...> ми хочемо миру, ми хочемо порядку, ми хочемо, щоб життя і майно населення були збережені». На завершення свого емоційного спічу він запропонував якомога швидше надіслати делегацію, яка б запевнила військових у мирному характері намірів думи. Підтримавши свого колегу, присутні ухвалили рішення, що така делегація має бути створена, але дещо згодом [35, арк. 94-96, 99-100].

Рівень гостроти дискусії засвідчує й той факт, що після прийнятого рішення про формат делегації полеміка не припинилася, а радше перейшла у іншу площину. Гласний Г. Лур'є висловив думку, що переговорникам доведеться вести розмову не стільки з німецькими чи австрійськими військовими, скільки з українськими послами. Далі він звернув увагу на лояльне ставлення української адміністрації до рад і закликав колег використати цей нюанс як аргумент для порозуміння. Радянська тематика розділила думців на дві частини, одні з яких погоджувалися з логікою вказаного оратора, а інші вважали, що відновлення УНР відбуватиметься винятково за лекалами Берліна, й при цьому німецькі військові чудово розуміють, що ради є природнім ворогом Української республіки, тому мають бути знищені. Окрім іншого, наголошували вони, негативно ставиться до рад більша частина одеситів [35, арк. 97].

Зрештою того ж дня, 8 березня, об'єднане зібрання соціалістичних фракцій думи запропонувало сформувати делегацію у складі В. Чехівського, М. Ганца, С. Соловейчика, М. Щепковського та Л. Раухвергера. Згодом до неї додали ще М. Циварьова [35, арк. 100 зв.]. Вибір персонального складу переговорників не був випадковим, а визначався здебільшого етнічним походженням, зокрема необхідністю увести до делегації німців (М. Ганц і Л. Раухвергер) та українців (В. Чехівський), навіть попри те, що останній, згідно

стенографічних звітів, узагалі не брав участі у роботі думи протягом декількох останніх місяців.

Втім безпосередні контакти думців з командуванням наступаючих частин розпочалися не відразу. Вони гальмувалися передусім через запровадження 9 березня М. Муравйовим військово-революційного трибуналу [619, с. 84]. Збройні більшовицькі загони, створені з матросів кораблів «Алмаз» і «Синоп», виступаючи проти будь-яких домовленостей з військами Центральних держав і УНР, намагалися ув'язнити делегатів від думи. У результаті під вартою опинився М. Циварьов, якого відправили у плавучу в'язницю «Алмаз», а інші переговірники були змушені переховуватися доки місто повністю не залишили війська Одеської радянської республіки [35, арк. 108 зв.], вирушивши у напрямку Вознесенська й Миколаєва 11-12 березня 1918 р. [619, с. 84-85]. Співавтори узагальнюючої праці з історії Одеси стверджували, що союзницьке командування дало можливість більшовикам безперешкодно здійснити евакуацію і не поспішало вводити в місто свої війська [463, с. 295]. Принагідно зауважимо, що дума вела активну роботу з РНК Одеської радянської республіки, Румчеродом і радою матроських депутатів на предмет унеможливлення вступу військово-морського флоту у бойові дії проти наступаючих армій [35, арк. 110-111], побоюючись великих й марних людських жертв і руйнувань. Вочевидь це посприяло відмові моряків виконувати останній наказ М. Муравйова про знищення артилерійським вогнем кораблів Чорноморського флоту «буржуазної» частини міста [619, с. 85].

Відтак переговірники приступили до безпосередньої реалізації покладених на них обов'язків тоді, коли передові німецькі частини (у складі 12-го корпусу австро-угорських сил генерала Р. Брауна перебував німецький корпус генерала Р. фон Коша із групи військ генерала А. фон Макензена [494, с. 275]) увійшли на околиці Одеси. Вранці 13 березня делегація нарешті виїхала в сторону просування союзницьких підрозділів, але у районі передмістя Застава зустріла передові військові частини, які випереджаючи очікувані в думі терміни, опинилися безпосередньо під Одесою, рухаючись з боку Роздільної. За

словами М. Ганца офіцер німецької армії запросив їх на розмову і запевнив, що згідно з Брестськими домовленостями їхня місія не завойовницька, а мирна [35, арк. 108 зв.].

Подальші переговори проходили за десяток кілометрів від міста у селі Дальник, де розташувався штаб бригади, очолюваний полковником фон Фогелем. Прикметно, що попри зусилля думи, у штаб бригади все-таки прибули представники від рад селянських і військових депутатів, робітників, а звільнений з-під варти М. Циварьов представляв інтереси як думи, так і ради селянських депутатів. Перший етап перемовин, які безпосередньо здійснювали фон Фогель і Л. Раухвергер, пройшов напрочуд люб'язно, продуктивно й коректно та закінчився прийняттям умов, вироблених усіма делегаціями без заперечення з боку німців. А М. Ганц наступного дня поділився з колегами по думі вельми специфічними і характерними спостереженнями від побаченого напередодні. Він рефлексував щодо внутрішнього відчуття вищості німецьких офіцерів, які попри підкреслену коректність позиціонували себе як «доросла людина, що хоче покартати дитину, яка напустувала». З його слів також викристалізувалися сумніви союзницького командування у здатності міської влади самостійно навести лад, тому німецькі офіцери повідомили, що на перших порах допоможуть у цьому питанні [35, арк. 108-109 зв.].

Звертає на себе увагу й той факт, що джерела не згадують про присутність під час домовленостей представників штабу 12-го корпусу австро-угорських армій, котрі не лише брали безпосередню участь у наступі на Одесу і 13 березня зайняли околиці причорноморського міста [619, с. 84], а за планом цісаря Карла I мали раніше за німецькі війська захопити Одесу через необхідність якомога оперативніше вирішити проблему з поставками продовольства, бо запаси Дунайської монархії мали закінчитися 15 березня [494, с. 275].

З перших днів перебування іноземних військ в Одесі та відновлення регіональної адміністрації УНР перед міською думою постало завдання знайти своє місце у владному трикутнику поряд з зазначеними інституціями.

Збереження повноважень єдиної самоврядної одиниці було можливим за умов проголошення нереалізованого взимку 1918 р. особливого статусу для Одеси, тому гласні думи намагали вступити у перемовини з кабінетом міністрів В. Голубовича щодо вирішення питання про «вільне місто». У середині березня прем'єр-міністр УНР на зустрічі з делегацією Одеської міської думи пообіцяв, що місто займе окреме місце з-поміж інших населених пунктів України [235. – 22 марта], але подальшого продовження дана тема не мала, таким чином отримати омріяні преференції причорноморському місту не вдалося. Постанова уряду недвозначно визначала алгоритм майбутньої діяльності у вказаному напрямку роботи: «доручити усім міністерствам негайно надіслати підвідомчим їм установам в Одесі всі закони і розпорядження уряду й доручити міністерствам довести до відома підлеглим установам в Одесі, що управління міста нічим не відрізняється від інших губернських міст» [126, с. 238]. Точку зору уряду щодо правового становища Одеси розділило австро-угорське і німецьке командування та місцева українська адміністрація [230. – 15 марта].

Також Одеське міське самоврядування, згідно розпоряджень Міністерства внутрішніх справ, могло контактувати з німецьким і австро-угорським командуванням з принципових і важливих проблем лише через Головного крайового комісара [37, арк. 34]. З інших питань муніципалітет міг безпосередньо встановлювати стосунки з союзниками, наприклад щодо організації евакуації біженців, позаяк з технічних причин скласти таку комісію при ГКК було неможливо [37, арк. 36]. Конфліктності та до певної міри драматизму ситуації додавало загалом критичне трактування з боку міського голови і гласних думи ролі Головного крайового комісаріату в організації регіонального управління. Вони, для прикладу, наголошували на тому, що службовці ГКК ще не ознайомлені з власними повноваженнями. Міський голова та гласні регулярно підкреслювали, що дума претендує на статус єдиного органу міської влади, отже усі заходи в кордонах Одеси слід узгоджувати з нею [35, арк. 81-83, 85].

Прямим наслідком урядових інструкцій стало не лише правове, але й прикладне обмеження повноважень думи, зведених фактично до представницьких функцій. Вона разом з відновленням діяльності місцевих адміністрацій УНР і в умовах присутності значного військового контингенту не отримала можливостей реалізувати наміри щодо концентрації усіх управлінських механізмів у власних руках, у тому числі тих, котрі стосувалися господарювання, про що йшлося у попередньому підрозділі.

Таким чином, перед гласними і міською управою постали нові виклики, які передбачали з'ясування низки ключових проблем. Так, в порядку денному не лише думи, але й життєдіяльності міста постало питання компетенції окупаційної військової влади та конкретних дій з боку німецького і австрійського генералітету щодо реалізації положень Брестського миру. Своєрідним підсумком перших контактів муніципалітету Одеси з армійським командуванням стала доповідь з якою 19 березня В. Богуцький виступив на засіданні думи. Він звітував про дії керівництва міста напередодні вступу союзницьких військ до Одеси. Базовими тезами міського голови стали апеляції з приводу відсутності чіткого уявлення про наміри військових, тому дума вирішила висунути конкретні завдання, спрямовані на охорону прав муніципалітету здобутих революцією. Далі В. Богуцький стверджував, що думська делегація повідомила міського голову і управу про винятково мирні завдання, які стояли перед німецькими та австро-угорськими військами, зокрема допомога українському уряду задля підтримки порядку, відтак усі політичні свободи будуть збережені, а міське самоврядування залишиться єдиним органом влади, тому усі заходи і дії командування узгоджуватимуться з думою [35, арк. 81].

Остання думка була чи не визначальною у системі мислення гласних, які протягом усього періоду існування новообраної думи наполягали на ексклюзивному праві бути репрезентантом мешканців міста й вельми ревниво ставилися до посягань на своє виняткове право регулювати політичне і господарське життя Одеси. Проте, як ми вже з'ясували, і уряд УНР, і

командування німецького та австро-угорського експедиційного корпусу ставили під сумнів єдиновладдя у місті, радше прагнучи до розподілу повноважень між собою.

Тому, аналізуючи стан справ у місті, міський голова звернув увагу, що обіцянки, отримані делегацією думи про збереження прав муніципалітету і населення міста не витримали перевірки часом. Він апелював до численних скарг домовласників, майно яких нищилося військовими, котрі у такий спосіб забезпечували себе запасами для опалення приміщень. Мали факти реквізиції автомобілів Земського союзу, опломбовування складів у порту, переслідування місцевої преси, обмеження мирних зібрань тощо. На спеціальній нараді, скликаній союзницьким командуванням разом з міським самоврядуванням і українським комісаріатом, було поставлено завдання якомога оперативнішого їх вирішення. І хоча більшість скарг була задоволена В. Богуцького обурило сам факт необхідності обговорення проблеми, а також те, що один з генералів вимагав від заступника міського голови підтвердження повноважень на участь у нараді [35, арк. 81], що трактувалося як безпосереднє втручання у роботу самоврядування.

Перемовини з німецькими і австрійськими генералами та офіцерами точилися й навколо інших питань. Зокрема, міський голова концентрувався на гіпертрофованій зацікавленості окупантів у вивезенні шкіряних виробів та реквізиції хліба з околиць Одеси. Зазвичай під час війни швидкість розповсюдження чуток різко зростає. Не уникли цієї тенденції у місті й під час німецько-австрійської окупації коли у пресі час від часу з'являлися повідомлення про вивезення 600 вагонів зерна. Союзницьке командування запевняло думу, що такі чутки не мають під собою реальних підстав, а будь які продовольчі вилучення можуть бути здійснені винятково на основі статей Брестського миру і для потреб тих військових частин, які розташовані в Одесі. Попри такі запевнення частина гласних вважала за потрібне уповноважити управу здійснювати строгий нагляд за можливими реквізиціями продовольства та сировини і регулярно доповідати думі за діями військових [35, арк. 84 зв.,

85]. Недовіра думців до обіцянок військових не була безпідставною, а наступні події демонстрували й не даремність чуток, бо 19 березня керівництво австро-угорських військ видало наказ розпочати масовий збір продовольства незважаючи на політичну ситуацію в Україні. Згодом, 1 квітня, цісар Карл I надав командуванню австрійських армій повну свободу дій щодо реквізицій продовольства [494, с. 280, 285].

23 березня В. Богуцький повторив попередні рефлексії, що з часу окупації настрої серед населення міста залишилися тривожними оскільки вивозяться продукти, скрізь перебувають військові караули, мають місце окремі утиски щодо вільних зібрань громадян. Гласний Я. Семененко на засіданні думи стверджував, що німецькі та австро-угорські офіцери сприяють запровадженню карткової системи оскільки хліб потрібен для країн Четверного союзу. Відтак дума і управа повинні спільно з Центральною Радою нагадати представникам цих держав недопустимість вивозу з Одеси будь-яких товарів. Щоправда не усі думці поділяли такі побоювання, зокрема Л. Раухвергер, заперечуючи попередньому оратору, звернув увагу, що питання про карткову систему ставилося ще до приходу окупаційних військ [35, арк. 121-121 зв.]. У результаті дискусій в думі міський голова звернувся до С. Комірного та союзницького командування з проханням дотримання недоторканності економічних і політичних прав городян, на що отримав ствердну відповідь від Головного комісара, який обіцяв надати допомогу, особливо щодо заборони вільних зібрань.

Під час перманентних переговорів з генералами експедиційного окрпусу зазвичай домінували питання військового і політичного характеру. Дума ще 19 березня доручила Л. Раухвергеру і Б. Фрідману поставити до відома окупаційного командування та української адміністрації важливість узгоджувати з муніципалітетом вирішення наступних проблем: 1) роззброєння населення, 2) проведення мирних зібрань, 3) існування вільної преси. Перший пункт залишався вкрай актуальним [35, арк. 118-118 зв.] оскільки під час вуличних боїв, що прокотилися Одесою протягом зими 1917 – 1918 рр.

городяни накопичили значну кількість стрілецького арсеналу. Тому цей пункт плану переговорникам не вдалося відстояти, адже існуюча ситуація викликала неприховану стурбованість з боку військових, які наполягали на повному і обов'язковому вилученні усіх наскладованих бойових запасів.

Сказане стосувалося й озброєння національних військових частин (польська, єврейська, грузинська, татарська дружини), створених у регіоні в період ескалації політичної ситуації. При цьому грузини та татари після складання зброї мали залишити місто, польський легіон залишався на місці, а єврейські підрозділи отримували можливість стати резервом міліції [35, арк. 83-84]. У подальшому гласні неодноразово поверталися до теми вилучення зброї у населення, наполягаючи на здійсненні усіх подібних заходів за відома і згоди думи, отримавши навіть необхідні запевнення з боку австрійського штабу [35, арк. 149]. Але умови воєнного стану та посилення на Гаазьку конвенцію 1907 р., за якою окупаційні війська мали право вилучати зброю та боезапаси незалежно від форми власності (приватна власність не підлягала конфіскації) [548, с. 26], не перетворювали усні домовленості в жорсткі стандарти поведінки, а компетенція думи не розповсюджувалася на генералітет союзницьких військ.

Другий пункт Л. Раухвергер і Б. Фрідман відстояли лише частково, бо представники Головного крайового комісаріату наполягали на своєму першочерговому праві втручатися у роботу й розпускати ті комітети, які можуть загрожувати державним інтересам. Натомість теза стосовно вільного функціонування преси не стала предметом палких дискусій і спільними зусиллями усі сторони дійшли згоди створити умови за якими переслідування часописів відбуватиметься лише у судовому порядку, а не шляхом призупинення їх діяльності [35, арк. 84].

Втім, намагання знайти спільні точки дотику у трикутнику міське самоврядування – українська адміністрація – німецьке і австро-угорське командування не завжди підтверджувалися практичною реалізацією попередніх домовленостей. Часто проблеми не вирішувалися, а заганялося у глухий кут,

особливо це ставало помітно на фоні постійного поширення поголосів про утиски одеситів, а у ширшому сенсі й мешканців УНР, з боку представників союзницьких військ. 26 березня міський голова доповідав про резолюцію зібрання портових працівників, робітників й службовців типографії газети «Одесский листок» та інших організацій з протестом проти дій німецького і австро-угорського армійського керівництва, спрямованих на роззброєння громадян, запровадження хлібних карток в Одесі, вивозу окупаційними військами з міста хлібних запасів та продуктів першої необхідності, а також з вимогами найшвидшого скликання Українських і Всеросійських Установчих зборів [26, арк. 26]. Для часткового урегулювання насущних питань гласні навіть призначили спеціальним уповноваженим думи К. Кровопускова, який мав стежити за реквізиціями [26, арк. 26 зв.].

Виконуючи розпорядження Києва найчастіше своєрідним комунікатором між думою та союзницьким командуванням виступав С. Комірний. У нього як представника уряду УНР міський голова і гласні просили захисту й допомоги у вирішенні найрізноманітніших питань політичного та економічного характеру. Зокрема, 26 березня дума прийняла рішення звернутися до Головного комісара зі скаргою на дії австрійських військових по реквізиції в навколишніх селах, побиття студента на вокзалі, повішання солдата і т. д. Особливо обурило думців факт втрати місцевого мешканця, який на їхню думку мав опинитися під юрисдикцією місцевого правосуддя [35, арк. 129-131]. Це питання піднімалося на засіданні думи ще один раз 30 березня 1918 р. але вже у іншому ракурсі, оскільки після консультацій К. Кровопускова зі штабом австро-угорських військ з'ясувалося, що одесита втратили за намагання застрелити їхнього постового, тому за законами воєнного часу він був повішаний. Окрім цього, австрійська комендатура, зважаючи на зростання злочинності, намагалася боротися з кримінальними елементами, які володіли великими запасами зброї, а місцеві мешканці часто трактували їхні дії як переслідування мирних громадян. Втім такі аргументи виявилися недостатніми

для усіх гласних, які наполягали на неутручанні окупаційного командування в правове поле УНР [35, арк. 149-150].

Вирішення окресленої проблеми на думку Головного крайового комісаріату та австрійського командування не дало очікуваного результату й затягувалося на невизначений час, бо згідно наказу С. Комірного, ймовірно датованого кінцем квітня і продубльованого тоді ж Херсонським губернським комендантом Г. Зінкевичем [36, арк. 214, 250], роззброєння населення мало закінчитися до 15 травня 1918 р., а усім хто його не виконає, загрожував або штраф у розмірі 6 тис. крб., або 6 місяців ув'язнення. Виконання наказу покладалося на Г. Зінкевича, а австрійський штаб за санкцією фон Бельца надавав технічну допомогу шляхом виділення угорського підрозділу для проведення обшуків приміщень [35, арк. 17-17 зв., 19-20].

Вістря дій було спрямоване у бік думи від якої на думку С. Комірного та австрійського генералітету йшла головна потенційна загроза організації непокори, оскільки міське самоврядування не підтримало наказ про роззброєння мешканців Одеси, аргументуючи свою точку зору порушенням прав людини. Поза лаштунками такої позиції приховувалося бажання, щоб подібні кроки адміністрація УНР обов'язково узгоджувала з гласними думи [36, арк. 214, 250]. Гостроти протистоянню додавали численні скарги жителів міста на недієвість думи. Одесити неодноразово зверталися до С. Комірного з проханням вплинути на складне економічне становище міста. Водночас Головний комісар попереджав В. Богуцького про непередбачувані наслідки неефективного господарювання, про необхідність вжити заходи по забезпеченню городян продовольством, паливом, не перевищувати видатки і т. д., погрожуючи рішучими діями [223. – 4 травня]. Втім, очікуваного ефекту ці погрози не мали.

29 квітня підрозділ австро-угорського війська згідно вищезазначеного наказу про роззброєння здійснив обшук приміщення міської думи, а міліція усувалася від виконання правоохоронних функцій через недовіру з боку української адміністрації. Міський голова негайно опротестував ці дії на

зустрічі з С. Комірним [35, арк. 19-20], а на вечірньому засіданні думи 29 квітня 1918 р. схвильовано описував ескалацію конфлікту. На відміну від Головного комісара В. Богуцький вважав пошук зброї у будівлі думи приводом, який пов'язував з загальною політичною кон'юнктурою, що склалася внаслідок події у Києві 27-28 квітня. Міський голова висловив думку, що Одеська дума має рішуче виступати й проти зазіхань союзницького командування на права Центральної Ради і Ради народних міністрів УНР, адже «ми самі будемо будувати власну державність». При цьому в його рефлексіях недвозначно зберігалась відданість ідеям Українських, й передусім, Всеросійських Установчих зборів та можливого відновлення у неозначеному майбутньому територіальної єдності Російської держави [35, арк. 19].

З ним солідаризувалися й інші гласні, наприклад, Г. Лур'є, С. Соловейчик, Х. Гільдін. Останній щойно повернувся зі столиці й висловлюючись у схожому річищі, вигукнув, що «на даний момент, коли на шальки терезів кинуті єдине, що залишилося від російської революції, це «Україна», – у цей момент справа і зліва ми будемо на боці України <...>» [35, арк. 16-18 зв.]. Зрештою, за пропозицією соціалістичних фракцій дума проголосувала за резолюцію, у якій категорично засуджувалося насилля над членами Центральної Ради та уряду, робочі кабінети яких обшукали німецькі військові, а їх самих взяли під варту. Такі дії прирівнювалися до публічного приниження, котрі на думку гласних засвідчували рух на шляху до остаточної ліквідації усіх революційних завоювань й підкорення «народів України грубій силі іноземних багнетів в ім'я імперіалістичних цілей центральних держав» [35, арк. 16].

Очевидно, що оприлюднена резолюція латентно переносилася й на оцінку пережитих гласними неприємних моментів обшуку думи, який ототожнювався з приниженням прав муніципалітету. Втім доля Одеської міської думи у ці дні вирішувалася у інших кабінетах. Тому вона разом з управою, звинувачена Головним крайовим комісаріатом в неефективному господарюванні, 19 травня 1918 р. тимчасово призупинила свою діяльність

[222. – 22 травня]. Однак гласні рішуче протестували проти такого рішення, апелюючи до державного секретаря І. Кістяківського та прокурора Держави, щоправда безрезультатно, оскільки дії С. Комірного у Києві визнали правомірними. Ще протягом майже двох тижнів центральна влада через засоби масової інформації підтверджувала безпідставність апеляцій одеського самоврядування. Як і недостовірність чуток про призначення слідства й підсудності щодо розпоряджень Головного комісара [232. – 23 мая].

Гласні Миколаївської та Херсонської міських дум, як і їхні одеські колеги, напружено стежили за наступом союзницьких військ, а після вступу австро-угорських і німецьких підрозділів до Одеси розпочали безпосередню підготовку до встановлення контактів з командуванням задля врегулювання статусу установ міського самоврядування. Як зазначає О. Господаренко, миколаївська думська делегація ще до входження німецьких військ до міста зустрічала майбутніх інтервентів, інформуючи їх про ситуацію в місті, а далі приступила до активних консультацій з армійським керівництвом на предмет взаємин. Німецькі офіцери підтвердили, що до встановлення зв'язку з Центральною Радою вони вважають міську думу й управу єдиними представниками місцевої влади [407]. Окрім сказаного, порядок денний роботи думи в умовах окупації формували питання збереження усіх громадських і класових організацій, охорона міста силами самоврядування, неприпустимість репресій за політичні переконання, свобода слова й мирних зібрань, здійснення обшуків лише за ордерами місцевої влади. Штаб німецьких військ погодився з доцільністю висунутих пунктів, висунувши назустріч вимогу забезпечити армію необхідними продуктами [221. – 22 марта].

Інший вектор настороженості гласних думи був пов'язаний з перспективами повернення повноважень українських урядових інституцій, які могли повністю або частково співпадати з функціями муніципалітету [17, арк. 72-73]. Оперативні консультації з Києвом теж дещо заспокоїли гласних, тому не дивно, що на думському засіданні 18 березня представники меншовиків та есерів заявили, що німці офіційно прийшли не як завойовники, а як

представники Української республіки для заспокоєння ситуації й наведення ладу. Одним з перших результатів різкої зміни влади стало повідомлення, що гласні переглянуть усі видані більшовицькою владою розпорядження [256, с. 45].

У Херсоні дума діяла спільно з місцевою українською радою, зокрема 18 березня вони надіслали свою делегацію до Миколаєва з дорученням запросити армії Центральних держав до міста, а населення закликали до спокою. Наступного дня до губернського центра вступили передові частини наступаючих військ [267, с. 98-99].

Окреслені контури взаємодії між муніципалітетом Миколаєва й німецькими військовими майже відразу зазнали серйозної корекції через спонтанний виступ частини мешканців міста, про що йшлося у підрозділі 4. 1. Результатом придушення повстання стала не лише локалізація джерел незадоволення, але й арешт 28 березня міського голови Миколаєва В. Костенка, якого німецьке і австрійське командування вважало винуватим в організації опору, навіть попри те, що міська дума запевняла в його непричетності [17, арк. 91, 94]. І лише після клопотання С. Комірного його звільнили з-під арешту до розпорядження судової влади [230. – 4 апреля]. Репресій зазнали також деякі члени управи, замість котрої призначили керуючу колегію на чолі з есером Ф. Гілем, який виконував, окрім іншого, обов'язки міського голови Миколаєва [435, с. 29-30], Плотіциним та Мінчиним, хоча реальні важелі впливу опинилися у руках німецького генерала Гільгаузена [195, с. 100].

Радянські історики робили висновок про невтішні наслідки повстання і арешти керівників міста. А. Альошин стверджував, що тепер значення міської думи зводилося до нуля. Міське самоврядування хотіло взяти на себе роль посередника між населенням і німецьким штабом, але останні відмовились від послуг думи [256, с. 50]. Вважаємо таку оцінку вірною лише частково, оскільки перебуваючи у стані перманентного паралічу після описаних подій, дума все-таки намагалася знайти вихід зі складної ситуації і навіть давала оцінку тим політичним викликам, які вважалися першочерговими. Тим більше, у столиці

непокоїлися нестабільною політичною ситуацією на півдні країни, настроями населення, характером взаємин між німецьким командуванням і муніципалітетом, про що свідчить прибуття спеціальної слідчої комісії, яка незабаром мала доповісти Центральній Раді результати розслідування [407].

На початку квітня дума розглядала питання про відправку делегації до Києва для з'ясування загальних перспектив міського самоврядування. А 9 квітня на засіданні думи члени миколаївської делегації Терентьев та Ісаєв доповідали щодо результатів перемовин з урядом. За їх словами прем'єр В. Голубович і міністр внутрішніх справ М. Ткаченко повідомили, що військова влада у місті повинна перебувати в руках українського командира, а цивільна – міської думи та управи. Стосунки між муніципалітетом та іноземним командуванням мають бути встановлені винятково через представників української влади, а міліція повинна перейти у підпорядкування відомчого міністерства, як це вже зроблено у Києві та планувалося здійснити в Одесі [407]. Вочевидь, що Рада народних міністрів УНР у такий спосіб намагалася посилити контроль не тільки за криміногенною ситуацією, але й нейтралізувати політичні загрози у вигляді чергового повстання чи провокацій щодо німецьких військових, внаслідок чого неминучою ставала нова хвиля репресій.

У середині квітня гласні проголосували резолюцію, яка закликала до обговорення ролі Українських Установчих зборів у конструюванні державної влади, зокрема йшлося про створення постійно діючого виконавчого органу крайової влади, і разом з Всеросійськими Установчими зборам визначити кордони України, забезпечити автономію національним меншинам, самій Україні та окремим господарським одиницям, до яких відносили Миколаїв та Одесу, що недвозначно свідчило про збереження стійких апеляцій щодо реанімації ідеї єдиної та неподільної Російської держави [644, с. 85]. Завершення цього етапу в діяльності Миколаївської міської думи припало на 8 травня коли Головний комісар С. Комірний її розпустив [537, с. 46], а замість неї був повернений цензовий склад муніципалітету від 1916 р.

Діяльність Херсонської міської думи в оглядовий період за джерелами простежується дискретно. Як говорилося вище, на початку квітня вона опинилася у залежності від іноземного командування, тому вимушена була ретельно вибудувати лінію поведінки, зважаючи на обставини військового часу. У її постановах простежувалися як загальнодумські тенденції, зокрема, заклики до повного припинення переслідування за політичними переконаннями, так і місцеві особливості, у вигляді клопотання про пошук і притягнення до відповідальності усіх злочинних елементів, винуватих у кровопролитті [235. – 12 апреля].

Звільнення Катеринослава та регіону від червоного терору реанімувало роботу міських дум рішення яких нерідко мали тотожний характер з постановами муніципалітетів інших міст південного краю. Катеринославська дума прийняла різкі заяви проти розстрілів червоногвардійців та робітників, одноголосно ухвалила, що обов'язкові постанови військового командування є втручанням у компетенцію самоврядування [235. – 11 апреля]. У березні 1918 р. на спільній нараді гласних міської думи і земської управи було прийнято спільну заяву з закликом негайно скликати Установчі збори як єдиної представницької інституції, котра здатна розв'язати питання державної влади в країні [545, с. 49]. Доля Катеринославської міської думи виявилася аналогічною з іншими органами місцевого самоврядування, оскільки відразу після гетьманського державного перевороту вона призупинила свою роботу [235. – 17 мая].

Певною мірою солідаризувались зі своїми колегами гласні Олександрівської міської думи, котрі наприкінці березня прийняли Декларацію з закликом до федералізації Російської держави та скликання Всеросійських Установчих зборів. При цьому думці визнавали, що у результаті розпаду Російської республіки уся влада має належати Центральній Раді, яку на їхню думку варто було б доповнити представниками демократичних організацій і самоврядувань. Також підтверджувалася необхідність готуватися до відкриття роботи Українських Установчих зборів [644, с. 85].

Зважаючи на поступове просування армій держав Почвірного союзу та українських підрозділів з заходу на схід Південної України, відтак нетривалість існування влади першої УНР у зазначений проміжок часу, робота муніципалітетів Катеринославської та особливо Таврійської губерній як місцевих органів влади Української республіки мала скоріше мозаїчну динаміку, спрямовану на відрефлексування подій, котрі прокочувалися по зазначеним територіям. Продовження повноцінної діяльності за таких обставин переносилася на наступний період коли гетьманський режим вибудовував нову схему самоврядування, а подекуди реставрував імперську, в котрій думам відводилася звична роль господарюючих суб'єктів.

Відновлення системи місцевого самоврядування після звільнення території УНР від Червоної армії передбачало реанімацію й земських структур, частина яких була ліквідована більшовиками протягом січня – березня 1918 р., а одним з останніх наказів вони заборонили роботу Херсонського губернського земського зібрання [221. – 9 марта]. В сучасних дослідженнях висувається теза про деякі ускладнення стосунків між українською владою і земствами навесні 1918 р., позаяк запроваджувалася серйозніша відповідальність за невиконання обов'язків державного службовця, а також вимагалось забезпечити контроль органів влади над земськими фінансами. Так, земцям заборонялося без відома уряду ліквідувати створені у період війни підприємства, на них покладался тягар промислового забезпечення оборонної системи держави тощо [437, с. 56]. Схожі тези висуває дослідниця Т. Харченко, яка дійшла висновків про негативний вплив революційних змін на інститут земств, котрі протягом 1917 – 1918 рр. занепали, внаслідок надмірної політизації втратили колишню довіру населення, а намагання перебрати на себе адміністративні функції призвели до конфлікту з центром [625, с. 16]. Частково зазначені думки підтверджуються джерельним масивом, так, 30 березня В. Богуцький заявив про формування державної політики без будь-якої участі представників земських самоврядувань [35, арк. 145].

Сказане не означало повного ігнорування земських структур як з боку Києва, так і зі сторони урядових комісарів у регіонах. Оприлюднені урядові циркуляри викликали не лише незадоволення у середовищі земців, але й дискусії. В останній декаді березня 1918 р. Головний комісар С. Комірний під час зустрічі з представниками земств Є. Бутенком і О. Токаржевським заявив, що не буде проводитись політика заборони або зміни функцій земств, а також, що ГКК прикладе зусиль для нормального проведення посівної роботи [230. – 21 марта].

Такі перемовини повною мірою не дали очікуваного результату, оскільки під час роботи з'їзду депутатів Одеського повітового земства, який працював протягом 25-27 березня, земці висловлювали неприховане незадоволення як реквізиціями продовольства на користь австро-угорського й німецького війська, так і претензіями Головного крайового комісаріату на частину функцій місцевого самоврядування. У результативній частині з'їзду за пропозицією голови земської управи Є. Бутенка делегати закріпили положення про визнання повіту частиною УНР, необхідність скликання Українських Установчих зборів, протестували проти прийняття закону про підданство і «наси́льницької українізації» під чим розуміли необхідність вивчення української мови [221. – 29 марта]. Тезу про важливу роль Українських Установчих зборів у порядкуванні державного життя підтримали учасники Завадівського волосного земського зібрання (Ананьївський повіт Херсонської губернії) [221. – 10 апреля]. Незабаром Одеська повітова земська управа видала прокламацію у якій вкотре продублювала головну тезу про ексклюзивне право на повноту місцевої влади [221. – 3 апреля].

Більш лояльним до урядової адміністрації Південної України було Єлисаветградське повітове земське зібрання (голова Ф. Котюк), яке закликала населення негайно виконати наказ українського і німецького комендантів про роззброєння [221. – 10 апреля]. Співпраця з українським повітовим комендантовм спостерігалася й у наступні тижні, коли до нього регулярно зверталися зі скаргами представники волосного земства, котрі були

незадоволені безчинствами окупантів, розгулом банд грабіжників тощо [221. – 20 апреля]. Активні консультації посприяли владженню частини проблем, зокрема Єлисаветградська міська дума і земство уклали угоду зі штабом іноземних військ про дотримання ладу в повіті [221. – 24 апреля].

Отже, відразу після отримання звісток про укладення Брестського миру між УНР та державами Четверного союзу і подальшого наступу союзницьких військ, у міських думах Південної України, здебільшого в західній її частині, розпочалися активні дискусії щодо наслідків дій окупаційних армій, можливого повернення вказаних територій під юрисдикцію Української республіки й перспектив міського самоврядування. Головними тезами гласних дум під час перемовин з військовим командуванням стали ті, котрі спрямовувалися на дотримання принципів невтручання союзницьких військ у роботу муніципалітетів, повага українського законодавства, непорушність прав і свобод мирних мешканців, у тому числі права на життя, недопустимість реквізицій продовольства та товарів широкого вжитку.

Посередниками між думами та штабами німецьких і австро-угорських армій здебільшого виступали представники української адміністрації, що звужувало функціональні можливості муніципалітетів, а їхня політична та навіть господарська правомочність також обмежувалася урядовими постановами, зорієнтованими на передачу частини функцій дум до місцевих органів влади, безпосередньо підконтрольних Раді народних міністрів УНР. Роль земських зібрань у функціонуванні механізмів місцевої влади протягом березня – квітня 1918 р. реконструюється значно дискретніше, тому констатуємо, що вони не зуміли зайняти вагомого місця у системі стосунків між Києвом та регіонами, й залишили за собою ті функції, котрі визначалися законодавчими рішеннями попередніх урядів.

В останній період існування першої УНР, котрий припав на березень – квітень 1918 р. на теренах Південної України тривав процес формування системи місцевої влади. Вона, як і раніше, мала дихотомний характер, оскільки

поряд з міськими думами та земствами продовжували діяти українські адміністрації, безпосередньо підпорядковані Раді народних міністрів УНР. Першою з-поміж них виникла Одеська українська міська рада, функції якої мали представницький та контролюючий характер, адже вона створювалася як тимчасова структура на період переходу влади від більшовицьких інституцій до урядових установ. Через те, що на окремих ділянках фронту тривалий час велися запеклі бої, в центральних і східних містах та повітах південного краю українські адміністративні інституції створювалися пізніше, тому не лише не мали істотного впливу на функціонування державних механізмів, у порівнянні з тим організаціями, що розташовувалися в Одесі, але й проіснували менше місяця до гетьманського державного перевороту.

Мозаїчність державного управління на півдні УНР мала бути врегульована створенням Головного крайового комісаріату Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній, котрому, в умовах присутності німецьких та австро-угорських військ, уряд делегував широкі повноваження задля здійснення комплексу завдань у економічній, соціальній, політичній, військовій, освітній та адміністративній сферах. Новопостала установа розташовувалася в Одесі, яка таким чином перетворилася в основний адміністративний центр південного краю. Діяльність Головного крайового комісаріату фактично не виходила за межі Херсонської губернії, принаймні у проаналізованих нами джерелах не відбилися взаємини ГКК з однодумцями на Катеринославщині й Таврії. Тому всупереч планам Києва дана інституція виявилася окружною адміністрацією однієї Херсонської губернії.

Конструювання державних механізмів Української республіки та присутність іноземних військ позначилися на діяльності міських дум й земств, котрі претендували на усю повноту влади в межах російського законодавства, затвердженого Тимчасовим урядом. Гласні дум і земств, які протягом першого року революції здебільшого не визнавали входження південних губерній до складу України, були вимушені враховувати військово-політичні реалії, але недвозначно декларували свою відданість ідеалу Всеросійських Установчих

зборів як головного репрезентанта народів колишньої імперії, й у такий спосіб виявляли підтримку гаслу єдиної та неподільної Російської держави. А їхня безпосередня діяльність як місцевих органів влади суттєво звужувалася урядовими інструкціями та розпорядженнями союзницького командування, що сформувало атмосферу перманентного конфлікту між зазначеними сторонами політичного процесу.

ВИСНОВКИ

У перший рік національної революції 1917-1921 рр. на півдні України проходили іманентні процеси, зорієнтовані на формування засад місцевого самоврядування новопосталої республіки. Вони відбувалися в умовах несформованості модерної нації, відтак мозаїчності колективної пам'яті та навіть присутності різних типів ідентичності, котрі не могли створити монолітної основи для реалізації висунутих теоретиками Центральної Ради державотворчих ідей. Історичні інстинкти викликали до життя відчуття спорідненості лише серед частини спільноти, а безпосередні результати їхньої діяльності, пропоновані крізь призму теми дисертації, виносяться на захист у наступних положеннях.

1. Протягом багатьох десятків років інтелектуальні зусилля істориків, які представляли різні наукові школи та сповідували відмінні методологічні принципи, спрямовувалися на вивчення тих аспектів революції, які були пов'язані з формуванням гранд-нарративу революції 1917 р. Такий підхід був цілком виправданим, адже передбачав конструювання цілісного погляду на епоху, коли руйнувалася імперська система організації суспільства й поставала нова модель, яка виносила на передові рубежі революційної інтерполяції ті сполучні ланки життя людини, які не лише виконували рішення центру, але й пропонували власний погляд на низку питань самоорганізації регіональних спільнот. Відтак, лише в поодиноких випадках предметом досліджень виступали такі органи місцевого самоврядування як думи і земства, не кажучи вже про українські ради, роль яких у подіях як російської, так і української революцій не викликала особливого зацікавлення з боку науковців, адже вони затінялися вивченням системи рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. До сьогоднішнього дня у інтелектуальному середовищі відсутнє комплексне дослідження, у якому історія Центральної Ради та першої УНР отримала б всебічне осмислення, котре передбачає включення в поле зору авторів не лише зусилля урядовців у здійсненні внутрішньої та зовнішньої

політики, але й аналіз координації їхніх зусиль з усіма субцентрами української влади.

2. Інформаційний потенціал джерельної бази дослідження визначається наявністю достатньо потужної та репрезентативної документальної спадщини, яка представлена як опублікованими, так і неопублікованими джерелами. Останні розпорошені по архівосховищах усіх обласних центрів півдня України й Києва та сприяють декодуванню регіонального зрізу національної революції. Автор дисертації здебільшого вперше вводить до наукового обігу опрацьований у них матеріал, який проливає світло на перипетії політичної боротьби в зазначений період і допомагає виявити та обґрунтувати передумови, хід та особливості формування української адміністрації краю, їхню взаємодію з центральним апаратом влади, іноземним командуванням та протистояння з опонентами.

Важливу евристичну функцію зберігають збірники опублікованих документів, мемуарна література та періодична преса, котра в окремих випадках дозволяє реконструювати ті фрагменти минулого, які не відображені в законодавчих чи актових матеріалах. Уся сукупність використаних джерел дає змогу вирішити поставлену наукову мету та дослідницькі завдання.

3. Керманічі Центральної Ради уявляли майбутню модель регіонального адміністрування у вигляді функціонування численних самоуправних громад під назвою українські ради й комітети (з грудня 1917 р. також народні ради та народні управи), котрі, поряд з урядовими комісарами, мали перебрати на себе значну частину повноважень шляхом децентралізації влади. Питання сумісності з імперською системою самоврядування у вигляді міських дум та земств залишається дискусійним, оскільки у перспективі народні ради і управи мали замінити згадані вище інституції, але у практичній площині реалізація задуму віддалялася на невизначену перспективу.

Прикладне застосування принципу місцевого самоврядування розпочалося відразу після скликання Всеукраїнського Національного конгресу (6-8 квітня 1917 р.) шляхом рекомендації проведення губернських національних

з'їздів і утворення українських губернських рад. З літа 1917 р. місцеві українські представницькі структури перебували у підпорядкуванні Генерального секретаріату внутрішніх справ, але координація зусиль нерідко була слабкою, або відсутньою загалом, оскільки офіційний Київ приділяв більше уваги іншим питанням організації державотворчого процесу. Відтак місцеві українські ради, комітети, громади, губернські комісари нерідко діяли за власним уявленням про функціональні обов'язки, котрі не набули законодавчого наповнення. Отже, повноцінної системи місцевого самоуправління на півдні України Центральна Рада та уряди УНР створити не спромоглися.

4. Падіння царату та створення Тимчасового уряду Росії сформували специфічні політико-правові умови для подальшої роботи місцевих органів влади, котрі, залишаючись цензовими у першій половині 1917 р., опинилися в умовах тотального тиску з боку суспільно-політичних інституцій та громадської думки, спрямованих на безумовну й негайну демократизацію міських дум і земств, поряд з якими почали працювати комісари Тимчасового уряду та громадські комітети, які теж стали елементами місцевого урядування, нерідко з тотожними обов'язками.

На початку революції завдяки спільним діям центрального уряду та місцевих активістів переформатування влади відбувалося за наступною схемою, яка сформувала ланки державної влади (Тимчасовий уряд – губернські та інші комісари) та суспільного контролю (громадські комітети), котрим нерідко належали реальні важелі управління краєм. У губерніях Південної України урядові комісари потрапили у залежність до громадських комітетів, що зробило систему влади вразливою перед новими політичними й управлінськими викликами, зокрема, поширенням анархії, бо вертикаль державного адміністрування змінилася горизонталлю. Українським представницьким організаціям у запропонованій схемі місця не відводилося, але вони намагалися співпрацювати з новою революційною владою шляхом

участі у роботі громадських комітетів, що насамперед фіксувалося у Катеринославській губернії.

5. Вивчаючи діяльність місцевих українських представницьких організацій, а згодом владних органів управління, запропоновано виділити три етапи їх створення та діяльності: 1) становлення й входження у сферу публічної діяльності (березень – жовтень 1917 р.); 2) інкорпорація до структур місцевого самоврядування (жовтень 1917 – січень 1918 рр.); 3) виконання функціональних обов'язків в умовах іноземної військової присутності (березень – травень 1918 р.).

У межах першого етапу можна знайти низку закономірностей, що дають підстави виділити окремі фази розвитку досліджуваного процесу, які мали місце в кожній губернії, але з різною тривалістю. Доведено, що перша фаза розпочалася відразу після падіння імперії Романових й фактично була продовженням дореволюційних традицій. Вона мала чітку культурницько-пропагандистську спрямованість і проявлялася в організації народних віче, відновленні діяльності «Просвіт», «Українських Хат», різноманітних гуртків тощо. З'ясовано, що друга фаза – організаційна – отримала поштовх у квітні, разом із виникненням ХУГР, КУГР і ОУВР. У Таврійській губернії дана фаза наступила лише наприкінці серпня разом із появою Губернського виконавчого комітету українських організацій Таврії. Функції губернських рад, особливо в перші місяці свого існування, не обмежувалися лише питаннями державного будівництва чи підготовка кадрового потенціалу. Часто ці установи продовжували займатися вирішенням національно-культурницьких питань, немовби зберігаючи обидва вектори розвитку (дореволюційний та революційний), що простежується не тільки за здійснюваними заходами, а й за структурою ХУГР та КУГР. Так, у кожній з них існували специфічні секції – агітаційна, шкільна, видавнича та ін.

Нарешті третя фаза – легітимаційна – характеризується набуттям губернськими радами повноважних представницьких прав від національних крайових з'їздів. У ході її реалізації закінчилося формування керівного складу,

остаточно визначилися засадничі принципи суспільно-політичної діяльності, визначилися головні завдання та методи їх досягнення на найближчу і віддалену перспективу, котрі здебільшого пов'язувалися з участю у виборчих процесах на основі консолідації зусиль представників соціалістичних партій, розроблялася тактика та стратегія дій. На Катеринославщині дана фаза була започаткована наприкінці травня, на Херсонщині – на рубежі червня-липня, а в Таврії друга і третя фази припали на серпень 1917 р.

Також протягом вересня – жовтня 1917 р. українські ради і комітети здебільшого концентрували свої зусилля по двох векторах присутності в суспільно-політичному сегменті – робота на ниві поширення ідей українського національно-визвольного руху й накопичення державотворчого потенціалу та діяльність в стінах дум і земств, на засіданнях яких відстоювалися пріоритетні для вищезазначених утворень завдання, здебільшого в освітньо-культурній площині.

6. Виявлено, що засновані протягом квітня – травня 1917 р. ХУГР, КУГР та ОУВР згуртували навколо себе найбільш політично активну частину української спільноти двох губерній, а подекуди їхній вплив відчувався й за межами окреслених теренів, як наприклад в Бессарабії та Таврії. В Таврійській губернії дані процеси проходили з залученням значної частини військовослужбовців Чорноморського флоту та гарнізонів інших родів військ, але з суттєвим запізненням щодо створення загальногубернської організації, котра інституалізувалася лише наприкінці серпня 1917 р.

З-поміж згаданих об'єднань найшвидше вийшов на арену суспільно-політичної діяльності УКК, що визначило його вагу у досліджуваних процесах. Створений відразу після падіння Російської імперії УКК відіграв ключову роль в згуртуванні української громади міста й становленні контактів з УЦР. Незважаючи на нетривалість свого існування, він зробив помітний внесок у розгортання національної революції в регіоні, а на перших порах виконував основну роботу по організації масових заходів, які мали продемонструвати наявність волі української громади міста до обстоювання власних політичних і

культурницьких прав. Діяльність УКК виявилася напрочуд багатовекторною, включаючи у сферу власних інтересів питання не лише політичної підтримки Центральної Ради, але й підготовки українських партій до участі в виборах у міську думу, змагання за посаду одеського міського комісара Тимчасового уряду, співпрацю з селянськими спілками, вирішення проблем галичан-військовополонених, створення ХУГР, організацію збору пожертв на національну справу, підтримку українізації російського війська, захист права митрополита А. Шептицького на повернення до рідної землі з заслання.

Створений зусиллями усіх українських товариств і партійних осередків Одеси ліберального й соціалістичного табору, УКК протягом першої половини 1917 р. вважався головним репрезентантом української громади причорноморського мегаполісу, а також виступав у ролі важливого комунікатора між Києвом та Одесою, а поступова втрата цієї функції припала на другу половину 1917 р., що співпало з від'їздом до Києва голови Керівничого комітету С. Шелухина і перенесенням обов'язків УКК у стіни ХУГР та ОУВР.

Вперше виявлено, що протягом березня – серпня 1917 р. діяльність цивільних національних установ Херсонщини і Таврії нерідко перебувала в тіні заходів військових рад чи комітетів, що пояснюється близькістю губерній до театру воєнних дій, отже наявністю значної кількості військовослужбовців, а також потенційною дестабілізацією ситуації в краї в умовах постійно наростаючого революційного запалу соціуму та зростанням ваги військової влади. Крім цього, очільники ОУВР практично у повному складі входили до керівних органів ХУГР, що давало їм додаткові повноваження. Вкрай активно у Севастополі проявилася діяльність ЧУВК, який згуртував навколо себе спочатку декілька сотень, а згодом більшу кількість моряків і офіцерів Чорноморського флоту та військовослужбовців гарнізону. Протягом усього 1917 р. ЧУВК став вагомим чинником у розвитку політичних подій на морському узбережжі Криму. Дещо відмінною була ситуація на Катеринославщині, де військовий рух хоч і був присутнім, але не випереджав

союзників з українського національного табору ні у темпах організації, ні у здійснюваних заходах, що, на нашу думку, окрім зазначеного, визначалося особливостями кадрового потенціалу в різних частинах півдня України, передусім губернських центрах.

Влітку 1917 р. українські партії та товариства взяли активну участь у перевиборах міських дум, котрі з цензових перетворилися у загальнодемократичні й участь у роботі яких взяли гласні, обрані від українських виборчих списків. Вибори до міських дум стали полігоном для апробації своїх цілей, які продемонстрували незначну підтримку українських партій та виборчих блоків серед міського населення, а більшість гласних індиферентно ставились до «українського питання», вважаючи його другорядним.

7. Доведено тезу, що разом з падінням Російської імперії, яка не ставила за мету переплавити усі народи, котрі населяли її простори, для таких історичних агентів як етнічні групи, несподівано виникли умови для постановки питань національного самовизначення. Для одних спільнот це проявлялося у вигляді реалізації історичного континуїтету, для інших – вирішенням більш локальних потреб, перш за все культурницького характеру. Революційні трансформації в суспільно-політичному житті й діяльність етнічних громад були тісно взаємопов'язані між собою, оскільки, з одного боку, нова влада створювала відмінні від царського режиму правила політичних взаємин, які передбачали волевиявлення без національних, релігійних чи інших обмежень. А з іншого боку, активна участь великої кількості національних об'єднань в громадському житті регіонів впливала на створення демократичних умов для реалізації потреб кожного з народів.

Поліетнічне населення Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній не завжди та не одразу сприйняло доктринальні ідеї, які проголошували лідери й ідеологи національної революції та їхні представники на місцях, оскільки останні стояли на позиціях створення української автономії, а в наступних геополітичних реаліях і незалежної держави. Визнаючи право

українського народу на самовизначення, частина регіональних політичних інституцій та партійних осередків, як правило загальноросійського походження, заперечували можливість утворення незалежної або навіть автономної України. Саме представницькі структури Центральної Ради й були виразником цих державницьких тенденцій, тому на власному досвіді відчували всю гамму політико-ідеологічної, а згодом і військової боротьби. Серед етнічних груп, що населяли південний край, найбільш прихильно ставилися до державницьких гасел українців молдаване та кримські татари. У багатьох випадках останні копіювали систему політичних гасел та методів боротьби українських військово-політичних утворень та партійних комітетів, пристосовуючи їх до власних потреб. Нерідко очільники крайових осередків згаданих народів діяли спільно, крок за кроком виборюючи права на самоорганізацію.

Власний погляд на розгортання політичної боротьби висловлювали польська та німецька громади. Перша з них недвозначно заявила про орієнтацію на відновлення Речі Посполитої та можливе повернення більшості поляків на батьківщину, а їхня позиція в південних губерніях коригувалася залежно від зміни конфігурації політичних трендів. Німецькі общини меншою мірою демонстрували політичні симпатії, а радше відстоювали право на збереження економічних преференцій у вигляді непорушності приватної власності.

Переважаюча більшість інших громад півдня України ставилися до діяльності українських організацій та її державних установ нейтрально, принаймні джерела не повідомляють про рефлексії щодо свого місця у проголошеній УНР і обмежувалися висуванням локальних завдань, зазвичай пов'язаних з захистом освітніх та релігійних потреб, рідше з представництвом в органах місцевого самоврядування. Наявність й важливість етнічного чинника в революції засвідчує той факт, що у Криму про свою інституалізацію в окрему національну структуру заявили навіть представники російської громади.

8. Падіння Тимчасового уряду та необхідність пошуку нового формату організації системи регіонального управління внаслідок остаточної втрати

впливу урядових комісарів та громадських комітетів незабаром посилювалися проголошенням УНР і подальшим включенням південних губерній до її кордонів, що потягнуло за собою необхідність переорієнтації більшості місцевих мезоеліт на новий центр прийняття політичних рішень, котрий тепер зосереджувався у межах повноважень Генерального секретаріату.

У результаті реалізації зазначених факторів національні представницькі інституції почали претендувати на повноцінне виконання функцій органів влади. При цьому вони були змушені шукати такі форми співпраці з політичними конкурентами, які б базувалися на принципах побудови механізмів управління краєм, котрі у своїй основі мали коаліційний характер, адже українські ради і комітети, урядові комісари прийшли до влади скоріше ситуативно, не маючи достатньо сил та авторитету, в умовах сприятливої кон'юнктури, яка сформувалася завдяки державному перевороту в Петрограді й продемонструвала неспроможність їхніх опонентів самостійно контролювати революційну стихію, що, в свою чергу, привело до владного вакууму. Відтак державні й самоврядні інституції, що й надалі продовжували асоціюватися з російською революційною парадигмою, були змушені йти на компроміс/співпрацю з українським політичним табором. Основною мотивацією при цьому слугувало бажання уникнути повторення петроградського сценарію в регіонах. Як і у Києві, керівники українських партій протягом тривалого проміжку часу трактували більшовиків як своїх тактичних та ідеологічних союзників у протистоянні з російською революційною та ліберальною демократіями. Втім можливий альянс українських і лівих російських соціалістів не був реалізований через принципово відмінні стратегічні установки та завдання, зокрема спрямовані теоретиками РСДРП(б) на «совітський» варіант опанування України.

Таким чином, суто технологічно місцеві представницькі інституції УЦР та уряду УНР у повному значенні цього слова не перебирали на себе владу. Вони, виконуючи головне завдання Української революції по витворенню національної держави, взялися заповнювати своєрідний правовий вакуум,

радше вмонтовуючись у владу, стаючи невід'ємною складовою тієї складної динамічної системи, яка пульсувала в трикутнику: українські ради (революційні комітети) – міські думи – ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, а процес інкорпорації до самоврядних механізмів тривав протягом усього 1917 р. Незважаючи на те, що українським утворенням доводилося діяти в непростих умовах світоглядного відчуження значної частини міського населення краю та політичного протистояння з загальноросійськими партіями, які скептично ставилися до утворення Української республіки, вони змогли зайняти провідне місце в конструюванні органів місцевої влади.

Успіхи в організації та роботі органів місцевої адміністрації УНР на півдні України відіграли важливу роль в утвердженні влади Центральної Ради та її уряду, а діяльність останніх в проекції становища на місцях слід характеризувати у більшості випадків як дискретні та паліативні. Київ, захоплений справами більшого масштабу, не приділяв достатньої уваги налагодженню постійної взаємодії з губернськими радами, Революційними комітетами чи іншими підструктурами, тому в його системі координат розгортання власної мережі не посіло першочергового місця. Через сказане крайовим мезоелітам нерідко доводилося діяти спонтанно, орієнтуючись не стільки на інструкції від уряду, скільки на особливості конфігурації воєнно-політичної ситуації на місцях, а реакція Києва на розгортання революції на півдні УНР нерідко виявлялася запізнілою.

Отже, зусиллями місцевих активістів у більшості міст й повітів південних губерній УНР було створено мережу українських рад і Революційних комітетів, які посилювалися призначеннями урядових політичних та військових комісарів з широкими повноваженнями, але вони до січня 1918 р. не перетворилися у чітко зорганізовану управлінську систему. Їхній зв'язок як між собою, так і з Києвом був недостатнім, а функціональні обов'язки не відрегульованими, частіше за все вони зводилися до контролюючих дій, залишаючи виконання господарських завдань на розгляд міських дум і земств, що, у свою чергу, не усувало плутанину в розподілі сфер діяльності.

9. У період національної революції формування української системи влади відбувалося на фоні існування російської моделі управління. Дореволюційні органи місцевого самоврядування не могли автоматично перетворитися у національні, себто такі, котрі визнавали юрисдикцію Центральної Ради й Генерального секретаріату, адже протягом майже усього 1917 р. виступали в ролі найпоплідовніших противників запровадження українських державотворчих трендів, залишаючись палкими прихильниками територіальної єдності Російської держави, відтак орієнтувалися у своїй роботі на правове поле, створене царським режимом і скориговане Тимчасовим урядом, а міські голови та гласні не вважали себе органічною частиною крайової влади автономної України. Тому протягом березня – жовтня 1917 р. спостерігалось співіснування міських дум і земств, як елементів російської державності, з зародками українських органів місцевої влади у вигляді губернських, міських, повітових й навіть військових рад.

Падіння уряду О. Керенського та загроза поширення більшовицького впливу на периферії колишньої імперії скоригували настрої гласних, котрі протягом кінця жовтня – грудня 1917 р. були змушені визнати правомочність УЦР і уряду УНР як верховної влади на визначених Києвом територіях Української республіки та їхніх представників на місцях, адже Українська республіка сприймалася як цілком реальна альтернатива неминучій анархії та агресії. Тому російська модель самоврядування пристосовувалася до посталих державних структур УНР. Цей процес проходив відносно безболісно й розтягнувся у часі від кінця жовтня до кінця грудня 1917 р. Головною складністю стала ментальна неузгодженість гласних з існуючими політичними реаліями. Вони протягом усього зазначеного часу асоціювали УНР не з окремим історичним проектом, а з тимчасовим відгалуженням Російської революції.

Простіше ментальну еволюцію проходили земства, котрі прямо оголошували про визнання УНР та входження південного регіону до її складу. Міські думи воліли уникати офіційного визнання державної правомочності

України (однією з перших це зробила міська дума Катеринослава, а також гласні Миколаєва і Тирасполя), декларуючи збереження вірності ідеям скликання Всеросійських Установчих зборів як найголовнішого інструменту вирішення політичної долі російського соціуму, тому процес інкорпорації муніципалітетів до системи державного управління проходив *de facto*, а не *de jure*, що тягнуло за собою цілу низку юридичних протиріч, які проявлялися у претензіях на одні й ті самі функціональні обов'язки з боку як міських дум й земств, так і українських рад та комісаріатів. Особливо яскраво це простежувалося навесні 1918 р. У практичній площині підпорядкування дум Генеральному секретаріату відбувалося шляхом підготовки проведення виборів до Українських Установчих зборів, що стало своєрідним каталізатором лояльності до УНР та подекуди намаганням отримати особливий статус.

Ідея скликання Всеросійських та Українських Установчих зборів зберігала свою актуальність протягом усього досліджуваного періоду і висувалася гласними дум й земцями аж до квітня 1918 р. Міські думи тепер беззаперечно визнавали супрематію УНР, але факт приналежності тих чи інших регіонів до України не знімало проблему побоювання «насильницької українізації», яка трактувалася насамперед як мовно-культурна, тому Установчі збори, на думку гласних, могли врегулювати існуючі протиріччя шляхом законодавчого закріплення прав громадян республіки.

Відразу після падіння царизму роль земських інституцій у конструюванні нової революційної влади суттєво зросла. Їхні представники взяли безпосередню участь у формуванні регіональних владних мезоеліт, які концентрувалися навколо громадських комітетів та інших управлінських утворень. Зважаючи на суспільні настрої й недовіру до цензового принципу виборів органів самоврядування, Тимчасовий уряд був змушений розпочати демократизацію земств та готувати правову базу для їх переобрання. Центральна Рада та Генеральний секретаріат, не заперечуючи базові принципи існуючої системи місцевої влади, прагнули модифікувати її, переорієнтувавши

до своїх програмних установок, спрямованих на залучення широких верств суспільства до самоврядних структур.

Найактивніше проявили себе у роботі земських структур українські об'єднання Катеринославщини. КУГР взяла активну участь як у демократизації земств, так і в їхній роботі, поставивши на порядок денний вирішення цілої низки питань, здебільшого у сфері просвітництва. Наприкінці 1917 р. земства в окремих регіонах Катеринославської та Таврійської губерній претендували стати єдиним законним органом місцевої влади, але досягти поставленої мети не зуміли. На Херсонщині робота земських установ залишалася зорієнтованою на вирішення господарських проблем, а участь у дискусіях на політичну тематику за джерелами простежується поверхово й фрагментарно. Окреслена тенденція зберігалася й протягом березня – квітня 1918 р.

10. Розгортання мережі українських товариств, рад і комітетів актуалізувала питання їхнього кадрового забезпечення. Найбільш виразно нестача людського ресурсу проявлялася у Таврійській губернії, яка не володіла достатньою кількістю сподвижників у справі розбудови національної держави, а крайові очільники українських товариств на той час були фігурами скоріше регіонального масштабу. Натомість Херсонщина і Катеринославщина, також відчуваючи кадровий дефіцит, вигідно відрізнялися наявністю досвідчених громадсько-політичних діячів, які були знаними далеко за межами своїх теренів ще з дореволюційних часів. В. Голубович, І. Липа, І. Мазепа, В. Чехівський, С. Шелухин не лише приступили до подвижницької справи з початку 1917 р. і значною мірою сформували шаблони й вектори розвитку Української революції в південних губерніях, але й отримали відповідний досвід, щоб згодом досягти міністерського рівня. Поряд з ними непересічними представниками мезоеліт краю були І. Луценко, О. Андрієвський, К. Величко, З. Висоцький, С. Комірний, В. Лащенко, В. Поплавко, І. Романченко, А. Синявський, М. Омелянович-Павленко, І. Труба, Шрамченко та інші, частина з яких працювала на посадах урядових комісарів УНР, а інші проявили свої здібності у різних сферах суспільно-політичного, військового та культурно-освітнього життя.

Національні губернські з'їзди ознаменували собою завершення процесу консолідації українських мезоеліт краю, у середині яких спостерігалася ідеологічна дихотомія з поділом на соціалістів та лібералів. Партійна приналежність керівників місцевої адміністрації УНР у більшості випадків мала загальноукраїнську тенденцію. Відносно розгалужену мережу зуміли розбудувати найчисельніші національні партійні проекти – УПСР і УСДРП, які мали вплив в представницьких або владних структурах усіх трьох південних губерній. Окрім них на Херсонщині (більшою мірою) та в Таврії суттєвих успіхів досягли осередки УПСС, найвпливовішим з яких був одеський, очолюваний І. Луценком. Вони додавали більшого радикалізму у постановці та вирішенні питань державного будівництва, особливо військового характеру, адже під їхнім домінуючим впливом перебувала ОУВР. На Катеринославщині помітним авторитетом користувалися члени УПСФ, представлені в КУГР та міській думі.

Широкою виявилася й соціальна база національної революції на півдні УНР, вона складалася з селян, службовців, окремих категорій робітників, передусім залізничників, військових та представників розумової праці, насамперед освітян.

11. Відновлення й подальше існування крайової української адміністрації навесні 1918 р. характеризувалося низкою особливостей, з-поміж яких виділимо наступні. Рада народних міністрів УНР здійснила чергову спробу надати стрункості вертикалі державної системи управління, що було спричинено відстороненням з політичного поля частини конкурентів, зокрема збільшовизованих рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, революційних комітетів й суттєвої нейтралізації впливів на прийняття ключових питань з боку міських дум, земств, управ. Уряд УНР залишив думам і земствам лише притаманні для них господарські функції, вилучивши політичні прерогативи, які перейшли до компетенції губернських чи повітових комісарів.

Трансформаційні процеси не тільки не припинилися, а й часто супроводжувалися заходами, спрямованими на організаційні, функціональні та

кадрові інтерполяції, котрі мали перманентний характер протягом березня – квітня 1918 р., що безпосередньо впливало на стабільність роботи владних підструктур. Українські ради виконували здебільшого політичні (контролюючі) обов'язки, а відсутність подекуди репресивних механізмів (Миколаїв, Херсон), який зосереджувався у руках іноземного військового командування, робила їх декоративними елементами у конструкції системи місцевої влади. Повноваження усіх посадовців були розмиті й формувалися у процесі діяльності шляхом консультацій з урядом та узгодженням позицій з окупаційним командуванням, думами та земствами.

Відсутність комплексного підходу щодо організації і правового забезпечення роботи регіональних адміністративних інституцій з боку уряду УНР доповнювалася наявністю численного іноземного військового контингенту, командування якого регулярно втручалось в діяльність органів самоврядування, хоча формально визнавало претензії Головного крайового комісаріату та інших владних інституцій на юридичний патримоналізм в межах Української республіки.

Поширення повноважень ГКК як головного урядового уповноваженого на півдні УНР відбувалося поступово з заходу на схід по мірі просування союзницьких військ, а це, в свою чергу, не давало можливості розгорнути повноцінну діяльність Головного крайового комісаріату по всій території. Відтак на Катеринославщині та Таврії радше поверталися до життя заборонені більшовицькою владою українські ради і комітети, зв'язок яких з одеським центром управління за джерелами не простежується. Прикметно, що Кримський півострів, попри сепарування його від решти Таврійської губернії згідно уявлень керівників Центральної Ради щодо кордонів УНР, опинився під юрисдикцією Києва і там розгорнули свою короткотривалу діяльність українські структури влади.

Характерно, що період діяльності ГКК не обмежився гетьманським державним переворотом, а був пролонгований до середини травня 1918 р., коли

нова влада повністю змінила управлінську модель, при цьому частина місцевих чиновників продовжувала залишатися на державній службі й надалі.

Попри відсутність у південних губерніях відлагодженої системи місцевого самоврядування першої УНР як важливого елементу підмурків держави, уже самим фактом свого існування в умовах революційних трансформацій, переходу від традиційного до модерного суспільства і глобальних геополітичних змін, місцеві українські ради, комітети та комісаріати задекларували збереження національних культурницьких, політичних і державотворчих традицій в поліетнічному регіоні, залишили глибокий слід у свідомості населення степової України й сприяли поширенню та реалізації ідеї Української держави у практичній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

1. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – Держархів АР Крим)
 - Ф. 681. Євпаторійська міська управа. 1873-1920 рр.
 - Оп. 2.
 - Спр. 660. Журнали засідань Євпаторійської міської думи, 1900-1920 рр., 376 арк.
2. Держархів АР Крим.
 - Ф. 681. Євпаторійська міська управа. 1873-1920 рр.
 - Оп. 2.
 - Спр. 667. Журнали засідань міської думи, 1900-1920 рр., 13 арк.
3. Держархів АР Крим.
 - Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.
 - Оп. 1.
 - Спр. 11. Протоколи губернських, повітових і волосних громадських комітетів, 1917 р., 231 арк.
4. Держархів АР Крим.
 - Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.
 - Оп. 1.
 - Спр. 45. Матеріал і переписка щодо скликання Губернського З'їзду Громадських Комітетів 22 червня 1917 року, 31 липня і 1 серпня, 1917 р., 154 арк.
5. Держархів АР Крим.
 - Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.
 - Оп. 1.

Спр. 66. Переписка про утворення для Управління губернією особливого органу «Таврійської Губернської Ради Народних представників» і його діяльності, 1917 р., 102 арк.

6. Держархів АР Крим.

Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 69. Про діяльність Тимчасового Таврійського Губернського революційного комітету, що виник у зв'язку зі збройним виступом більшовиків у Петрограді, Москві та інших місцях, 1917 р., 9 арк.

7. Держархів АР Крим.

Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 70. Переписка й розпорядження Київської Центральної Ради, 1917 р., 81 арк.

8. Держархів АР Крим.

Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 72. Про запрошення Губернського Комісара на Український з'їзд до Києва у зв'язку з викликом Губернських Комісарів у Петроград на нараду 30 липня 1917 року, 1917 р., 19 арк.

9. Держархів АР Крим.

Ф. Р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 96. Переписка українською мовою про приєднання Криму до України, 1917 р., 75 арк.

10. Державний архів Дніпропетровської області (далі Держархів Дніпропетровської обл.)

Ф. 158. Виконавчий комітет Катеринославської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1917-1925 рр.

Оп. 1.

Спр. 1. Постанови і протоколи Губвиконкому про проведення перевиборів бюро виконкому, заходах по зміцненню трудової дисципліни в закладах й на транспорті, інструкція Катеринославського повітового земельного комітету про розподіл і облік земельних угідь та охороні природніх багатств, списки службовців Губернського комісара і переписка з продовольчими закладами про постачання населення продуктами харчування, 1917-1918 рр., 92 арк.

11. Держархів Дніпропетровської обл.

Ф. 469. Катеринославська міська управа. 1891-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 1. Протоколи засідань, 1917-1918 рр., 436 арк.

12. Державний архів Запорізької області (далі Держархів Запорізької обл.).

Ф. 24. Олександрівська міська дума і управа.

Оп. 1.

Спр. 880. Документи по виборам до Законодавчих зборів (постанови, листування, списки) за 1917 р., 1917 р., 69 арк.

13. Держархів Запорізької обл.

Ф. Р-3841. Колекція особистих документів тов. Чорнопільського Івана Єфремовича.

Оп. 1.

Спр. 14. Спогади т. Чорнопільського до 50-річчя Радянської влади, 1917-1918 рр., 4 арк.

14. Державний архів Кіровоградської області.

Ф. 78. Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветграді Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. 1871-1920 рр.

Оп. 1.

Спр. 717. Телеграфна переписка з губернським комісаром про проведення виборів гласних у міську Думу та список гласних, 1917 р., 27 арк.

15. Державний архів Миколаївської області (далі Держархів Миколаївської обл.).

Ф. 206. Українське товариство «Просвіта» м. Миколаїв. 1905-1924 рр.

Оп. 1.

Спр. 30. Протоколи зібрання товариства. Листування з закладами про його діяльність. Лист генерального секретаріату Центральної ради про створення воєнізованих націоналістичних формувань. Список слухачів курсів при організації української СДРП, 1917-1918 р., 220 арк.

16. Держархів Миколаївської обл.

Ф. 222. Миколаївська міська дума. 1797-1920 рр.

Оп. 1.

Спр. 1802. Резолюція Миколаївської міської думи про її ставлення до Української ради, 1917 р., 10 арк.

17. Держархів Миколаївської обл.

Ф. 222. Миколаївська міська дума. 1797-1920 рр.

Оп. 1.

Спр. 1825. Протоколи і журнали засідань Миколаївської міської думи, 1918 р., 123 арк.

18. Держархів Миколаївської обл.

Ф. Р-2247. Миколаївська рада робітничих і військових депутатів. 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 3. Протоколи засідань секції Червоної гвардії при раді, Миколаївського земляцтва в Петрограді і резолюції загальних зібрань членів Червоної гвардії, робітників заводів «Наваль» і «Руссуд», об'єднаної військово-морської спілки Миколаївського порту з вимогою підтримки військового повстання в Петрограді, конфіскації зброї для червоноармійських загонів, передачі всієї влади радам, 1917-1918 рр., 306 арк.

19. Держархів Миколаївської обл.

Ф. Р-2247. Миколаївська рада робітничих і військових депутатів.
1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 6. Протоколи засідань фракції есерів при Миколаївській міській думі та Миколаївській раді робітничих і військових депутатів.,
1917-1918 рр., 12 арк.

20. Держархів Миколаївської обл.

Ф. Р-5547. Колекція документів місцевих органів влади Української народної республіки. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 1. Розпорядження Центральної Ради, звернення Комітету до українського націоналістичного фонду, українського організаційного комітету в м. Миколаєві про порядок проведення виборів в Українські Законодавчі збори у військових частинах, 1917-1919 рр., 11 арк.

21. Держархів Миколаївської обл.

Ф. Р-5547. Колекція документів місцевих органів влади Української народної республіки. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 2. Накази військового міністерства УНР та уряду Скоропадського про формування і дислокацію військових частин, їх штати і реєстр, 1917-1919 рр., 383 арк.

22. Державний архів Одеської області (далі Держархів Одеської обл.).

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 975. Вибори представника від одеського міського громадського управління в Громадський комітет м. Одеса, 1917 р., 1 арк.

23. Держархів Одеської обл.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 1.

- Спр. 983. Вибори товаришів міського голови. 1917-1919 рр., 31 арк.
24. Держархів Одеської обл.
Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.
Оп. 1.
Спр. 984. Вибори міського голови, 1917-1918 рр., 42 арк.
25. Держархів Одеської обл.
Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.
Оп. 1.
Спр. 985. З питання про те, щоб міський голова і члени управи, які не є гласними, увійшли до складу думи, 1917 р., 1 арк.
26. Держархів Одеської обл.
Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.
Оп. 1.
Спр. 986. Вибори членів міської управи, 1917-1918 рр., 58 арк.
27. Держархів Одеської обл.
Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.
Оп. 1.
Спр. 993. Вибори кандидата в урядові комісари, 1917-1918 рр., 20 арк.
28. Держархів Одеської обл.
Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.
Оп. 1.
Спр. 1125. Розклад чергових зібрань Одеської міської думи на 1918 р., 1917-1919 рр., 38 арк.
29. Держархів Одеської обл.
Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.
Оп. 1.
Спр. 1126. Вибори делегатів на Херсонський губернський з'їзд, 1917 р., 6 арк.
30. Держархів Одеської області.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 1130. З питання про вибори до Українських Установчих зборів, 1917-1918 рр., 38 арк.

31. Держархів Одеської області.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 1132. Наказ Одеської міської думи, 1917 р., 7 арк.

32. Держархів Одеської обл.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 1140. Засідання Одеської міської думи під головуванням Кондратьєва, 1918 р., 3 арк.

33. Держархів Одеської обл.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 1151. Алфавіт постанов Одеської міської думи за 1918 р., 1918 р., 66 арк.

34. Держархів Одеської обл.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 4.

Спр. 134. Журнали засідань Березівської й Бериславської міських дум за 1917 рік, 1917 р., 52 арк.

35. Держархів Одеської обл.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 4.

Спр. 135. Стенографічні звіти Одеської міської думи за 1918 р., 1918 р., 169 арк.

36. Держархів Одеської обл.

Ф. 4. Одеська міська дума. 1795-1919 рр.

Оп. 4.

Спр. 146. Постанови Одеської міської думи за 1918 р., 1918 р., 633 арк.

37. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 94.

Спр. 89. Переписка з головним Комісаром Української Народної Республіки, 1918 р., 78 арк.

38. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 94.

Спр. 91. Переписка по справах комісара міста Одеси, 1918 р., 29 арк.

39. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 94.

Спр. 98. Переписка з міністерством Української Народної Республіки, 1918 р., 98 арк.

40. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 94.

Спр. 200. Доповідь міського голови В. М. Богуцького щодо розпоряджень Головного Крайового Комісара про передачу міської народної міліції у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ, 1918 р., 10 арк.

41. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 123.

Спр. 1132. Вибори голови міської думи та його товаришів, 1917 р., 14 арк.

42. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 123.

Спр. 1158. Про українізацію міста Одеси – соціал-революціонерів
резолуція по угоді всіх фракцій, 1917 р., 18 арк.

43. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 124. Ч. 1.

Спр. 8774. Журнали Одеської міської думи за 1917 рік, 1917 р., 97
арк.

44. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 124. Ч. 1.

Спр. 10023. Розпорядне відділення Одеської міської управи по
листуванні з різними закладами і особами, 1917 р., 349 арк.

45. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 124. Ч. 1.

Спр. 10040. Телефонограми 1917-1918 рр., 1918 р., 13 арк.

46. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 124. Ч. 2.

Спр. 14817. Австро-німецька частина, 1918 р., 252 арк.

47. Держархів Одеської обл.

Ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр.

Оп. 125.

Спр. 342. Циркуляри, відозви, листівки Тимчасового уряду, партій
меншовиків, кадетів та інших, спрямованих проти Жовтневої революції і
радянської влади, 1917 р., 63 арк.

48. Держархів Одеської обл.

Ф. 42. Канцелярія опікуна Одеської навчальної округи. 1834-1920 рр.

Оп. 35.

Спр. 2830. Переписка з Українським Керівничим Комітетом в м. Одесі про асигнування грошей на утримання вчителів, відрядження на курси, 1917 р., 4 арк.

49. Держархів Одеської обл.

Ф. 42. Канцелярія опікуна Одеської навчальної округи. 1834-1920 рр.

Оп. 37.

Спр. 62. Доповіді товариства «Просвіта» про діяльність товариства в Херсоні, 1918 р., 13 арк.

50. Держархів Одеської обл.

Ф. 45. Новоросійський університет. 1865-1920 рр.

Оп. 18.

Спр. 2589. А. О. Озенбашли, 1914-1917 рр., 62 арк.

51. Держархів Одеської обл.

Ф. 63. Клейн-Лібентальське (Ксенієвське) сільське правління. 1813-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 327. Приговори сільських сходів, 1918 р., 30 арк.

52. Держархів Одеської обл.

Ф. 615. Одеський міський громадський комітет. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 1. Протоколи засідань Комітету і нарад представників від організацій, 1917 р., 18 арк.

53. Держархів Одеської обл.

Ф. 615. Одеський міський громадський комітет. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 3. Опитувальні листи з відповідями і перелік запитань для обговорення на обласному з'їзді громадських організацій, 1917 р., 53 арк.

54. Держархів Одеської обл.

Ф. 615. Одеський міський громадський комітет. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 4. Листування з закладами, організаціями і особами, слідчим та іншим питанням, 1917 р., 174 арк.

55. Держархів Одеської обл.

Ф. 615. Одеський міський громадський комітет. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 5. Постанови, протоколи допиту, клопотання і листування про різних осіб, 1917 р., 74 арк.

56. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 10. Переписка Одеської ради з закладами і організаціями про представництво в раді, перепустки на засідання, посвідчення і мандати, 1917-1919 рр., 308 арк.

57. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 17. Копії вихідної переписки Президії Одеської ради робітничих депутатів, 1917-1919 рр., 738 арк.

58. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 87. Протоколи засідань Виконкому Одеської ради робітничих депутатів, 1917-1919 рр., 150 арк.

59. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 91. Протоколи засідань президії Виконкому Одеської ради солдатських і робітничих депутатів, 1917-1919 рр., 96 арк.

60. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 100 а. Переписка Одеської ради робітничих депутатів з Генеральним Секретаріатом України, 1917-1918 рр., 167 арк.

61. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 100 б. Переписка Одеської ради робітничих депутатів з Генеральним Секретаріатом України, 1917-1918 рр., 15 арк.

62. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 110. Вирізки з газет, підібрані з питань, 1917-1918 рр., 357 арк.

63. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 111. Різноманітна переписка селянської секції, 1917-1919 рр., 188 арк.

64. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 126 б. Протоколи Об'єднаних засідань рад селянських, солдатських, матроських і робітничих депутатів з Румчердом і з представниками соціалістичних партій, 1917-1918 рр., 58 арк.

65. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 138. Протоколи засідань виконкому і президії Одеської ради робітничих депутатів, 1917-1918 рр., 98 арк.

66. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 172. Листування Одеської ради робітничих депутатів, 1917-1918 рр., 451 арк.

67. Держархів Одеської обл.

Ф. Р-3829. Одеська рада робітничих депутатів і представників армії флоту. 1917-1919 рр.

Оп. 1.

Спр. 177. Протоколи президії, 1917-1918 рр., 94 арк.

68. Державний архів Херсонської області (далі Держархів Херсонської обл.).

Ф. Р-1099. Херсонський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

Оп. 1.

Спр. 1. Протоколи засідань з'їзду рад селянських депутатів губернії, президії Херсонського губернського виконкому, переписка з губернськими та повітовими радами, Румчеродом про організацію Червоної гвардії, роботі рад, обороні революційного порядку та ін., 1917-1918 рр., 160 арк.

69. Держархів Херсонської обл.

Ф. Р-1099. Херсонський губернський виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

Оп. 1.

Спр. 2. Протоколи обласного з'їзду хліборобів, засідань Херсонського губернського виконкому, стенографічні звіти селянських з'їздів, 1917 р., 97 арк.

70. Держархів Херсонської обл.

Ф. Р-3264. Зібрання документів та спогадів про перемогу радянської влади на Херсонщині.

Оп. 1.

Спр. 39. Спогади П. Д. Фокіна про перемогу радянської влади у м. Херсоні, 1917-1918 рр., 6 арк.

71. Держархів Херсонської обл.

Ф. Р-3264. Зібрання документів та спогадів про перемогу радянської влади на Херсонщині.

Оп. 1.

Спр. 44. Спогади С. В. Ямкового про участь у революційному русі на Херсонщині, 1917-1918 рр., 88 арк.

72. Держархів Херсонської обл.

Ф. Р-3264. Зібрання документів та спогадів про перемогу радянської влади на Херсонщині.

Оп. 2.

Спр. 2. Матеріали про боротьбу трудящих Херсонщини проти контрреволюційної Центральної Ради і австро-німецької інтервенції в 1918 р. (резолюції, протоколи, програми та інші матеріали), 1917-1918 рр., 71 арк.

73. Держархів Херсонської обл.

Ф. Р-3264. Зібрання документів та спогадів про перемогу радянської влади на Херсонщині.

Оп. 2.

Спр. 12. Матеріали про політичну та економічну боротьбу робітничого класу і селянства Херсонщини в 1917 р., 1917 р., 14 арк.

74. Держархів Херсонської обл.

Ф. Р-3264. Зібрання документів та спогадів про перемогу радянської влади на Херсонщині.

Оп. 2.

Спр. 13. Матеріали про боротьбу трудящих Херсонщини проти австро-німецької інтервенції і контрреволюційної Центральної Ради в 1918 р., 1918 р., 30 арк.

75. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України).

Ф. 1063. Рада народних міністрів Української Народної Республіки. 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 1. Протоколи та виписки з них, журнали (копії) засідання Генерального секретаріату УНР, 1917-1918 рр., 48 арк.

76. ЦДАВО України.

Ф. 1115. Українська Центральна Рада. 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 44. Звіти інструкторів Центральної Ради про становище на місцях, 1917-1918 рр., 185 арк.

77. ЦДАВО України.

Ф. 1115. Українська Центральна Рада. 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 47. Листування з повітовими земськими управами (Верхньодніпровською, Олександрівською, Олексіївською, Миропольською) про приєднання їх до України, 1917-1918 рр., 53 арк.

78. ЦДАВО України.

Ф. 1705. Штаб Одеської військової округи. 1917 р.

Оп. 1.

Спр. 6. Телеграфні розпорядження Центральної ради і головного командуючого Румунським фронтом про об'єднання Південно-Західного і Румунського фронтів в Український та невиконання наказів головнокомандуючого Криленка і представників радянської влади. Про формування українських національних військових частин і визнання Центральної Ради. Універсал Центральної Ради і списки членів Одеського виконавчого комітету ради Солдатських депутатів 9 листопада і Військового комітету 31 березня, 1917 р., 204 арк.

79. ЦДАВО України.

Ф. 2015. Головний крайовий комісар Херсонщини, Таврії й Катеринославщини. м. Одеса. Загальна канцелярія. 1918 р.

Оп. 1.

Спр. 2. Телеграми і переговори по прямому дроту з київськими центральними установами, 1918 р., 95 арк.

80. ЦДАВО України.

Ф. 2015. Головний крайовий комісар Херсонщини, Таврії й Катеринославщини. м. Одеса. Загальна канцелярія. 1918 р.

Оп. 1.

Спр. 6. Прохання до Головного крайового комісара, 1918 р., 182 арк.

81. ЦДАВО України.

Ф. 2015. Головний крайовий комісар Херсонщини, Таврії й Катеринославщини. м. Одеса. Загальна канцелярія. 1918 р.

Оп. 1.

Спр. 28. Акти й протоколи про реквізицію Одеським революційним штабом й воєнним комісаром на станціях Південно-Західної залізниці вантажів для військових потреб, 1918 р., 520 арк.

82. ЦДАВО України.

Ф. 2240. Районна комісія Одеського порту з виборів до Українських Установчих зборів. 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 1. Протоколи засідань районної комісії Одеського порту по виборах до Українських Установчих зборів, 1917-1918 рр., 21 арк.

83. ЦДАВО України.

Ф. 2240. Районна комісія Одеського порту з виборів до Українських Установчих зборів. 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 2. Листування з питань виборів до Українських Установчих зборів, 1917-1918 рр., 37 арк.

84. ЦДАВО України.

Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду). 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 11. Протоколи пленарних і екстрених засідань ЦВК Румчероду та його виконавчого бюро за травень – грудень 1917 р. і внутрішній розпорядок роботи ЦВК Румчероду. Проект статуту соціалістичної спілки молоді Півдня Росії «Красное знамя», 1917-1918 рр., 260 арк.

85. ЦДАВО України.

Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду). 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 18. Протоколи Об'єднаних засідань ЦВК Румчероду і Одеської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, 1917-1918 рр., 149 арк.

86. ЦДАВО України.

Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду). 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 31. Накази народного комісара постачання армії Румунського фронту і Одеської області, листування з військовими установами, фронтовими організаціями Румунського фронту і Центральною Радою про взяття влади в м. Одесі Румчеродом, взаємозабезпечення безперешкодного пропуску вантажів на Румунський фронт, 1917-1918 рр., 139 арк.

87. ЦДАВО України.

Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду). 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 33. Протоколи засідань тимчасового революційного комітету м. Одеси і виконавчого комітету Рад робітничих і солдатських депутатів м. Бердянська, 1917 р., 127 арк.

88. ЦДАВО України.

Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду). 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 38. Протоколи і витяги з протоколів засідань Катеринославської Ради робітничих депутатів, 1917 р., 64 арк.

89. ЦДАВО України.

Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської округи (ЦВК Румчероду). 1917-1918 рр.

Оп. 1.

Спр. 41. Протоколи засідань губернського виконавчого комітету Таврійської Ради селянських депутатів, 1917 р., 52 арк.

Опубліковані документи і матеріали

90. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.) : сб. документов и материалов. – К. : Госполитиздат УССР, 1962. – 756 с.
91. Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917 – 1920 рр.) : збірник документів і матеріалів. – Кіровоград : Обласне видавництво, 1957. – 350 с.
92. Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г. – март 1918 г.) : сборник документов и материалов / Отв. ред. С. П. Грузин. – Николаев : Партийный архив Николаевского обкома КП Украины – Государственный архив Николаевской области, 1957. – 304 с.

93. Борьба за советскую власть в Крыму. Документы и материалы / [ред. коллегия: П. Н. Надинский (отв. ред.) и др.]. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – Т. 1 (март 1917 г. – апрель 1918 г.). – 320 с.
94. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине (февраль 1917 г. – февраль 1918 г.). Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий : в 2-х частях / [ред. кол.: Ю. В. Бабко и др.]. – К. : Издательство политической литературы Украины, 1977. – Ч. 1. – 711 с.
95. В огне гражданской войны. Из истории борьбы трудящихся Одесщины против объедин. сил внутр. и внешней контрреволюции в период гражданской войны и иностр. военной интервенции. 1918 – ноябрь 1920 гг. : сборник документов и материалов. – Одесса : Одесское книжное издательство, 1962. – 504 с.
96. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К. : Товариство «Знання» України, 1991. – 240 с.
97. До історії першого періоду Радянської влади на Україні : архівні матеріали. – Б. м. : Пролетарій, 1927. – 6 с.
98. За власть Советов : сборник документов и воспоминаний. – Запорожье : Облиздат, 1957. – 279 с.
99. Записи Юридического совещания Временного правительства // Красный архив. – 1928. – № 5(30). – С. 49-55.
100. Журналы заседаний Екатеринославского губернского Земского собрания демократизированного состава. Чрезвычайная сессия 25-29 июня 1917 года.– Екатеринослав : Типография Губернского Земства, 1917. – 276 с.
101. Журналы чрезвычайного Екатеринославского губернского Земского собрания 8-12 января 1918 г. с приложениями. – Екатеринослав : Типография Губернского Земства, 1918. – 248 с.

102. Журналы чрезвычайного Екатеринославского губернского Земского собрания 13-15 (26-28) февраля 1918 г. С приложениями. – Екатеринослав : Типография Губернского Земства, 1918. – 60 с.
103. Известия Одесского ученого округа. Годъ издания пятьдесятъ четвертый. – Одесса : Типографія, Александровскій проспект, домъ Покровской церкви, №11, 1917. – №4-5 (Апрель – Май 1917 годъ). – 215 с.
104. Из истории борьбы за установление Советской власти. Ноябрь 1917 г. – февраль 1918 г. : сборник исторических документов и материалов. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1943. – 136 с.
105. Кудлай О. Протоколи засідань Комітету Української Центральної Ради (квітень 1917 р.) / Олександра Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років : збірник наукових статей / Гол. ред. В. Ф. Верстюк. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 9. – С. 320-382.
106. Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917 – 1920 гг.) : сборник документов [Предисл. канд. воен-мор. наук кап. 1-го ранга В. С. Шломина]. – К. : Издательство Академии Наук Украинской ССР, 1963. – 687 с.
107. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / Упоряд.: М. І. Панчук та ін. ; НАН України, Ін-т нац. відносин і політології. – К. : Наукова думка, 1994. – 558 с.
108. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали : у 2-х частинах / За ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 583 с.
109. Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 – декабрь 1920) : документы и материалы / [ред. коллегия: В. А. Васильев (отв. ред.) и др. ; введ. М. И.

- Николаева и др.]. – Херсон : Книжно – газетное издательство, 1962. – 407 с.
110. Октябрь в Екатеринославе (Сборник документов и материалов) / [под общ. ред. канд. ист. наук С. П. Хвостенко]. – Днепропетровск : Днепропетровское областное издательство, 1957. – 379 с.
111. Перемога Радянської влади на Україні (жовтень 1917 р. – січень 1918 р.) : збірник документів. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 159 с.
112. Переписка секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями : сборник документов : в 3-х томах. – М., 1957. – Т. 1. – 534 с.; Т. 2. – 504 с.
113. Победа Советской власти на Херсонщине (1917 – 1920 гг.) : сборник документов и материалов / Ред. кол.: Н. А. Даниленко (отв. ред.). – Херсон : Наддніпрянська правда, 1957. – 380 с.
114. Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине (Сборник документов и материалов). – К. : Государственное издательство политической литературы УССР, 1955. – 941 с.
115. Постановления Областного Съезда граждан-сельских хлеборобов, состоявшегося в г. Одессе 6, 7 и 8 апреля 1917 года. – Одесса, 1917. – 4 с.
116. Протоколи Одеської ради робітничих депутатів // Літопис революції. – 1931. – № 1-2 (46-47). – С. 237-266.
117. Протоколы Заседаний Исполнительного комитета С. С. и О. Д. г. Одессы от 26 мая и 1 июня. – [Одесса], [1917]. – 8 с.
118. Протоколы и резолюции Исполнительного комитета и Совета Солдатских Депутатов г. Одессы. – Одесса : Типографія Всеросійського Земського Союзу К. Р. Ф., 1917. – 32 с.
119. Революционное движение в военных округах (март 1917 г. – март 1918 г.) : сб. документов и материалов / Сост. С. Н. Базанов и др. ; отв. ред. Ю. И. Кораблев ; АН СССР, Науч. совет по комплекс. пробл.

- «История Великой Окт. соц. революции» и др. – М. : Наука, 1988. – 486 с.
120. Революционное движение в русской армии (27 февраля – 24 октября 1917 года) : сборник материалов / Под. ред. д-ра ист. наук Л. С. Гапоненко. – М. : Наука, 1968. – 621 с.
121. Революция и национальный вопрос. Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке / Под. ред. С. М. Диманштейна. – М. : Издательство коммунистической академии, 1930. – Т. 3. – 467 с.
122. Севастополю 200 лет: 1783 – 1983 : сборник документов и материалов / Гл. арх. упр. при Совете Министров УССР и др. ; [сост. Г. И. Ванеев и др.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 410 с.
123. Симферополю 200 лет: 1784 – 1984 : сборник документов и материалов / Гл. арх. упр. при Совете Министров УССР и др. ; [сост. Л. И. Васильева и др.]. – К. : Наукова думка, 1984. – 319 с.
124. Триумфальное шествие Советской власти / [сост. Д. В. Ознобишин, М. Ф. Залого, Т. Ф. Кузьмина и др.]. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1963. – Ч. 2. – 495 с.
125. Українська Центральна Рада : документи і матеріали у двох томах / Упоряд В. Верстюк та ін. – К. : Наукова думка, 1996. – Том I. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 591 с.
126. Українська Центральна Рада : документи і матеріали у двох томах / Упоряд В. Верстюк та ін. – К. : Наукова думка, 1997. – Том II. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 422 с.
127. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року) : документи і матеріали / Упоряд. В. Верстюк та ін. – К. : Видавництво Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
128. Хроника революционных событий в Крыму. 1917 – 1920 гг. – Симферополь : Крым, 1969. – 190 с.

129. Хроніка революційних подій в Одесі. Період боротьби за встановлення Радянської влади (лютий 1917 – січень 1918 рр.) / Під заг. ред. С. М. Ковбасюка ; упоряд. З. Першина, М. Раковський. – Одеса : Обласне видавництво, 1958. – 182 с.

Спогади

130. Ачканов Г. З спогадів про Лютневу і Жовтневу революцію в Одесі / Григорій Ачканов // Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. – К. : Держполітвидав УРСР, 1957. – С. 349-367.
131. Ачканов Г. Очерки Февральской и Октябрьской революции в Одессе / Григорий Ачканов. – Одесса : Исполтотдел Одесского окружного комитета КП(б)У, 1927. – 71 с.
132. Ачканов Ф. Из истории борьбы одесского пролетариата за власть (1917-1918-1919 гг.) / Федор Ачканов // Коммунист (Издание Одесского губернского комитета К. П. Б. У.). – 1922. – №23. – С. 51-58.
133. Аверин В. Октябрьская революция в Екатеринославе (сентябрь 1917 – апрель 1918 гг.) / Василий Аверин // Летопись революции. – 1927. – № 5/6. – С. 100-129.
134. Арбатова З. Ю. Екатеринослав 1917 – 22 гг. / З. Ю. Арбатова // Архив русской революции. – М. : Терра; Политиздат, 1991. – Т. 12. – С. 83-148.
135. Боротьба за владу Рад на Миколаївщині : збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917-1920). – Миколаїв, 1959. – 187 с.
136. Борьба за Советы на Екатеринославщине : сборник воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – 289 с.
137. Брайкевич М. В. «Из революции нам что-нибудь» / Михаил Васильевич Брайкевич // Французы в Одессе. Из белых мемуаров. – Ленинград : Красная газета, 1928. – С. 223-259.

138. Бронево́й А. Октя́брьские дни в Одессе / А. Бронево́й // *Летопись революции*. – 1927. – № 5-6. – С. 253-260.
139. Вайнерос И. 1-ый батальон вольных стрелков Красной армии / И. Вайнерос // *Коммунист* (Издание Одесского губернского комитета К. П. Б. У.). – 1922. – №23. – С. 62-70.
140. Василюк П. Катеринославські події [1917-1919 рр.] / П. Василюк // *Наше слово*. – Мюнхен, Лондон, 1973. – № 3. – С. 77-88.
141. В. Д. Как назревал в Одессе Октябрь // *Коммунист* (Издание Одесского губернского комитета К. П. Б. У.). – 1922. – №23. – С. 44-51.
142. Винниченко В. Відродження нації : в 3-х т. : репринтне відтворення видань 1920 року / Володимир Винниченко. – К., Відень : Політвидав, 1990. – Ч. I. – 350 с.
143. Волкац С. Февральская революция в Елисаветграде / С. Волкац // *Летопись революции*. – 1927. – № 33. – С. 58-70.
144. Волкац С. Парторганизация и октябрьский переворот в Елисаветграде / С. Волкац // *Летопись революции*. – 1922. – №1. – С. 184-193.
145. Гнойовий І. Катеринослав у боротьбі за українську незалежність 1917-1918 рр. / Іван Гнойовий // *Вісті комбатанта*. – 1971. – № 1. – С. 39-44.
146. Годы борьбы. 1917-1927 : сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине / Под ред. окружной Октябрьской комиссии. – [Зиновьевск], 1927. – 194 с.
147. Гопнер С. Большевистская организация накануне и в первый период Февральской революции в Екатеринославе / Серафима Гопнер // *Летопись революции*. – 1927. – № 2. – С. 7-30.
148. Гопнер С. Від березня 1917 до березня 1918 року / Серафима Гопнер // *Борці за Жовтень розповідають*. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 22-65.
149. Гопнер С. И. Мартовские и апрельские дни 1917 года / Серафима Ильинична Гопнер // *Вопросы истории*. – 1957. – № 3. – С. 42-52.

150. Гопнер С. Первые недели революции / Серафима Гопнер // Борьба за Советы на Екатеринославщине : сборник воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – С. 77-85.
151. Горелов К. Первые шаги большевистской организации в Одессе (1917 г.) / К. Горелов // Коммунист (Издание Одесского губернского комитета К. П. Б. У.). – 1922. – № 23. – С. 38-44.
152. Гришко Г. 1917 рік в Одесі (Спомини з часів визвольних змагань) / Г. Гришко // Розбудова нації. – 1930. – Ч. 5-12. – С. 128-292.
153. Гуляницький Т. М. Боротьба за встановлення Радянської влади в Єлисаветграді / Трифон Маркович Гуляницький // Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. – К. : Держполітвидав УРСР, 1957. – С. 419-428.
154. Жовтень на Запоріжжі : збірка спогадів учасників боротьби за встановлення і утвердження Радянської влади на Запоріжжі. – Дніпропетровськ : Промінь, 1969. – 142 с.
155. Жуковський Й. На шляхах до Жовтня / Йосип Жуковський // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 82-123.
156. Каган И. Парторганизация и Октябрьский переворот в г. Николаеве / И. Каган // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 104-106.
157. Квириг Э. Екатеринославский Совет и Октябрьская революция / Эммануил Квириг // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 63-73.
158. Квірінг Е. Катеринославська Рада і Жовтнева революція / Еммануїл Квірінг // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 70-81.
159. Кедровський В. Обриси минулого / Володимир Кедровський. – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – 131 с.
160. К истории борьбы крестьянства Правобережной Украины против Центральной Рады и Временного правительства в 1917 г. // Красный архив. – 1941. – № 2(105). – С. 71-98.

161. Коган Э. Из истории аграрного движения 1917 г. на Екатеринославщине / Э. Коган // Борьба за Советы на Екатеринославщине : сборник воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – С. 53-76.
162. Козловский Б. Возникновение и падение Советской власти в Николаеве в 1918 г. / Б. Козловский // Пролетарская революция. – 1922. – № 8. – С. 221-225.
163. Костирко М. / Микола Костирко // Великий голод в Україні 1932-1933 років : у IV томах. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Т. II. – С. 655-691.
164. Костирко М. Коментарі й доповнення / Микола Костирко // Визвольний шлях. – 1966. – Книга 11. – С. 1265-1266.
165. Костюк Н. К. В полум'ї революції / Н. К. Костюк. – К. : Видавництво політичної літератури, 1970. – 144 с.
166. Кошелев С. А. Борьба за власть / С. А. Кошелев // Революцией призванные. Воспоминания Екатеринославских рабочих. 1893-1917 гг. – Днепропетровск : Промінь, 1978. – С. 136-154.
167. Кристаловский И. От Февральской революции к победе Октября (Из истории Одесской большевистской организации) / Иосиф Кристаловский // Коммунист (Издание Одесского губернского комитета К. П. Б. У.). – 1922. – № 23. – С. 24-38.
168. Куликовський Д. Самосуд в Євпаторії (спогади) / Д. Кулаковський // Визвольний шлях. – 1966. – Книга 11. – С. 1268-1278.
169. Левченко М. Більшовики Катерининської залізниці в 1917 – 1918 рр. / М. Левченко // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 292-335.
170. Липа Ю. Галичани над морем (Одеса 1917-1918) / Юрій Липа // Просвіта : альманах-календар. – Львів : Просвіта, 1995. – С. 121-126.
171. Липа Ю. Одеська «Січ» / Юрій Липа // Визвольний шлях. – 1966. – Книга 11. – С. 1263-1264.

172. Луценко І. Де що про армію / Іван Луценко // Вільне життя. – 1918. – 24-26 серпня.
173. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / Ісак Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
174. Марк А. Подготовка Октября в Николаеве / А. Марк // Летопись революции. – 1927. – № 5-6. – С. 261-298.
175. Махно Н. Воспоминания / Нестор Махно. – М. : Республика, 1992. – 334 с.
176. Махно Н. Воспоминания. Книга 1 / Нестор Махно. – К. : Україна, 1991. – 220 с.
177. Михайлик М. Український національний рух у Криму в 1917 році / М. Михайлик // Хроніка 2000. – К., 2000. – № 34. – С. 233-251.
178. Набоков К. За власть Советов / К. Набоков // В борьбе за советский Крым. – Симферополь : Крымиздат, 1958. – С. 91-116.
179. Незабутні дні : збірка спогадів учасників боротьби за встановлення Радянської влади на Одещині (березень 1917 – січень 1918) / Ред. кол. П. К. Волошанюк (від. ред.) та ін. – Одеса : Одеське обласне видавництво, 1957. – 124 с.
180. Новиков А. И. Екатеринославский Октябрь / Андрей Иосифович Новиков // Революцией призванные. Воспоминания Екатеринославских рабочих. 1893 – 1917 гг. – Днепропетровск : Промінь, 1978. – С. 128-131.
181. Новіков А. Катеринославський Жовтень / Андрій Новіков // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 124-134.
182. Оболенский В. А. Крым в 1917-1920-е годы / Владимир Андреевич Оболенский // Крымский архив. – 1994. – № 1. – С. 59-86.
183. Одинець Г. Мої спогади про Центральну Раду / Гаврило Одинець. – Б. м. : Державне видавництво України, 1926. – 38 с.
184. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма / Михайло Омелянович-Павленко. – К. : Планета людей, 2002. – 459 с.

185. Пилишенко В. Чорноморці в українській революції / Василь Пилишенко // Альманах Українського народного союзу на 1977 рік. – Джерсі Сіті – Нью-Йорк : Свобода, 1977. – С. 22-27.
186. Пирогов Р. А. Знамя над Митридатом. Воспоминания старого большевика / Р. А. Пирогов. – Симферополь : Таврия, 1973. – 142 с.
187. Потапов М. Катеринослав революційний / Михайло Потапов // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 164-178.
188. Потапов М. І. Червона гвардія Катеринослава / Михайло Іванович Потапов // Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. – К. : Держполітвидав УРСР, 1957. – С. 253-273.
189. Прохоров М. В рядах Червоної Гвардії / М. Прохоров // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 199-221.
190. Равич-Черкасский М. Февраль – декабрь 1917 года в Екатеринославе / Мойсей Равич-Черкасский // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 74-80.
191. Рафес М. Мои воспоминания / Мойсей Рафес // Былое. – 1922. – № 18. – С. 177-197.
192. Революцией призванные : сборник / [Сост. И. П. Кондранов, К. К. Кожина]. – Симферополь : Таврия, 1977. – 158 с.
193. Рухман М. В боях за Владу Рад / М. Рухман // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 139-154.
194. Ряппо А. Восстание николаевского пролетариата против немцев / Анастасия Ряппо // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 107-123.
195. Ряппо Я. Борьба сил в октябрьскую революцию в Николаеве / Ян Ряппо // Летопись революции. – 1922. – №1. – С. 81-103.
196. Рыжих А. Незабываемые дни / А. Рыжих // В борьбе за советский Крым. – Симферополь : Крымиздат, 1958. – С. 51-77.
197. Сазонов І. Залізничники Одеси в боротьбі за владу Рад / Іван Сазонов // Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. – К. : Держполітвидав УРСР, 1957. – С. 368-376.

198. Сапронов С. Г. Більшовики Севастополя в боротьбі за завоювання мас / С. Г. Сапронов // Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. – К. : Держполітвидав УРСР, 1957. – С. 522-545.
199. Семенов І. Незабутнє / І. Семенов // Борці за Жовтень розповідають. – Дніпропетровськ, 1957. – С. 222-268.
200. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918 рр.) / Павло Скоропадський. – К. – Філадельфія, 1995. – 493 с.
201. Смагин Г. Одесский штаб Красной Гвардии (1917 – 1918 г.г.) / Г. Смагин // Коммунист (орган Одесского Губернского Комитета К. П. (б.) У.). – 1923. – № 25. – С. 179-181.
202. Солтанов М. О мартовском восстании николаевского пролетариата против немецких оккупантов (воспоминания) / М. Солтанов // Летопись революции. – 1923. – № 3. – С. 25-29.
203. Стрижевський А. І. Світлої пам'яті Івана Митрофановича Луценка [републікація спогадів 1922 року] / Антін Іванович Стрижевський / упорядник, автор передмови, вступних статей та коментарів Олександр Музичко. – Одеса, 2011. – 100 с.
204. 1917-1918 годы в Николаеве (Из воспоминаний тов. В. И. Каушана и Т. Красноперова) // Партийный вестник. – 1922. – № 6. – С. 45-47.
205. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого / Юрко Тютюнник. – К. : Книга роду, 2008. – 312 с.
206. Христов. Румчерод в подготовке Октябрьской революции / Христов (Христиан Раковский) // Летопись революции. – 1922. – № 1. – С. 171-183.
207. Христич Я. Українська революція в Чорноморській військовій флотії (Спогад учасника) / Яким Христич // Військово-історичний альманах. – К., 2003. – Число 7. – С. 136-160.
208. Христюк П. Українська революція. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. / Павло Христюк. – Відень, 1921. – Т. 1. – 151 с.

209. Чабан М. У старому Катеринославі (1905-1920 рр.). Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів : хрестоматія / Микола Чабан. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2001. – 360 с.
210. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине в период центральной Рады и Гетьманата / Илья Чериковер // Революция на Украине по мемуарам белых : репринтное издание. – К., 1990. – С. 239-276.
211. Чикаленко Є. Щоденник : у 2-х томах / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2004. – Т. 1. : 1907-1917. – 427 с.
212. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухин. – Дрогобич : Бескид, 1992. – 248 с.
213. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 роках. Спомини і роздуми / Михайло Шкільник. – Торонто, 1971. – 366 с.
214. Шрамченко С. Українська воєнно-морська політика в Криму 1917 – 1918 рр. / Святослав Шрамченко // Хроніка 2000. – К., 2000. – № 34. – С. 252-258.
215. Юртик Г. «Перший» Сімферопольський полк ім. гетьмана Петра Дорошенка : (зі споминів) / Г. Юртик // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1923. – Книга 1. – С. 31-42.
216. Ярошевский П. Из истории Одесской Красной Гвардии / П. Ярошевский // Летопись революции. – 1924. – № 3. – С. 1-12.

Періодична преса

217. Боротьба. – 1917. – № 10. – 16 с.
218. Боротьба. – 1917. – № 12-13. – 24 с.
219. Вестник Временного правительства. – 1917. – 5 марта – 3 августа.
220. Вестник Одесского земства. – 1917. – 21 апреля – 25 декабря.
221. Вестник Одесского земства. – 1918. – 1 января – 5 мая.

222. Вільне життя (Одеса). – 1918. – 31 березня – 10 вересня.
223. Ведомости Одесского градоначальства (Вістник Одеси). – 1918. – 22 марта – 15 травня.
224. Известия Одесского фронтового и обласного съезда Советов солдатских, матросских, офицерских и рабочих депутатов. – 1917. – 10 мая – 28 мая.
225. Известия Совета рабочих депутатов и представителей Армии и Флота г. Одессы. – 1917. – 10 марта – 28 октября.
226. Известия Таврического губернского общественного комитета (Сімферополь). – 1917. – 30 апреля – 25 июня.
227. Нова Рада. – 1917. – 25 березня – 24 грудня.
228. Крестьянин и рабочий (Одесса). – 1917. – 28 марта – 14 июля.
229. Одесские новости. – 1917. – 1 июня – 31 декабря.
230. Одесские новости. – 1918. – 2 января – 14 мая.
231. Одесский листок. – 1917. – 6 марта – 31 декабря.
232. Одесский листок. – 1918. – 2 января – 8 мая.
233. Рідний курінь (Одеса). – 1917. – 18 вересня – 25 грудня.
234. Родная страна (Одесса). – 1917. – 29 ноября – 3 декабря.
235. Родная страна (Одесса). – 1918. – 3 января – 22 мая.
236. Солдат и рабочий. – 1918. – 28 березня.
237. Салдатська Думка (Одеса). – 1917. – 4 – 29 серпня.
238. Таврические губернские ведомости (Симферополь). – 1917. – 7 марта – 11 апреля.
239. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 1. – 16 с.
240. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 2. – 16 с.
241. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 3. – 16 с.
242. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 4. – 16 с.
243. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 6. – 16 с.
244. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 8. – 16 с.
245. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 9. – 16 с.

246. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 10. – 16 с.
247. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 11. – 16 с.
248. Українське Слово (Одеса). – 1917. – № 12. – 16 с.
249. Херсонские губернские ведомости. – 1917. – 8 марта – 30 декабря.
250. Херсонские губернские ведомости. – 1918. – 14 января – 5 июня.
251. Чорноморська хвиля (Одеса). – 1918. – 24 березня.
252. Южные ведомости (Симферополь). – 1917. – 15 марта – 23 декабря.

ЛІТЕРАТУРА

253. Айсфельд А. Немецкие колонисты Юга Украины в 1917 – 1918 гг. / Альфред Айсфельд // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Днепропетровск : ДГУ, 1996. – С. 125-133.
254. Алексеенко А. Г. Городские Советы Украинской ССР (1917-1920 гг.) / Алексей Григорьевич Алексеенко. – К. : Издательство Киевского университета, 1960. – 132 с.
255. Алешин А. К истории борьбы за Октябрь на Николаевщине / А. Алешин // Летопись революции. – 1928. – № 3. – С. 102-128.
256. Алешин А. П. Первые месяцы австро-германской оккупации в Николаеве / А. П. Алешин // Літопис революції. – 1929. – № 5/6. – С. 45-62.
257. Афанасьев И. Л. Проблема двоевластия и национальные движения на Украине и в Закавказье / И. Л. Афанасьев // Анатомия революции. 1917 год в России: массы, партии, власть. – СПб., 1994. – С. 324-333.
258. Бабій Б. М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917 – 1920 рр. / Борис Мусійович Бабій. – К. : Видавництво Академії Наук УРСР, 1956. – 268 с.
259. Барановська Н. М. Національно-визвольний рух в Україні за відновлення державної незалежності (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец.

- 07.00.01 «історія України» / Н. М. Барановська ; Державний ун-т «Львівська політехніка», Інститут гуманітарної освіти. – Львів, 1995. – 27 с.
260. Барсамов М. Феодосія. Історико-краєзнавчий нарис / Микола Барсамов. – Сімферополь : Кримвидав, 1957. – 182 с.
261. Басара Г. Б. Українське провінційне місто як політичне та соціокультурне явище у добу національно-демократичної революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09.00.12 / Г. Б. Басара. – К., 2003. – 20 с.
262. Бачинский А. Д. Источники изучения интернационалистского движения на Юге Украины (1917-1920 гг.) : (Обзор материалов одесских архивов) / Анатолий Диомидович Бачинский // Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний : материалы сессии. – М., 1965. – С. 85-90.
263. Бевз Т. Протистояння парламентської й радянської моделей державності у листопаді – грудні 1917 р. / Тетяна Бевз // Історія України. – 2005. – № 9. – С. 1-5; № 10. – С. 6-8.
264. Бевз Т. А. Формування Української держави за доби Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Т. А. Бевз ; Київ. ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – 24 с.
265. Безносков А. И. К вопросу об участии немецких колонистов и меннонитов в гражданской войне на Юге Украины (1917-1921 гг.) / Александр Иннокентьевич Безносков // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Днепропетровск : ДГУ, 1996. – С. 112-125.
266. Бейкер М. Погляд одного історика на розвиток сучасної історіографії української революції 1917-1920 рр. / Марк Бейкер // Україна модерна. – К. – Львів : Критика, 2005. – Число 9. – С. 69-76.

267. Белан Ю. Я. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году / Ю. Я. Белан ; Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К. : Издательство Киевского университета, 1960. – 331 с.
268. Белый Д. Херсонские украинцы в 1917 году / Дементий Белый. – Херсон : Константы, 1995. – 60 с.
269. Бессмертный Ю. Л. Как же писать историю? Методологические веяния во французской историографии 1994-1997 гг. / Юрий Бессмертный // Новая и новейшая история. – 1998. – № 4. – С. 29-42.
270. Бикова Т. Крим в 1917 році: національно-політичні процеси та події в контексті взаємовідносин з Центральною Радою / Тетяна Бикова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України, 2007. – Вип. 17. – С. 29-48.
271. Бикова Т. Суспільно-політичні процеси у Криму в 1917 р. / Тетяна Бикова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України, 2004. – Вип. 10. – С. 60-81.
272. Білан Ю. Я. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Україні / Юрій Якович Білан. – К. : Видавництво КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1957. – 94 с.
273. Білокінь С. Доля членів Центральної Ради в СРСР / Сергій Білокінь // Визвольний шлях. – 2000. – № 1. – С. 14-26.
274. Бойко В. М. Реорганізація міських дум в Україні навесні 1917 р. / Володимир Миколайович Бойко // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 29-38.
275. Бойко В. М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 року: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / В. М. Бойко. – К., 1997. – 18 с.

276. Бойко О. Д. Політичне протистояння Української Центральної Ради і більшовиків / Олена Дмитрівна Бойко // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 11-21.
277. Бондаренко В. Г. Олександрівський курінь вільного козацтва (1917-1920 рр.) / Володимир Григорович Бондаренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 43-47.
278. Бондарчук Ю. П. Лютнева революція 1917 року і відродження українського національного руху в Єлисаветграді / Юрій Павлович Бондарчук // Історичне краєзнавство в Україні : традиції і сучасність. – К. : Рідний край, 1995. – Ч. 2. – С. 274-276.
279. Боровик М. А. Анархістський рух в Україні у 1917 – 1921 рр. / Микола Андрійович Боровик // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 3-18.
280. Боротьба за владу Рад на Україні / М. І. Супруненко (від. ред.) та ін. ; АН УРСР, Інститут історії. – К. : Наукова думка, 1977. – 200 с.
281. Борщевский В. Я. Бердянск помнит 18-й год. О деятельности первого Бердянського Совета / Валентин Яковлевич Борщевский. – Запорожье : Кн. – газ. изд., 1962. – 34 с.
282. Борщевский В. Я. Вооруженное восстание за власть Советов в Екатеринославе (Декабрь 1917 года) / Валентин Яковлевич Борщевский // Научные записки Днепропетровского государственного университета. – 1951. – Т. 40. – Вып. 1. – С. 19-36.
283. Борщевский В. Я. Первые шаги Советской власти в Екатеринославе / Валентин Яковлевич Борщевский // Научные записки Днепропетровского государственного университета. – 1953. – Т. 42. – Вып. 2. – С. 43-59.
284. Борщевский В. Я. Рабочий клас и советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции / Валентин Яковлевич Борщевский. – Днепропетровск, 1962. – Ч. 1. – 240 с.; Ч. 2. – 172 с.

285. Борщевський В. Робітники Катеринослава в дні Жовтня / Валентин Борщевський. – Дніпропетровськ : Дніпропетровське книжкове видавництво, 1961. – 156 с.
286. Бочагов А. К. Милли Фирка. Национально-буржуазная контрреволюция в Крыму / Архип Кузьмич Бочагов. – [2-е изд.] – Б. м. : Крымское государственное издательство, б. г. – 130 с.
287. Бош Є. Жовтневі дні на Правобережжі / Євгенія Бош. – [2-е вид.] – [X] : Державне видавництво України, 1925. – 31 с.
288. Булдаков В. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия / Владимир Булдаков. – М. : Росспэн, 1997. – 376 с.
289. Васковський Р. Ю. Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби визвольних змагань / Ростислав Юрійович Васковський, Анатолій Іванович Голуб // Історія та культура Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 139-144.
290. В борьбе за власть Советов на Украине: Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Сов. власти на Украине / [Проф., д-р ист. наук, засл. деят. науки УССР Бородин А. А., кандидаты ист. наук Гошуляк И. Л., Гусев В. И. и др.] ; под общ. ред. проф. А. А. Бородина. – К. : Вища школа, 1977. – 347 с.
291. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. – 784 с.
292. Велика українська революція. Календар історичних подій за лютий 1917 року – березень 1918 року. – [2-е вид.] – Нью-Йорк, 1967. – 112 с.
293. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні / Від. ред. М. І. Супруненко. – К. : Наукова думка, 1973. – 256 с.
294. Великим путем Октября. Из истории Крымской партийной организации. [1917-1967. Сборник]. – Симферополь : Крым, 1967. – 135 с.
295. Вен П. Как пишут историю. Опыт эпистемологии / П. Вен / Пер. с франц. Л. А. Торчинского. – М. : Научный мир, 2003. – 394 с.

296. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. : у 2-х томах / Василь Верига. – Жовква : Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. – Т. 1. – 524 с.
297. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Ярослава Володимирівна Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 3-26.
298. Верстюк В. Ф. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / Владислав Федорович Верстюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. XI. – С. 16-26.
299. Верстюк В. Ф. М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / Владислав Федорович Верстюк // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 37-50.
300. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: проблеми вивчення / Владислав Федорович Верстюк // Центральна Рада на тлі української революції. Науково-теоритичні читання в Інституті історії України НАН України 16 березня 1995 р. – К., 1996. – С. 1-17.
301. Верстюк В. Ф. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.) / Владислав Федорович Верстюк // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 63-81.
302. Верстюк В. Ф. Українська революція: доба Центральної Ради / Владислав Федорович Верстюк // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 66-78.
303. Верстюк В. Центральна Рада в модерній історії України / Владислав Верстюк // Сучасність. – 1998. – № 1. – С. 91-98.
304. Визвольна боротьба українського народу 1917 – 1921 рр. – [2-е вид.], випр. – Лондон : Об'єднання бувших вояків українців, 1950. – 52 с.
305. Викторов Е. Первый этап революции на Николаевщине / Е. Викторов // Летопись революции. – 1927. – № 2. – С. 69-95.

306. Винниченко И. И. Население Крыма: численность и национальный состав в ретроспективе / Игорь Иванович Винниченко // Проблемы истории Крыма. – Симферополь, 1991. – Вып. 2. – С. 67-69.
307. Винцовский Т. Общественно-политическая жизнь в Таврической губернии во время революции 1917 года: этнополитический аспект (по материалам симферопольской газеты «Южные ведомости») / Тарас Винцовский // Danubius. XXX. – Galați : Editura Muzeului de Istorie Galați, 2012. – P. 295-325.
308. Винцовский Т. Украинско-молдавское сотрудничество в Одессе в период революции 1917 года / Тарас Винцовский // Danubius. XXXI. – Galați : Editura Muzeului de Istorie Galați, 2013. – P. 243-255.
309. Вінцовський Т. Болгарська та сербська громади Таврійської губернії в революційних трансформаціях 1917 р. (за матеріалами газети «Южные ведомости») / Тарас Вінцовський // Південна Україна: козацька та післякозацька доба (XVI-XX ст.) : матеріали Міжнародних наукових читань, 26-27 травня 2012 р. – Одеса, 2012. – С. 67-71.
310. Вінцовський Т. Відновлення діяльності Центральної Ради в Одесі в середині березня 1918 року / Тарас Вінцовський // 80-річчя відродження Української державності : минуле і сучасне : доповіді і повідомлення на Всеукраїнській науковій конференції, 14-16 листопада 1997 року. – Симферополь, 1997. – С. 50-52.
311. Вінцовський Т. С. Вільне місто Одеса в добу Центральної Ради: революційна інтерпретація політичного сепаратизму / Т. С. Вінцовський // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 80-91.
312. Вінцовський Т. С. Вірменські громади Таврійської губернії в період революції 1917 року (за матеріалами симферопольської газети «Южные ведомости») / Т. С. Вінцовський // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Одеса, 2011. – Вип. 5. – С. 313-317.

313. Вінцковський Т. Вплив революції 1917 р. на консолідацію української, польської і білоруської громад Таврійської губернії (за матеріалами газети “Южные ведомости”) / Тарас Вінцковський // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство ХХ ст. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича ; гол. редкол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2008. – С. 101-105.
314. Вінцковський Т. Вплив революційних змін у російській армії в 1917 р. на формування Одеської Української Військової Ради / Тарас Вінцковський // Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – Вип. 7. – С. 98-107.
315. Вінцковський Т. С. В. Чехівський: сторінки політичної біографії / Т. С. Вінцковський // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури : зб. наук. праць : в 2-х томах – Миколаїв – Одеса : Тетра, 2001. – Т. 1. – С. 230-235.
316. Вінцковський Т. С. Генерал-хорунжий армії УНР Всеволод Змієнко: до одеського періоду життя / Т. С. Вінцковський // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Гуманітарні науки: історія, соціологія, політологія, психологія, мистецтвознавство – Одеса, 2010. – №11 (112). – С. 168-177.
317. Вінцковський Т. С. Грецькі громади Таврійської губернії в революції 1917 року (за матеріалами сімферопольської газети «Южные ведомости») / Т. С. Вінцковський // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : матеріали IV Міжнародної наукової конференції, (Одеса, 26-27 квітня 2013 р.). – Одеса : ВМВ, 2013. – С. 47-52.

318. Вінцковський Т. С. Громадсько-політична діяльність Всеволода Голубовича в Одесі (до біографії прем'єр-міністра УНР) / Т. С. Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 20. – С. 238-250.
319. Вінцковський Т. Д. Бондаренко. Взаимоотношения временного правительства и Украинской Центральной Рады / Тарас Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. – Вип. 17. – С. 410-417.
320. Вінцковський Т. Деякі особливості розгортання української революції в Херсонській губернії на початку 1917 р. / Тарас Вінцковський // Сучасна українська держава : історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку : збірник. – К. : ІПіЕНД 2007. – С. 460-468.
321. Вінцковський Т. С. Деякі особливості українського національно-визвольного руху в Херсонській губернії напередодні та після Лютневої революції / Т. С. Вінцковський // Південний архів : збірник наукових праць. – Історичні науки. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – Вип. XII. – С. 189-193.
322. Вінцковський Т. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Науково-популярне видання / Тарас Вінцковський, Євген Джумига, Анатолій Мисечко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 154 с.
323. Вінцковський Т. Діяльність місцевих органів влади УНР на Херсонщині навесні 1918 р. / Тарас Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 154-159.
324. Вінцковський Т. Діяльність Української Військової Ради в Одесі / Тарас Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський

державний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 1997. – Вип. 5. – С. 115-120.

325. Вінцковський Т. Документи по виборах до Всеросійських установчих зборів на Півдні України від українських організацій / Тарас Вінцковський // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2007. – Вип. 2. – С. 170-174.
326. Вінцковський Т. Іван Липа і вільне козацтво / Тарас Вінцковський // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 3. – С. 172-175.
327. Вінцковський Т. І. Луценко про вільно-козацьку організацію / Тарас Вінцковський // Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії. Міжнародна наукова конференція : тези доповідей. – Одеса, 2005. – С. 61-62.
328. Вінцковський Т. С. Іван Романченко на “околиці революції”: політична діяльність в Одесі у 1917 році / Т. С. Вінцковський // Інтелігенція і влада : матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції, 24-25 грудня 2009 р., Одеса. – Одеса : Астропринт, 2009. – Ч. 2. – С. 27-33.
329. Вінцковський Т. Ілько Гаврилюк: одеський публіцист та політик на хвилі революційного поступу / Тарас Вінцковський // Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2010. – Вип. 10. – С. 217-229.
330. Вінцковський Т. С. Катеринославська українська губернська рада в роботі губернського земства під час революції 1917 року / Т. С. Вінцковський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 112-116.
331. Вінцковський Т. С. Катеринославська українська губернська рада: передумови становлення та колективний портрет (березень – травень

- 1917 року) / Т. С. Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2012. – Вип. 23. – С. 91-102.
332. Вінцковський Т. С. Катеринославський український національний губернський з'їзд (травень 1917 року): підготовка, хід і місце в революції / Т. С. Вінцковський // Чорноморський літопис : науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – Вип. 6. – С. 54-57.
333. Вінцковський Т. С. Лютнева революція 1917 року та пожвавлення українського національного руху в Херсонській губернії / Т. С. Вінцковський // II Міжнародна науково-практична конференція “Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє. (УНІ – II) (Одеса, 2004 р.) : тези доповідей. – Одеса : Астропринт, 2004. – С. 7.
334. Вінцковський Т. С. До одеського періоду життя прем'єр-міністра УНР В. М. Чехівського / Т. С. Вінцковський, А. І. Мисечко // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2007. – Вип. 18. – С. 78-90.
335. Вінцковський Т. Місцеві органи влади і управління Центральної Ради в Херсонській губернії (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Тарас Вінцковський. – Дрогобич : Вимір, 2002. – 169 с.
336. Вінцковський Т. С. Іван Луценко в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст. / Т. С. Вінцковський, О. Є. Музичко // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 94-106.
337. Вінцковський Т. Іван Митрофанович Луценко (1863-1919) : український націєтворець / Тарас Вінцковський, Олександр Музичко. – К. : Гамазин, 2013. – 352 с.
338. Вінцковський Т. Невідомий Семен Комірний – керівник Головного крайового комісаріату Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній / Тарас Вінцковський // Південний захід. Одесика : історико-

- краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Optimum, 2007. – Вип. 4. – С. 191-201.
339. Вінцковський Т. С. Німецькі колонії Таврійської губернії в період революції 1917 року (за матеріалами газети «Южные ведомости») / Т. С. Вінцковський // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: матеріали V-ї Міжнародної наукової конференції. – Одеса : ОНУ, 2015. – С. 39-44.
340. Вінцковський Т. Одеська міська дума в умовах австро-німецької окупації березня – квітня 1918 року / Тарас Вінцковський // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України : зб. наук. пр. – Одеса : СПД-ФО Бровкін О. В., 2014. – Вип. 9. – С. 36-50.
341. Вінцковський Т. Одеська «Просвіта» у період української національної революції 1917-1921 рр. (за матеріалами преси) / Тарас Вінцковський // Кочубіїв – Хаджибей – Одеса : матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 600-річчю міста, 28-29 травня 2015 р. / Редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) ; М. С. Кучерук (відп. секр.) ; Т. Г. Гончарук [та ін.]. – Одеса : Політехперіодика, 2015. – С. 22-25.
342. Вінцковський Т. Одеський міський громадський комітет в системі місцевої влади під час революції 1917 року / Тарас Вінцковський // Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2015. – Вип. 19. – С. 106-123.
343. Вінцковський Т. С. Політичний портрет Антона Роццахівського: до постановки проблеми / Т. С. Вінцковський // Лукомор'я : археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Одеса, 2012-2013. – Вип. 6. – С. 142-145.
344. Вінцковський Т. Польська громада Таврійської губернії у 1917 р. на шпальтах газети «Южные ведомости» / Тарас Вінцковський // Поляки

- на півдні України та в Криму / Під ред. Т. Цисельського, Е. Чапівського, В. Кушніра. – Одеса – Ополе – Вроцлав, 2007. – С. 386-390.
345. Вінцковський Т. С. Польські партії та об'єднання в Одесі періоду Центральної Ради / Т. С. Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – Вип. 14. – С. 150-161.
346. Вінцковський Т. С. Початок революції 1917 року та питання про організацію влади в Таврійській губернії (за матеріалами газети „Южные ведомости”) / Т. С. Вінцковський // Південний архів : збірник наукових праць. – Історичні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. XX. – С. 120-124.
347. Вінцковський Т. С. Проголошення УНР та питання про владу в Одесі / Т. С. Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2004. – Вип. 15. – С. 217-221.
348. Вінцковський Т. С. Рада народних представників Таврійської губернії в революції 1917 року: «український чинник» / Т. С. Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2011. – Вип. 22. – С. 67-75.
349. Вінцковський Т. С. Революція 1917 р. і становище прибалтійських народів у Таврійській губернії (за матеріалами газети «Южные ведомости») / Т. С. Вінцковський // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (м. Одеса, 15-16 квітня 2011 р.). – Одеса : ВМВ, 2011. – С. 101-104.
350. Вінцковський Т. С. Розгортання українського національного руху в Таврійській губернії у першій половині 1917 року (за матеріалами газети “Южные ведомости”) / Т. С. Вінцковський // Записки

- історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2008. – Вип. 19. – С. 162-170.
351. Вінцковський Т. С. Становище громади кримчаків Таврійської губернії в 1917 році у висвітленні газети “Южные ведомости” / Т. С. Вінцковський // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса : “ВМВ”, 2009. – С. 34-37.
352. Вінцковський Т. Становище караїмської громади Таврійської губернії в умовах революційних трансформацій першої половини 1917 року / Тарас Вінцковський // Причорноморський регіон у контексті європейської політики / Під ред. Т. Цисельського, Е. Чапівського, В. Кушніра. – Одеса – Ополе – Вроцлав, 2008. – С. 433-437.
353. Вінцковський Т. С. Українська губерніальна рада Херсонщини: організаційне становлення між двома губерніальними з'їздами (червень – жовтень 1917 р.) / Т. С. Вінцковський // Лукомор'я : археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Одеса : Видавничий дім «Паллада», 2007. – Вип. 1. – С. 144-150.
354. Вінцковський Т. Українська Центральна Рада: формування основних засад місцевого самоврядування / Тарас Вінцковський // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. – Серія : Історичні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Вип. 10. – С. 49-54.
355. Вінцковський Т. Українське військово-організаційне будівництво в Одесі у період посилення політичної конфронтації (вересень – жовтень 1917 р.) / Тарас Вінцковський // Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – Вип. 8. – С. 26-35.
356. Вінцковський Т. С. Український керівничий комітет в громадсько-політичному і освітньому житті Одеси (1917 р.) / Т. С. Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет

- імені І. І. Мечникова. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2013. – Вип. 24. – С. 67-82.
357. Вінцковський Т. С. Український національно-культурницький рух в Одесі напередодні та після Лютневої революції / Т. С. Вінцковський // Науковий вісник. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Гуманітарні науки : історія, соціологія, політологія, психологія, мистецтвознавство. – К. – Одеса, 2002. – №2. – С. 9-14.
358. Вінцковський Т. С. «Український чинник» у військово-політичному протистоянні в Таврійській губернії у грудні 1917 – січні 1918 рр. / Т. С. Вінцковський // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Гуманітарні науки : історія, соціологія, політологія, психологія, мистецтвознавство – Одеса, 2011. – №11 (136). – С. 91-101.
359. Вінцковський Т. Українські національні організації Таврійської губернії у політичному протистоянні жовтня – листопада 1917 р. / Тарас Вінцковський // Кресзнавство : науковий журнал. – 2011. – №1. – С. 181-190.
360. Вінцковський Т. С. Участь української фракції в роботі Катеринославського губернського земства в період військово-політичного протистояння листопада 1917 – січня 1918 рр. / Т. С. Вінцковський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. 40. – С. 56-60.
361. Вінцковський Т. С. Фонди архівів України про місцеві органи влади Центральної Ради в Херсонській губернії / Т. С. Вінцковський // Архів. Документ. Історія. Сучасність : зб. наук. статей та матеріалів / Архів Одеської області Державного комітету архівів України. – Одеса : Друк, 2001. – С. 99-102. – (Праці Державного архіву Одеської області ; т. IV).

362. Вінцковський Т. Формування і діяльність органів влади Центральної Ради на півдні України : монографія / Тарас Вінцковський. – Суми : ТОВ «Друкарський дім «Папірус»», 2012. – 384 с.
363. Волошинов Л. Октябрь в Крыму и Северной Таврии / Л. Волошинов. – Симферополь : Крымиздат, 1960. – 136 с.
364. Воронянский А. В. Германская оккупационная политика и Центральная Рада / А. В. Воронянский // Вопросы германской истории. Немцы в Украине : материалы украинско-германской научной конференции, 1995. – Днепропетровск, 1996. – С. 142-150.
365. Гайда Ф. А. Механизм власти Временного правительства (март – апрель 1917 г.) / Федор Гайда // Отечественная история. – 2001. – № 2. – С. 141-153.
366. Гай-Нижник П. Особисті ад'ютанти й секретарі П.Скоропадського (до історії функціонування Головної квартири гетьмана України) / Павло Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 106-126.
367. Гай-Нижник П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.) / Павло Гай-Нижник. – К. : ЩеК°, 2010. – 304 с.
368. Гамрецький Ю. М. До питання про встановлення влади Рад на місцях / Юрій Маркович Гамрецький // У боротьбі за Жовтень : зб. наук. праць / Ю. М. Гамрецький (відп. ред.) ; АН УРСР, Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 39-51.
369. Гамрецький Ю. М. Ради робітничих депутатів України в 1917 році (період двовладдя) / Ю. М. Гамрецький. – К. : Наукова думка, 1966. – 218 с.
370. Гамрецький Ю. М. Ради України в 1917 р. (липень – грудень 1917 рр.) / Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь. – К. : Наукова думка, 1974. – 344 с.

371. Гамрецький Ю. М. Триумфальное шествие Советской власти на Украине / Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь. – К. : Наукова думка, 1987. – 440 с.
372. Гарчев П. І. Про час встановлення Радянської влади у Мелітополі / Петро Іванович Гарчев // Вісник Харківського університету. Історія. – Вип. 7. – 1973. – № 94. – С. 73-74.
373. Гарчев П. І. Українізація Чорноморського флоту / Петро Іванович Гарчев // Відродження української державності: проблеми історії та культури. – Одеса, 1996. – Ч. І. – С. 48-49.
374. Гарчев П. І. Червона гвардія України у боротьбі за владу рад / П. І. Гарчев. – К. : Вища школа, 1983. – 152 с.
375. Гарчев П. І. Червона гвардія України у Жовтневій революції / П. І. Гарчев ; відп. ред. С. М. Королівський. – Харків : Видавництво Харківського університету, 1969. – 268 с.
376. Гарчев П. І. Військово-революційні комітети і штаби Катеринослава в кінці жовтня – грудня 1917 р. / Петро Іванович Гарчев, Людмила Петрівна Гарчева // Збірник рефератів доповідей обласної науково-практичної конференції з історичного краєзнавства. – Дніпропетровськ, 1990. – С. 106-107.
377. Гарчев П. І. Республіка Таврида / П. І. Гарчев, Л. П. Кононенко, М. М. Максименко. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1990. – 125 с.
378. Гарчев П. И. Военно-революционные комитеты Севастополя в борьбе за власть Советов (октябрь 1917 – февраль 1918 гг.) / П. И. Гарчев, И. В. Павлюк // Вопросы истории СССР. – 1979. – Выпуск 24. – С. 28-34.
379. Гарчева Л. Гайдамаки Одеси в боях за владу Центральної Ради / Людмила Гарчева // Четвертий міжнародний конгрес українців, Одеса, 26-29 серпня 1999 р. : доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: ХХ століття / Міжнародна асоціація українців ; відп. ред. :

Станіслав Кульчицький, Віктор Даниленко. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С. 238-242.

380. Гарчева Л. П. Місцеві органи державної влади УНР (листопад 1917 – квітень 1918 рр.) / Л. П. Гарчева // 80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне : доповіді і повідомлення на Всеукраїнській науковій конференції, 14-16 листопада 1997 року. – Сімферополь, 1997. – С. 22-25.
381. Гарчева Л. П. Підтримка УНР міськими радами України в жовтні-листопаді 1917 р. / Л. П. Гарчева // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Відродження української державності: проблеми історії та культури». – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 76-77.
382. Гарчева Л. Політична конфронтація і війна Росії з Україною (1917 – початок 1918 р.) / Л. Гарчева // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3-4. – С. 163-194.
383. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. XXIX. – С. 98-105.
384. Гвоздик В. С. Зміни у співвідношенні партійно-політичних сил на півдні України під час виборчих кампаній 1917 – початку 1918 рр. / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVII. – С. 102-108.
385. Гвоздик В. С. Боротьба за владу на півдні України (жовтень 1917 – лютий 1918 р.) / В. С. Гвоздик, К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – Вип XVII. – С. 88-103.
386. Гвоздик В. С. Національно-визвольний рух на Півдні України в 1917 році та його роль в українському державотворенні / Василь Степанович

- Гвоздик // Відродження української державності: проблеми історії та культури. – Одеса, 1996. – Ч. I. – С. 104-105.
387. Гвоздик В. С. Південь України в революції 1917 – поч. 1918 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / В. С. Гвоздик ; Запорізь. дер. ун-т. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.
388. Гвоздик В. Политическая борьба на юге Украины в 1917 г. и еврейские общины / Василь Гвоздик // Еврейское население Юга Украины. – Харьков – Запорожье : Еврейский мир, 1998. – С. 244-249.
389. Гвоздик В. С. Політична боротьба в південноукраїнському регіоні під час виборів до Всеукраїнських Установчих зборів (1917 р.) / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 156-165.
390. Гвоздик В. С. Політична боротьба у Запорізькому регіоні у період національної революції / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 21-42.
391. Гвоздик В. С. Політичні результати виборів до Українських Установчих зборів на півдні України за доби Центральної Ради / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXII. – С. 51-56.
392. Гвоздик В. С. Пробудження національної свідомості українців на півдні України в 1917 році / Василь Степанович Гвоздик // Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ, 1997. – № 9 : Історія і право. – С. 10-15.
393. Гвоздик В. С. Участь українських політичних партій в муніципальній кампанії на півдні України в 1917 р. / Василь Степанович Гвоздик //

- Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 1999. – Вип. V. – С. 98-102.
394. Гвоздик В. С. Формування державних органів влади та місцевого самоврядування на півдні України (березень – липень 1917 р.) / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Тандем-У, 1999. – Вип. VII. – С. 214-220.
395. Гвоздик В. С. Формування партійно-політичних сил на півдні України (березень – серпень 1917 р.) / Василь Степанович Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – Вип. XVIII. – С. 102-116.
396. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России / Г. А. Герасименко. – М. : Наука, 1990. – 264 с.
397. Герасименко Г. А. Трансформация власти в России в 1917 году / Г. А. Герасименко // Отечественная история. – 1997. – № 1. – С. 60-76.
398. Гоголова О. М. До питання про форму влади на Україні в 1917 році / О. М. Гоголова // Україна : становлення незалежності. Всеукраїнська науково-методична конференція. – Одеса, 1993. – Ч. 1. – С. 92-94.
399. Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни : монографія / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 448 с.
400. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу / Віктор Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
401. Гомотюк О. Є. Центральна Рада в українському державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / О. Є. Гомотюк ; Київський ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 24 с.
402. Гонтар О. Імідж Центральної Ради на Одещині та початки формування її місцевого апарату / Олександр Гонтар // Матеріали

Всеукраїнської наукової конференції 12 червня 1997 р. – Полтава, 1998.
– С. 8-10.

403. Гонтар О. В. Українська проблема за часів Центральної Ради: співвідношення центру та регіонів / Олександр Васильович Гонтар // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 40-51.
404. Гонтар О. В. Українська Центральна Рада: проблема центру і регіонів / Олександр Васильович Гонтар // Центральна Рада і український державотворчий процес : матеріали наукової конференції 20 березня 1997. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 78-84.
405. Горб А. Червона гвардія м. Катеринославу (Дніпропетровське) в боротьбі за владу Рад / А. Горб. – Б. м. : Партвидав ЦК КП(б)У, 1933. – 76 с.
406. Господаренко О. В. Висвітлення діяльності місцевих органів самоуправління в період української національної революції 1917 – 1920 рр. на Півдні України в новітніх історичних дослідженнях / Оксана Валеріївна Господаренко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк. – 2005. – № 3/4 (25/26). – С. 236-241.
407. Господаренко О. В. Господарська діяльність Миколаївської міської думи в період австро-німецької окупації 1918 – 1919 рр. [Електронний ресурс] / Оксана Валеріївна Господаренко Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_Gum/npchdu/History/2000_5/5-15.pdf (14.03.2014)
408. Господаренко О. В. Проблема діяльності місцевої влади у 1917-1920 рр. на Півдні України у вітчизняній та зарубіжній історіографії / Оксана Валеріївна Господаренко // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури : збірник наукових праць : в 2-х томах. – Миколаїв – Одеса: Тетра, 2001. – С. 106-111.

409. Гошуляк І. Рух проти „анексії” Тимчасовим урядом українських земель / Іван Гошуляк // Історія України. – 2001. – № 14. – С. 1-4.
410. Грабовський С. Українська Народна Республіка: виклики доби і відповіді нації / С. Грабовський // Пам’ять століть. – 1998. – № 1. – С. 25-39.
411. Грабовський С. Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації / С. Грабовський // Розбудова держави. – 1997. – № 12. – С. 3-16.
412. Грачевська Т. О. Панас Феденко в революційних подіях 1917-1919 років на Катеринославщині / Таміла Олександрівна Грачевська // Придніпров’я : історико-краєзнавчі дослідження. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського університету, 2004. – Вип. 1. – С. 69-75.
413. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. : навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
414. Грицак Я. Українська революція 1914-1923 : нові інтерпретації / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2-3. – С. 254-269.
415. Гриценко А. П. Загострення політичної ситуації в Україні на час проголошення IV універсалу УЦР / Аделіна Павлівна Гриценко // Історія України : маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 5. – С. 40-54.
416. Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. – початок 1919 р.) / А. П. Гриценко ; АН України, Інститут історії України. – К., 1993. – 101 с.
417. Гриценко І. Українська революція 1917-1921 рр. і процес новітнього державотворення в Україні / І. Гриценко // Українська державність. – К., 1993. – С. 337-339.

418. Громов С. Е. Украинские политические партии и организации в Крыму в период гражданской войны (1918-1920 гг.) / С. Е. Громов // 80-річчя відродження Української державності : минуле і сучасне : доповіді і повідомлення на Всеукраїнській науковій конференції, 14-16 листопада 1997 року. – Сімферополь, 1997. – С. 87-93.
419. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1992. – 46 с.
420. Губа П. І. Місцева преса України як джерело вивчення історії державності в період 1917-1920 рр. / П. І. Губа // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». – К. : Рідний край, 1995. – Ч. 1. – С. 105-107.
421. Губа П. І. Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917-1920 рр.) / П. І. Губа // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 29-40.
422. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. : нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 287 с.
423. Дашкевич Я. Українці в Криму (XV – початок ХХ ст.) / Ярослав Дашкевич // Сучасність. – 1992. – № 4. – С. 96-104.
424. Дем'янко О. М. Лютнева революція та становлення української національної державності (лютий 1917 – січень 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / О. М. Дем'янко ; Київський ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 1995. – 28 с.
425. Дещинський Л. З історії створення збройних сил Української Народної Республіки (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Л. Дещинський, В. Голубко // Розбудова держави. – 1996. – № 6. – С. 50-55.
426. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів / В. Дмитришин // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 104-120.

427. До історії першого періоду Радянської влади на Україні : архівні матеріали. – Б. м. : Пролетарій, 1927. – 68 с.
428. Донченко С. П. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.) [Текст] / С. П. Донченко ; Дніпродзержинський держ. технічний ун-т. – Дніпродзержинськ : Видавничий відділ ДДТУ, 2004. – 379 с.
429. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917-1923 рр. : в 2-х томах / Дмитро Іванович Дорошенко : репринтне відтворення видань 1932 р., Ужгород. – Б. м. : Б. р. – Т. 1. – 437 с.
430. Дружкова І. С. До історії Одеської міської думи після Лютневої революції 1917 р. / Ірина Сергіївна Дружкова // Революції в Україні у ХХ-ХХІ століттях : співзвуччя епох : матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2009. – С. 40-43.
431. Дружкова І. С. Одеська міська дума 1917 р.: вибори та склад / Ірина Сергіївна Дружкова // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія : Історія. – Одеса : Астропринт, 2004. – Вип. 3. – С. 23-35.
432. Єрмак Б. Євпаторія. Історико-краєзнавчий нарис / Б. Єрмак. – Сімферополь, 1958. – 132 с.
433. Жарова Л. Н. Оборона Херсона весной 1918 года / Л. Н. Жарова, И. И. Фельдман // Вопросы истории. – 1984. – № 1. – С. 180-185.
434. Желкова Л. П. М. С. Грушевський і В. К. Винниченко: до питання про розвиток поглядів на становлення державності України (порівняльний аналіз) / Л. П. Желкова, Г. Ф. Кязимова // Політологічний вісник. – К., 1993. – Ч. 2. – С. 78-87.
435. Жовтень на Миколаївщині. Нарис з історії класової боротьби 1917-1920 рр. на Миколаївщині. – Миколаїв : Видання округової комісії по переведенню свята 10-ти річчя Жовтневої революції, 1927. – 230 с.
436. Жуковський А. Нарис історії України / Аркадій Жуковський. Орест Субтельний ; ред. Я. Грицак, О. Романів. – Львів : Видавництво Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 1992. – 230 с.

437. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.
438. За власть советов на Украине : из истории борьбы большевистских организаций (1917-1920 годы) / [П. Л. Варгатюк, И. Л. Гошуляк и др.]. – К. : Политиздат Украины, 1981. – 316 с.
439. За національний флот! / Публ. В. Сергійчука // Історичний календар'98. – К., 1997. – Вип. 4. – С. 21-22.
440. Заруба В. Антін Синівський: життя, наукова та громадська діяльність (1866-1951) : монографія / В. Заруба. – Дніпропетровськ : Ліра, 2003. – 284 с.
441. Заруба В. М. Постаті [Текст] : студії з історії України. Кн. 2 / В. М. Заруба. – Дніпропетровськ : Україна, 1993. – 261 с.
442. Зарубин В. Г. Межнациональные отношения, национальные партии и организации в Крыму (начало XX в. – 1921 г.) / Вячеслав Зарубин // Историческое наследие Крыма. – 2003. – № 1. – С. 53-83.
443. Зарубин В. «Проект Украина». Крым в годы смуты (1917-1921 гг.) / Вячеслав Зарубин. – Харьков : Фолио, 2013. – 218 с.
444. Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 році / Г. Заставенко. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – 155 с.
445. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.
446. Зінкевич Л. В. Розпад російської армії та український військовий рух в умовах соціальної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 / Л. В. Зінкевич. – Львів, 1995. – 24 с.
447. Зленко Г. Д. Становлення української преси в Одесі (кінець XIX – початок XX ст.) / Г. Д. Зленко // Одесі – 200 : матеріали міжнародної

- науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста. – Одеса, 1994. – С. 33-38.
448. Зленко Г. Штрихи до портрета Сергія Шелухіна / Григорій Зленко // Чорноморські новини. – 1998. – 3 листопада.
449. Золотарьов А. З історії Української Центральної Ради / А. Золотарьов. – [2-е вид]. – Б. м. : Червоний шлях, б. р. – 43 с.
450. Из истории Одесской партийной организации. Очерки / Отв. ред. К. С. Коваленко. – Одесса : Маяк, 1964. – 588 с.
451. Историография истории Украинской ССР [Текст] / ред. И. С. Хмель [и др.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 556 с.
452. История государства и права Украинской ССР [Текст] / Ред. колл. : Б. М. Бабий ; А. П. Таранов, В. М. Терлецкий. – К. : Наукова думка, 1976. – 759 с.
453. Іваник М. Концепція місцевого самоврядування в поглядах М. Грушевського / М. Іваник // Українська історична наука на шляху творчого поступу : зб. наукових праць. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 349-353.
454. Іріюглу Т. О. Формування органів державної влади та місцевого самоврядування Катеринославщини у березні – жовтні 1917 р. (за матеріалами періодичної преси) / Т. О. Іріюглу // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 132-140.
455. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Г. Болебруха. – Дніпропетровськ : Грані, 2006. – 596 с.
456. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область / Гол. ред. кол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Інститут історії Академії Наук УРСР, 1969. – 958 с.
457. Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область / Гол. ред. кол. П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Інститут історії Академії Наук УРСР, 1970. – 765 с.

458. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область / Гол. ред. кол. П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Інститут історії Академії Наук УРСР, 1972. – 816 с.
459. Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область / Гол. ред. кол. П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Інститут історії Академії Наук УРСР, 1974. – 802 с.
460. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область / Гол. ред. кол. П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Головна редакція Української енциклопедії АН УРСР, 1971. – 772 с.
461. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область / Гол. ред. кол. П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Головна редакція Української енциклопедії АН УРСР, 1969. – 912 с.
462. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область / Гол. ред. кол. П. Т. Тронько (голова) та ін. – К. : Інститут історії Академії Наук УРСР, 1972. – 688 с.
463. Історія Одеси / Під. ред. В. Н. Станко. – Одеса : Друк, 2002. – 559 с.
464. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна. – Львів: Світ, 1995. – 246 с.
465. Калмакан І. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті : дослідження / Іван Калмакан, Олег Бриндак. – Одеса : Астропринт, 1997. – 192 с.
466. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність : історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В. Капелюшний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.
467. Касименко О. К. Історія Української РСР [Текст] : попул. нарис / О. К. Касименко ; відп. ред. І. О. Гуржій. – К. : АН УРСР, 1960. – 400 с.
468. Киценко М. Запоріжжя в бурях революцій / М. Киценко. – Дніпропетровськ : Промінь, 1969. – 142 с.

469. Кіров А. Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень / А. Кіров // *Летопись революции*. – 1927. – № 5-6. – С. 235-252.
470. Ковалевский А. Триумфальное шествие Советской власти / А. Ковалевский. – М., 1941. – 100 с.
471. Ковальчук М. А. Лютнева революція 1917 р. в українській провінції / М. А. Ковальчук // *Український історичний журнал*. – 2007. – № 4. – С. 91-102.
472. Ковбасюк С. Очерк истории одесской красной гвардии / Самсон Ковбасюк // *Октябрь на Одещине*. – Одеса : Одесская окружная октябрьская комиссия и истпартотдел Окркома К.П.Б.У., 1927. – С. 192-248.
473. Комаренко Т. О. Особливості національного складу України наприкінці XIX – початку XX століття / Т. О. Комаренко // *Матеріали шостої Всеукраїнської наукової конференції з краєзнавства*. – Ковель, 1993. – С. 116-117.
474. Кондуфор Ю. Великий Жовтень на Україні / Юрій Кондуфор. – К. : Радянська школа, 1977. – 135 с.
475. Коновалов В. Красный флаг над Одессой / Владимир Коновалов. – Одесса : Маяк, 1977. – 254 с.
476. Копиленко М. Л. М. С. Грушевський і деякі проблеми розбудови Української держави / М. Л. Копиленко, О. Л. Копиленко // *Український історичний журнал*. – 1996. – № 5. – С. 28-37.
477. Копиленко О. Л. Л. Держава і право України 1917-1920 : навч. посібник / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К. : Либідь, 1997. – 208 с.
478. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради [Текст] / О. Л. Копиленко. – К. : Україна, 1992. – 204 с.

479. Королев В. И. Таврическая губерния в революциях 1917 года [Текст] : полит. партии и власть / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1993. – 86 с.
480. Королівський С. М. Більшовизація Рад на Україні в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції / С. М. Королівський // Учені записки Харківського державного університету. – Т. 69. – 1956. – Т. 4. Труди історичного факультету. – С. 41-68.
481. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки) : дослідження і спостереження сучасника [Текст] / Г. О. Костюк. – К. : Смолоскип, 1995. – 508 с.
482. Крестьянников В. В. Четыре месяца из жизни революционного Севастополя (январь – апрель 1918 г.) / В. Крестьянников // Крымский архив. – Симферополь, 1997. – № 3. – С. 37-48.
483. Крижанівський В. М. Вибори в Єлисаветградську міську думу 30 липня 1917 року : підготовка, проведення, результати / В. Крижанівський // Архіви України : науково-практичний журнал. – К., 2013. – Вип. 1 (283) : січень – лютий. – С. 44-53.
484. Крим в етнополітичному вимірі / Ред. кол.: І. Курас (голова) та ін. / Кер. авт. кол. М. Панчук. – К. : Світогляд, 2005. – 533 с.
485. Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / [І. Крип'якевич, Б. Гнатович, З. Стефанів та ін.] ; упорядник Б. З. Якимович. – [4-е вид., змін. і доп]. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.
486. Кудлай О. Б. Діяльність Народного міністерства внутрішніх справ УНР / Олександра Борисівна Кудлай // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 90-105.
487. Кузьменко В. Радянська Україна: проект і реалізація (1917-1924 рр.). Специфіка державотворення крізь призму національної

- політики більшовиків / Володимир Кузьменко. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2008. – 363 с.
488. Кулик І. Боротьба робітників і селян за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (1917-1920) / І. Кулик. – К. : Укрполітвидав, 1947. – 31 с.
489. Кулипанова В. Н. Борьба крымской партийной организации за массы в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (февраль – октябрь 1917 г.) / В. Н. Кулипанова, А. В. Твердохлебова // Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – С. 23-55.
490. Кульчицький В. С. З історії української державності / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1992. – 88 с.
491. Кульчицький С. Велика російська революція / Станіслав Кульчицький // Сучасність. – 1998. – № 1. – С. 84-90.
492. Кульчицький С. В. Проголошення незалежності УНР / С. В. Кульчицький // Історія України : маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 5. – С. 12-19.
493. Кульчицький С. Російська революція 1917 року: Новий погляд / С. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – 78 с.
494. Кураєв О. Політика Німеччини та Австро-Угорщини : український напрямок / Олексій Кураєв. – К., 2009. – 456 с.
495. Курас І. Ф. Більшовики Херсонщини в боротьбі проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції за встановлення Радянської влади (жовтень 1917 – січень 1918 рр.) / Іван Федорович Курас // Наукові праці з історії КППРС. – К. : Видавництво Київського університету, 1967. – Випуск 15. Більшовицькі організації Півдня України у боротьбі за владу Рад. – С. 108-125.
496. Курас І. Ф. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції (березень 1917 р. – грудень 1917 р.) /

- І. Ф. Курас. – К. : Видавництво Київського університету, 1971. – 148 с.
497. Леміжанська О. Трансформація органів місцевого самоврядування: від Тимчасового уряду до Української Держави (березень 1917 – грудень 1918 рр.) / О. Леміжанська // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років : збірник наукових статей / Гол. ред. Р. Я. Пиріг ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2012. – Вип. 7. – С. 163-176.
498. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2-х томах / Іван Лисяк-Рудницький ; Альбертський ун-т, Канад. ін-т укр. студій ; пер. з англ. М. Бадік та ін. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
499. Лихолат А. В. Жовтень на Україні / А. В. Лихолат. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1967. – 164 с.
500. Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922 рр.) / А. В. Лихолат. – К. : Держполітвидав УРСР, 1955. – 662 с.
501. Лупандін О. Трансформація більшовицьких ідей в ході боротьби за владу в Україні (лютий 1917 р. – березень 1918 р.): до постановки проблеми / Олексій Лупандін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років : збірник наукових статей / Головний редактор В. Ф. Верстюк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – Вип. 8. – С. 200-211.
502. Максименко М. М. Радянська Соціалістична Республіка Тавриди / М. Максименко // Український історичний журнал. – 1977. – № 12. – С. 64-71.
503. Малиновський Б. В. Катеринославська губернська революційна рада (квітень 1918 р.) / Б. В. Малиновський // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського університету, 2004. – Вип. 1. – С.130-135.

504. Матвієнко В. М. До питання про самовизначення Криму в 1917-1918 рр. / В. М. Матвієнко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 80-92.
505. Матвієнко Т. О. Боротьба за демократизацію земств України (березень – травень 1917 р.) / Т. О. Матвієнко // Гілея : науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 38. – С. 54-63.
506. Матвієнко Т. О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів Тимчасового уряду в березні – травні 1917 року / Т. О. Матвієнко // Історична пам'ять. – 2010. – № 1. – С. 93-102.
507. Мельник С. К. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 – березень 1918 рр.) / С. К. Мельник. – К. : Видавництво Київського університету, 1966. – 190 с.
508. Мироненко О. М. Світоч української державності [Текст] : політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : [б. в.], 1995. – 328 с.
509. Мироненко О. Національні органи місцевої влади управління в УНР / О. Мироненко // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Довіра, Генеза, 1996. – С. 333-335.
510. Михайлов Б. Д. История города Мелитополя / Б. Д. Михайлов. – Запорожье : НПК «Запоріжжя» – РНО «Издатель», 1998. – 240 с.
511. Михайлов Б. Д. Мелитополь : Историко-краеведческий очерк / Б. Д. Михайлов. – Днепропетровск : Промінь, 1978. – 80 с.
512. Михайлюк А. В. Катеринослав в 1917 году (исторические зарисовки) / А. В. Михайлюк // Грані / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара ; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України, Центр соціально-політичних досліджень. – 2001. – № 1 (15). – С. 10-17.

513. Мірчук П. Трагічна перемога [Текст] / П. Мірчук. – К. : Спілка української молоді, 1991. – 40 с.
514. Мірчук П. Українська державність 1917-1920 / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
515. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 : репринт. відтвор. 2-го вид. 1970 р. / Роман Млиновецький. – Львів : Каменяр, 1994. – 571 с.
516. Мороз В. Україна в двадцятому столітті / Валентин Мороз. – Тернопіль : Видавничий відділ управління по пресі, 1992. – 128 с.
517. Мороз В. Україна в ХХ ст. Революція 1917 р. Формування українських структур / В. Мороз // Україна. – 1992. – № 14. – С. 9-11.
518. Мукомела О. Тернистий шлях до мети / О. Мукомела // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 87-93.
519. Мусієнко В. В. Більшовики України в Жовтневій революції / В. В. Мусієнко. – К. : Видавництво при Київському державному університеті, 1976. – 196 с.
520. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття [Текст] / Ісидор Нагаєвський. – К. : Український письменник, 1993. – 413 с.
521. Нагорна Л. П. Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Жовтня на Україні / Л. П. Нагорна. – К. : Політвидав України, 1971. – 251 с.
522. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма / П. Н. Надинский. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – Часть II. – 304 с.
523. Надинский П. Н. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Крыму / П. Н. Надинский // Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – С. 93-111.

524. Нарис історії Української революції 1917 – 1921 років : у двох книгах. Книга перша / Ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2011. – 390 с.
525. Нариси з історії держави і права Української РСР. – К. : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1957. – 227 с.
526. Нариси історії Запорізької обласної партійної організації / [редкол. : О. С. Шерстюк (голов. ред.) та ін.]. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1968. – 356 с.
527. Нариси історії Комуністичної партії України / [Підгот. авт. колективом у складі: І. Д. Назаренко, канд. філософ. наук (керівник) ; Ю. В. Бабко, М. Р. Доній, кандидати іст. наук та ін.]. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1961. – 616 с.
528. Нариси історії Комуністичної партії України. – [4-е вид, доп.]. – К. : Видавництво політичної літератури УРСР, 1977. – 762 с.
529. Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації (1897-1968 рр.). – Одеса : Маяк, 1969. – 420 с.
530. Немченко В. Н. Крестьянское движение на Юге Украины в 1917 г. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / В. Н. Немченко ; Одес. гос. ун-т. – Одесса, 1960. – 19 с.
531. Овсієнко О. Г. Джерела з історії Рад Північної Таврії (лютий 1917 – квітень 1918 рр.) / О. Г. Овсієнко // Архіви України. – 1974. – № 3. – С. 79-82.
532. Овсієнко О. Г. Ради Північної Таврії в період наростання соціалістичної революції / О. Г. Овсієнко // Питання історії народів СРСР. – 1967. – Вип. 4. – С. 25-31.
533. Одеса козацька. Наукові нариси. – [вид. 2-е, змінене та доповнене]. – Одеса : Фенікс, 2000. – 240 с.
534. Одесса. Очерк истории города-героя. – Одесса : Одесское областное издательство, 1957. – 320 с.

535. Октябрь в Одессе. Материалы для докладчиков. – [Одесса], 1927. – 20 с.
536. Октябрь и гражданская война на Украине : страницы истории [Текст] / Ю. М. Гамрецкий [и др.] ; ред. О. И. Щусь. – К. : Наукова думка, 1987. – 256 с.
537. Октябрь на Николаевщине : Очерк по истории революции 1917-1920 гг. на Николаевщине. – Николаев, 1927. – 86 с.
538. Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации [Текст] / Ред. И. В. Васильев. – Днепропетровск : Промінь, 1979. – 616 с.
539. Очерки истории Запорожской областной партийной организации / [И. И. Бондаренко и др.]. – Днепропетровск : Промінь, 1981. – 326 с.
540. Очерки истории Кировоградской областной партийной организации / [П. М. Безтака, Ф. К. Белявин, А. А. Богульский и др.]. – Днепропетровск : Промінь, 1981. – 326 с.
541. Очерки истории Крымской областной партийной организации / Под общей редакцией Н. В. Багрова. – Симферополь : Таврия, 1981. – 376 с.
542. Очерки истории Одесской областной партийной организации / [Ангелов Г. А. и др.]. – Одесса : Маяк, 1981. – 539 с.
543. Павленко Ю. В. Українська державність у 1917-1919 рр. : (історико-генетичний аналіз) / Ю. В. Павленко, Ю. О. Храмов. – К. : Манускрипт, 1995. – 262 с.
544. Памяти павших за Советский Крым. 1918-1920 : сборник статей и воспоминаний. – Б. м. : Государственное издательство Крымской АССР, 1940. – 204 с.
545. Пахоменков Ю. Г. Вибори 1917 р. на Катеринославщині: українська складова / Ю. Г. Пахоменков // Гуманітарний журнал / Національна гірничо академія України. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – № 3-4. – С. 46-51.

546. Пахомов А. Г. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов / А. Г. Пахомов. – Днепропетровск : Днепропетровское областное издательство, 1958. – 204 с.
547. Пентер Т. Особливості революції 1917 року в Одесі / Таня Пентер // Відродження української державності: проблеми історії та культури. – Одеса, 1996. – Ч. I. – С. 60-61.
548. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні : у 2-х т. / С. М. Королівський, М. А. Рубач, М. І. Супруненко. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 392 с.
549. Пиріг Р. Я. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність / Р. Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 13-30.
550. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття [Текст] : навч. посіб. для істор. ф-тів унів-тів / В. В. Підгаєцький. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського університету, 2001. – 392 с.
551. Полівець М. С. Представницькі органи народовладдя: перші кроки (березень – липень 1917 р.) [Текст] / М. С. Полівець. – Дніпропетровськ : Січ, 1998. – 261 с.
552. Полонська-Василенко Н. Історія України 1900-1923 рр. / Н. Полонська-Василенко. – К. : МП „Пам’ятки України”, 1992. – 136 с.
553. Последняя рукопис Сабри Айвазова. Дело партии «Милли Фирка». Документы свидетельствуют. Из серии «Рассекреченная память». Крымский выпуск. Том 1 / Под общ. ред. В. В. Пшеничного, Р. Н. Лесюка, С. В. Лунина, И. И. Полякова. – Симферополь : Доля, 2009. – 352 с.
554. Поступь Великого Октября: Из истории революционных и трудовых традиций советского рабочего класса Юга Украины / Под ред. З. В. Першиной. – К. – Одесса : Вища школа, 1989. – 208 с.

555. Праці Одеської центральної наукової бібліотеки. – Т. 3. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1921 р. / за ред. проф. С. Л. Рубінштейна. – Одеса : [б. в.], 1929. – 175 с.
556. Придатченко І. Більшовицька організація Катеринослава в боротьбі за перемогу Радянської влади / І. Придатченко // Більшовицькі організації України в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1949. – С. 143-179.
557. Пустовойтенко М. М. Карби на граніті. Сторінки історії революційної Одеси / М. М. Пустовойтенко. – Одеса : Маяк, 1977. – 103 с.
558. Пчельников М. І. Перші заходи Центральної Ради в розв'язанні українських політичних проблем (березень – жовтень 1917 р.) / М. І. Пчельников, І. А. Логвиненко // Політологічний вісник : матеріали всеукраїнської конференції. – К., 1993. – Ч. 2. – С. 155-163.
559. Радченко Л. О. Державотворчі пошуки Центральної Ради: полеміка істориків / Л. О. Радченко // Вісник Харківського університету. – Харків : Основа, 1998. – Вип. 2 (401). – С. 16-25.
560. Радченко Л. О. Національно-демократична революція в Україні 1917-1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Л. О. Радченко ; Харк. держ. ун-т. – Харків, 1996. – 26 с.
561. Раковский М. Е. Консолидация сил революции в борьбе за власть Советов на Юге Украины (1917-1919 гг.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук / М. Е. Раковский. – М., 1966. – 28 с.
562. Раковский М. Е. Крах австро-германской оккупации на Юге Украины в 1918 году / Михаил Ефимович Раковский // История СССР. – 1961. – № 2. – С. 135-143.

563. Раковский М. Е. Памятные страницы истории (к 80-летию Октябрьской революции: региональный аспект) / М. Е. Раковский // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 1997. – Вип. 5. – С. 271-277.
564. Реєнт О. П. Більшовизм і українська революція 1917-1920 рр. / О. П. Реєнт ; НАН України, Ін-т історії НАН України. – К. : [б. в.], 1994. – 36 с.
565. Реєнт О. П. Ставлення пролетаріату України до Центральної Ради / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 3-18.
566. Реєнт О. П. У робітнях історичної науки / О. П. Реєнт ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Просвіта, 1999. – 352 с.
567. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX-XXI вв.: социальные теории и историографическая практик / Л. П. Репина. – М. : Кругъ, 2011. – 560 с.
568. Рибалка І. К. Встановлення Радянської влади на Україні / І. К. Рибалка. – К., 1957. – 56 с.
569. Рикер П. История и истина / Поль Рикер ; пер. с фр. – СПб. : Алетей, 2002. – 400 с.
570. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / редкол. : П. М. Калениченко, А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей. – К. : Наукова думка, 1973. – 254 с.
571. Рубінштейн С. Л. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917-1921 рр.). Бібліографічна розвідка / Сергій Леонідович Рубінштейн. – Одеса, 1929. – 51 с.
572. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт ; НАН України; Ін-т історії НАН України. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.
573. Руднев А. М. Бердянску 150 / А. М. Руднев, В. И. Михайличенко, С. А. Кравцов. – Днепропетровск : Промінь, 1977. – 101 с.

574. Савченко Г. Український рух у гарнізонах російської армії Кримського півострова у 1917 році [Електронний ресурс] / Г. Савченко // Крим в історичних реаліях України : матеріали наукової конференції. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 404 с. – Режим доступу : <http://www.ukrlife.org/main//uacrim/conf-rux1917.htm> (12.11.2011).
575. Семин Г. И. Город-герой Севастополь. Исторический очерк / Г. И. Семин. – Симферополь : Крымиздат, 1958. – 254 с.
576. Семин Г. И. Коммунистическая партия в борьбе за большевизацию Черноморского флота в 1917 году / Г. И. Семин // Борьба большевиков за власть Советов в Крыму : сборник статей. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – С. 56-92.
577. Сенцов А. А. Борьба народных масс за демократизацию местного самоуправления в России накануне Октября / А. А. Сенцов // Советское государство и право. – 1984. – № 6. – С. 108-114.
578. Сергійчук В. І. Українська соборність: Відродження українства в 1917-1920 рр. / В. І. Сергійчук. – К. : Укр. Вид. Спілка, 1999. – 412 с.
579. Сергійчук В. Український Крим [Текст] : наукове видання / В. Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
580. Симоненко Р. Г. Національно-культурная автономия на Украине в 1917-1918 г. / Р. Г. Симоненко // Вопросы истории. – 1997. – № 1. – С. 50-63.
581. Скальський В. Стан органів влади в Українській Народній Республіці / В. Скальський // Магістеріум. Історичні студії. – К., 2010. – Вип. 41. – С. 22-28.
582. С мандатом Октября / [К. И. Позняков, Д. И. Шелест, профессора, д-ра ист. наук, Э. М. Кукель, доц., канд. ист. наук и др. ; под общ. ред. проф. К. И. Познякова]. – Днепропетровск : Промінь, 1977. – 238 с.
583. Солдатенко В. Революційні альтернативи 1917 року й Україна / В. Солдатенко, О. Любовець ; НАНУ, Ін-т політичних і

- етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса. – К. : Наукова думка, 2010. – 320 с.
584. Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів еволюційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 75-87.
585. Солдатенко В. Орієнтири українського державотворення в контексті розвитку суспільно-політичних процесів революційної доби (березень 1917 р. – січень 1918 р.) / В. Солдатенко // Другий міжнародний конгрес україністів. – Львів, 1994. – Ч. 2. – С. 3-7.
586. Солдатенко В. Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 68-85.
587. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу [Текст] : Історичні есе-хроніки : у 4-х т. – / В. Ф. Солдатенко. – Харків : Прапор, 2008. – Т. 1. Рік 1917. – 560 с.
588. Солдатенко В. Ф. Українська революція: Історичний нарис : монографія / В. Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
589. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.) / В. Ф. Солдатенко ; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – К. : Книга Пам'яті України – Просвіта, 1997. – 416 с.
590. Солдатенко В. Ф. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917-1918 рр. [Текст] / В. Ф. Солдатенко, Л. Г. Хало. – К. : ПП Позднишев, 2002. – 398 с.
591. Старцев В. И. Внутренняя политика Временного правительства первого состава / В. И. Старцев ; под ред. О. Н. Знаменского. – Л. : Наука, 1980. – 256 с.

592. Стрельський Г. Мемуари як джерело біографічних досліджень про учасників визвольних змагань в Україні (1917-1920) / Г. Стрельський // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 451-459.
593. Стрельський Г. В. Великий Жовтень на Україні у спогадах учасників [Текст] / Г. В. Стрельський ; ред. І. Л. Островська. – К. : Вища школа, 1989. – 62 с.
594. Стрілець В. Державотворча діяльність українських есерів (квітень 1917 – січень 1918 рр.) / В. Стрілець // Віче. – 1998. – № 8. – С. 138-146.
595. Супруненко М. Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні / М. Супруненко. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1948. – 119 с.
596. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920) / Н. И. Супруненко. – М. : Наука, 1966. – 456 с.
597. Сьомін Г. Революційний Севастополь / Г. Сьомін. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1958. – 211 с.
598. Терезанська Г. До історії Жовтня в Одесі / Г. Терезанська // Літопис революції. – 1931. – № 1-2 (46-47). – С. 224-236.
599. Терезанська Г. Протоколи Одеської Ради робітничих депутатів (Жовтневі дні 1917 р.) / Г. Терезанська // Архіви Радянської України. – 1932. – № 3. – С. 11-46.
600. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції / Ю. І. Терещенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 143 с.
601. Терещенко Ю. І. Політичні партії на виборах до міських дум України в 1917 р. / Юрій Іларіонович Терещенко // Український історичний журнал. – 1970. – № 11. – С. 48-58.

602. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Ярослав Тинченко. – Київ – Львів, 1996. – 372 с.
603. Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії) / Ярослав Тинченко. – К. : Темпора, 2009. – 480 с.
604. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський ; пер. з польської Н. Гончаренко, наук. ред. Ю. Волошин. – К. : «К. І. С.», 2012. – 400 с.
605. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством історика / Д. Тош ; пер. с англ. – М. : Издательство «Весь мир», 2000. – 296 с.
606. Тригуб П. М. Боротьба більшовиків України за ізоляцію дрібнобуржуазних партій у Радах в період тріумфального ходу Радянської влади (листопад 1917 – березень 1918 рр.) / П. М. Тригуб // Наукові праці з історії КПРС. – 1975. – Вип. 78. – С. 72-77.
607. Тригуб П. М. Ліквідація міських дум і земств у період боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (грудень 1917 р. – березень 1918 р.) / П. М. Тригуб // Питання історії народів СРСР. – Харків : Видавництво Харківського ордена Трудового Червоного прапора державного університету імені О. М. Горького, 1972. – Вип. 13. – С. 24-31.
608. Тригуб П. М. Органи місцевого самоврядування в період української народно-демократичної революції 1917-1918 рр. / П. М. Тригуб // 80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне : доповіді і повідомлення на Всеукраїнській науковій конференції, 14-16 листопада 1997 року. – Сімферополь, 1997. – С. 31-32.
609. Трилиський А. Организация советской власти на Одещине / А. Трилиський // Октябрь на Одещине. – Одесса, 1927. – С. 156-191.
610. Трофіменко І. Б. Політичні партії і проголошення радянської влади у Миколаєві на початку 1918 року / І. Б. Трофіменко // VIII

- Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». – К., Харків, 1999. – Ч. 2. – С. 47-49.
611. Турченко Г. Ф. Запорізький край за доби Центральної Ради / Г. Ф. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 7-21.
612. Турченко Г. Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.) / Г. Ф. Турченко. – Запоріжжя : Просвіта, 2005. – 324 с.
613. Турченко Ф. Г. Магістралі й глухі кути української революції / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Кривоший // Українська революція 1917 – початок 1918 рр. : Проблеми, пошуки, узагальнення. – Запоріжжя, 1998. – С. 159-188.
614. Турченко Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.) : Історичні нариси / Ф. Турченко, Г. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 304 с.
615. Украина в 1917-1921 гг. Некоторые проблемы истории [Текст] : сборник научных трудов / Отв.ред. Кондуфор Ю. Ю ; АН УССР, Ин-т истории Украины. – К. : Наукова думка, 1991. — 280 с.
616. Українська революція: 1917 – початок 1918 рр.: Проблеми, пошуки, узагальнення : зб. наукових статей. – Запоріжжя : Просвіта, 1998. – 262 с.
617. Українська революція і державність (1917-1920 рр.) / [Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк та ін.]. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 248 с.
618. Усенко П. Г. У воєнно-революційному вирі: 100 останніх днів чорноморського командування віце-адмірала О. Колчака (28 лютого – 7 червня 1917 р.) / П. Г. Усенко // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 116-136.

619. Файтельберг-Бланк В. Одесса в эпоху войн и революцій. 1914-1920 / В. Файтельберг-Бланк, В. Савченко. – Одесса : Изд-во «Optimum», 2008. – 336 с.
620. Федунів В. В. Перевибори міських дум Таврійської губернії в червні – липні 1917 р. / В. В. Федунів // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Відродження української державності : проблеми історії та культури». – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 110-111.
621. Федунів В. Ставлення рад і самоуправлінь Таврійської губернії до Центральної Ради та УНР / В. Федунів // Історія [Частина II] : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – С. 73-77.
622. Федунів В. В. Правовий статус вищих і місцевих органів державної влади Української Народної Республіки в 1917-1918 гг. / В. В. Федунів, П. Е. Таран // 80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне : доповіді і повідомлення на Всеукраїнській науковій конференції, 14-16 листопада 1917 року. – Сімферополь, 1997. – С. 47-50.
623. Федюшин О. Українська революція. 1917-1918 / О. Федюшин ; пер. с англ. Л. А. Игоревського. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2007. – 334 с.
624. Харитонов В. Л. Лютнева революція 1917 року на Україні / В. Л. Харитонов. – Харків : Видавництво Харківського державного університету, 1966. – 259 с.
625. Харченко Т. О. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень – грудень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Т. О. Харченко ; Харк. нац. ун-т. імені В. Каразіна. – Харків, 2000. – 20 с.
626. Хміль І. В. Трудяче селянство України в боротьбі за владу Рад [Текст] / І. В. Хміль ; [відп. ред. М. І. Супруненко]. – К. : Наукова думка, 1977. – 199 с.

627. Холяев С. В. Три Февраля 1917 года / С. В. Холяев // Вопросы истории. – 2003. – № 7. – С. 26-38.
628. Цвілюк С. А. Одеса революційна. Хроніка подій в період громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції (1917 – лютий 1920) / С. А. Цвілюк ; відп. ред. : М. Ю. Раковський. – Одеса : Маяк, 1972. – 252 с.
629. Цигульська О. М. Більшовицькі фракції Рад Півдня України в 1917 р. / О. М. Цигульська // Український історичний журнал. – 1972. – № 10. – С. 63-69.
630. Чабан М. П. Січеславці в Центральній Раді [Текст] / М. П. Чабан ; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2000. – 36 с.
631. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917 – 1920 рр. : монографія / [Вінцковський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. та ін.] ; відп. ред. В. М. Хмарський. – Одеса : ТЕС, 2011. – 586 с.
632. Чумак В. М. Формування органів влади і український національний рух на Півдні України після Лютневої революції (березень – червень 1917 р.) / В. М. Чумак, С. Г. Платонов // Південь України і складання української державності: історія і сучасність : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 травня 1994 року. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 1994. – Ч. 1. – С. 56-58.
633. Шелест Д. С. Одесса: время испытаний и надежд (XX столетие) : историко-краеведческий очерк [Текст] / Д. С. Шелест. – Одесса : Юридическая литература, 2000. – 204 с.
634. Шерстюк О. С. До питання про встановлення Радянської влади у Мелітополі / О. С. Шерстюк // Український історичний журнал. – 1967. – № 12. – С. 95-96.

635. Шишко О. Г. До історії українського руху в Одесі: квітень 1917 року / О. Г. Шишко // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2007. – Вип. 18. – С. 90-100.
636. Шишко О. Г. Ідея державності в програмних документах українських політичних партій на початку ХХ ст. і Південь України / О. Г. Шишко // Південь України і складання української державності: історія і сучасність : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 травня 1994 р. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 1994. – Ч. 1. – С. 24-26.
637. Шишко О. Г. Організація нових органів влади в Одесі: березень 1917 року / О. Г. Шишко // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 272-278.
638. Шишко О. Г. Українізація військових частин в Одесі в червні 1917 р. / О. Г. Шишко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 127-132.
639. Щедрін В. С. Українська державність: Центральна Рада: від автономії до незалежності / В. С. Щедрін, М. І. Романенко // Політологічний вісник. – К., 1993. – Ч. 2. – С. 220-225.
640. Щербак І. П. Боротьба за встановлення і утвердження Радянської влади на Запоріжжі (1917-1920 роки) / І. П. Щербак, П. Т. Кравчик, П. К. Чабаненко. – Запоріжжя, 1957. – 46 с.
641. Юрковский Н. К. Большевики в борьбе с украинским буржуазным национализмом на Черноморском флоте (1917-1918 гг.) / Н. К. Юрковский // Революционное движение в русской армии в 1917 году : сборник статей. – М. : Наука, 1981. – С. 227-239.
642. Яворський М. Історія України в стислому нарисі / М. Яворський. – К. : Держвидав України, 1928. – 356 с.

643. Ядловська О. С. Партії та громадсько-політичні організації малочисельних етнічних груп на півдні України в добу Центральної Ради / О. С. Ядловська // Чорноморський літопис : науковий журнал / Ред. кол. : Смолій В. А. (гол. ред.) та ін. ; Міністерство освіти і науки України ; Чорноморський державний університет імені Петра Могили ; НАН України, Інститут історії України. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 8. – С. 43-51.
644. Ядловська О. С. Участь національних меншин у виборчій кампанії до Українських Установчих Зборів на Півдні України в період Центральної Ради / О. С. Ядловська // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С. 82-86.
645. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.
646. Якубова Л. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років ХХ ст. / Л. Якубова ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Інститут історії України НАНУ, 1999. – 331 с.
647. Яневський Д. Б. Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності (березень – листопад 1917 р.) / Д. Б. Яневський; Академія наук УРСР, Інститут історії. – К., 1990. – 28 с.
648. Янчук О. Свободі віддане життя / Олесь Янчук // Визвольний шлях. – 2000. – № 2. – С. 78-82.
649. Яценко В. Я. Еволюція владних структур Катеринослава у 1917 році / В. Я. Яценко // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 1. – С. 164-170.
650. Яценко В. Я. Катеринославська муніципальна кампанія / В. Я. Яценко // Проблеми політичної історії України : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2011. – Вип. 6. – С. 107-114.

651. Яценко В. Я. Катеринослав у 1917 р.: особливості революційного процесу / В. Я. Яценко // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. – С. 108-113.
652. Яценко В. Я. Політична боротьба на виборах до міської Думи Катеринослава влітку 1917 р. / В. Я. Яценко // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження. – Дніпропетровськ : ДНУ ім. Олеся Гончара, 2010. – Вип. 8. – С. 258-270.
653. Яценко В. Я. Українські партійно – політичні сили Катеринослава в революційних подіях весни – осені 1917 р. [Електронний ресурс] / В. Я. Яценко – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/NPM/istoria/1_1_jacenko.doc.htm (23.10.2011).
654. Яценко В. Я. Участь політичних партій у муніципальній кампанії в Катеринославі влітку 1917 р. / В. Я. Яценко // Проблеми політичної історії України : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Видавництво ДНУ, 2011. – Вип. 6. – С. 100-113.
655. Ящук Т. І. Філософія історії. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Т. І. Ящук ; М-во освіти і науки України. – К. : Либідь, 2004. – 536 с.
656. Эрде Д. Годы бури и натиска : в 2-х книгах / Д. Эрде. – [Харьков] : Государственное Издательство Украины, 1923. – Кн. 1. На Левобережьи. – 120 с.
657. Penter T. Odessa 1917: Revolution an der Peripherie / Tanja Penter. – Köln, Weimar, Wien : Böhlau, 2000. – 469 p.

Довідкова література

658. Більшовицькі організації в боротьбі за перемогу і зміцнення Радянської влади на Україні (березень 1917 – 1920 рр.) : покажчик книг і журнальних публікацій / [ред. В. С. Бабич]. – К., 1971. – 133 с.

659. Великая Октябрьская социалистическая революция [Текст] : энциклопедия / под ред. П. А. Голуба [и др.]. – [3-е изд., доп.]. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 638 с.
660. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні : енциклопедичний довідник / Ред. кол. : І. Ф. Курас (відп. ред.) та ін. – К. : Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1987. – 631 с.
661. Великий Жовтень на Україні та захист його завоювань : бібліогр. покажчик 1977-1988 рр. / упоряд. І. Г. Шовкопляс, Р. С. Жданова ; відп. ред. М. І. Сенченко ; АН УРСР, Центр наук. б-ка. – К., 1987. – 241 с.
662. Великий Жовтень у працях, опублікованих на Україні : покажчик літератури / Відп. ред. С. К. Гутянський. – К. : Наукова думка, 1978. – 186 с.
663. Верстюк В. Ф. История Украинской ССР : хронологический справочник / В. Ф. Верстюк, Е. Н. Дзюба, В. Ф. Репринцев ; Академия наук Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1990. – 600 с.
664. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : біографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К. : НАН України, 1998. – 256 с.
665. Енциклопедія історії України : в 5-ти т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1 : А – В. – 688 с.
666. Енциклопедія історії України : в 5-ти т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3 : Е – Й. – 672 с.
667. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін.]. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.
668. Історіографічний словник : навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / [С. І. Посохов, С. М. Пуделко, Ю. Я. Зайцева та ін. ; за ред. С. І. Посохова]. – Харків : Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

669. Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838-1917 рр.) : список / Укл. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко, О. Д. Школьна. – Львів – Київ, 1995. – 152 с.
670. Преса України: газети 1917-1920 рр. : бібліографічний покажчик / [укл. Г. Я. Рудий]. – К., 1997. – 97 с.
671. 70 років встановлення радянської влади на Україні : бібліогр. покажчик / упоряд. Л. М. Шикалова ; ред. Н. Н. Коптєва ; Держ. іст. б-ка УРСР. – К., 1987. – 31 с.
672. 40 років Радянської влади на Україні : бібліогр. покажчик / [Скл. : В. П. Титаренко, Р. А. Берлянд, О. С. Ровнер та ін.] ; заг. ред. О. М. Матвієнко. – К., 1958. – 446 с.
673. Українська революція і державність (1917-1920 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / Редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін. ; укл. А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук ; НАН України, Нац. біб-ка імені В. І. Вернадського. – К., 2001. – 816 с.
674. Українська Центральна Рада: сторінки історії [Текст] : бібліогр. покажч. / Харківська держ. наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. – Харків : ХДНБ, 1999. – 102 с.
675. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст] : довідник / Сергій Чорний. – К. : ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.